

KONSTANTİN GEORGIYEVİÇ PAUSTOVSKİ

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“AVRASIYA PRESS”

BAKİ-2006

*Bu kitab "Konstantin Paustovski. Qayalar arasında qəsəbə"
(Bakı, Azərnaşr, 1963) və "Konstantin Paustovski. Qızıl qönçə"
(Bakı, Azərnaşr, 1968) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.*

891.711-dc22

AZE

Konstantin Georgiyeviç Paustovski. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya press", 2006, 304 səh.

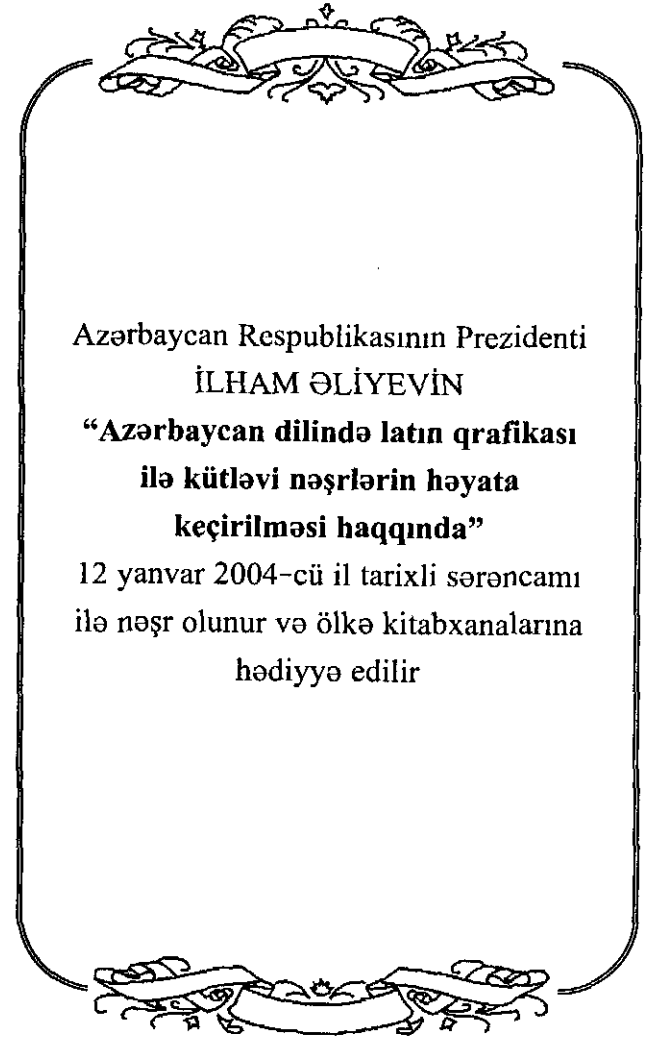
Görkəmli rus yazıçısı Konstantin Paustovskinin əsərlərində oxuculara dostluq, mərdlik, öz torpağına bağlılıq kimi yüksək insani keyfiyyətlər aşılır.

Kitabda onun hekayələri və "Qızıl qönçə" povesti verilmişdir.

ISBN10 9952-421-72-7

ISBN13 978-9952-421-72-9

© AVRASIYA PRESS, 2006

NƏŞRİYYATDAN

Görkəmli rus yazıçısı Konstantin Georgiyeviç Paustovski 1892-ci il may ayının 31-də Moskva şəhərində anadan olmuşdur.

1911-1913-cü illərdə Kiyev universitetində oxumuşdur.

1917-ci ildən etibarən müxtəlif qəzetlərdə əməkdaşlıq etmiş, sonra isə bir sıra informasiya agentliklərində çalışmışdır.

“Su üzərində” adlı ilk hekayəsi 1912-ci ildə dərc edilmişdir. Elə ilk hekayəsilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən yazıçı bu uğurdan ruhlanaraq bir-birinin ardınca daha maraqlı əsərlər yazmışdır. “Dəniz cizgiləri” (1925), “Minetoza” (1927), “Qarşılaşan gəmilər” (1928) hekayə və oçerk məcmuələri, “Parlayan buludlar” (1929) romanı onun bir yazıçı kimi hələ erkən vaxtlarından püxtələşməyindən xəbər verən kamil nəsr nümunələridir. Bu əsərlərin qəhrəmanları gələcəyə inamla baxan romantik təbiətli sadə insanlardır.

Sənədli materiallarla bədii təfəkkürün qarşılıqlı vəhtətindən yaranmış “Qaraboğaz” povesti (1932) yazıçıya daha çox şöhrət gətirmişdir.

XX əsrin 30-cu illərində onun müxtəlif mövzulara həsr olunmuş “Şarl Lonsevilin taleyi” (1933), “Kolxida” (1934), “Qara dəniz” (1936), “Şimal povesti” (1938) əsərlərində, eləcə də görkəmli adamların həyatına həsr olunmuş “İsaak Livitan” (1937), “Orest Kiprenski” (1937), “Taras Şevçenko” memuarlarında qurub-yaratmaq eşqilə çırpınan insanların yaradıcı əməyi tərənnüm olunmuşdur.

K.Paustovskinin “yazıçı sənətinin gözəl mahiyyətindən” bəhs edən “Qızıl qönçə” (1955) povesti, “Kapitan Gernetin” nəzəriyyəsi (1933), “Yay günləri” (1937), “Meşşora tərəfi” (1939), “Köhnə evin sakinləri” (1941) və s. əsərləri onun yaradıcılığına xas olan lirik təhkiyə manerası ilə seçilir.

Avtobiografik “Həyat haqqında povest” (1945-1963) əsərində XIX əsrin sonu, XX əsrin 30-cu illərində Rusiyada baş verən mürəkkəb tarixi hadisələr öz əksini tapmışdır.

K.Paustovski 14 iyul 1968-ci ildə Moskvada vəfat etmişdir.

TELEQRAM

Oktyabr ayı çox soyuq keçirdi, hava heç açılmırdı. Nəmişlikdən taxta damlar qaralmışdı.

Bağda ot yatmışdı, çəpərin dibindəki xırdaca günəbaxan nə açılan kimi açılır, nə də çiçəyini tökə bilirdi.

Çayın o tayından çən gəlirdi, duman gəlirdi. Otların üstü ilə sürünən duman çılpaq söyüdlərdən yapışırdı. Elə hey zəhlətökən yağış çisələyirdi.

Yollardan nə miniklə keçmək olurdu, nə piyada. Daha çobanlar da sürünü otaqlara çıxarmırdılar.

Çoban tütəyinin səsi gələn yazacan kəsilməmişdi. Hər səhər yuxudan ayılıb eyni şeyləri görmək indi Katerina Petrovna üçün daha ağır gəlirdi; soyuq sobaların kifsimiş qoxusu duyulan otaqlar, toz basmış “Vestnik Yevropı”, stolun üstündə sarala-sarala qalmış fincanlar, çoxdan bəri yuyulmamış samovar, bir də divardakı şəkillər – keçmiş illərin xatirəsi... Bəlkə otaq həddindən çox qaranlıq olduğuna görə Katerina Petrovna şəkilləri bir-birindən seçə bilmirdi, bəlkə onun gözlərinə qara su gəlmişdi, gözləri tutulmuşdu. Bəlkə şəkilləri zaman pozmuşdu, illər soldurmuşdu, onlardan bir tutqun kölgə qalmışdı. Katerina Petrovna bircə yaddaşına arxalanıb bilirdi ki, bu şəkil atasının portretidir, qızıl çərçivəyə salınmış o biri xırdaca şəkilin rəssam Kramskoydan yadigar olduğunu da Katerina Petrovna təmini bilirdi; qızıl çərçivədəki şəkil Kramskoyun “Naməlum qadın” şəklinin eskizi idi.

Katerina Petrovna atasından qalma köhnə evdə yaşayırdı. Onun atası məşhur rəssam olmuşdu.

Qocalandan sonra rəssam Peterburqdan öz doğma kəndinə qayıdıb ömür sürmüş, gününü bağda-bağçada keçirmişdi. Daha onun şəkil çəkən vaxtı deyildi: əlləri əsirdi, gözləri işıqdan düşmüşdü.

Katerina Petrovnanın evinə vilayət muzeyi nəzarət eləyirdi. Katerina Petrovna öz evinə “memorial ev” deyirdi. Bəs sonra, buranın son sakini ölüb gedəndən sonra evin aqibəti necə olacaqdı, – Katerina Petrovna bunu bilmirdi.

Balaca Zaborye kəndində elə bir adam yox idi ki, Katerina Petrovna onunla şəkillər barədə söhbət eləməsin, Peterburq həyatından danışsın. Katerina Petrovna atası ilə Parisdə yaşayanda, bir yay Viktor Hüqonun dəfn mərasimini görmüşdü. O, bu haqda kimə söhbət açaydı?

O, bunu qonşu pinəçinin qızı Manyuşkaya danışmayacaqdı ki! Manyuşka gündə bir dəfə buraya qaçıb gəlirdi. Quyudan su gətirirdi, evdə sil-süpür eləyirdi, samovara od salırdı.

Katerina Petrovna qıza qırış-qırış əlcəklər bağışlayırdı, tovuz quşu lələkləri, köhnə şlyapalar verirdi.

Manyuşka həmişə narazılıq eləyirdi. Burnunu çəkə-çəkə:

– Neynirəm? – deyirdi. – Cındırığan-zad deyiləm ki?

– Sat, qızım, sat, – deyə, Katerina Petrovna hər dəfə qonşu qızının könlünü almağa çalışırdı. Onun səsi zorla eşidilirdi. Katerina Petrovna bir il idi ki, zəifləmişdi. Ucadan danışa bilmirdi.

Manyuşka handan-hana razılaşırdı.

– Aparıb köhnə şey alınan yerə verəcəyəm, – deyirdi, şeyləri yığışdırıb gedirdi.

Sısq, kürən Tixon kişi də hərdən bu evə baş çəkirdi. Tixon yanğın sarayında gözətçilik eləyirdi. Qoca rəssamın Peterburqdan necə gəlməyi, burada özünə ev tikib, bağ-bağça düzəltməyi Tixonun yadından çıxmamışdı.

Onda Tixon uşaq idi, o vaxt kəndə gəlmiş qoca rəssama olan böyük hörmətini bu adam indiyəcən qoruyub saxlaya bilmişdi. Divardakı şəkillərə baxanda o hər dəfə dərindən ah çəkirdi:

– Qiyamətdir! – deyirdi, – gözəl çəkilib!

Tixonun Katerina Petrovnaya yazığı gəlirdi. Çox vaxt boş-boşuna çalışıb-çabalasa da, hər halda onun təsərrüfat işlərinə böyük köməyi dəyirdi. Bağdakı qurumuş ağacları kəsib doğrayırdı, onları səlqə ilə yarıb odun tədarükü eləyirdi. Hər dəfə bu evdən çıxanda Tixon qapıda ayaq saxlayırdı:

– Nastyadan kağız yoxdur ki, Katerina Petrovna?

Balaca, arıq, belə bükülmüş qarı cavab vermirdi. O, divanda əyləşib, dizinin üstünə qoyduğu sarı redikülün içindəki kağızları qurdayırdı. Cavab gözləyə-gözləyə Tixon uzun müddət burnunu çəkib, ayağının birini götürüb o birini qoyurdu. Nəhayət:

– Mən getdim, – deyirdi, – Katerina Petrovna. – Və cavab almamış çıxıb gedirdi.

– Get Tişa, – deyə Katerina Petrovna pıçıldaırdı. – Allah köməyin olsun!

Tixon ehmalca qapını örtüb yoluna düzəlirdi. Bu vaxt Katerina Petrovna için-için ağlayırdı. Bayırda, çılın-çılpaq budaqlar arasında külək vıyıldıırdı, o son yarpaqları tökür, stolun üstündəki neft çırağını titrədirdi. Bu evdə yeganə canlı şey də sanki, elə o çıraq idi, – bu zəif işıq da olmasaydı, Katerina Petrovna səhəri açma bilməzdi.

Gecə uzun, yuxu yox. İndi səhərlər də bir-birindən gec açılır. Sanki səhər də bu evə gec gəlir, pəncərənin toz basmış şüşələrindən həvəssiz-həvəssiz içəri girirdi. Orada iki çərçivənin arasında pambığın üstündə keçən ildən yarpaqlar qalmışdı. Bir vaxt onlar sapsarı payız yarpaqları idi, indi çürümüşdü, qaralmışdı.

Katerina Petrovnanın qızı, bu evin yeganə doğma uşağı Nastyaya uzaqda, Leninqradda yaşayırdı. O, üç il bundan qabaq son dəfə burada olmuşdu.

Katerina Petrovna bilirdi ki, Nastyanın başı qarışıb, qarı yadına düşmür. Cavanların öz dərdi-səri, öz işləri, öz qəribə maraqları, öz səadətləri var. Ona mane olmaq lazım deyildi. Buna görə də, Katerina Petrovna Nastyaya çox nadir hallarda kağız yazırdı. Ancaq o, batıq divanın bir küncündə oturub, hər gün öz qızını düşünürdü. Katerina Petrovna elə sakit otururdu ki, onun varlığını siçanlar da hiss eləməzdi. Siçanlar sobanın dalından çıxıb dal ayaqlarının üstündə mil dururdular, burunlarını sağa-sola tutur, otağın boğuc havasını iyləyirdilər.

Nastyaya evə məktub yazmırdı. Ancaq iki-üç aydan bir cavan, məzəkeş poçtalyon Vasili Katerina Petrovnaya iki yüz manatlıq pul kağızı gətirirdi. Kağıza qol çəkdirəndə Vasili ehmalca Katerina Petrovnanın əlindən yapışırdı. Yapışırdı ki, qarı lazım olmayan yerdən qol çəkməsin.

Vasili gedəndən sonra Katerina Petrovna xeyli vaxt fikirli-fikirli otururdu: əlində pul, qəlbində təlaş. Sonra o, eynəyini taxıb pul kağızının dalında yazılan bir neçə sözü dönə-dönə oxuyurdu. Sözlər eyni sözlər idi. O sözləri Nastyaya həmişə yazırdı: iş çoxdur, həddindən çoxdur, o qədər iş var ki, nəinki kəndə gəlməyə, heç əməlli-başlı məktub yazmağa da vaxt tapılmır.

Əprimiş kağız pulları Katerina Petrovna ehtiyatla dəstəkləyirdi, sevə-sevə əlində saxlayırdı. Üzü qara olsun qocalığın. Qarı bilmirdi

ki, bu pullara Nastyanın əli dəyməyib. Ona elə gəlirdi ki, pullarda qızının ətri var, nəfəsi var.

Oktyabr ayının axırlarında, necə oldusa bir gecə Katerina Petrovna bağın lap o başında taqıltı eşitdi. Neçə illərdən bəri mıxlanmış bağ qapısını kimsə ara vermədən döyürdü.

Katerina Petrovna təsvişə düşdü, yun çarğatını bərk-bərk başına dolayıb, köhnə paltosunu əyninə geydi, bu il birinci dəfə evdən bayıra çıxdı. O, ehtiyatla yeriyirdi, yaddaşına arxalanıb gedirdi. Soyuq hava onun başını ağrıdırdı. Çoxdan görmədiyi ulduzlar ona baxırdı, yerə baxırdı. Yer xəzəllə dolu idi. Xəzəllər yeriməyə mane olurdu.

O, özünü zorla doqqaza çatdırdı:

– Kimdir? – dedi. Astadan dedi.

Ancaq çəpərin dalından səs gəlmədi. Onun ürəyi sıxıldı.

– Yəqin məni qara basır. – Kor-peşman geri qayıtdı.

Katerina Petrovnanın nəfəsi qaralırdı, bir qoca ağacın yanında ayaq saxladı, soyuq, nəm budaqdan yapışdı, əlini budağa sürtdü. Tapdı. Ağcaqayım idi. Bu ağacı o özü əkməmişdi, hələ qızlığında əkməmişdi. Katerina Petrovnanın əkdüyü ağac indi yarpağını töküüb üşüyüşüyə qalmışdı. Bir yandan soyuq, bir yandan külək, hara getsin ağcaqayın, necə getsin?

Katerina Petrovnanın ağaca yazdığı gəldi, budağı oxşadı, sıgalladı və özünü evə yetirib, elə həmin gecə Nastyaya məktub yazdı:

“Qızım, qəşəng qızım. Mən bu qışdan sağ çıxa bilməyəcəyəm. Barı bircə günlüyə gəl yanıma. Gəl doyunca boyuna baxım, üzündən öpüm. Lap qocalmışam, qızım. O qədər zəifləmişəm ki, gəzmək nədir, heç otura da bilmirəm, uzana da bilmirəm. Allahdan bircə ölüm istəyirəm, o da məndən uzaq düşüb. Bağ quruyur. Sən görən bağ qalmayıb. Bir də, məndə göz hanı ki, bağ görsün, ağac görsün. Bu il payız da pis gəlib. adamın bağı çatlayır; bütün ömrüm, elə bilirəm, bu payızın ömrü qədər olmayıb”.

Manyuşka burnunu çəkə-çəkə məktubu poçta apardı, qutuya saldı, üstəlik qutunun dibinə də baxdı ki, görsün orada nə var. Lakin qutuda heç nə yox idi – bircə boşluq görünürdü, dəmir boşluğu.

Rastyə rəssamlar ittifaqında katib işləyirdi. Burada iş çox idi. Sərgilər düzəltmək, konkurslar təşkil etmək – bu işlərin hamısı Nastyanın əlindən keçirdi.

Katerina Petrovnanın məktubunu Nastya işdə aldı. Ancaq oxumadı – sumkasına qoyub saxladı ki, işdən sonra oxusun. Anasından məktub alanda Nastyanın ürəyi sakitləşirdi. Yazırsa, deməli, sağ-salamatdır. Həm də məktublar Nastyanı əndişəyə salırdı. Narahat eləyirdi, elə bil bu məktublardan hər biri tonə idi, mözəmmət idi.

İşdən sonra Nastya gənc heykəltəraş Timofeyevin emalatxanasına getməli, vəziyyətini yoxlayıb, bu barədə ittifaq rəhbərliyinə məlumat verməli idi. Timofeyev emalatxanasının soyuqluğundan şikayət edirdi, bir də guya onu ümumiyyətlə, gözümçixdiyə salmışdılar, imkan vermirdilər ki, qabağa getsin.

Şəhərin meydançalarından birində Nastya xırdaca aynasını çıxartdı, pudralanıb gülümsündü, – bu saat onun özündən xoşu gəlirdi. Nastyanın sarışın saçları və iri soyuq gözləri vardı; elə buna görə də rəssamlar onun adını Solveyq qoymuşdular.

Qapını Timofeyevin özü açdı, – o, balacaboy, qətiyyətli və acıqlı bir adam idi. Əynində palto vardı. Boynuna yekə, qalın şərf bağlamışdı. Ayağına keçə qadın çəkməsi geymişdi.

Timofeyev:

– Paltonuzu çıxarmayın – dedi. – Donarsız. Buyurun, keçin!

O, qaranlıq dəhliz boyunca Nastyanı dalınca apardı, bir-iki pilləkən yuxarı qalxıb, emalatxananın qapısını açdı.

İçəridən dəm iyi gəlirdi. Döşəmədə içi yaş gillə dolu çəlləyin böyründə neft pilətəsi yanırdı. Dəzgahların üstündəki heykəllər yaş əsgilə örtülmüşdü. Böyük pəncərənin dalında çəpənə qar yağırırdı. Qar Nəvanın dumanına qarışırdı, onun tutqun suyunda əriyirdi. Külək pəncərəni cingildədir, döşəməyə tökülmüş köhnə qəzetləri xışıldadırdı.

– Bah, bah, nə yaman soyuqdur! – deyər Nastya yan-yörəsinə baxıb, ucadan dilləndi. Ona elə gəlirdi ki, Timofeyevin ağ mermərdən yonub səliqəsiz halda divarlardan asdığı naxışlar buranı daha da soyuqlaşdırır.

Timofeyev gilə bulanmış kreslonu Nastyanın altına çəkib:

– Baxın, həzz alın! Çox təəccüblüdür ki, mən bu ayı mağarasında indiyəcən sağ qalmışam. Ancaq Pərşinin emalatxanasında kalori-ferlər axşamacan od püskürür.

Nastya ehtiyatla soruşdu:

– Siz Pərşini sevmirsiniz?

– Xeyr! – deyə Timofeyev hirsli-hirsli cavab verdi. – Bambılının biridir. Perşin sənətkar deyil, peşəkardır. Onun fiquraları insan fiquruna oxşamır. Çəkdiyi adamların çiyinləri çiyin deyil, adicə palto asqısıdır. Perşinin kolxozçu qadınına qadın demək olmaz. – O, adicə daşdır və öz önlüyünün ətəyini qaldırıb. Fəhləsi də həmçinin, hissi yox, duyğusu yox – neandertal dövrünün adamına oxşayır. Perşinin əli sənətkar əli deyil, kürəkdir. Ancaq bicdir, mənim əzizim, çox bicdir. Biclikdə heç kardinal da ona çatmaz!

Nastya:

– Sizin Qoqolunuza baxmaq olarmı? – dedi. O, söhbəti dəyişmək istədi.

Heykəltəraş qaşqabaqlı dedi:

– Keçin, baxın! Ora. Bax o küncə!

O, bir fiqurun üstündən yaş əsgini götürdü, onu dörd bir tərəfdən diqqətlə yoxladı, neft pilətesinin yanında çömbəlib oturdu və əllərini isidə-isidə dedi:

– Bu da Nikolay Vasilyeviç. Buyurub baxa bilərsiniz!

Nastya diksindi. Daşdan yonulmuş Qoqol sanki onu təpədən dırnağacan tanıyırdı. Bu, beli əyilmiş, qartal burunlu adam Nastya-ya necə də istehza ilə baxırdı! Hətta Nastya Qoqolun gicgahındakı nazik damarın necə vurduğunu da görürdü.

Qoqolun bıçaq kimi üreyə sancılan baxışları sanki deyirdi: “Hələ məktub çantadadır? Onu sən hələ açmamısan? Ay sənə nə deyim”...

Timofeyev:

– Hə, necədir? – dedi. – Necə kişidir?

– Gözəldir! – deyə Nastya zorla cavab verdi. – Əsl sənət əsəridir! Timofeyev güldü:

– Gözəldir, sənət əsəridir. – Hamı belə deyir. Perşin də, Matyaş da, müxtəlif komitələrdə oturanlar da. Amma nə faydası? Burada belə deyirlər, ancaq o yerdə ki, mənim bir heykəltəraş kimi taleyim həll olunur, orda həmin bu Perşinin birçə dəfə mızıldayıb, sirlisirlili başını bulamağı kifayətdir. Bununla məsələ qurtarır!.. – Timofeyev ayaqlarını yerə döyə-döyə gəzişməyə başladı: – Axşamcan yaş gilin içində eşələn, qollarını yel tutsun, gecə yatmağa qoymasın! Üç il dalbadal Qoqolun barəsində hər kəlməni tap oxu. Adamın yuxusuna da donuz girir!

O, stolun üstündən bir qalaq kitab götürüb, havada silkələdi, sonra yenə stolun üstünə tulladı. Stolun üstündən gips tozu qalxdı.

– Bütün bu kitablar Qoqola aiddir! – dedi və birdən-birə sakitləşib əlavə elədi: – Sizə nə oldu? Deyəsən, mən sizi qorxutdum. Bağışlayın əzizim. Ancaq, vicdan haqqı, əməlli-başlı savaşımaq istəyirəm.

Nastya:

– Nə deyirəm, bir yerdə savaşıyıq, – deyib, ayağa qalxdı. Timofeyev onun əlini bərk-bərk sıxdı. Nastya nəyin bahasına olur-olsun, bu istedadlı adama kömək etməyi qəti qərara alıb bayıra çıxdı.

Nastya bir də rəssamlar ittifaqına qayıdıb sədrin yanına girdi, onunla xeyli söhbət elədi, qızıqdı, əsəbiləşdi, sübut etməyə çalışdı ki, elə bu saat Timofeyevin əsərlərinin sərgisini düzəltmək lazımdır. Sədr karandaşını oynatdı, xeyli vaxt düşünüb-daşından sonra, nəhayət, razılıq verdi.

Nastya özünün Moykadakı tavanında qızılı yapma naxışlar olan qədim otağına qayıtdı və yalnız burada Katerina Petrovnanın məktubunu açıb oxudu.

“Bu saat mən hara gedə bilərəm?!” – deyə o, öz-özünə fikirləşdi. – “İş işə qarışır. Başımı qaşımağa vaxt tapmıram!

Basırıq vaqonlar, o qatardan düşüb bu qatara minmək, sınıq-salxaq arabalar, qurumuş bağ, anasının göz yaşları, heç bir əyləncəsi-filanı olmayan darıxdırıcı kənd mühiti – bütün bunları gözünün qabağına gətirib Nastya məktubu stolun siyirməsinə atdı.

İki həftə o, Timofeyevin sərgisini düzəltməklə məşğul oldu.

Həmin vaxt ərzində Nastya bu ipə-sapa yatmayan qəribə heykəltəraşla bir neçə dəfə küsüb-barışdı. Elə bil Timofeyev öz əsərlərini sərgiyə göndərmirdi, ölümə göndərirdi. Sanki Nastya onun sərgisini düzəltmirdi, öz sərgisini düzəldirdi.

Heykəltəraş ağzını xeyirə açmaq istəmirdi:

– Bundan heç nə çıxmıyacaq, – deyirdi, – mənim əzizim. Boş yerə vaxtımı itirirəm.

Əvvəlcə bu sözlər Nastyanı hirsləndirirdi, dəhşətə gətirirdi. Sonra o, hiss elədi ki, bütün bu naz-qəmzə, heykəltəraşın küsdürülmüş, təhqir edilmiş mənliyindən irəli gəlir, əslində isə o, öz sərgisinin açılmasından çox razıdır.

Sərgini axşam vaxtı açdılar. Timofeyev yenə də özündən çıxmışdı. Deyirdi ki, heykələ elektrik işığında baxmazlar.

– Bu işıq heykəlin canını alır, – deyirdi. – Hər şeyi məhv eləyir. Bundansa neft çıraqtı min pay yaxşıdır.

Nastya əsəbiləşdi:

– Siz lap qərribə adamsınız, – dedi. – Bəs nə cür işiq istəyirsiniz?

– Şam lazımdır! Şam! – deyə Timofeyev yanıqlı–yanıqlı qışqırdı.

– Qoqol hara, elektrik işığı hara! Gülməli işdir!

Sərginin açılışına heykəltəraşlar, rəssamlar gəlmişdi. Əgər naşı bir adam onların söhbətinə qulaq assaydı, burada Timofeyevin işlərinə necə qiymət verildiyini, çox güman ki, başa düşməzdi. Ancaq Timofeyev bilirdi ki, sərgi pis çıxmayıb. Hər şeydən coşub–daşan ağsaçlı bir rəssam yaxınlaşıb Nastyanın əlini sıxdı.

– Təşəkkür eləyirəm, – dedi. – Eşitdiyimə görə, Timofeyevi işiq üzünə siz çıxarmısınız. Çox gözəl iş görmüsüz. Yoxsa, bilirsinizmi, bizdə çoxları boğazını yırtıb rəssamlara diqqətdən, qayğıdan, həssaslıqdan danışirlar, ancaq işə gələndə dönüb tamam başqa adam olurlar. Sizə bir də təşəkkür edirəm!

Sonra müzakirə başlandı. Danışdılar, təriflədilər – odlu–alovlu çıxışlar elədilər və bütün bu danışılarda insanlara və indiyəcən nahaq yerə unudulmuş bu gənc heykəltəraşa qayğı barədə qoca rəssamın dediyi sözlər təkrar olundu.

Həmişəki kimi qaşqabaqlı Timofeyev gözünü parketə zilləyib oturmuşdu. Buna baxmayaraq, o, hərdən bir altdan–altdan çıxış eləyənələrə baxırdı, fikirləşirdi ki, görəsən, bu sözlərə inanmaq olar, ya hələ tezdir?!

Rəssamlar ittifaqının kuryeri Daşa sərgi salonunun qapısında göründü. Heç bir işi qəmbərqulusuz görə bilməsə də, Daşa xeyirxah, təmizürəkli qız idi. O, Nastyanı işarə ilə çağırırdı. Nastya ona yaxınlaşdı və qız irişə–irişə əlindəki teleqramı Nastyaya verdi.

Nastya əvvəlki yerinə qayıdıb, teleqramı açdı, oxudu, ancaq heç nə başa düşmədi:

“Katya can üstündədir, Tixon”.

“Katya kimdir, Tixon kimdir, – deyə Nastya çaşqın halda fikirləşdi. – Yəqin ki, mənə gəlməyib, özgəninkidir”.

Nastya diqqətlə ünvanı baxdı: yox, teleqram ona idi. Kağız lentin üzündəki xırda çap hərflərini də Nastya ancaq bu vaxt görə bildi: “Zaborye”.

Nastyanın sifəti tutuldu. O, teleqramı əlində bürmələdi. İndi Pərşin danışdı. O, eynəyindən bərk–bərk yapışib, yırğalana–yırğana deyirdi:

– İnsanlara qayğı göstərmək hal–hazırda elə gözəl bir həqiqətə çevrilmişdir ki, onun sayəsində biz işləyir və inkişaf edirik. Bizim aramızda – rəssamların və heykəltəraşların arasında da belə bir qayğıkeşliyin göz qabağında olduğunu mən böyük sevinclə qeyd etmək istəyirəm. Mən yoldaş Timofeyevin sərgisini deyirəm. Bu sərginin təşkil olunmasında – qayğıkeş müdiriyyətimizin rolunu heç də alçaltdıran deyə bilərəm ki, biz rəssamlar ittifaqının sırası işçisi, hamımızın sevimlisi Anastasiya Semyonovnaya minnətdarıq:

Pərşin Nastyaya hörmətlə baş əydi. Əl çaldılar. Uzun müddət əl çaldılar; utandığından Nastyanın gözləri yaşardı.

Sonra kimsə arxadan Nastyanı dümsüklədi. O, həmin ağsaçlı rəssam idi. Qoca rəssam Nastyanın əlində bürmələdiyi teleqramı işarə eləyib, pıçıltı ilə soruşdu:

– Kimdəndir? Elə bir şey yoxdur ki?

Nastya:

– Yox, – dedi, – elə belə... Bir tanışımdan gəlib.

Qoca rəssam:

– Hə–ə! – eləyib, yenə Pərşinə qulaq asmağa başladı.

Bütün gözlər Pərşinə zillənmişdi, lakin Nastya kiminsə ağır və iti nəzərlərini daim öz üzərində hiss eləyir, başını qaldırmağa qorxurdu. Görəsən, o baxan kim idi? Doğrudanmı kimsə məsələnin nə yerdə olduğunu bilmişdi? Yox, yox, belə şey ola bilməz! Ah, əsəblər, əsəblər!”.

O, başını zorla yuxarı qaldırıb, həmin anda da aşağı dikdi: Qoqol rişxənd ilə onun üzünə baxırdı. Qoqolun gicgahındakı nazik xəstə damar sanki yenə vurmaqda idi, ağır–ağır vurmaqda idi. Hətta Nastyaya elə gəldi ki, dişlərini qıcamış qoca Qoqol “Eh, Nastya, Nastya!” – dedi.

Nastya cəld ayağa qalxdı, sərgi salonundan çıxıb, aşağıda tez paltosunu geyindi, özünü küçüyə saldı.

Sulu qar yağdı. İsaaki kilsəsinin üstündə bomboz qırov vardı. Tutqun səma get–gedə daha da aşağı çökməkdə idi. O, şəhərin üstünə enirdi, Nastyanın üstünə, Nevanın üstünə...

“Qızım, qəşəng qızım!” Nastya bu yaxınlarda aldığı məktubu xatırladı.

Nastya Admirallığın qabağındakı balaca bağda, skamya üstündə öyləşib acı–acı ağladı. Onun üzünə qonan qar dənələri əriyib gözlərinin yaşına qarışdı.

Hava soyuq idi. Birdən onun canına üşütmə düşdü və Nastya titrəyə-titrəyə hiss elədi ki, heç kəs bu yer üzündə onu, orada o cansıxıcı Zaboryedə yaşayan unudulmuş, əldən düşmüş qarı qədər sevməyib və sevməyəcək.

“Ana! – dedi. – Gecdir, daha mən səni görə bilməyəcəyəm”, ana!”. Nastya hiss elədi ki, bu əziz uşaqlıq sözünü son ildə ilk dəfədir ki, dilinə gətirir.

O, yerindən sıçrayıb, qaça-qaça yola çıxdı. Soyuq külək qarşı tərəfdən əsirdi və qarı Nastyanın üzünə çırpırdı.

“Bu nə olan işdir, ay ana? Heç belə şey olarmı? – Nastya heç nə görmədən gedir və düşünürdü. – Yox, yox, gerek belə olmayaydı, ay ana! Axı, mənim səndən savayı bir kəsim yoxdur. Yoxdur, səndən əziz heç kimim də olmayacaq. Bircə ora vaxtında çata biləydim; sən görəydin mənə, bağışlayaydın”.

Nastya Neva prospektinə çıxıb dəmiryol vağzalına sarı getdi.

O yubanmışdı. Bilet yox idi.

Nastya kassanın qabağında dayandı, dodaqları titrəyirdi, danışa bilmirdi; hiss eləyirdi ki, ağızını açıb bircə kəlmə söz deyən kimi hönkürəcəkdir..

Qoca, eynəkli kassir qadın pəncərədən başını çıxartdı, narazı-narazı soruşdu:

– Sizə nə olub, vətəndaş?

– Heç nə, – deyər Nastya astadan dilləndi. – Anam.

O, sözünün dalını deməmiş cəld çevrilib qapıya sarı üz qoydu. Kassir qadın Nastyanın dalınca qışqırdı:

– Hara gedirsiniz? – dedi. Bunu əvvəlcədən deyər bilməzdiniz? Bir dəqiqə gözləyin.

Elə o axşam Nastya yola düşdü. Gecənin qaranlığına bürünmüş qalın meşələrə topa-topa buxar səpələyib, fasiləsiz fit səsləri ilə zülməti dilə gətirən “Sürət qatarı” nə qədər sürətlə getsə də, bütün yol boyu Nastyaya elə gəlirdi ki, qatar relslərin üstündə zorla sürünür...

...Poçta gedib poçtalyon Vasilinin qulağına nəsə pıçıldayandan sonra Tixon ondan bir teleqram blankı aldı, blankı əlində oynadıb-oynadıb, nəhayət, kürkünün qolu ilə bıqlarını silə-silə o, əyri-üyrü hərflərlə yazmağa başladı. Sonra Tixon blankı səliqə ilə qatladı, şapkasının içinə qoyub, Katerina Petrovnanın evinə cumdu.

Düz on gün idi ki, Katerina Petrovna yorğan-döşəkdən qalxmırdı. Onun heç bir yeri ağrıyırdı, ancaq zəiflik bütün bədənini haldan-halətdən salmışdı; qarı çox çətinliklə nəfəs alırdı.

Altı gün idi ki, Manyuşka Katerina Petrovnanın yanından tər-pən-mirdi. O, gecələri çökək divanın üstündə paltarlı uzanıb yatırdı. Hərdən Manyuşkaya elə gəlirdi ki, Katerina Petrovnanın nəfəsi kəsilib. Manyuşka qorxusundan sızıldayırdı, xəstəni səsləyirdi:

– Nənə? Ay nənə! Sağmısan?

Katerina Petrovna yorğanın altında əlini tərpedir və qız sakitləşirdi.

Cansıxıcı noyabr qaranlığı bu gün səhərdən bəri otağın künc-bucağından çökilmirdi. Lakin otaq isti idi. Manyuşka sobanı yandırmışdı. Çırt-çırt yanan odunların gur işığını otağın taxta divarlarında gördükcə Katerina Petrovna gizləncə ah çəkirdi, çünki bu işıqda otaq şən olurdu, qəşəng olurdu; işıq ötən uzaq günləri yada salırdı – Nastya burada olduğu vaxtları Katerina Petrovna gözlərini yumdu. Qarının kirpikləri arasından çıxan bir damcı göz yaşı onun saralmış gicgahına süzülür və zərif ağ saçlarının arasında yoxa çıxırdı.

Bir azdan Tixon qayıdıb gəlirdi. Gah öskürdü, gah burnunu çəkdi. Tixon narahat idi.

Katerina Petrovna zəif-zəif soruşdu:

– Nə var, Tişa?

– Yaman soyuqdur, Katerina Petrovna, – deyər Tixon şəst ilə cavab verdi, səksəkə ilə papağına nəzər saldı. – İndicə qar yağacaq, yağsa yaxşıdır, yolları dondurub bərkidər – uşaq rahat gəlib çıxar.

– Kim? – Katerina Petrovna gözlərini açdı və qurumuş cansız əlini əsəbi-əsəbi yorğana sürtdü.

Tixon:

– Kim olacaq, – dedi, – əlbəttə, Nastya Semyonovna! Sonra o, zorla gülümsəyərək, papağının içindən teleqramı çıxarıb əlavə elədi. – O da gəlməsin, bəs kim gəlsin?!

Katerina Petrovna qalxmaq istədi. Qalxa bilmədi. Balıncın üstünə yığıldı.

Tixon:

– Görürsünüzümü, Nastyadan gəlib! – dedi və ehmalca teleqramı açıb, Katerina Petrovnaya uzatdı.

Katerina Petrovna teleqramı almadı, ancaq məzlum-məzlum Tixonun üzünə baxdı.

Bu vaxt Manyuşka xırıltılı səslə söhbətə qarışdı:

– Oxu! – dedi. – Qoy qulaq assın. Özünün gözü almır.

Tixon qorxa-qorxa yan-yörəsinə baxıb, köynəyinin yaxasını düzəltdi, əlini seyrek sarı saçlarına çəkdi və batıq səslə, ürəksiz-ürəksiz oxudu: “Gəlirəm, yolumu gözləyin. Sizi canından artıq sevən qızınız Nastyə”.

– Nahaq zəhmət çəkmisən, Tişa! – deyə Katerina Petrovna asta, həlim səslə dilləndi. – Allah sənin köməyin olsun! Xoş sözüne görə sağ ol!

Katerina Petrovna çox çətinliklə üzünü divara çevirdi, sonra, elə bil, yuxuya getdi.

Tixon soyuq dəhlizdə, skamyanın üstündə başını aşağı salıb oturmuşdu. O, papiros çəkir, öskürür, tükürür, ah-uf eləyirdi. Bu vaxt Manyuşka dəhlizə çıxıb, işarə ilə onu xəstənin yanına çağırırdı.

Tixon barmaqlarının üstündə otağa girib əlini sifətinə çəkdi. Ağappaq, balaca Katerina Petrovna sanki rahat yuxuya getmişdi.

– Eh, dünya! Eh, fani dünya! – deyə Tixon dərdli-dərdli yırğalandı. – Arzusu ürəyində getdi. Belə müsibət heç yerdə yazılmayıb. – Sonra Tixon hirsli-hirsli Manyuşkanın üzünə baxıb: – Bilməzsən, burdan tərpenərsən, – dedi, – axmağın biri axmaq! Yaxşılığa yaxşılıq eləyərlər. Otur gözlə, mən bu saat kənd Sovetinə xəbər verib gəlirəm.

Tixon getdi. Ayaqlarını altına yığıb titrəyə-titrəyə kətilin üstündə oturmuş Manyuşka bir an belə gözünü çəkmədən Katerina Petrovnanın üzünə baxırdı.

Ertəsi gün Katerina Petrovnanı dəfn elədilər. Hava soyuq idi. Müxtəsər, qar yağmışdı, yer-yurd ağarmışdı. Göyün üzü açıq idi, bulud gözə dəymirdi, lakin səma boz idi, sanki kəndin üstünə yuyulmuş, donmuş qalın kətan çəkmişdilər. Çaydan o yanda üfüqlər gömgöy göyərirdi. Üfüqə baxdıqca adam təmiz qarın soyuq nəfəsini ürəyində duyur, burnunda təzə donmuş söyüd qabığının saf qoxusunu hiss eləyirdi.

Katerina Petrovnanı son mənzilə uşaqlar və ağbirçək qarılar yola salırdı. Tabutu Tixon, Vasili, bir də Malyavin fəmilialı iki qoca aparırdı – qocalar qardaş idilər və saqqalda, tüklülükdə biri o birindən geri qalmazdı. Manyuşka ilə qardaşı Volodya tabutun qapağını götürmüşdü, onlar gözlerini qırpmadan düz irəli baxırdılar.

Qəbiristanlıq kəndin ucqarında, çayın üstündə idi. Orada sarı gövdəli, uca bədmüşk ağacları vardı.

Yolda cavan bir qız göründü. O, müəllim idi, vilayət mərkəzindən təzəcə gəlmişdi və kənddə hələ heç kəsi tanımırdı.

Uşaqlar səs-səsə verib pıçıldaşdılar:

– Müəllim gəlir! Müəllim gəlir!

Müəllimin iri ala gözləri və utancaq sifəti vardı, özü də lap uşaq idi. O, camaatı görüb yolun qırağında dayandı, qorxa-qorxa tabutdakı balaca qarıya baxdı. Qarının üzünə kövrək qar dənələri düşürdü, düşdüyü yerdəcə də qalırdı, ərimirdi. Orada – vilayət mərkəzində müəlliminin də bax, bu cür bapbalaca anası vardı. O, həmişə qızını düşünürdü, qızının dərini çəkirdi. Onun da beləcə ağappaq saçları vardı.

Bir az dayanandan sonra müəllimə yavaş-yavaş tabutun dalınca getdi. Çevrilib ona baxa-baxa qarılar öz aralarında pıçıldaşdılar ki, bu qız çox sakit qızıdır, uşaqlarla dil tapmaq ilk vaxtlar onun üçün çətin olacaq, çünki yaman özbaşına olmuşdular bu Zaborye uşaqları, yaman dəcəl idilər.

tabutun dalınca xeyli vaxt səssiz-səmirsiz yeriyəndən sonra, nəhayət müəllimə soruşdu:

– Tək imiş, deyəsən, eləmi? Görünür, heç kəsi yox imiş?

– E-eh, ay bala, – deyə Matryona qarı o saat yanıqlı-yanıqlı dilləndi, – tək də var, tək də. Tamam tək idi. Özü də elə insan adam idi ki! Axşamacan köhnə divanın üstündə oturub qalırdı, bir adam tapmırdı ki, kəlmə kəssin, dərini desin, üzünə baxmaq olmurdu – adamın ürəyinin qabığı soyulurdu! Qızı var, Leninqradda, ancaq yekə yerə çıxıb, deyəsən, ana yadına düşmür. Yazıq arvad kimsəsiz öldü, doğma uşağının da üzünü görmədi.

Qəbiristanlıqda, təzə qazılmış qəbrin yanında tabutu yerə qoydular. Qarılar tabuta baş əydilər, əllərini torpağa vurdular. Cavan müəllimə tabuta yaxınlaşdı və onun qarşısında baş əyib, Katerina Petrovnanın qurumuş, saralmış əlindən öpdü. Sonra müəllimə qaçıb kərpicdən hörülmüş uçuq hasarın yanında dayandı.

Hasarın o tərəfində, yumşaq qarın altında, doğma torpaq səssiz-səmirsiz yatırdı – qəmli, sevimli torpaq!

Müəllim uçuq hasarın yanında durub, xeyli vaxt kəndə baxdı, arxa tərəfində qocaların söhbətinə, tabutun üstünə tökülən torpağın

tappılıtısına, uzaqda, həyətlərdə banlaşan – xoş hava, yüngülcə şaxta, sakitlik olacağını xəbər verən xoruzların səsinə qulaq asdı.

Nastya kəndə anası dəfn olunandan iki gün sonra gəlib çıxdı. O qəbiristanlıqda təzə qəbri görə bildi – qəbrin torpağı donmuşdu, kəsək bağlamışdı; Katerina Petrovnanın otağı soyuq idi, qaranlıq idi – buranı elə bil həyat çoxdan tərk eləmişdi. Bu otaqda Nastya bütün gecəni ağladı: dan sökülənəcən, səhər açılanacan.

O, Zaboryedən xəlvətə çıxıb getdi – istəmirdi ki, onu görənlər olsun, bir söz soruşar olsun. Nastyaya elə gəlirdi ki, Katerina Petrovnadan başqa heç kəs bu bağışlanmaz günahı, bu ağır əzab yükünü onun çiyindən götürə bilməz.

1946

DAŞQIN

Tengin piyada alayının poruçiki Lermontov Qafqaza, Qroznı qalasına sürgünə gəldi.

Bu bahar nədənsə həmişəki rus baharlarına oxşamırdı. Ağaclar gec yarpaqlamışdı, kol-kos basmış qəza bağlarında meşə gilası gec çiçəkləmişdi. Çaylar da gec tərənmişdi, indi sakitləşib məcralarına çöküb bilmirdilər.

Daşqınlar Lermontovu ləngidirdi. Bəzən bərə gözləyir, bəzən də, bərə saz olmayanda, yaxud külək daşmış çayı ləpələndirəndə, bir-iki günlüyə ucqar şəhərlərin birində gecələyirdi.

Lermontov, suyun qəlbiliyindən, Rusiyada yolların bərbadlığından şikayətlənən yolçuların söhbətlərinə laqeyd-laqeyd qulaq asırdı. O, ləngiməsinə sevinirdi. Hara tələsirdi? Başını çeçen gülləsinin qabağına verməyəmi?

O, son illər ilk dəfə idi ki, ölüm haqqında fikirləşəndə səksəkəyə düşürdü. İndi uşaqlıq çağları keçmişdi, o zaman cavan ölmək Lermontova elə gəlirdi ki, gözəl şeydir. O, yaşamağı heç vaxt indiki kimi arzulamamışdı.

Tez-tez: “Bəlkə ömrümün hüznü qürub çağında məhəbbətin son təbəssümü parladı” sözləri yadına düşürdü. Bu sətirlərə görə o,

Puşkinə hədsiz dərəcədə minnətdar idi. Bəlkə o, həyatda hələ sadə və gözəl şeylər görə bildi, ana təskinliyi kimi pak söhbətlər eşitdi. Bu zaman ürəyi açılar və o, nəhayət, insan səadətinin nə cür şey olduğunu görür.

O, bərə sınıq-sınıq olduğuna görə bir şəhərdə ləngiməli oldu, bu şəhər elə balaca idi ki, “Müsaфирlər evinin” pəncərəsindən baxanda tarlalar, qurşağa kimi suyun içində olan koğuş-koğuş söyüd ağacları və çayın o tayındakı kənd əl içi kimi çox aydın görünürdü. Yavaş-yavaş təpiyə yamacın döşündəki daxmalar dolşa sürüsü kimi qaralırdı. Daxmaların üstündən burula-burula təzək tüstüsü qalxırdı.

Uzaqda, duman bürümüş torpağın o başında, dünyanın dərdsərindən bixəbər çoban neyinin xoş avazı eşidilirdi.

“Görəsən bu əndişələr nə vaxt qurtaracaq?” – deyər Lermontov öz-özündən soruşdu və gülümsündü. O, tozlu mundirini çıxarıb, stulun başına atdı. – “Əndişə! Gecə-gündüz fikir-xəyal! Gəlişigözəl sözlər! Ancaq deyəsən, heç başqa ad vermək də mümkün deyil.”

Xidmətçi otağa girdi.

– Burada bir dəstə qumarbaz var, – deyər o, Lermontova xəbər verdi. – Bu otaqlara düşüblər. Səsləri kallaşmış, özləri də yaman sırtıq adamlardır, – Allah göstərməsin! Sizi xəbər alırdılar.

– Yalana bax! Onlar məni nə tanıyırlar?

– Siz tanınmış şəxsiyyətsizsiniz. Onlarla oynayacaqsınız? Ya yox?

– Əl çək!

– Əgər oynayacaqsınızsız, mundirinizi təmizləyim. Bu abırda stol başında oturmaq eyibdir. Tamam toz-torpaq içindədir!

– Mundirlə işin yoxdur! – deyər Lermontov əmr etdi və qətiyyənlə acıqlanmadan, hətta bir qədər yetik-yetik soruşdu: – Sən mənim sözümə qulaq asacaqsan, ya yox?

– Necə istəyirsiniz, – deyər xidmətçi ikibaşlı cavab verdi. – Mən sizin nənənizin hüzurunda Yevangeliyaya and içmişəm ki, qulluğunuzda duracağam.

Lermontov sakit-sakit dedi:

– Bilirsən nə var, buradan uzaq ol! Canımı boğazıma yığdın.

Xidmətçi çıxdı. Lermontov köynəyinin yaxasını açdı, cırıltılı çarpayının üstünə uzandı, əllərini başının üstündə daraqladı.

“Mehmanxanaya” bitişik taxta evdə, pəncərənin qabağında arıq bir oğlan oturmuşdu, o, neçə saat idi ki, qarmonda eyni havanı təkrar-

təkrar çalırdı, görünür, darıxdığından başını tamam itirmişdi: “Ax, əzizim mənim, xanımım – mələyim mənim! Ax, əzizim mənim, xanımım – mələyim mənim!”.

Lermontov gözləri dumanlanmış halda divara baxa-baxa ona qulaq asırdı. Divarda göy karandaşla bu sözlər yazılmışdı: “Rus dövlətinin torpaqlarını dolaşanların sığınacağı”.

Rus dövləti, Rusiya! İllətli doğma diyar!

Səhər küçədə Lermontovun qabağına bir kor soldat çıxdı. O dilənirdi. Soldatı on dörd yaşlarında, üst-başı tamam tökülmüş bir qız əlindən tutub gəzdirirdi. Çirkli, cır-cındırın arasından onun zərif uşaq əndamı görünürdü.

Lermontov qızdan soruşdu:

– Bu soldat sənin nəyindir, ay qız?

– Heç nəyim. Yetiməm. Bunun da, top atılarda alov gözlərini yandırır.

Soldat səsi xırıldaya-xırıldaya:

– Tarutin ətrafında döyüşdə bu günə düşmüşəm, – dedi. Onun yumulmuş, qızarmış gözlərində milçəklər gəzirdi, ancaq soldat onları qovmurdu.

Qarmon yenə də dızıldayırdı:

“Ax, əzizim, xanımım – mələyim mənim! Ax, əzizim, xanımım – mələyim mənim!”.

Lermontov soldata bir onşahılıq verdi.

Nökər pəncərənin qabağında uzanıb, küçəyə baxırdı. Pəncərədən boylanıb məzəmmətlə dedi:

– Onları nahaq qudurdursunuz, Mixail Yuryeviç.

– Səsini kəs, vallah, səni Tarxaniya qaytararam!

Bəli, Rusiya... Moskvada, Poqodinın evindəki ziyafətdə Lermontov Qoqolu ilk dəfə görmüşdü. Qonaqlar bağda əyləşmişdilər. Həmin gün xalq gəzintisi vardı. Kərpic hasarın dalından, bulvardan tərli çit iyi gəlirdi. Toz qürub şəfəqində zər kimi parıldayaraq, ağaclara qonurdu.

Qoqol gözlərini qıyaraq uzun-uzadı Lermontova, – azacıq tək-nəli zabitə – baxdı və tənbel-tənbel dedi ki, Lermontov yəqin rus xalqına yaxşı bələd deyil, çünki işi-peşəsi kübar cəmiyyətdə dolaşmaqdır. “Mujiklə qabaq-qabağa kvas için, pəyədə buzovların

yanında yatın, o qədər ot çalın ki, beliniz ağrısın, – onda bəlkə, siz, – o da cüzi – xalqın taleyi haqqında mühakimə yürüdə biləsiniz”.

Lermontov ehtiramla susurdu. Bu, Qoqolun xoşuna gəlmədi.

Qoqolun söhbətləri, onun deyingənliyi Lermontovu təəccübləndirdi. Şam vaxtı Qoqol uzun müddət çəngəlini havada oynadır, axtarırdı ki, görsün onu hansı duzlu ağ göbələyə batırsın.

Bir şey Lermontova aydın idi: Qoqolun ondan zəhləsi gedirdi. “Əlbəttə, istedadlı gənkdir. Aleksandr Sergeyeviçin ölümünə yazdığı şeir çox əladır. Ancaq azmı adamlar gözəl şeirlər yaza bilir! Yazıçılıq – ibadət eləmək kimi, rahiblik kimi çətin bir işdir. Ancaq bu zabit qətiyyənlə rahibə oxşamır”.

Lermontov Qoqola cavab olaraq fürsət tapıb, “Mtsiridən” bir parça oxudu.

– Bir ayrı şey də oxuyun, – deyər Qoqol əmr elədi.

Onda Lermontov Mariya Şerbatovaya yazdığı şeirini oxudu:

Türk edib Ukraynanın
Çiçəkli dərəsini,
Tutdu kübar həyatın,
Üzüntülü balların
Quru dəbdəbəsinə.

Qoqol sifətini turşudub qulaq asır, çökməsinin burnu ilə ayağının altındakı qumu eşələyirdi, Lermontov oxuyub qurtarandan sonra çaşqın-çaşqın dedi:

– Demə siz belə imişsiniz! Gedək!

Onlar qaranlıq xiyabana çəkildilər. Arxalarınca gələn olmadı. qonaqlar eyvanda kreslolarda əyləşmişdilər. Göyümtül miğmığalar şamın oduna yanırdı. Bulvarda yelləncək yaman bərk cırıldayırdı.

Qoqol xiyabanda ayaq saxlayıb təkrar elədi:

Ətirli dodaqları
Sirlə doludur onun.
Sayrışan ulduzlarla
Necə ki, dolu olur
Gecəsi Ukraynanın.

O, Lermontovun qolundan tutub pıçıldadı:

– “Ulduzları sayrışan Ukrayna gecələri...”.

– İlahi, gör nə gözəl deyilib! Sizi and verirəm Allaha: cavansınız, özünüzdən muğayat olun.

Qoqol skamyaya çökdü, cibindən dama-dama dəsmalını çıxartdı və üzünü tutdu. Lermontov susurdu. Qoqol yavaşca əlini ona tərəf yellətdi, Lermontov şıqqıltı salmamaq üçün ehtiyatla bağın ortasına tərəf getdi, asanlıqla hasarın üstündən aşdı və öz evinə qayıtdı.

Bayırda, daş döşənmiş küçədə təkər taqqıltısı eşidildi, xamutun aşağısına bağlanmış zıncırov dıncıldayıb susdu. Mehmanxana xidmətçisi çəkmələrini tappıldada-tappıldada pilləkənlə aşağı yüyürdü, bayaqkı dilənçi qız cır səslə oxudu: “Gözəl xanım, əlacsız kor əsgərə kömək edir”. Qarmon bir də dillənib susdu. Mehmanxanaya təzə gələn vardı.

Lermontov çarpayıdan qalxıb pəncərənin qabağına gəldi.

Ucaboy, zərif saçları mis kimi parıldayan Mariya Şerbatova yol paltarının ətəyini yüngülcə yığışdıraraq, tozlu kolyaskadan düşürdü.

Lermontov səndələyib pəncərədən aralandı. O, bu əldən-ayaqdan uzaq şəhərə hardan gəlib çıxıb? Lap bu yaxınlarda onlar Peterburqda görüşüb ayrılmışdılar.

Mariya Şerbatova onu sevirdimi? O bunu bilmirdi. Ümumiyyətlə, Lermontov bilmirdi ki, həyatda onu ürekdən sevməyən bir kəs varmı? Bütün əhd-peymanların hamısı gəlib vəfasızlığa çıxırdı. Natalya İvanova onu bir oğurluğa qurşanmış zabıtə dəyişdi, Lopuxinə, varlıya ərə getdi.

Şerbatova bura niyə gəlib? Bu səfər barəsində Peterburqda o, Lermontova bir söz deməmişdi. Sonra onun yadına düşdü ki, bu şəhər Ukraynanın yolunun üstündədir. Bu şəhər nə gözəl imiş! Bu alagöz cavan xanım orada, Zadneprovye çöllərində böyümüşdü.

Bu qadın onu sevirdimi, bunu Lermontov bilmirdi. Ancaq o, əgər əlindən gələsəydi, bütün dünyanı Mariya Şerbatovaya bağışlardı. Bu məhəbbətin bütün odu tək-cə Lermontovun qəlbinə yığılmışdı. O bu məhəbbəti qoruyur, o bu məhəbbətlə tək və bəxtiyar yaşayırdı.

Bunun üçün o, Şerbatovaya minnətdar idi. Qadın bunu bilirdimi, ya bilmirdi, əhəmiyyəti yoxdu. Belə bir qadının olması və təsadüfün onları başqa-başqa həyat yollarında görüşdürməsi kifayət idi.

Lermontov xidmətçisini çağırırdı və mundirini yaxşı-yaxşı təmizləməyi əmr etdi.

Mariya Şerbatova burada idi! Lermontov turşumuş kələm şorbası iyi gələn dəhlizdə onun səsinə eşitmişdi, onun paltarının xışiltısını, tanış addım səslərini, qurumuş qapıların taqqıltısını, ləyənə tökülən suyun qəlbəyatan şırıltısını eşitmiş, ondan lavanda ətirlərinin iyini almışdı. Nəhayət, o, gözlədiyi sözləri eşitdi:

– Doğrudanmı Mixail Yuryeviç buradadır? Məzəli əhvalatdır! Onda bax, bunu ona ver.

Bu, məktub idi, bir parça kağızda tələsik yazılmış məktub. Onu xidmətçi gətirdi.

Məktubda ikicə kəlmə yazılmışdı:

“Tez gəlin!”.

Bu iki kəlmə qədər heç bir söz ona cazibəli və xoş görünməmişdi.

Mariya Şerbatovaya da elə gəldi ki, həyatında ilk dəfə bu cür qəribə və əhəmiyyətli sözlər yazır.

Bu sözlərdə onun məhəbbətinin çırpıntıları, gizli kədəri, qəmi vardı.

Mariya uşaqlıq çağlarından gözlənilməz xoşbəxtliyə inanır və onu gözləyirdi, ancaq onun gözlədiyi heç vaxt gəlmədi. Bu intizar kədərdən savayı ona heç nə vermədi. İndi o arzusuna çatmışdı!

Hələ Peterburqda olanda Şerbatova Lermontovun sürgünə göndərildiyini eşidib, dərhal öz evinə, Ukraynaya qayıtmaq qət elədi. Yox, hələ ürəyi çırpınırdı, o çiçəkli Ukrayna çöllərini süst, qaçaqçılıq Peterburqa dəyişməmişdi. Lermontov onu bu bəbətdən nahaq məzəmmət eləyirdi.

Mariya Şerbatova yola düşməyi qət elədi. Qəlbənin dərinliklərində sezilməyən mürgü kimi bir ümid yaşayırdı. Bəlkə o, Lermontovu görə bildi, yolda ona çata bildi. Məgər həyatda azmı təsadüflər olur! Axı belə bir təskinlik verən söz də var: “Ya bəxt!”.

Mariya istədiyinə çatmışdı. Lermontov burada idi. İndi qadın ürəyini açmalı, onu nə qədər istədiyini deməli idi. Sonra da kövrəlib ağlayacaqdı, onun heç olmasa bir anlığa xoşbəxt ola biləcəyinə də ümidi yox idi.

Mariya Şerbatova çox şeyi aydınlaşdırma bilmirdi. İndi o çalşırdı ki, bu kiçik şəhər, sarı tağları çatlamış mehmanxana həyəti, bazar-dakı göyərçinlər, meyxananın “Çay və qənd” sözləri yazılmış yaşıl lövhəsi, ortası dik, daş döşənmiş küçədəki hər bir çöp ömürlük yadında qalsın.

– Mən düşünülməli şey barədə düşünürəm, qətiyyətlə! – deyər Şerbatova tutqun mehmanxana güzgüsünün qabağında saçlarını tələsik daraya-daraya pıçıldayırdı: – Boş-boş şeylər fikirləşirəm, halbuki, belə ürəkaçan gün bir də ələ düşməyəcək. Heç vaxt ələ düşməyəcək! Mən ona nə deyəcəyəm? Harada deyəcəyəm? Yox, bu, otaqlarda mümkün olan iş deyil! Şəhərdən çıxarıq, çayın sahilinə gedərik. Bax, o talaya, gün düşdükcə parıldayan əyilmiş xaç görünən yerə, kilsə olan yerə gedərik. Ora yəqin qəbiristanlıqdır.

Ancaq görüş həmişə adamın düşündüyü kimi olmur, bu dəfə də belə oldu; onlar heç də Şerbatovanın gözlədiyi təhər görüşmədilər.

Lermontovun addım səslərini eşidəndə Şerbatova dəhlizə çıxdı, tənəffüs, yüyürə-yüyürə pilləkənləri endi və darvazanın ağzında dayandı. Onun əlində həsir şlyapa vardı, qadın şlyapanının göy ipək lentindən tutmuşdu.

Onlar darvazanın ağzında görüşdülər. Lermontov onun əlini öpmək üçün əyilən vaxt, qadının ipək lent kimi mavi gözlərində göz yaşı parıldadı və dərhal da qeybə çəkildi. Lermontov fürsəti əldən verdi, bu anı görə bilmədi.

Üstəlik də onlar qəbiristanlıq olan talaya yox, qurumuş, dağılmış şəhər bağına getdilər. Orada sərçələr ələ bərk cikkildəşdilər ki, Lermontov gülümsünüb dedi:

– Elə bil yüzlərlə tavada Ukrayna piyi ilə qayğanaq bişirirlər.

Şerbatovanın dodağı qaçdı. O başa düşdü ki, bir dəqiqə əvvəl fikirləşdiyini çox çətin ki, Lermontova deyər bilsin. onlar bayaqdan bəri hər ikisi üçün mühüm olan söhbətin üstündən keçirdilər.

Dağın ətəyində, bulanıq-boz suda buludların kölgələri dolaşırdı. Bu adi bahar günü Şerbatovaya sirli bir hədiyyə kimi görünürdü. Bu gün yalnız onun idi. Heç kim onun harada olduğunu, indi kimin yanında olduğunu bilmirdi. Ürəyi aşıb-daşırdı. Lermontovun cod mundirinin qoluna toxunanda barmaqları titrəyirdi. Kaş onun başını sinəsinə basa biləydi, saçlarını sıgallayaydı...

Lakin bu da olmadı. Lermontov başını aşağı əyib, utancaq-utancaq gülümsünərək, Rusiyadan söz saldı, dedi ki, onun bu diyarda xoşuna gələn, sevdiyi şeylər, məhz başqalarının sevmədiyi şeylərdir. Məsələn, hamı daşqından şikayətlənir, amma o, heç olmasa birçey bu kiçik şəhərdə məmnuniyyətlə yaşayar, işi-gücü də yalnız daşqın sularına tamaşa etmək olar. Əgər ürəyimizə ən sadə təəssüratlar da yatsa, onda dünyada hər şey bizə maraqlı görünər.

O, qadınla ələ danışdı ki, ələ bil bir dostu ilə danışdı, kişi ilə söhbət eləyirdi. Onun yaşarmış qara gözləri parıldayırdı.

O, kor dilənçidən, onu gəzdiren qızdan söhbət saldı. Lermontov səhərdən bəri onları yadından çıxarda bilmirdi.

– Mixail Yuryeviç! – Şerbatova barmaqlarını Lermontovun odutub yanan əlinin üstünə qoydu. – Siz mənim barəmdə düşündüklərinizin hamısını bilirəm. Ancaq mən ələ adam deyiləm. Mən tərəkməyə içində böyümüşəm. Gicitkanlıqlarda ayaqyalın oynamışam, buzov otarmışam, qaz otarmışam, indi də malorosiya mahnılarını eşidəndə gözlərim yaşarır: “Zakukavala tı siva zozulya ranımrano na zori”. Başa düşürsünüz?

– Başa düşürəm, – deyər Lermontov cavab verdi və ayaqları ilə qumun üstündə dairələr cızmağa başladı.

Şerbatova məyus-məyus dedi:

– Mixail Yuryeviç! Siz yenə dərdlisiniz! Bilmirəm necə edim ki, sizin ürəyiniz açılsın.

– Hamısı düzələr, – deyər Lermontov arxayın-arxayın cavab verdi. – Biz bu sarsaq dünyadan bir gün oğurladıq. Ancaq fərqi yoxdur, sizin mənə heç bir köməyiniz deyər bilməz. Sadəcə siz buna ürək eləməzsiz.

– Bəli, düz deyirsiniz, – deyər Şerbatova etiraf elədi və başını aşağı saldı.

Lermontov ona təskinlik verdi.

– Sizdə təqsir yoxdur. Mən ona görə kədərliyəm ki, sizi sevirəm, üstəlik də bilirəm ki, bu adıç gün sizə çox baha oturacaqdır. Biz gizlənə bilmərik. Burada bir dəstə peterburqlu zabit var. Onların da arasında bir nəfər var. Mən çoxdan ona göz qoyuram. Daha doğrusu, o xeyli vaxtdır ki, məni kölgə kimi izləyir. Bir gözü qara sarğı ilə bağlanmış jandarm rotmistrini – Benkendarfun tək, amma iti gözünü deyirəm.

– Hə, belə işlər. – Şerbatova ayağa qalxdı və əllərini Lermontova uzatdı, sanki alçaq bağ skamyasının üstündə oturmuş Lermontova kömək etmək istəyirdi, onu qaldırmaq istəyirdi. – Siz mənim özümün deməyə ürək eləmədiyim şeyi nə qədər asanlıqla dediniz.

Şerbatova onun əllərindən tutub yavaşca çəkdi. Lermontov ayağa qalxdı, qadın onun boynuna sarılıb dodaqlarından, sonra gözlərindən öpdü – cəsarətlə, açıqca, onun ağarmış üzünə baxa-baxa öpdü.

Yenə hər şey Şerbatovanın fikirləşdiyi kimi olmadı. Nə gurultu sözlər, nə coşqun etiraflar, nə əhd-peyman, yalnız adamın ürəyini parçalayan nəvaziş oldu.

Kor soldat zirzəmiyə girdi və Lermontovdan aldığı onşahılığın hamısını verib bir şüşə çaxır aldı. Ancaq onu zirzəmidə içmədi. “Mənzilinə” apardı – soldat şəhərin ucqarında, Slobodkada, yan əyilmiş uzaq daxmada gecələyirdi.

Daxmanın sahibi dul, kefcil sərrac çaxır şüşəsini gören kimi əlayağa düşdü, stolun üstünə deşik-deşik, ancaq təmiz giş saldı, tabağa saralmış duzlu xiyar qoydu, çörək qırığı və duzqabı çıxartdı, qabdakı duz pasdan qızarmışdı.

Daxma bahar çağlarında olduğu kimi rütubət idi. Kiflənmiş dəri iyi gəlirdi. Adamın ağzından buğ çıxırdı.

Pufuldaya-pufuldaya, müqəddəs övliyaları yad edə-edə içməyə başladılar.

Qız yalın ayaqlarını altına yığaraq, skamyanın üstündə oturmuşdu, quru çörək gəvələyirdi. Arıq, təzəcə balalamış pişik qızın ayağına sürtünürdü. Qız pişiyin dərisinin istisini duyur, ağımtıl, ifadəsiz gözləri ilə ona baxırdı, sonra çörəkdən bir tikə kəsdi və pişiyə atdı.

Pişik acgöz-acgöz quru çörəyi gəmirməyə başladı, elə bil siçan tutmuşdu, mırıldaya-mırıldaya, boğula-boğula, qulaqlarını qırpa-qırpa gəmirirdi.

Daxmanın sahibi dedi:

– Bir bax, xanlıqlığı görürsən! Heyvana çörək verir. Bunu mən biabırçılıq sayıram.

Qız *dinmədi, soldat ev sahibinin üstünə qışqırdı:*

– Min-min mənim kimi soldat çara qulluq edir! Sən bunu başa düşürsənmi, ay başiboş kişi! Hökuməti saxlayan soldatdır!

– Deyirəm axı, ona görə hər üçünüzdən birini döyürlər? Sən yaxşısı budur ki, de görüm haralısan?

– Mənim heç yadıma gəlmir, – deyə soldat həyasız-həyasız cavab verdi. – Vallah yadımdan çıxıb. Bircə şey yadımdadır: Məni qovub aparanda anam keçisöyüdünün altında durub, üzünü günəşə xaç çevirirdi. Mənim anam çox gözəl idi, elə bilirdin qaraçadır!

– Gopla gəlsin, özünə ürək-dirək ver! Bəs yığdıqlarını hara soxursan? Özünün qarnın kürəyinə yapışib. Elə qız da qupquru quruyub, qabırğalarını saymaq olar.

Soldat dedi:

– Bu qız elə bil laldır. Yalnız mənim əvəzimdən dillənəndə, dilənəndə səsi çıxır. Daha ayrı vaxt onun dilləndiyini mən görməmişəm. Katka! – deyə o qışqırdı. – Çaxır içirsən?

Qız gözlərini pişikdən çəkmədən dinməzəcə başını buladı.

– Qulaq as! – Soldat qışqırdı, saralmış ovcunu stolun üstünə çırpırdı. – Sözlərimə yaxşı qulaq as, ay sivoraydolı mujik! Məni Tarutin ətrafındakı döyüşə görə komandır özü öpüb qucaqladı. Bu Georgi xaçını görürsən? Bunu taxan adamın qabağında dik durmaq lazımdır, yayxanıb oturmaq yox. Bu xaçı asıb mən heç bir maneəsiz-filansız birbaşa saraya girə bilərəm – gözətçilər mənə dəyməzlər. İçəri girib, keşik generalına deyərəm: “Hökmdara xəbər ver ki, filan oğlu filan, kömək almaq üçün köhnə soldat onun hüzuruna təşrif gətirmək istəyir”. General heç cıncıqını da çəkə bilməz! Ordenləri cıncıldaya-cıncıldaya qaçacaq çara xəbər verməyə.

– Əşi nə danışırsan! – deyə daxma sahibi özünü təəccüblənmiş kimi göstərdi. – Elə o cür, dediyin kimi qaçacaq?

– Qaçacaq da sözdür! Bax, bu gün bir zabit mənə on şahı verdi. Katya deyir ki, cavan, qarayanız zabitdi. Hər yoldan ötənə on şahı vermirlər! Bu hörməti, qardaş, gərək qazanasan. Mən Kutuzovun özünü görmüşəm. Sərkərdəni deyirəm! Təkgöz generaldır. Baxanda deyirsən bəs şirdir. Tüstünün içində atını səyirdir, başının üstündə bayraq saqqıldayır, “ura” səsi Moskvaya qədər gedirdi. O, üzünü bizə tutub qışqırırdı: “Uşaqlar, Vətən uğrunda ölümə! Vətən yolunda canımızı qurban verək!”.

Soldat alnını turşutdu və ağladı. O için-için ağlayırdı, şax dayanmışdı, əli ilə döşünün üstündəki qaralmış Georgi xaçını tutmuşdu.

– Hamımız qəhrəmanıq, amma hələlik zir-zibilin içində çürüyürük, – deyə ev sahibi köksünü ötürdü. – Sən, qoçaq, yaxşısı budur ki, iç. Soldat gərək kef eləyə. Nizamnaməyə görə.

– Allah şahiddir ki, elədir! – deyə soldat gücü gəldikcə qışqırdı, onun sifəti qaralmağa başladı, sonra o oxudu:

Eh vələdüzzina kamarin mujiki, sən...

Soldat ayaqlarını stolun altında ağır-ağır yerə döydü.

Görünür keyf-damağa yamanca öyrəmişən!

– Baba! – Qız qorxmıuş halda qışqırdı və göyümtül barmaqlarını soldatın düyün–düyün, damarları şişmiş əlinin üstünə qoydu. – Oxuma, indicə səni öskürək tutacaq.

– Polk, qulaq as! – Soldat qışqırdı və dərhal onu öskürək tutdu.

O, sinəsini stola dayayaraq uzun müddət öskürdü, nəfəsi darıxırdı, qızarmış gözləri donbalmışdı. Daxma sahibi xiyar gəvələyir və yetik–yetik soldata baxırdı. Nəhayət o, qıza dedi:

– Niyə əlini qoynuna qoyub oturmusan? Görmürsən kişi ölü! Bu dəqiqə iflic onu vuracaq.

Soldatın başı stolun üstünə düşdü, o xırıldadı və sürüşüb, skamyanı da aşıraraq torpaq döşəməyə sərildi. Pişik qulaqlarını qısaraq, ağzında çörək qırığı, soyuq sobaya tərəf çəkildi.

Qız soldatın qabağında diz çökdü, onun başını qucaqladı.

– Babacan! – qız qışqırdı. – Qalx! Niyə döşəməyə sərilmisən? Halın pisdir?

– Sakit! – Soldat xırıldadı. – Komandama qulaq as. Zabit mənə on şahı verdi. Canım–ciyərim zabit! Ona xəbər ver ki, köhnə soldat, ordenli Trifon Kalugin, lazımı qaydasında, deyə–deyə, gülə–gülə öldü.

– Babacan! – Qız cikkə çəkdi, başını soldatın sinəsinə qoydu və onun çiyinlərini qucaqladı.

Yəqin ki, soldat uşaq əllərinin güclə hiss edilən, özünün bir də görməyəcəyi hərarətini duyurdu. Soldat qurcalandı və ağır əlini qızın üzünə qoydu.

– Zülmət içində ölürəm, – dedi. – Heç olmasa günəşin işartısını görə biləydim! Sən çıxır–bağır salma. Soldatın həyatı çökmə dolağı kimi bir şeydir. Açdın tulladın – vəssalam. Yüyür zabitin yanına, de ki... soldatı qulluq qaydasında dəfn eləmək lazımdır.

Soldat dartındı və qurudu. Ortağa çökmüş sükutda pişiyin çörək qırığını necə xırtatdığı eşidilirdi, daxma sahibi ağır–ağır nəfəs alırdı.

Nəhayət, o dedi:

– Əcəb iş düşdüm, özümə qiyamət kirayənişinlər tapmışam! Bir dayan görüm!

O, qızı kənara itələdi və cəld soldatın ciblərini axtarmağa başladı.

– Cibi yekədir, amma içində bir şey yoxdur, – deyə acıqlı–acıqlı deyindi. – Lütün birdir, amma çaxır içir. Hələ başqasını da qonaq eləyir! Mənə kirayə haqqı iki şahı çatmalıdır.

Qız yerindən sıçradı. Ev sahibi səndələdi, onun paltarının ətəyindən tutmaq istədi, ancaq qız kandara tərəf qaçdı və dönüb arxasına baxmadan daxmadan çıxdı.

Bəzən insanda özünə elə böyük inam olur ki, bu zaman o hər şey eləməyə qadirdir.

O, demək olar ki, bircə anda elə şeir yazar ki, sonra həmin şeir yüz illərlə gələcək nəsillərin dilində əzbər olar.

O bütün fikirləri və dünyanın arzularını beyninə cəmləşdirər ki, onları ilk qarşısına çıxan adamlara paylasın, həm də bunu elədiyi üçün bircə dəqiqə də peşman olmaz.

O, heç kimin görə bilmədiyi, eşidə bilmədiyi yerlərdə sehrli səslər eşidə bilər, sehrli şeylər görə bilər: aylı gecədə gümüşü kötük görər, havanın səsinə eşidər, qədim dəniz xəritəsinə oxşayan səma görər. O, saysız–hesabsız qəribə hekayələr uydura bilər.

İndi Lermontov da təxminən belə bir vəziyyətdə idi. O, sakit və xoşbəxt idi. Lakin buna səbəb təkçə Şerbatovanın məhəbbəti deyildi. Ağıl deyirdi ki, məhəbbət ayrılıq müddətində sənə bilər. Onu xoşhallandıran öz düşüncələri idi, onların gücü, genişliyi idi, bu düşüncələrin mənalılığı, dərin şairənəliyi idi.

Gündüz Lermontov Şerbatova ilə bütün şəhəri dolaşdı. Bağdan çıxıb onlar daşqına tamaşa eləməyə getdilər, burada öyrəndilər ki, bərəni yalnız sabaha təmir eləyib qurtara biləcəklər. Onlar bir xeyli qumluq sahələ yığılmış, günün istisindən qızmış şam tirlərinin üstündə oturdular. Şerbatova uşaqlığından söhbət saldı, Dneprdən, onların malikanələrindəki qurumuş, qoca söyüd ağaclarının baharda necə dirçəlməsindən, yarpaqlamasından danışdı.

Xatirələr onu götürmüşdü. Səsində zərif cənub nəfəsi duyulurdu. Lermontov bu qadına tamaşa eləməkdən doymurdu.

Onlar şəhərdə məşhur olan aşpaz qadının – mərhum briqada komandirinin evində nahar elədilər. Arvad süfrəni bağda açdı. Almalar çiçəkləmişdi. Çiçək ləçəkləri qalın–qalın doğranmış buğda çörəyinin üstünə, qatı borş nimçələrinə düşürdü. Çay içəndə arvad qatı albalı mürəbbəsi gətirdi və Lermontova dedi:

– Mən bunu bayrama saxlamışdım. Ancaq indi özümü saxlaya bilmədim, sizin arvadınızı qonaq eləmək istəyirəm. Siz bu dünya gözəlini haradan tapmışınız?

Şerbatova azacıq qızardı. Lermontov həmin gün ilk dəfə Şerbatovanın gözlərinin yaşardığını gördü. O xəlvətcə çəçələ barmağı ilə gözünün yaşını sildi.

Lermontov gözələrinə inanmırdı, bu qadın tamam dəyişmişdi. Şerbatova Peterburqda hədsiz məlahətli idi, bəs indi onun oradakı təkəbbürü, ədaləti, mərmər gözəlliyi və hərəkətlərindəki təşəxxüs necə olmuşdu? İndi onun qarşısında oturan sadə, məhrəban bir qadın idi, bu qadının onun xatirinə birdən-birə belə dəyişməsinə Lermontov ürəyində sevinirdi, bu hiss onu tərk etmədi.

Onlar mehmanxanaya yalnız axşama yaxın qayıtdılar. Nəhəng günəş daşqının üstünə enirdi.

Zabitlərin tutduqları böyük otaqdan gah gur qaqqıltı gəlir, gah da gitaranın həzin iniltisi və qatmaqarışlıq mahnı səsi eşidilirdi:

Sübut etmək üçün: – Fırlanır dünya
Kopernik çalışdı ömrü uzununu.
Eh, dəli, içsəydi həyatda əsla
Yuxusuz qoymazdı şübhələr onu.

Tanış dilənçi qız mehmanxananın qabağında, divarın dibində oturmuşdu, o dizlərini qucaqlayıb, başını da qollarının üstünə qoymuşdu. Adama elə gəlirdi ki, o yatmışdır. Lermontov ayaq saxladı.

– Niyə təksən? – deyə o soruşdu. – Soldat bəs hanı?

Qız başını qaldırdı, ancaq ayağa qalxmadı.

– Soldat hanı? – Lermontov bir də soruşdu.

– Slobodkadadır. Sərilib daxmaya.

– Ona nə olub?

– Ölüb. Əvvəlcə sifəti qapqara qaraldı, sonra da guppultu ilə skamyanın altına düşdü. Məni də sizin yanınıza göndərdi.

– Nədən ötəri? ...

– Bilmirəm, – deyə qız pıçılıtlı ilə cavab verdi və onun yanaqları səyrirdi. – Sizin yanınıza qaçmağı tapşırırdı, mən də yüyürdüm, ona görə sözünün dalını eşidə bilmədim.

– Qorxdun?

– Bəli! – deyə qız bir az da astadan cavab verdi.

Şerbatova cəld Lermontovun üzünə baxdı. Onun sifəti sərtləşmişdi, qəşəngləşmişdi. Şerbatova indiyə kimi onun bu sifətə düşdüyünü görməmişdi. Qadın ürəyində yüngül bir ağrı duydu:

– Mən sizin bu dərəcədə həssas olduğunuzu bilmirdim.

Lermontov gözünü onun üzünə zillədi:

– Mən xeyirxahlıq eləməyi sevirəm, – dedi, o bir az hirsli danışdı. – Bunların hamısı havayı şeylərdir! Ancaq dünəndən bəri mənə elə gəlir ki, mən bu uşağın həyatına cavabdehəm.

Lermontovun xidmətçisi, adəti üzrə, pəncərənin qabağında uzanaraq gözələrini qıyıb, küçəyə tamaşa eləyirdi. O, küçədən keçənlərə aşkarca göstərmək istəyirdi ki, bu maraqsız əyalətdə yaman darıxır. Lermontov onu səslədi və qızı yedirtməyi əmr elədi.

Lermontov Şerbatova ilə mehmanxananın dar dəhlizindən keçər-kən zabitlər olan otağın qapısı açıldı. Gözü qara sarıqlı jandarm zabiti dəhlizə boylandı. O, Lermontovu görə kimi qapını çəkdi.

Lermontov Şerbatovaya dedi:

– Üz istəyirəm, mən getməliyəm. – O qadına baş əydi və cəld zabitlərin otağının qapısını açdı.

İçəridəki səs-küy kəsildi.

Şerbatova öz otağına tərəf yönəldi, ancaq içəri girmədi, qapının ağzında dayandı. Lermontovun qəfil çıxıb getməsi ona toxunmuşdu.

O, ürəyində dedi:

“İlahi! Hər dəqiqə qızıldır, amma o vaxtını kart oynamaqla keçirir. Bu nə deməkdir?”.

Qadının qəlbi bərk ağrıdan sıxıldı. O bir anda başa düşdü ki, hətta qısa ayrılıq da onu kədərləndirir, ümitsizləşdirir. Bəs, sabah bir-birlərindən uzun müddətə, bəlkə də həmişəlik ayrıldıqları vaxt onun halı necə olacaq.

Dəhlizin qurtaracağındakı pəncərədən görünən göy getdikcə göyərirdi. Hava sürətlə qaralırdı. Gündüzü – qoynunda zəif-zəif ulduzlar işaran gecə sakitliyi əvəz etməyə hazırlaşdı.

Rusiyanın bu ucqar bucağında kaş gecənin yavaş gərđişini dayan-dırmaq mümkün olaydı! Elə dayandırmaq olaydı ki, bir də heç vaxt səhər açılmayaydı...

Zabitlər iki gün idi ki, kart oynayır, əyyaşlıq edirdilər.

Lermontov qapını döyməmiş içəri girdi. O, kandarda qar kimi ağappaq əl yaylığını yerə saldı və onu elə cəld, elə hiss olunmadan götürdü ki, zabitlərin bəziləri ürəklərində fikirləşdilər:

“Bəli, yaxşı olar ki, bu rütbədən salınmış qusardan uzaq dolanasan. Gülləsindən heç bir şey yayınmaz. Qaratoxmaq tuzun ortasına gülləni güllə üstündən vurur”.

Gözü qara sarıqlı jandarm rotmistri ayağa qalxdı və qonşu otağa keçdi. Lermontov onun ardınca baxdı. Təkgöz! Bəlkə gözünü qəsdən bağlayıb, bir kələyi var!

Zabitlər susurdular. Onların üzlərindəki gərgin ifadədən Lermontov başa düşdü ki, onlar indicə, bu dəqiqə ondan və Şerbatovalardan danışmışlar. Onun alt dodağı səyridi, ancaq var iradəsini toplayıb, əsəblərini cilovladı, hamıya baş əyib dedi:

– Heyf ki, cənab rotmistr belə tələsik getdi. Mən istərdim ki, məhz onunla oynayım.

Jandarm rotmistri cəld qonşu otağın qapısını açdı və kandarda dayandı, ehtiramla:

– Qulluğunuzda hazırım, – dedi və yüngülcə baş əydi. – Məşhur rus şairi ilə oynamağa həmişə hazırım.

– Mənim bildiyimə görə, – deyə Lermontov sakit-sakit cavab verdi, – siz kartı açmamış oynayırsınız. Nə olar, eybi yoxdur, kartı açmamış oynayırıq.

Rotmistr yalandan gülüb, stola yaxınlaşdı. Onun gözləri qəzəbindən qıyılmışdı.

Lermontov dedi:

– Mən manatdan oynayıram. Çox yox. Özü də qaytarmaq yoxdur. Udan kimi çıxıb gedəcəyəm. Oldu?

– Oldu! – deyə onun əvəzinə bankomet, sarışın draqun kapitanı cavab verdi. – İndi qaldı udmaq. Ancaq mən, doğrusu, elə fikirləşirdim ki, kart oynamaq indi sizin heç yadınıza da düşməz, cənab Lermontov.

– Nə fikirləşdiyinizi qoyun qalsın reyutuzunuzun cibində, – deyə Lermontov sərt cavab verdi.

Bankomet qızara-qızara:

– Əgər siz Qafqaza, güllə qabağına getməseydiniz... – dedi və sözünü yarımçıq kəsdi.

Lermontov intizar-intizar, ancaq təmkinlə onun üzünə baxdı.

– Onda nə olardı, müşahidənlə bilmək istəyirəm! – deyə nəzakətlə, yetikliklə soruşdu.

– Heç, elə-belə, – deyə bankomet mızıldadı.

Rotmistr başını tərpətdi və stolun üstünə bir çəngə kağız pul atdı.

Lermontov da pul çıxartdı.

– Burada min manatdır, – dedi. – Hamısına gedirəm!

– Siz bunu əvvəlcədən demisiniz. Buyurun kartınızı.

Zabitlər ayaqları laxlamış, silkələnən stolun dövrəsinə toplaşdılar. Hamısı dərhal ayıldılar. Zabitlər yaxşı bilirdilər ki, Lermontov havayı yerə oynamır. Bu onun təbiətində vardı, gərək mütləq bir hoqqa çıxardaydı. Yalnız çox cavan və bərk sərxoş məmur qışqırdı:

Bir də belə döyüşlər görməzsiniz dünyada!

Lermontov mehriban-mehriban ona dedi:

– Susun!

Məmur içini çəkib susdu. Lermontov tez kartlarını açdı.

Bankomet süni soyuqqanlıqla dedi:

– Min manat sizindir!

Lermontov rotmistrə:

– Görək əvəzini necə çıxacaqsınız, – dedi, pulları yığdı, saymadan cibinə soxdu və baş əyib çıxdı.

Həmin dəqiqədən Lermontova aydın oldu ki, rotmistri onu izləməyə göndərirlər.

– Maymaq! – deyə rotmistr acıqlı-acıqlı bankometin üstünə qışqırdı. Bankomet yuxusuzluqdan qızarmış gözlərini təəccüblə döydü. – Sarsaq! – deyə rotmistr təzədən qızıxdı. – Belə həyasızla hesablaşmaq üçün yaxşı fürsət idi, əldən verdin! O dava-dava deyirdi, sən isə qorxub büzüşdün! – Rotmistr onu yamsıladı: “Heç... elə-belə...”

– Beləsindən yaxa qurtarmaq çətin olar, – deyə çilsifət piyada kapitanı mızıldadı. – Bütün hərəkətlərindən görünür ki, başkəsəndir!

Bu vaxt məmur hay-küyə başladı:

– Lermontovla atışmaq istəyirsiniz? – deyə qışqırdı. – Qoymaram! Zəhmət çəkin sözlərinizi geri götürün!

Rotmistr ikrahla dedi:

– Əvvəlcə yatın yuxunuzu alın, ay körpə!

Bankomet isə hələ xeyli vaxt çaşqın halda, qırmızı göz qapaqlarını döyə-döyə oturdu, axırda iki draqun qoltuğuna girib onu stoldan qaldırdı və cırıq-cırıq, yayları cırıldayan divanın üstünə uzatdı.

Lermontov kartda udandan sonra Slobodkaya getdi.

Məhmanxanaya o gecədən xeyli keçmiş qayıtdı. Qız otaqda yox idi. Xidmətçi stolun yanında oturub, tənbel-tənbel tüstülənən şamın mumunu qurdalaydı.

Lermontov birdən elə qəzəbləndi ki, peysərindən ağrı tutdu. Bu cür hirsələnmə və ağrılar onda getdikcə tez-tez olurdu. Axırıncı dəfə o bu hala xeyriyyə cəmiyyətinin təşkil etdiyi maskarada düşmüşdü, o zaman böyük knyajna əzilə-əzilə yelpiyi ilə onun əlinə vurmuş və demişdi ki, şairi yaxın adamlarının siyahısına salmaq istəyir. Lermontov özünü saxlaya bilmədi, knyajnamı acıladı. Ancaq onda nə üçün hirsələndiyini bilirdi.

Bəs indi nəyə hirsələnmişdi? Lermontov səbəbini başa düşə bilmirdi. Bəlkə onu hirsələdirən qızı otaqda görməməsi idi? Yaxud səbəb xidmətçinin yuxulu, məzəli sifəti idi?

Lermontov səsi xırıldaya-xırıldaya dedi:

– Mənə yaş dəsmal gətir. Şam his eləyir, amma sən heykəl kimi oturmusan. Bəs qız hanı?

Xidmətçi dəsmalı mis əlüzyuyanın altında islatmağa başladı:

– Az içsəniz yaxşı olar: – deyə öyüd-nəsihət verdi.

Lermontov bir də soruşdu:

– Qız hanı? – Onun səsi cingildəyirdi.

– Siz guya mənə onun keşiyini çəkməyi əmr etmişdiniz?.. – deyə xidmətçi incik-incik dilləndi, ancaq Lermontov onun sözünü yarımçıq kəsib:

– Qız hanı? – deyə qışqırdı, xidmətçi onun dəli gözlərinə oxşayan gözlərini görəndə səndələyib geri çəkildi.

– Knyagina bura gəlmişdi, qızı görüb öz otağına apardı, – deyə o yeyin-yeyin mızıldadı. – Mən nə eləyim, bu dilənçi qızı zorla tutub saxlayas deyildim ki!

Lermontov dartıb dəsmalı xidmətçinin əlindən aldı, başına sarıdı.

Hirsini boğa-boğa dedi:

– Get öz otağına. Özün də yola hazırlaş. Sabah Tarxaniya gedir-sən. Rədd ol mənim başımdan!

Xidmətçi gözlərini qıyaraq soruşdu:

– Necə yəni gedirsən?

– Çıx bayıra! – Lermontov elə hirsli-hirsli qışqırdı ki, xidmətçi yumaq kimi olub, dəhlizə sıçradı.

Qapını örtəndən sonra o xaç çevirdi. “Doğrudan da çıxıb getsəm yaxşıdır, – deyə fikirləşdi. – Yoxsa vurub öldürər. Vallah öldürər. Gör necə dəli olub!”

Lermontov pəncərənin qabağında oturdu, pəncərənin taxtasına dirsekləndi və başını əlləri arasına alıb sıxdı.

Meşə gilası kolları tərəfdən gələn gecə sərinliyi pəncərədən içəri dolurdu, elə bil meşə gilası bu sərinliyi bütün günü qoruyub saxlamış, indi gecə ona meydan vermişdi. Göydə, alçaqda görünən ulduzlar sayrışdı. Lermontov fikirləşdi:

“Şərbatovanın yanına getmək lazımdır. Ancaq olarmı? Yanında qulluqçu var. Bir də fərqi yoxdur, heç bir şey gizlin qalmayacaq. Bu görüş nəyə lazım idi? Yenə kədər-qüssə, pis-pis duyğular başladı”. O təkliyə vərmiş eləmişdi. Bəzən, hətta bununla öyünürdü: “Ruhi iztirab anlarında bir kəs olmur ki, əlindən tutsun”. İndi isə iztirab da var, əlindən tutan da, amma dərd-qəm məni boğur, elə bil indicə ürəyini partladacaq.

O heç vaxt heç kimin qayğısına qalmaq istəməmişdi. Amma indi...

O da bu qız kimi, nə ana, nə də ata üzü görmüşdü. Məşhur şairlə bu gözü qıpq dilənçi qızı bir-birlərinə yetimlik yaxınlaşdırmışdı. Lermontov ürəyində özünə gülərək, fikirləşirdi ki, yəqin elə buna görə qızın taleyi onu belə narahat edir.

Lermontov anasını, onun səsinə, zəif isti əlini, laylasını çətinliklə xatırlayırdı – daha doğrusu, ona elə gəlirdi ki, xatırlayır. O, anasının səsinə ilahi nəğmələrə bənzətmişdi, yazmışdı ki, bu səsi yer üzünün cansızlığı mahnıları əvəz edə bilməz.

Bayırda keşikçi zəngi çaldı. Adamlar nə qədər yaşayacaqlarını bilmək üçün ququ quşunun neçə dəfə quququldadığını saydıqları kimi, o da zəngi saymağa başladı. Hər dəfə hesab bir cür olurdu: gah üç, gah doqquz, bəzən də tamam iyirmi il çıxırdı. İyirmi il yəqin ki, ona bəs eləyərdi.

Lermontov arxası qapıya tərəf oturmuşdu, birdən qapı açıldı. Külək şamın odunu yana əydi.

Lermontov yorğun-yorğun dedi:

– Sən yenə gəldin? Axı sənə dedim ki, mənim yaxamdan əl çək!

İsti əllər Lermontovun başını qucaqladı, Şərbatovanın od kimi yanan üzünü onun üzünə yapışdı. Lermontov yanağına göz yaşları düşdüyünü hiss elədi.

Qadın qanı qaçmış barmaqları ilə bərk-bərk Lermontovun çiyinlərindən yapışaraq dinməzce, için-için ağlayırdı. Lermontov onu qucaqladı. Şərbatova dedi:

– Gözümün işığı! Canım-ciyərim! Nə edək! İndi necə edək!

Bu ağır dəqiqələrdə Şerbatova, uşaqlıq çağlarında olduğu kimi, xoş Ukrayna sözlərini dilinə gətirdiyindən Lermontov qəflətən onun məhəbbətinin nə qədər güclü olduğunu başa düşdü.

Nə eləmək lazım olduğunu Lermontov bilmirdi. Doğrudanmı qatlaşmaq lazımdı? Həyat onu elə bir tələyə salmışdı ki, heç cür qaçıb qurtarmaq mümkün deyildi. Onun beynindən ani bir fikir keçdi: mənə yalnız ümumxalq məhəbbəti qurtara bilər, mən özümü xalqın himayəsinə verməliyəm. Ancaq Lermontov dərhal bu fikri özündən uzaqlaşdırdı və gülümsündü. Sarsaq! Mən nə eləmişəm ki, xalqın rəğbətini qazanım? Böyük şair olmaq yolu o qədər intəhasız və ağır yoldur ki, mən onu başa vura bilməyəcəyəm!

– Mariya, – deyə Lermontov dilləndi, onun səsi titrəyirdi, – kaş siz biləydiniz necə yaşamaq istəyirəm! Yaşamaq mənə nə qədər zəruridir, Maşenka!

Şerbatova onun başını sinəsinə basdı. Lermontov neçə illərdən bəri ilk dəfə ağladı – dərddli-dərddli, için-için üzünü qadının nazik ipək paltarına söykədiyindən boğula-boğula, göz yaşlarını gizlətmədən, çəkinmədən ağladı.

– Niyə ağlayırsan? Niyə ağlayırsan, gözümün işığı, mənim sevincim? – deyə Şerbatova pıçıldadı.

Lermontov dişini-dişinə sıxıb, özünü ələ aldı. Ancaq bundan sonra da hələ xeyli vaxt rahat nəfəs ala bilmədi, sakitləşmədi.

Şerbatova:

– Dur gedək mənim otağıma, – deyə pıçıldadı. – Gedək qızı sənə göstərim. Yatıb. Mən onu çimdirdim, saçlarını daradım. Mən onu özümlə aparacağam.

Lermontov:

– Yaxşı, – dedi. – Get. Mən bu dəqiqə əl-üzümü yuyub gəlirəm.

– Ancaq tez gəl, əzizim.

Şerbatova ehməlcə otaqdan çıxdı. Lermontov əl-üzünü yumadı. Stolun arxasına keçib, tələsik yazmağa başladı:

Səni sevdiyimçün kədərliyəm mən.
Bilirəm, bilirəm o çiçəklənən
Parlaq gəncliyini əfv etməyəcək
Nə dedi-qodular, nə xəbis ürək.

O ayağa qalxdı, şeiri mundirinin qolunun köbəsinə soxdu, üfürüb şamı söndürdü və otaqdan çıxdı.

Sakit, qaranlıq gecə şəhərin, qaralan çöllərin və daşqının üstündən keçərək, harasa addımlayırdı. Gecə keşikçisi, yorğun-yorğun, yuxulu-yuxulu zəngi bir dəfə vurdu.

Şəhər tezdən Lermontov yenə Slobodkaya getdi, o yalnız günortaya qayıtdı. Slobodkaya getməmişdən qabaq o, Şerbatovaya bir məktub göndərdi. Məktub fransızca yazılmışdı.

“Mən bu gün soldata son borcumu verməliyəm. Əgər sizin qara paltarınız varsa, rica edirəm onu geyəsiniz. Mən gəlib sizi və qızı aparacağam”.

Şerbatova sadə qara paltarını çıxartdı və tələsik geyindi.

Lermontov qayıdıb gələndə tutulmuşdu, dinib danışırdı.

Onlar üçü də Slobodkaya getdilər.

Soldat rəndələnməmiş taxtadan qayrılmış bir tabutda stolun üstünə qoyulmuşdu, onu yuyub təmizləmiş, üstünə giş çəkmişdilər. O sanki, qulaq verir, səhər oyanışını, polk şeypurunun səsinə gözləyirdi.

Ucaboy qarı sözləri çeynəyə-çeynəyə zəbur oxuyurdu, qarı ələ bil yarımçıq dayandırılacağından qorxurdu. Stolun üstündə, tabutun dövrəsində sarı tarakanlar qaçırdı. Qarı onları əli ilə sivirib stolun üstündən töküdü.

Lermontovdan aldığı üç manata dəmlənmiş daxma sahibi bilmək olmurdu ki, ağlayırmı, ya hıqqıldayırmı; o, küncdə dayanıb, çit köynəyinin qolu ilə üzünü silirdi.

Kürən, xoşsifət keşik yanında da cılız dyaçoku gəldi, keşik nimsə daş ləbbadəsinə başından keçirib geydi, yağlı saçlarını düzəltdi, üzünü qəhvəyi rəngli yaylıqla sildi, səsimi yoxladı və dua oxumağa başladı.

Şerbatova başını aşağı salıb dayanmışdı. Nazik, əyri şamın mumu onun barmaqlarına tökülürdü. Ancaq Şerbatova bunu hiss eləməirdi. O, yurdsuz-yuvasız soldat haqqında, özünün “dəbdəbəli və adamı bezikdirən Peterburq həyatı haqqında fikirləşirdi, birdən qadın təəcüb qaldı: bu həyat onun nəyinə gərəkdi? Niyə bu həyatın xatirinə o məhəbbətindən, sevincdən, şənlikdən, hətta ayaqyalın şegli otluqla qaçmaq zövqündən də imtina etməlidir? O, Lermontov haqqında fikirləşirdi. Onların xoş və təmiz yaxınlığı heç vaxt yox olub gedə bilməz. Şerbatova bütün bunlar barədə fikirləşir və ona ələ gəlirdi ki, soldata, Lermontova, dünyada ən uğursuz, sevincsiz məhəbbətinə dua eləyir.

Qız, əynində tələm-tələsik kəsilib düzəldilmiş boz paltar, dayanıb gözlərini qırpmadan pəncərədən bayıra baxırdı.

Lermontov da bayıra baxırdı. Orada bahar gülürdü, bu, soldatın son baharı idi. Yüngül külək buxur tüstüsünü otaqdan çıxarıb aparırdı. Səma və ağaclar bu tüstünün arasından tutqun zər kimi işıldayırdı.

“Bəlkə bu mənim də son baharımdır”, – deyərək Lermontov fikirləşdi və dərhal da başqa şey haqqında – Şerbatova haqqında düşündü. O, öz-özünə fikirləşdi ki, yəqin indi bərəni təmir eləyib qurtarıblar, bir neçə saatdan sonra o, Şerbatovadan ayrılacaqdır.

Ev sahibi Lermontovun dal tərəfində ah çəkdi:

– Kutuzov süvarisi! Allah ona rəhmət eləsin, yeri behişt olsun!

Lermontov gülümsündü. Şerbatova başını qaldırıb, səksəkəli-səksəkəli onun üzünə baxdı. Onlar bu kiçik şəhərdə görüşdükləri dəqiqədən Şerbatova Lermontovun ürəyindən keçənlərin hamısını duyurdu. Lermontov fikirləşirdi ki, bir vaxt bu sözləri onun da üstündə deyəcəklər. Əbədi rahatlıq üçün yaranmış insanın üstündə əbədi rahatlıq duası oxuyacaqlar. Nə eybi var, onsuz da bunun o vaxt Lermontov üçün əhəmiyyəti olmayacaqdır!

Qəbiristanlıq şəhərdən kənarında, Şerbatovanın Lermontovla görüşmək istədiyi həmin balaca meşə talasında idi. Təzəcə yarpaqlamış ağcaqayın ağaclarının tüstü kimi kölgəsi ayaqların altında oynayırdı.

Daxmanın sahibi çəkcik və mıx götürüb, tabuta yaxınlaşdı, qapağı mıxlamaq istəyirdi. Lermontov onu kənara itələdi, əyilib soldatın kələ-kötür əlini öpdü. Onun qarşım sifəti ağappaq oldu.

Şerbatova da tabutun yanında diz çökdü, o da soldatın soyuq əlini öpdü və fikirləşdi ki, bu günü ömründə unutmayacaqdır.

Ağcaqayınları xışıldadan küləyi, günəşin hürkək istisini, qızın titrəyən dodaqlarını, Lermontovun səsini, onun ağızından çıxan hər sözü, xatirində ən əziz, ən müqəddəs günlər kimi qalacaq bu iki günü – zaman axımında minlərlə başqa günlərin içərisində itib-batmış bu iki qısa günü ömrü boyu unutmayacaqdır.

Həmişə hərəkətsizcə dayanıb, tabutun üstünə atılan nəm torpağa baxırdı. Şerbatova Lermontovun əlindən yapışdı və xəlvəti, mehriban-mehriban öpdü. Qadın onun əlini Lermontovun keçmiş iztirablarına görə, bada getmiş gəncliyinə görə, onunla bir səma altında yaşamaq bəxtiyarlığına görə öpürdü.

Şerbatova kolyaskada gözünü yumub, başını bürüyüb oturmuşdu. Özünü xəstəliyə vurmuşdu ki, heç kim onu narahat eləməsin.

Lermontovdan ayrıldıqdan sonra o nə çöllərə, nə adamlara, nə də yollarının üstündəki kənd və şəhərlərə baxa bilirdi. Sanki onlar Lermontovla əlaqədar xatirələri dumanlandırır, halbuki Şerbatovanın ürəyi bütünlüklə onun idi. Lermontovun adı ilə bağlı olmayan şeylər dünyada heç mövcud olmaya da bilirdi.

Şerbatova uşaqlıq çağlarında eşitmişdi ki, ayrılıq vaxtı məhəbbət yaddan çıxır. Nə qədər ağ yalan idi! Adam yalnız ayrılıqda sevgilisinin əli toxunmuş hər kiçik şeyi ən qiymətli şey kimi qoruyur.

Kolyaskanın ayaq yerinə bir qovaq yarpağı yapışmışdı. Lermontov Şerbatova ilə vidalaşmaq üçün sıçrayıb ayaq yerinə qalxanda bu yarpağı tapdaladı.

Şerbatova külək vurduqca tərpənən, miskin yarpağa baxır və qorxurdu ki, yel indicə onu qoparıb çöllərə aparacaqdır. Ancaq yarpaq düşmürdü. O yalnız üçüncü gün axşam tərəfi, Dnepr təpələrinin arxasından gələn tufan qalxıb şimşək çaxanda uçdu; küləklə şimşək bir-birini qovur, qaralmış suyu döyməyə başlayırdı.

Tufan gurultu qoparan tüstünü yerlə sürüyür və çölləri boz su ilə qamçılıyaraq cövlan eləyirdi.

Sürücü atların başını uzaqda görünən kəndə tərəf çevirdi. Hürkmüş atlar qulaqlarını qırparaq, xırıldaya-xırıldaya kolyaskanı gah sağdan, gah da soldan haxlayan şimşək gurultularına gözaltı baxa-baxa yorturdular.

Şerbatova dikəldi, şalı başından açdı. Qovaq yarpağı bayaqkı yerdə yox idi.

İldırım başının üstündə səmanı yardı.

Şerbatova dərdli-dərdli fikirləşdi: “Niyə mən hər şeyi atmadım, çıxıb onunla Qafqaza getmədim?”.

İndi dünyada heç nə istəmirəm – nə rahatlıq, nə də uzun ömür, firavan güzəran istəyirəm. Kaş onu görəydim, əlimi əlimə alaydım. Biləydim ki, o burada, yanımdadır və indi dünyada heç bir qüvvə bizi bir-birimizdən ayıra bilməz.

Qız ildırımdan qorxurdu. Şerbatova onu qucaqladı, bəğrına basdı və yalnız bu zaman gördü ki, qız ağlayır.

– Niyə ağlayırsan? – deyərək Şerbatova həyəcanlı-həyəcanlı soruşdu. – Nədən ötəri ağlayırsan?

Qız yalnız başını buladı və bərk-bərk Şerbatovaya qısıldı.

Tufan göyün dağıdılmış buludlarını onların başlarının üstündən cənuba, Qafqaza tərəf aparırdı. Arxalığını başına çəkmiş qoca ukraynalı qan-tərə batmış atların dirəndikləri cırıldayan heyət qapısını aç-aça deyirdi:

– Belə tufanda da heç yola çıxarlar! Öldürər, ildırım adamı külə döndərər. Tez olun, daxmaya keçin.

Yenə ləngidilər. Ancaq indi onları ləngidən sınıq bərə deyildi, tufana görə gedə bilmirdilər. Tufan uzun müddət qaranlıq çöldə, mavi rəngli səma işığında cövlan elədi. Gümüş tellər kimi, bir-birinə dolaşmış quru gövdələr, sünbüllü otlar qəflətən qaranlıqda çöl yolunun hər iki tərəfində peyda olur və dərhal da yoxa çıxırdı, bir andan sonra isə o elə şölələnir, elə parıldayırdı ki, adamın gözü qamaşır, qorxuya düşürdü.

Hər dəfə şimşək çaxanda Lermontov qılıncının dəstəyində və sürücünün kürəyindəki mis toqqada onun öteri parıltısını görürdü. Hər dəfə də geniş qobuya sığınmış çöl stanitsası görünür və yəni-dən zülmət qaranlığa qərq olurdu. O elə bil yerə qısılmışdı, tufandan qorunurdu.

Lermontov tufan keçənə kimi gecələmək üçün bir daxmaya düşdü. O, səhəri yola düşmək fikrində idi, lakin leysan qara torpaq yolları yapışqan kimi palçıq dəryasına döndərmişdi. Yollar bir az təpiyəne kimi gözləmək lazımdı.

Daxma uçuş-sökük idi. Tavanın tirləri arasından çəngə-çəngə qupquru yovşan sallanırdı. Daxmada mamaçalıqla və fal açmaqla dolanan Xristina adlı bir qarı yaşayırdı. Onun əri, Zaxar Tarasoviç, kənd skripkaçısı idi. O, uşaqlar xaç suyuna salınanda, toylarda çalırdı. Onun skripkası lap uşaq skripkası idi, köhnəlikdən, tavandan salınan yovşan çəngələri kimi qurumuşdu. Özü də elə o yovşan kimi yüngül idi.

Lermontov iki gün kənddə qaldı. O bütün vaxtı ara vermədən yazırdı. Xidmətçisini Tarxaniya göndərmişdi, indi heç kim ona mane olmurdu, heç kim söz-söhbətlə başını qatmırdı.

Beyni buludsuz gecə səması kimi aydın idi. O, hər şeydə şeir görürdü, nəğmə görürdü, buna görə də ürəyi açıq idi. Şerbatovadan ayrımaq, xatirələr, seven qadının həsrəti, – bütün bunların hamısı

Lermontovun yazmasına kömək edirdi. O qəmli-qəmli fikirləşirdi ki, şairin qəlbində gözəl misralara olan məftunluqdan güclü məftunluq yoxdur.

Stanitsadan yola düşəcəyi günün axşamı Zaxar Tarasoviç onu özü ilə toya aparmaq istədi.

Lermontov razılıq verdi. Həmin axşam o, tək oturmaq istəmirdi. Səksəkəli idi, adamların arasında olmağa can atırdı. Gündüz o, gözü qara sarğılı rotmistrin cavan meyxanaçı qızın daxmasına girdiyini görmüşdü. Yenə bu rotmistr onun dövrəsində hərlənirdi.

Toyda Lermontov küncdə, köhnəlikdən qaralmış skamyanın üstündə oturmuşdu. Kağız çiçəklərdən çələnglər qoymuş qızlar gözlərinin ucu ilə ona baxır, başlarını aşağı salır və qıpqırmızı qızarırdılar. Naxışlı qurşaq bağlamış sağdış və soldış yavaş-yavaş buğda araqı içir və çəhrayı çalan piy və duzlu kələm yeyirdilər.

Qızlar pəsdən oxuyurdular:

Ah, Beytül-müqəddəsə
Yaman tez çalındı zəng.
Cavan gəlin, cavan qız
Bir oğlan doğdu qəşəng.

Gəlin oğrun-oğrun gözünün yaşını silir, Zaxar Tarasoviç isə qızlar oxuduqca skripka çalırdı.

Gecəyarısı Lermontov ev sahibləri ilə vidalaşmışdı. Ulduzlar başının üstündə yavaş-yavaş qaynaşır. Zülmət qaranlıq cənub gecəsi idi. Çöldən nanə qoxusu gəlirdi.

Lermontov düşdüyü daxmaya yaxınlaşanda bir sərxoşla üz-üzə gəldi. Sərxoş dinməzce Lermontovun yolunu kəsdi. Lermontov bir addım yana çəkildi ki, bu adamın yanından ötüb keçsin, ancaq sərxoş güldü və yenə yolu kəsdi.

Lermontov qəzəbini boğub dedi:

– Sən gəl, dostum, mənimlə zarafat eləmə. Yol ver keçim!

– Hara? – deyər sərxoş astadan soruşdu və bərk-bərk Lermontovun qolundan yapışdı.

Lermontov dartıb qolunu onun əlindən çıxartdı. Onun yanında nə pistoleti, nə də qılıncı vardı.

Sərxoş gülə-gülə dedi:

– Səni çoxdan axtarıram, əlimə yaxşı keçmişən.

Lermontov onu bərk itələdi və yalnız bu vaxt hiss elədi ki, sər-xoşun ağzından araq iyi gəlmir.

Lermontov daxmaya tərəf getdi. Arxadan səs-səmir gəlmirdi. Lermontov dönüb geri baxdı və elə bu an pistoletin lüləsindən tutqun alov çıxdı, güllə vıyıldaya-vıyıldaya çiyinin üstündən keçdi və daxmanın divarına dəydi, divardan quru ağ torpaq töküldü.

Lermontov dəli kimi özünü geri atdı. Ancaq heç kimi tapa bil-mədi. Yalnız gecə vaxtı atılan güllənin səsindən qorxuya düşmüş itlərin hürüşməsi bütün stanitsanı götürmüşdü.

Lermontov daxmaya qayıtdı, şamı yandırdı və işıqda gördü ki, sol paqonu qopub düşüb. Əlini çiyinə sürtdü. Çiyi də bir azacıq ağ-riyirdi.

Qarı sobanın üstündə uzanmışdı.

– Allahın lənətinə gəlmiş iblis! – dedi. – Cəllad, səni görüm heç ağ gün görməyəsən. O sizi yaralamayıb ki?

– Yox. Sən haradan bilirsən ki, güllə mənə atılırdı?

– Elə-belə... bilmirəm, – deyər qarı cavab verdi. – Yaxşısı budur ki, üfürün şamı söndürün, özünüz də pəncərənin qabağından çəkilin. Yoxsa o, çox inad adamdır.

– Axı “o” kimdir?

– Kim olduğunu Allah bilir. – Qarı könülsüz-könülsüz cavab ver-di. – Bu adam bizim stanitsaya üç il olar gəlib. Bir manata adam öldürər, iki manata isə nə desən eləyər. Kafirin biridir, cəlladdir, adam asıb. Elədiyini eləyib, indi böyükler onu bizim stanitsaya gön-dəriblər, xəlvətə soxublar.

Lermontov pistoletini doldurdu, şamı söndürdü, taxtın üstünə uzandı, yapıncısını üstünə çəkdi.

O fikirləşirdi ki, bir il əvvəl nə olur-olsun şamı söndürməzdi, əksinə, şamı yandırıb pəncərənin qabağında oturardı, taleyə mey-dan oxuyardı. Amma indi o həyatının hər dəqiqəsini qoruyurdu.

İndi onun həyatını təhlükəyə atmağa ixtiyarı yoxdu. O, hələ tamamlamadığı hər şeyə, gələcəkdə deyəcəyi hər sözə, gələcək hər misraya cavabdeh idi. Kimin qarşısında? İnsanların, öz vicdanı-nın, poeziyanın qarşısında gizlənpaç oynamağın mənası yoxdu. Bəzən o, yaratdığına özü heyran qalırdı. Ancaq bunu, əlbəttə, heç kimə demirdi, açmırdı. Məgər ulduzların pıçıldaşması haqdakı şeiri o yaz-mamışdı? Bunun xatirinə şamı söndürüb sakitcə uzanmağa, qulaq verə-verə, hərdənbir isti polad pistoleti əlləşdirməyə dəyərdi.

Lermontov ucadan dedi:

– Nə olar, cənab rotmistr, hələlik əvəzini çıxma bilmədiniz.

O mürgülədi. Mürgüləyə-mürgüləyə o, üzündə yüngül, hətta çox yüngül meh duydu. Şerbatova daxmaya girdi. O, cırıldayan qapını açıq qoydu, ona görə də qapıdan içəri göyümtül mavi sübh şəfəqi kimi, ulduzların işığı düşürdü. Gecənin tərəvəti, dərələrdə şırıldayan bulaqların sərnliliklərini toplamış son dərəcə sakitləşdirici tərəvət onun üzünü oxşadı. Gecənin sərnliliyi üzündə gəzdüyündən Lermon-tova elə gəlirdi ki, Şerbatovanın yuxuda gözünə görünən dodaqları o qədər istidir ki, sanki günəşin şüası bir möcüzə sayəsində gecənin bağırını yarıb Lermontovun üzünə düşmüşdür.

Lermontov yuxudan ayıldı. Ürəyi yavaş-yavaş döyünürdü. Sobanın üstündə uzanmış Xristina toydan qayıtmış Zaxar Tarasoviçlə pıçıl-daşırdı – qarı ona gecə Lermontovun başına gələn əhvalatı danışırdı.

Lermontov dan yeri sökülənə qədər gözləri yumulu uzandı. O, ucsuz-bucaqsız çöldə, əngin səmanın altında itmiş balaca daxma-da yapıncısını üstünə çəkib tək uzanmışdı.

O, dilənçi qızın qəbiristanlıqda arıq qolları ilə soldatın çiyinlə-rini qucaqlamasını və bir anlığa onun sinəsinə qısılmasını xatırladı. İndi bu uşaq məhəbbətini özü duymaq üçün o nədən keçməzdi!

– Yox, imkan olmayacaq! – deyər Lermontov başını buladı.

Harada isə, yəqin qonşu daxmada, uşaq ağlayırdı. Bu zəif səs gecəni aşkar kədər hissi ilə doldururdu. Necə edəsən ki, yaxan bu yetimlikdən, tənhalıqdan qurtarsın?

Lermontov qalxıb taxtın üstündə oturdu. Qocalar sobanın üstün-də qurcalanıb susdular. Lermontov şamı yandırmadan karandaşla tütün kağızının üstündə yazmağa başladı:

Gülməli gəlməsin məğrur göz yaşım
Bilirəm, həyatım talan olacaq.
O mərmər sinəndə uyuyan başım
Bir kötük üstündə baltalanacaq.
Sənə demirdimmi soadət, şöhrət
Mənə olmayacaq dünyada qismət.
Vaxt gələr, alarlar məndən intiqam –
Onda, vəssalam!..

Sonra uzun isti aylar gəldi. Stavropol ətrafındakı alçaq dağlardan həmişə bahar ətri gətirən küləklər əsdi, o, gümüş çələngli Qafqaz

dağlarını, ağacları üst-üstə yıxılmış meşələrdə çeçenlərlə vuruşmaları gördü; güllələrin vıyılısını eşitdi. Sonra o, Pyatiqorska gəldi, yad adamlar arasına düşdü, o bu adamlarla dost adam kimi dolanmalı idi. Sonra yenə qısa müddətə Peterburqu və Qafqazı, sarı zirvəli Dağıstanı gördü, yenə həmin sevimli və etibarlı Pyatiqorska qayıtdı. Qısa müddətə rahatlıq tapdı, dərin fikirlər və yüngül, dağların zirvələrini sarmış buludlar kimi göylərə uçan şeirlər yazdı. Sonra da duələ çıxdı. Onun yer üzündə son dəfə gördüyü bir də bu oldu: – Martinovun güləsi açılan anda ona elə gəldi ki, dayandığı uçurumun ətəyindəki kolluqdan ikinci bir güllə atıldı.

Göy gurultuları Qafqazı lərzəyə gətirmişdi, Lermontov yığıldı. Şəffaf yay günəşinin şüalarına bürünmüş Mariya Şerbatova ona tərəf əyildi, Lermontov ona dedi:

– Ağlamayın. Mən ölümü görmüşəm. Deməli, mən əbədi yaşayacağam. Onlar məni öldürməklə yaxalarını qurtara bilməyəcəklər.

Göy gurultusu Qafqaz dərələrinə səs salmışdı. Bu əhvalat 27 iyul 1841-ci ildə – yüz iyirmi il bundan əvvəl olmuşdu.

1952

QAR

Tatyana Petrovna Potapovun evinə yığışandan bir ay sonra qoca öldü. Evdə Tatyana Petrovna, qızı Varya, bir də qarımış dayə qaldı.

Bu üçotaqlı balaca ev təpənin üstündə, şimal çayının kənarında, kiçik şəhərin lap qurtaracağına idi. Evin dalında, çılpılaşmış bağın o tərəfində, ağcaqayın meşəsi ağarırdı. Burada səhərdən ta toran qovuşana kimi dolaşalar civildəşir, sürü-sürü ağacların çılpaq təpələrində uçur, o qədər qırıldırdılar ki, hava xarablaşdı.

Tatyana Petrovna Moskvadan köçəndən sonra uzun müddət bu seyroklik, balaca şəhərə, onun evlərinə, darvazalarının cırıltısına alışa bilmədi; axşamlar şəhər o qədər sakitlik olurdu ki, neft lampalarının çatırtısı da eşidilirdi.

Tatyana Petrovna öz-özünə deyirdi:

“Mən nə axmaq adamam! Niyə Moskvadan çıxdım, teatrı, dostlarımı atdım! Gərək Varyanı Puşkinoya, dayəsinin yanına aparay-

dım – ora basqın-zad yoxdur, – özüm isə Moskvada qalardım. Ay Allah, mən nə axmaq adamam!”.

Ancaq Moskvaya qayıtmaq daha mümkün olan iş deyildi. Tatyana Petrovna belə qərara gəldi ki, hərbi xəstəxanalarda çıxış eləsin, – şəhərdə bir neçə belə xəstəxana vardı, – bu fikirdən sonra o sakitləşdi. Hətta şəhər yavaş-yavaş onun xoşuna gəldi, xüsusilə qışda qar basanda. Havalar mülayim, dumanlı keçirdi. Çay uzun müddət donmadı, onun göyümtül suyundan buğ qalxırdı.

Tatyana Petrovna bu kiçik şəhərə də, özgə evinə də alışdı. Kökdən düşmüş royala, divarlardakı saralmış şəkillərə də vərmiş elədi; bu yaraşsız şəkil sahil müdafiəsi zirehli gəmilərinin şəkli idi. Qoca Potapov əvvəllər gəmi mexaniki olmuşdu. Bozarmış yaşıl mahud çəkilmiş yazı stolunun üstündə “Qromoboy” kreysərinin modeli vardı, bir vaxtlar o, bu kreysərdə qulluq eləmişdi. Varyanı bu modelə toxunmağa qoymurdular. Ümumiyyətlə, onu hər şeydən qoruyurdular.

Tatyana Petrovna bilirdi ki, Potapovun dənizçi oğlu var, indi o, Qara dəniz donanmasındadır. Stolun üstündə, kreysərin modelinin yanında onun şəkli vardı. Tatyana Petrovna hərdən şəkli ölinə götürür, tamaşa eləyir, sonra nazik qaşlarını çatacaq, fikrə gedirdi. Ona elə gəlirdi ki, bu adamı harada isə görmüşdür, amma çoxdan, hələ uğursuz ailə həyatından qabaq görmüşdür. Harada görmüşdü? Nə vaxt görmüşdü?

Dənizçi ona sakit-sakit, bir az istehzal-istehzal baxırdı, elə bil soruşurdu: “Hə, nə oldu! Doğrudanmı, harada görüşdüyümüzü yadınıza sala bilmirsiniz?”.

Tatyana Petrovna yavaşca cavab verirdi:

– Yox, yadıma gəlmir.

Varya qonşu otaqdan qışqırdı:

– Ana, kiminlə söhbət eləyirsən?

– Royalla danışırım, – deyə Tatyana Petrovna cavab verdi və güldü.

Qışın ortalarında Potapovun adına məktublar gəlməyə başladı, onların hamısı bir xətlə yazılmışdı. Tatyana Petrovna məktubları yazı stolunun üstünə yığırdı. Qardan pəncərələrə zəif işıq düşürdü. Potapovdan yadigar qalmış Arxip adlı pişik divanın üstündə xoruldayırdı. Tatyana Petrovna xalatını çiyinə salıb, Potapovun kabinetinə keçdi və pəncərənin qabağında dayandı. Ağacdən səssizcə bir

quş qalxdı, budaqlardan qar töküldü. Qar ağ toz kimi bir xeyli səpələndi, pəncərənin şüşələrini tutdu.

Tatyana Petrovna stolun üstündəki şamı yandırdı, kreslodə əyləşdi, bir xeyli vaxt şamın alovuna tamaşa elədi – alov heç tərənəmirdi də. Sonra Tatyana Petrovna məktubların birini götürdü, zərfi açdı və dörd yanına göz gəzdirdi, oxumağa başladı.

“Mənim istəklə qocam, bir aydır ki, hərbi xəstəxanada yatıram. Yaram o qədər də ağır deyil. Müxtəsəri, sağalmağ üzrəyəm. Səni and verirəm Allaha, məndən nigaran qalma, papirosu papirosun oduna yandırma. Yalvarıram sənə!”

Tatyana Petrovna məktubun gerisini oxudu:

“Tez-tez sən yadıma düşürsən, evimiz, şəhərimiz könlümdən keçir. Mən sizdən nə qədər uzaqladayam, elə bil dünyanın o başındayam. Elə ki, gözümlə yumuram, görürəm ki, darvazamızı açıram, bağımıza girirəm. Qışdır, qar yağıb, amma yağının qırağındakı köhnə köşkə gedən yolun qarını təmizləmişdir, yasəmən kolları isə tamam qırov bağlamışdır. Otaqlarda sobalar çatırdadır. Ağcaqayın iyi gəlir. Royal axır ki, köklənib, sən buruq-buruq sarı şamları şamdana qoymusan – Leningraddan gətirdiyin şamları deyirəm. Həmin notlar da royalın üstündədir: “Qaratoxmaq qızın” müqəddiməsi, “Uzaq vətənin sahilləri üçün” romansı... Qapının zəngi işləyirmi? Mən vaxt tapıb onu düzəldə bilmədim. Doğrudanmı, mən bu şeyləri bir də görəcəyəm? Doğrudanmı, yenə səfərdən qayıdanda dolçanı quyumuzun suyu ilə doldurub, əl-üzümü yuyacağam? Yadımdadırmı? Eh, kaş biləydin burada, uzaqlarda bunların hamısı üçün nə qədər qəribə olmuşəm! Sən dediklərimə təəccüb eləmə, tamam doğru sözümüdü: mən bunları döyüşün ən ağır dəqiqələrində xatırlayırdım: Mən bilirdim ki, yalnız bütün ölkəmizi deyil, həm də onun bu kiçik, ürəyimə yaxın guşəsini müdafiə edirəm, səni də, bağımızı da, bizim kəkilli uşaqları da, çayın o tayındakı ağcaqayınlığı da, hətta Arxip pişiyi də qoruyuram. Rica edirəm, sözlərimə gülmə, başını bulama.

Bəlkə məni, xəstəxanadan çıxandan sonra bir-iki günlüyə evimizə buraxdılar. Qəti bilmirəm, ancaq yaxşısı budur ki, gözləmə”.

Tatyana Petrovna xeyli vaxt stolun dalından qalxmadı, gözlərini bərəldib pəncərədən bayıra baxırdı, qatı mavilikdə yavaş-yavaş dan yeri sökülürdü; Tatyana Petrovna fikirləşirdi ki, bu yad adam

sabah-birisi gün cəbhədən qayıdıb evlərinə gələr, əgər o burada yad adamların yaşadığını bilsə və hər şeyin arzuladığı kimi olmadığını görə, bu ona ağır gələr.

Səhər Tatyana Petrovna Varyaya dedi ki, kürəyi götürüb yağının qırağındakı köşkə gedən yolun qarını təmizləsin. Köşk çox köhnəlmişdi. Ağacdən qayırılmış dirəkləri tamam çürümüşdü, yosun basmışdı. Tatyana Petrovna özü isə qapının üstündəki zəngi düzəltdi. Zəngin üstündə gülməli bir yazı vardı: “Asılmışam kəndirdən, zəngi çal bərkənd!” Tatyana Petrovna zəngin ipini dartdı. Zəng bərkəndən səsləndi. Arxip pişik narazı-narazı qulağını tərptədi, küsüb dəhlizdən çıxdı: gur zəng səsi yəqin ona yersiz görünmüşdü.

Günorta çağı yanaqları qızarmış Tatyana Petrovna hay-küy sala-sala, həyəcədən gözləri dumanlanmış halda şəhərdən bir qoca royal kökləyən gətirdi, bu ruslaşmış çex primus, neft plitəsi, kukla, qarmon təmir edir, royal kökləyirdi. Royal kökləyənin familiyası çox gülməli idi: Nevidal (qəribə şey). Çex royalı kökləyib qurtarandan sonra dedi ki, royal köhnədir, ancaq çox yaxşı royaldır. Bunu Tatyana Petrovna onsuz da bilirdi.

Qoca çıxıb gedəndən sonra Tatyana Petrovna ehtiyatla yazı stolunun bütün gözlərini gəzdirdi və bir qutu buruq-buruq yağun şam tapdı. Şamları o, royalın üstündəki şamdana qoydu. Axşam şamları yandırdı, royalın arxasında əyləşdi və evi musiqi sədası götürdü.

Tatyana Petrovna royalın arxasından qalxıb, şamları söndürəndə, otaqlardan xoş tüstü ətri gəldi, elə bil yolka bayramı idi.

Varya daha dözə bilməyib Tatyana Petrovnaya dedi:

– Sən niyə özgənin şeylərinə əl vurursan? Məni qoymursan, amma özün əl vurursan? Zəngə də, şamlara da, royala da – hər şeyə əl vurursan. Hələ özgənin notlarını çıxarıb royalın üstünə qoymusan.

– Çünki mən böyüyəm, – deyərək Tatyana Petrovna cavab verdi.

Varya qaşqabağını tüküb, şübhəli-şübhəli anasına baxdı. İndi Tatyana Petrovna yaşlı adama çox az oxşayırdı. Onun sifəti çiçək kimi açılmışdı, özü də daha çox sarayda büllur çəkməsinin tayını itirmiş həmin o qızıl saçlı qıza oxşayırdı. Bu qız haqqında Varyaya Tatyana Petrovna özü danışmışdı.

Hələ qatarda gedə-gedə leytenant Nikolay Potapov hesablamışdı ki, atasının yanında bir gündən çox qala bilməyəcək. Az məzuniyyət vermişdilər, onun da hamısı yola gedirdi.

Qatar şəhərə gündüz gəldi. Elə buradaca, vağzalda, tanış stansiya rəisindən leytenant öyrəndi ki, atası bir ay olar ki, vəfat etmişdir, evlərində də bir moskvalı cavan müğənni qadın qızı ilə yaşayır.

Stansiya rəisi dedi:

– Köçürülənlərdəndir.

Potapov dinməzəcə pəncərədən bayıra, sıyrıqlılı və keçə çəkməli, əlləri çaynıqlı səmişinlərin qaçıdığı səmtə baxırdı. Onun başı gicəllənirdi.

– Belə, – deyə stansiya rəisi dilləndi, – çox gözəl insan idi. Yazığa oğlunu görmək qismət olmadı.

Potapov soruşdu:

– Qatar geri nə vaxt qayıdır?

– Gecə, saat beşdə, – deyə stansiya rəisi cavab verdi, sonra sözünə bir azacıq ara verib, əlavə etdi: – Gedərik bizə. Qarı sizə çay-çörək hazırlar. Evinizə getməyinizin mənası yoxdur.

Potapov:

– Sağ olun, – dedi və otaqdan çıxdı.

Rəis onun ardınca baxıb, başını buladı.

Potapov şəhərin içindən keçib, çayın qırağına gəldi. Mavi səma çayın üstünə enmişdi. Göylə yerin arasında çəpənə qarlar uçuşurdu. Peyin tökülmüş yolda dolaşalar səkirdi. Hava qaralırdı. O taydan, meşələr tərəfdən külək əsir, adamın gözlərini yaşardırırdı.

“Əlimdən nə gələr! – Potapov ürəyində dedi. – Gecikmişəm. İndi bu şeylərin hamısı, – bu şəhər də, çay da, o ev də mənə elə bil yəddir”.

O çevrilib boylandı, şəhərdən o tərəfdəki uçuruma baxdı. Orada qırov basmış bağ, qaralan bir ev görünürdü. Evin bacasından tüstü qalxırdı. Külək tüstünü ağcaqayınlığa tərəf aparırdı.

Potapov yavaş-yavaş evə tərəf getdi. O belə qət eləmişdi ki, evə girməyəcək, elə-belə yanından ötcək, uzaqbaşı bəlkə bağa baş çəkdi, bir az köhnə köşkdə dayandı. Atasının evində yad adamların, biganə adamların yaşadığını fikirləşəndə dəli kimi olurdu. Yaxşısı budur ki, heç nə görməsin, ürəyi qövr eləməsin, çıxıb getsin və bütün olub-keçənləri yadından çıxartsın!

“Nə eləmək olar, – deyə Potapov fikirləşdi, – adam gündən-günə böyüyür, ətrafına daha ciddi baxır”.

Qaranlıq qovuşanda Potapov evə çatdı. Ehtiyatla darvazanı açdı, ancaq o yenə də cırıldadı. Elə bil bağ səksəndi. Budaqlardan qar

töküldü, xışıldadı. Potapov ətrafa boylandı. Köşkə gedən yolun qarını təmizlənməmişdi. Potapov köşkə girdi, əllərini köhnə məhəccərin üstünə qoydu. Uzaqda, meşənin dalında, göy bulanıq çəhrayı rəngə boyanmışdı, yəqin buludların arxasından ay qalxırdı. Potapov papağını çıxartdı, əlini saçlarına çəkdi. Çox sakitlik idi, yalnız aşağıda, dağın ətəyində qadınlar boş vedrələri dıncıldadırdılar – buz bağlamış çaydan su gətirməyə gedirdilər.

Potapov məhəccərə dirsəkləndi, yavaşca dedi:

– Niyə belə oldu?

Kim isə yavaşca əlini Potapovun çiyinə vurdu. Potapov qanrılib baxdı. Onun dalında cavan, rəngi qaçmış, sifətdən ciddi adama oxşayan bir qadın dayanmışdı, o, başına yun yaylıq salmışdı. Qadın dinməzəcə qara, diqqətli gözlərini Potapova zilləmişdi. Onun kirkliklərində və yanaqlarında ərmiş qar vardı, yəqin qar onun üzünə budaqlardan tökülmüşdü.

Qadın yavaşca dedi:

– Papağınızı başınıza qoyun, sizə soyuq dəyər. Özü də gedək evə, burada dayanmayın.

Potapov dinmədi. Qadın onun qolundan tutdu və çəkib qarını təmizlənməmiş yola apardı: Artırmaya çatanda Potapov dayandı. Qəhər onu boğurdu, o nəfəsini çəkə bilmirdi. Qadın yenə bayaqki kimi yavaşca dedi:

– Eybi yoxdur. Özü də siz məndən, xahiş edirəm, utanmayın. İndi halınız yüngülləşər.

Qadın botiklərinin qarını təmizləmək üçün ayaqlarını yerə vurdu. Elə bu an dəhlizdə zəng çaldı. Potapov dərindən köks ötürüb, nəfəsini dərdi.

O, utana-utana dodağının altında nə isə mızıldanıb, evə girdi, qabaq otaqda şinelini soyundu, burnuna yüngülcə ağcaqayın tüstüsü iyi dəydi, sonra Arxipi gördü. Arxip divanın üstündə uzanıb əsnəyirdi. Divanın yanında saçları hörülmüş bir qız dayanmışdı, o gülüş gözlərini Potapova zilləmişdi, ancaq qız onun üzünə baxmırdı, palıtarının qollarındaki zərbafta nişana baxırdı.

Tatyana Petrovna:

– Gedək! – dedi və Potapovu mətbəxə apardı.

Mətbəxdə soyuq quyu suyu doldurulmuş dolça qoyulmuşdu, palıd yarpaqları çəkilmiş tanış əl-üz dəsmalı mıxdan asılmışdı.

Tatyana Petrovna mətbəxdən çıxdı. Qız Potapova sabun gətirdi, o dayanıb, kişinin kitelini çıxarmasına, yuyunmasına tamaşa edirdi. Potapov hələ də özünə gəlməmişdi, sıxılırdı.

– Sənin anan nə iş görür? – deyə Potapov soruşdu və qıpqırmızı qızardı.

Bu sualı o bir şey soruşmaq xatirinə vermişdi.

– Anam elə bilir ki, böyükdür, – deyə qız xəlvətcə pıçıldadı. – Amma əslində, böyük deyil. O məndən də balaca qızıdır.

– Niyə? – deyə Potapov soruşdu.

Qız cavab vermədi, güldü və tez mətbəxdən qaçdı.

Potapov bütün gecəni qərribə hissədən yaxasını qurtara bilmədi, elə bil o yüngül, ancaq çox möhkəm bir yuxu görürdü. Evdə hər şey onun arzuladığı kimi idi. Həmin notlar royalın üstünə qoyulmuşdu, həmin buruq-buruq şamlar çatırdaya-çatırdaya yanır, atasının kabinetini işıqlandırır. Hətta onun hərbi xəstəxanadan yazdığı məktublar da stolun üstündə idi, həmincə köhnə kompasa altına yığılmışdı – atası həmişə məktubları bu kompasa altına qoyurdu.

Çay içəndən sonra Tatyana Petrovna Potapovu atasının qəbrinin üstünə, ağcaqayınlığın o tərəfinə apardı. Qabağını duman almış ay xeyli qalxmışdı. Onun işığında ağcaqayınlar azacıq işıldayır, qarın üstünə yüngülcə kölgə salırdı.

Sonra, gecədən xeyli keçmiş, Tatyana Petrovna royalın dalında oturub, barmaqlarını ehtiyatla royalın dillərində gəzdirə-gəzdirə Potapova tərəf çevrildi və dedi:

– Mənə elə hey belə gəlir ki, sizi qabaqlar harada isə görmüşəm.

– Bəli, deyəsən, elədir, – deyə Potapov cavab verdi.

Potapov qadının üzünə baxdı. Şamların işığı yan tərəfdən düşürdü, onun yalnız üzünün bir tərəfini işıqlandırır. Potapov ayağa qalxdı, otaqda bu küncdən-o küncə var-gəl elədi, dayandı.

Yavaşca dedi:

– Yox, yadıma sala bilmirəm.

Tatyana Petrovna dönüb, qorxa-qorxa Potapova baxdı, ancaq heç bir söz demədi.

Potapovun yerini kabinetdə, divanın üstündə saldılar, ancaq onun gözüne yuxu getmədi. Bu evdə hər dəqiqə ona çox qiymətli gəlirdi, buna görə də vaxtı havayı itirmək istəmirdi.

Potapov yerində uzanıb, oğrun-oğrun gəzən Arxipin ayaq səslərinə, Tatyana Petrovnanın pıçıltısına qulaq verirdi – qadın, görü-

nür, qapını bağlayıb dayə ilə nə barədə isə söhbət edirdi. Sonra söhbət kəsildi, dayə getdi, amma qapının altından düşən işıq zolağı sönmədi. Potapov vərəqlərin xışiltısını eşidirdi – Tatyana Petrovna yəqin kitab oxuyurdu. Potapov başa düşdü ki, qadın ona görə yatmır ki, qatarın vaxtı yaxınlaşanda onu yuxudan oyatsın. O, Tatyana Petrovnaya demək istəyirdi ki, o da yatmır, ancaq ürək eləyib Tatyana Petrovnanı səsləyə bilmirdi.

Saat dördə Tatyana Petrovna yavaşca qapını açıb, Potapovu çağırırdı. Potapov qurcalandı.

Qadın dedi:

– Vaxtdır, durun. Sizi oyatmağıma çox heyfslənirəm!

Tatyana Petrovna qaranlıq şəhərin içindən keçərək, Potapovu stansiyaya ötürürdü. İkinci zəngdən sonra onlar vidalaşdılar. Tatyana Petrovna əllərinin ikisini də Potapova uzatdı və dedi:

– Məktub yazın. İndi biz qohum kimiyik. Doğrudurmu?

Potapov cavab vermədi, yalnız başını tərpətdi.

Bir neçə gündən sonra Tatyana Petrovna Potapovdan məktub aldı, məktub yolda yazılmışdı.

Potapov yazırdı:

“Bizim bir-birimizi harada gördüyümüz mənim, əlbəttə, yadıma düşdü, ancaq bunu mən sizə orada, evdə demək istəmədim. Krım, iyirmi yeddinci il yadıma gəlirmi? Payız idi. Livada parkında qocaman çinar ağacları vardı. Səma avazı olmuşdu. Dəniz solmuşdu. Mən cığırda Oreanda gedirdim. Cığırın qırağındakı skamyanın üstündə bir qız oturmuşdu. Qız məni görəndə yerindən qalxdı və qabağıma gəldi. Biz bir-birimizə yaxınlaşanda mən qızın üzünə baxdım. O, əlində açıq kitab, tələsik yanımdan ötdü. Mən dayandım, uzun müddət onun ardınca baxdım. Həmin qız siz idiniz. Mən səhv edə bilmərəm. Mən o vaxt sizin ardınızca baxır və hiss edirdim ki, yanımdan keçən qadın həm mənim həyatımı poza bilər, həm də mənə hədsiz səadət bəxş edə bilər. Mən başa düşdüm ki, bu qadını elə sevə bilərəm ki, özüm tamam yaddan çıxaram. Mən hələ o vaxt bilirdim ki, nəyin bahasına olursa-olsun, sizi tapmalıyam. Mən o zaman belə fikirləşir, ancaq yerimdən tərpənmirdim. Niyə tərpənmirdim – özüm də bilmirəm. O vaxtdan mən Krıma, sizi bircə anlığa görüb, həmişəlik itirdiyim cığıra vurulmuşam. Ancaq həyatın mənə rəhmi gəldi, mən sizi bir də gördüm. Əgər axırı xeyir olsa və mənim həyatım sizə gərək olsa,

o, sözsüz sizindir. Bəli, mən atamın stolunun üstündə ağzı açılmış məktubumu gördüm. Mən hər şeyi başa düşdüm, indi isə yalnız uzaqdan-uzağa minnətdarlıq eləyə bilərəm”.

Tatyana Petrovna məktubu əlindən yerə qoydu, gözləri dumanlanmış halda pəncərədən qar basmış bağa baxdı, dedi:

– İlahi, mən ömrümdə Krımın üzünü görməmişəm! Ancaq indi bunun nə əhəmiyyəti var? İndi onu fikrindən daşındırmağa dəyərmə? Elə özümü də!

Tatyana Petrovna güldü, əlləri ilə gözünü tutdu. Bayırda qızıl qürub yanır, heç cür sönə bilmirdi.

İTBURNU

Gecə duman çayın üstünü aldı. Paroxod dayanmalı oldu, dumanlıqda nə bakenlər görünürdü, nə də mayak işıqları.

Paroxod dik sahilə dirənib susdu. Yalnız sahilə atılmış körpü yeknəsəq tərzdə cırıldayırdı. Matroslar paroxodun burun tərəfindən zənciri götürdülər və körpünün üstündən keçib, onu qoca bir çinara bağladılar.

Maşa Klimova yuxudan gecəyarısı oyandı. Ətraf elə sakitlikdi ki, paroxodun o başındakı kayutda yatan sənişinin xorultusu eşidilirdi.

Maşa çarpayından ayaqlarını salladı. Açıq pəncərədən içəriyə təmiz hava, şirintəhər söyüd yarpağı iyi dolurdu. Maşaya elə gəldi ki, guya necə olubsa, paroxod quruya çıxıb, qalın kolların arasına girib. Sonra o sakit su şırıltısı eşitdi və başa düşdü ki, paroxod sahilə dayanmışdır. Kolların arasında bir quş cəh-cəh vurdu və susdu. Sonra yenə cəh-cəh vurdu. Yenə susdu. Elə bil bu quş cəh-cəh vurur, qulaq asır, gecənin sakitliyini və həssaslığını yoxlayırdı. Çox keçmədən cəh-cəh uzun-uzadı zənguləyə keçdi və axırda qısaca fitdən sonra kəsildi. Dərhal bu fitə onlarla quş səs verdi və qəfil bül-bül cəh-cəhi bütün kolları gətirdi.

– Eşidirsən, Yeqorov? – deyə kim isə yuxarıda, yaqın ki, kapitan körpüsündə soruşdu.

Aşağıdan bir xırıltılı səs cavab verdi.

– Belə bül-bül yarıışı heç Şeksnedə də olmaz.

Maşa gülümsündü, əllərini qabağa uzatdı. Gecənin sönük işığında onun qolları çox qara görünürdü, yalnız dırnaqları ağarırdı.

– Başa düşə bilmirəm, niyə mən belə kədərliyəm? – deyə Maşa astadan soruşdu. – Nə isə gözləyirəm? Ancaq nə gözlədiyimi heç özüm də anlamıram.

Maşa nənəsinin sözlərini xatırladı; nənəsi deyirdi ki, dünyada qız kədəri deyilən anlaşılmaz bir kədər var. Maşa ürəyində dedi:

– Səfeh sözdür! Qız kədəri-zad nədir?! Mən indi müstəqil həyata başlayıram. Ona görə də bir azacıq qorxuram.

Maşa bu yaxınlarda meşə institutunu qurtarmışdı, indi Leninqraddan Nijni Volqaya işə gedirdi – kolxoz meşəsi salacaqdı.

Əlbəttə, Maşa deyəndə ki, bir azacıq qorxur, özü-özünə kələk gəlirdi. Əməlli-başlı qorxurdu. Qız fikirləşirdi ki, meşə sahəsinə gələcək və rəis – onun təsəvvüründə bu adam mütləq üst-başlı tozlu, qaşqabaqlı, iri cibli, qara gödəkçəli və palçıqlı çəkməli olmalı idi, – Maşanın üzünə, onun ala gözlərinə, (Maşa öz gözləri barədə bu fikirdə idi: “Gözlərim lap qalaylanmış qaşığa oxşayır”) hörüklerine baxacaq və öz-özünə deyəcək: “Qiyamətdir! Bircə elə gəlinciyimiz kəm idi! Yəqin indi dərs oxuduğu kitabların quyruğunu əlindən buraxmayacaq. Bizim isə belə şeylərə vaxtımız yoxdur! Elə ki, “Həştərxan qara yeli” başladı əsməyə, əzizim sənin kitabların bir qəpiklik də karına gəlməyəcək”.

Uzun yol ərzində Maşa qaraqabaq, qara gödəkçəli rəis haqqında fikirlərinə alışdı və indi daha ondan qorxmurdu. Amma kefi yenə açılmadı. Maşa bilmirdi ki, bu, heç də kədər deyil, əksinə hissidir, elə bir hiss ki, onun, çox güman, hələ dəqiq adı yoxdur, – adam özünün şübhəli gələcəyi, torpağın sadə gözəlliyi, onun çayları, dumanları, dərin gecələri və sahil söyüdləri haqqında düşünəndə ürəyi səksəkə ilə çırpınır.

Yuxusu qaçmışdı. Maşa geyindi, göyörtəyə çıxdı. Hər şey – məhəccər, paroxodun qıraqları boyu çəkilmiş məftil barmaqlıq, skamyaya, toxunma kreslolar – hamısı şəhdən islanmışdı.

Göyörtənin qabaq tərəfindən boğuc danışıq eşidilirdi.

Cavan matros söhbət eləyirdi.

– Mən ona dedim: “Baba, ay baba, kötüyünü də ver mən çəkim”. O, papiros kötüyünü mənə verdi. Mən bir qullab vurub soruşdum: “Sən, baba can, gecə vaxtı bu çəmənlə nə eləyirsən?”. “Keşik çəkirəm, qoruyuram” – dedi və güldü. “Bəlkə dan yerinə tamaşa

eləmək bir də mənə qismət olmayacaq. Sənin, – dedi, – belə şeylərdən başın çıxmaz, ay bala, sən hələ uşaqsan”.

Matroslar susdular. Yenə kolların arasında bülbüllər cəh-cəh vurmağa başladı.

Maşa məhəccərə dirsəkləndi. Uzaqda, qaranlıqda xoruzlar səs-səsə verdilər, görünür, orada, dumanın içində kənd vardı.

“Görəsən, xoruzların neçənci banıdır? Birinci, ya ikinci?”.

Maşa fikirləşdi ki, xoruzların nə vaxt ilk dəfə banladıqlarını, nə vaxt ikinci dəfə banladıqlarını bilmir. Kitablarda bu barədə döndönə oxumuşdu, ancaq yenə də bilmirdi.

Maşaya paroxodla getməyi nənəsi məsləhət görmüşdü. – Maşanın mərhum babası çay kapitanı idi. Maşa nənəsinin məsləhətinə qulaq asdığına indi çox sevinirdi. Paroxod əvvəlcə tünd göy sulu Neva ilə üzürdü, sonra Ladoqaya girdi. Maşa onun bozuntul suyunu, dayaz körfəzlərindəki daş mayaklarını ilk dəfə görürdü. Qız qıjov Sviri, Marinsk kanalındakı şlüzləri, qatırquyuğu basmış sahilləri, körpülərdə qayğılı-qayğılı əyri tilovlarla gümüşcə balığı tutan çoxlu uşaq gördü.

Sərnişinlərin biri düşür, o biri minirdi, ancaq onların hamısı Maşaya maraqlı görünürdü. Belozerskdə paroxoda hələ gənc, ancaq gicgahlarına dən düşmüş bir təyyarəçi mindi. O, görünür, Belozerskdə, anasının – boz çit paltarlı arıq arvadın yanında dincəlirmiş. Arvad körpüdə dayanıb, için-için ağlaya-ağlaya oğlunu yola sahr, oğlu isə göyörtədən ona deyirdi:

– Ana, yadımdan çıxmasın, mən tutduğum balığı zirzəmidə nərdivanın dalından asmışam.

– Yadımdan çıxmaz, Paşa, arxayın ol, – deyər arvad başını tər-pədir, əlində bürmələdiyi dəsmalla gözünü silirdi.

Təyyarəçi gülümsəyir, zarafat edir, ancaq gözünü arvaddan çək-mirdi. Onun yanaqları səyriyirdi.

Sonra paroxoda aktyorlar mindilər. Onlar çox səs-küy salır, məzəli söhbətlər eləyirdilər, bircə anda sərnişinlərin hamısı ilə tanış oldu-lar. İndi salonda çay dumanından nəm çəkmiş piona elə hey çalınırdı.

Bir uzunsifət, cəld, yaşlı aktyor hamıdan çox oxuyurdu. Maşa onun mahnılarına təəccüblə qulaq asırdı – qız indiyə qədər bir mahnı da öyrənməmişdi. Aktyor ən çox məhəbbətə düşmüş oğru haqqında polyak mahnısını oxuyurdu. Mahnıda deyilirdi ki, o, gecə göydən ulduzu oğurlayıb, vurulduğu qıza verə bilmir, buna görə də qız onu qovur.

Aktyor hər dəfə bu mahnını oxuyub qurtarandan sonra pianoçu-nun qapağını şaqqıltı ilə çırpıb bağlayır və deyirdi:

– Bu mahnının mənası aydındır. Sevən oğlanlara güzəştə gedin. Etiraz qəbul olunmur. Söhbət bitdi.

O qara, bant qalstukunu düzəldir, balaca stolun dalında əyləşir və pivə ilə çanaq sifariş edirdi.

Çerepovtsada paroxoda bir neçə tələbə mindi, onlar arxitektura institutunda oxuyurdular. Kirillo-Belozersk monastırından Moskva-ya qayıdırdılar. Tələbələr monastıra təcrübə işi aparmağa, qədim tikintiləri çəkmək və ölçülərini götürmək üçün getmişdilər.

Tələbələr bütün yolu daş oyma, tağlar, Andrey Rublyov və Moskvadakı çoxmərtəbəli evlər haqqında mübahisə edirdilər. Maşa onlara qulaq asanda nadanlığından xəcalət çəkir, qızarırdı.

Tələbələr paroxoda minəndən sonra yaşlı aktyor nədənsə yava-şdı, daha oğru mahnısına ara verdi, indi o göyörtəyə çəkilib, bütün vaxtı orada Stanislavskinin “Mənim incəsənət həyatım” kitabını oxu-yurdu. Oxuyanda o eynək taxırdı. Eynək onun sifətini daha gözəl göstərir, onu qocaldırdı. Maşaya aydın oldu ki, bütün təmtəraqlı akt-yor monoloqları köhnəlmiş vərdislərdir və bu adam özünü qələmə vermək istədiyindən qat-qat yaxşı insandır.

İndi sərnişinlərin hamısı yatmışdı – təyyarəçi də, aktyor da, tələ-bələr də. Təkcə Maşa göyörtədə dayanıb, eşidilən səslərə qulaq verir və onları başa düşməyə çalışırdı.

Səmada çox hündürdə bir gurultu eşidildi və yavaş-yavaş kəsil-di. Yəqin buludların üstündən təyyarə keçirdi. Sahilin yaxınlığında balıq sıçrayıb yenə şappıltı ilə suya düşdü, sonra harada isə uzaq-larda çoban tütəyi dilə gəldi. Səs elə uzaqdan gəlirdi ki, əvvəlcə Maşa bu qərribə və xoş səsin nə səs olduğunu başa düşə bilmədi.

Kim isə Maşanın arxa tərəfində kibrit çəkdi. Qız dönüb baxdı. Təyyarəçi onun arxasında dayanıb, papiros yandırır. O, kibriti yan-a-yana suya tulladı. Kibrit duman içində yavaş-yavaş düşürdü. Onun odunun dövrəsində göy qurşağı kimi buxar əmələ gəlmişdi.

Təyyarəçi:

– Bülbüllər yatmağa qoymur, – dedi, Maşa onun üzünü görmürdü, ancaq hiss elədi ki, o qaranlıqda gülümsəyir. – Lap mahnıda deyildiyi kimidir: “Bülbüllər, bülbüllər. Etməyin avaz, qoyun çimir etsin əsgər-lər bir az”...

Maşa dedi:

– Mən ömrümdə bülbüllərin belə cəh-cəh vurduqlarını eşitməmişdim.

– Bütün Sovet İttifaqını gözin, – onda hələ çox şeylər görərsiniz, – deyə təyyarəçi cavab verdi. – Belə ölkəni adam yuxuda da az-az görə bilər.

Maşa dedi:

– Sizə ona görə belə gəlir ki, uçursunuz, təyyarənizin qanadları altında yer elə hey şəkildən-şəklə düşür.

– Güman eləmirəm, – deyə təyyarəçi cavab verdi və xeyli vaxt susdu, nəhayət, dedi: – Hava işıqlanır, şərqdə göyün üzü getdikcə maviləşir... Siz hara gedirsiniz?

– Kamışınə.

– Volqanın sahilində belə bir şəhər var. İsti olur, yaxşı qarpızı, pamidoru var...

– Bəs siz hara gedirsiniz.

– Mənim yolum uzaqdır.

Təyyarəçi məhəccərə dirsəklənib, dan yerinin sökülməsinə tamaşa edirdi. Çoban tütəyinin səsi indi yaxından gəlirdi. Külək əsdi. Duman tərpendi, tala-tala çayın üstündən keçdi. Yaş kollar və onların arasında söyüd çubuqlarından hörülmüş koma göründü. Komanın yanında ocaq tüstülüyüdü.

Maşa da dan yerinə baxırdı. Səmanın yavaş-yavaş qızılı rəngə boyanan ətəyində son ulduz bir damcı gümüş suyu kimi yanırdı.

Maşa öz-özünə fikirləşirdi:

“Bu gündən etibarən tamam başqa cür yaşayacağam. Əvvəllər mən dünyanı, – həyatı görməyi bacarmırdım. İndi hər şeyi görəcəyəm, yadımdan çıxarmayacağam, ürəyimdə qoruyub saxlayacağam”.

Təyyarəçi başını qaldıraraq Maşaya baxdı.

– Qız fikrə gedib, – deyə mızıldandı, üzünü yana çevirdi, ancaq dərhal yenə qızın üzünə baxdı.

O, çoxdan oxuduğu bir romanda deyilən sözləri xatırladı: səhərlər uşaqların və qızların gözləri çox gözəl olur, dünyada bu gözəlliyə heç nə çatmaz; bu gözlərdən gecənin qaranlığı hələ çəkilmir, eyni zamanda onlarda yavaş-yavaş sübh şəfəqləri parıldayır.

“Deyəsən, pis deyilməyib” – deyə təyyarəçi fikirləşdi.

Kapitanın köməkçisi əynində brezent plaş tələsik körpüdən keçdi.

– Yatmırsınız? – deyə o şən-şən Maşanı səslədi.

– Bir saatdan sonra tərpenirik. Sahilə düşüb bir az gözə bilərsiniz. Maşa təyyarəçiyə dedi:

– Mən düşürəm, bir az çiçək yığmaq istəyirəm.

– Nə deyirəm, – deyə təyyarəçi razılaşıdı, – gedək.

Onlar silkələnən körpü ilə sahilə endilər. Komadan bir qoca kişi çıxdı, yəqin gecə sübhün keşiyini çəkən həmin qoca idi. Elə bu an buludların arxasından günəş çıxdı.

Dörd tərəf dupduru, yamyaşıl çəmənlik idi. Otlar hələ gecənin soyuğunu saxlamışdılar.

Təyyarəçi qocadan soruşdu:

– Baba, sən burada nə iş görürsən?

– Səbət toxuyuram, – deyə qoca cavab verdi və sıxıla-sıxıla gülümsündü. – Yavaş-yavaş səbət toxuyuram. Tor toxuyuram, kolxozun kartofu üçün səbət düzəldirəm, zənbil toxuyuram... Siz necə? Çəmənliyə tamaşa eləmək istəyirsiniz?

– Bəli, baxmaq istəyirik.

– Yaman zirək adamlarsınız! – deyə qoca güldü. – Mən yetmiş ildir ki, burada, bu çəmənlikdə yaşayıram, amma yenə burada hər şeyi gəzib görə bilməmişəm. Bax, o cığırla qovaqlığa qədər gedin. Ondən o tərəfə keçməyin. Oralarda ot adama boy vermir, şəh sizi isladar. Sonra bütün günü paltarlarınız qurumaz. Orada şəhi ovuc-ovuc yığıb, içmək olar.

– İçmişəm? – deyə təyyarəçi soruşdu.

– İçmişəm də sözdür! Dərmandır!

Maşa və təyyarəçi yavaş-yavaş cığırla irəlilədilər. Cıgır qurumuş qarağacların yanından burulurdu, Maşa bir neçə addım o tərəfə gedib dayandı.

Cıgırın solu və sağı hündür, keçilməz itburnuluq idi, ağacların al qırmızı şəhli çiçəkləri elə alışıb yanırdı ki, hətta yarpaqların üstünə düşən sübh günəşinin işığı da, onun yanında soyuq və sönük görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, çiçəklər birdəfəlik tikanlı budaqlardan ayrılıb, kiçik parlaq alovlar kimi havadan sallana qalmışlar. İtburnu kollarının arasında belləri qara qızılı zolaqlı arılar vızıladaşırdılar.

Təyyarəçi dedi:

– Georgi medalına oxşayırlar...

Doğrudan da arılar Georgi medalının qısa lentlərinə oxşayırdılar, həm də köhnə döyüşçülər kimi çox qorxmaz dolanırdılar, adamları qotiyən sayı almırdılar, hətta onlara acıqları tuturdu.

Bəzi yerlərdə itburnu kolları ara verirdi. Bu açıqlıqlarda göyüm-tül, az qala qaraya çalan, şam kimi yaraşlıq üskükotu çiçək açmışdı. Üskükotunun o tərəfində çox sıx, gün dəydikcə rəngdən-rəngə düşən müxtəlif otlar: – qırmızı və ağ yonca, qatıqotu, qar kimi alaqotu, işıqda çəhrayı ləçəkləri şəffaf görünən əməköməci və nə Maşanın, nə də təyyarəçinin adlarını bilmədikləri yüzrlə başqa çiçəklər adam boyu qalxmışdı. Ayaqlarının altından bildirçinlər pırıldayıb uçurdu. Nəmişlik kolluqda gizlənmiş çəkçeki cırıldayı, hər şeyi ələ salırdı. Torağaylar qıy çəkib göylərə baş vururdular, ancaq nədənsə onların səsləri göyə milləndikləri yerdən gəlmirdi, səs elə bil çay tərəfdən eşidilirdi. Paroxod içini arıdıb fit verdi, Maşanı və təyyarəçini geriye səslədi.

Maşa çaşqın-çaşqın dedi:

– Bu nədir belə? Bu nə işdir?

Qız tələsik ikiəlli çəngə-çəngə çiçək dəriridi. Paroxod ikinci dəfə fit verdi, bu dəfə ciddi, acıqlı-acıqlı fit verdi.

Maşa təəssüflə:

– Bu nə işdir belə? – dedi, sonra çevrilib geri baxdı, orada kolların üstündə paroxodun borusundan tüstü qalxırdı, qız qışqırdı: “Bu saat gəlirik!”.

Onlar tələsik paroxoda tərəf qaçdılar. Maşanın paltarları islanmışdı, qıçlarına şappıldayırdı. Boynunun ardında düyünlənmiş saçları açılib tökülmüşdü. Təyyarəçi onun ardınca gəlirdi. Gedə-gedə o, bıçaqla bir neçə çiçəkli itburnu budağı kəsdi.

Onlar paroxoda qalxandan sonra körpünü götürmək üçün dayanmış matroslar, gözləri çiçək dəstəsinə sataşan kimi dedilər:

– Bu başqa məsələ! Çəmənlidəki çiçəklərin hamısını dəriblər.

– Hə, qaldır, Semyon, birdən qaldır!

Kapitanın köməkçisi kapitan körpüsündən dedi:

– Çiçəkləri salona gətirin. Bütün sənişinlər üçün!.. – Sonra borunu ağına tutub qışqırdı: – Yavaş sürətlə irəli!

Çarxlar ağır-ağır hərlandı, pərlər suyu çalxaladı və sahil, kollar xışıldaya-xışıldaya uzaqlaşdı.

Maşa bu sahildən, bu çəmənlidlərdən, komadan, səbət toxuyan babadan ayrılmağına heylsilənirdi. Burada hər şey birdən ona doğma göründü, elə bil burada boya-başa çatmışdı, həmin baba isə onun tərbiyəçisi və müəbbisi olmuşdu.

Maşa pilləkənlə salona qalxa-qalxa fikirləşirdi:

– Qərībədir, axı mən indi bizim harada, hansı vilayətdə, hansı rayonda, hansı şəhərin yaxınlığında olduğumuzu da bilmirəm.

Salon təmiz və soyuq idi. Günəş hələ pardaqlanmış taxta divarları, kiçik stolları, üzünə qoz ağacı çəkilməmiş pianonu qızdırı bilməmişdi.

Maşa çiçəkləri ayırıb güldanlara qoymağa başladı. Təyyarəçi aşağı göyertədən vedrədə təmiz su gətirdi.

Təyyarəçi Maşaya kömək edə-edə dedi:

– Belozerskdə mənim anamın balaca bir bağı var. Ancaq orada o qədər çiçək var ki, daha deməklə başa gəlməz. Xüsusilə xoruz pipiyi.

– Siz Belozerskdə yaxşı dincəldiniz? – deyə Maşa soruşdu.

– Pis dincəldim. Kitab oxudum, həyatımı qaydaya saldım. Daha Belozerskdə ayrı məşğul olmalı iş yoxdur.

– Necə yəni “həyatımı qaydaya saldım?” – deyə Maşa təəccüb elədi.

– Gördüklərimin, elədiklərimin, fikirlərimin hamısını yazdım. Sonra düzgünmü yaşadığımı, nədə səhv etdiyimi ayırd elədim, sonra da hesabladım ki, son vaxtlar həyat mənə nələr bəxş etmişdir.

– Hə, necə oldu?

– İndi keçmişim gün kimi aydındır. Bundan sonra açıq başla yaşamaq olar.

– Mən belə şeyin olduğunu bilmirdim, – deyə Maşa dodağının altında mızıldadı və gözlərini təyyarəçiyə zillədi.

– Siz bir təcrübə edin, – təyyarəçi gülümsünə-gülümsünə məsləhət gördü. – Həyatınızın dolğunluğuna özünüz də mat qalacaqsınız.

Maşanın arxasından tanış bir səs eşidildi:

– Afərin!

Maşa geri çevrildi.

Aktyor çiyində xovlu əl-üz dəsmalı qapının ağızında dayanmışdı. Onun əynində qollarının ağız qəhvəyi köbəli göy pijama vardı.

– Afərin! – aktyor təkrar elədi. – Sevirəm səhər söhbətlərini, səhərlər bizim fikirlərimiz, təzəcə yuyulmuş əllər kimi təmiz olur.

Təyyarəçi incik-incik dedi:

– Boşlayın zarafatı!

– Bəli, doğru deyirsiniz, bunlar hamısı axmaq söhbətdir! – deyə aktyor razılaşdı. – Acığınız tutmasın. Mən qeyri-ixtiyari sizin söh-

bətinizə qulaq asdım və bu söhbətə bir həqiqəti əlavə etmək istəyirəm. Bir təkzibedilməz həqiqət var! Mən bu həqiqəti demək olar ki, ömrümün lap son çağlarında öyrənmişəm.

– O hansı böyük həqiqətdir? – deyə təyyarəçi soruşdu.

Aktyor qəsdən pis şeir oxuyanlar kimi, səsinin yoğun yerinə salıb: “Mənim xoşuma sən istehzan gəlmir – dedi və güldü. – Bu sadə həqiqətdir. Hər bir həyatın dərinliyində mütləq yaxşı şeylər var. Bəzən də şairənəliklər var. Sizin ərz elədiyiniz kimi, elə ki, həyatınızı qaydaya salmağa başladınız, istər-istəməz başlıca olaraq onun bu şairənə və ağıllı mündərəcəsini xatırlayacaqsınız. Bu çox əladır! Həm də təəccüblüdür! Dörd tərəfimiz başdan-başa şairənəlikdir. Onu axtarın. Bax, mən qocanın sizə ömürlük nəsihəti budur. Etiraz eləməyin. Söhbət bitdi.

Aktyor gülə-gülə getdi, Maşa isə fikirləşdi ki, doğrudan da, onun dörd tərəfindəki şeylər çox sadə, eyni zamanda qeyri-adi şeylərdir. Leninqradda, institutda bu indi səfər zamanı olduğu qədər hiss olunmurdu. Bəlkə bu onun əvvəllər gizlində olan, indi isə aşkara çıxmış həmin o hər bir varlığın dərinliklərində gizlənmiş poeziya payı idi...

Volqada bütün vaxtı külək ara vermirdi. Çayın üstündən və paroxodun yanlarından rəngdən-rəngə düşən mavi hava dalğa-dalğa ötürdü. Maşaya elə gəlirdi ki, külək oynaya-oynaya bütün yay günlərini bir-bir qarşısında varaqalayır.

Axşamlar külək sakitləşirdi. Çayın suyu zülmətdən-zülmətə axırdı. Yalnız paroxodun işıqları bu qaranlıqdan bir kiçik işıqlanmış su dairəsi qopardırdı.

Maşanın kefi yaxşı idi, ancaq arabir qüssələnirdi. Qız heç cür inana bilmirdi ki, onun belə gözəl başlanmış yeni həyatı, çevrilib başqa cür ola bilər.

Kamışında Maşa düşdü. Külək əsdikcə çayın üstündə sarımtıl toranlıq dalğalanırdı.

Təyyarəçi və aktyor Maşanı ötürmək üçün körpüyə endilər.

Maşa çəşqin-çəşqin təyyarəçi ilə xudahafizləşdi. Təyyarəçi nə edəcəyini bilmədiyindən, paroxoda qayıtdı, məhəccərin yanında dayandı, oradan aktyorun Maşa ilə necə xudahafizləşməsinə baxdı.

Aktyor şlyapasını çıxartdı. Maşanın əlini əlinə aldı, gülüş gözələrini qıyıb qızın üzünə baxdı.

– Siz xoşbəxt olacaqsınız, – dedi. – Ancaq mən sizdən də xoşbəxtəm, çünki mən qocalmışam.

– Nə dediyinizi başa düşmürəm.

– Siz qocalara nəşib olan xoşbəxtliyi başa düşə bilməzsiniz. – Aktyor ibarə ilə danışdı – Başqasını sevən Dezdemonanın gözlərinin yaşardığını görmək böyük səadətdir.

O, Maşanın əlini buraxdı, şlyapası əlində körpüyə tərəf çəkildi. Paroxod üçüncü dəfə fit verdi və sahiləndən aralandı.

Çay tərəfdən əsən, neft qoxusu verən külək qızın üzünə vururdu. Bəstəboy, çal bıqlı qoca kişi Maşanın yan-yörəsində vurnuxur və astadan deyirdi: “Vətəndaş, şeylərinizi aparacaq?”. Ancaq Maşa onun səsinə eşitmirdi və cavab vermirdi. Bəstəboy qoca kənara çəkilib, taxta skamyanın üstündə oturdu və papiros yandırdı – o, nəhayət, Maşanın nə vaxt sakitləşəcəyini gözləyirdi.

Bir gün keçmiş Maşa Kamışından çox uzaqda, gəzəri balaca vaqonda yaşayırdı, vaqon çöldə, sahili gillik, çılpaq gölün qırağında dayanmışdı. Bu vaqonda – evdə, – camaat ona “kazyonka” deyirdi, – kolxoz meşəsi salanlar yaşayırdı.

Sahə rəisi qətiyyənlə üst-başı tozlu, qaraqabaq adam deyildi, əksinə, çox çəvik və zarafatçı adam idi. Ancaq Maşa gələn gündən sahədə adamlar narahat idi. Hamı əkilmək üçün göndərilmiş təzə palıd qozalarından nigaran idi – görəsən bitəcəkdimi? Onlar cənub-şərqdən gələn qara yeldən qorxurdular, – orada, Volqanın o tayında, şüşə kimi duman göyün üzünü almışdı. “Şoranlıq” sözü ağızlardan düşmürdü. Şoranlıq – səhranın ortasındakı bu sağalmaz dəmirov, torpaq çatlayan yerlərdə ağappaq duz kimi parıldayan bu sarı gil, cavan meşənin qənimidir, çox sırtıq şeydir.

Bir dəfə Maşa təyyarəçinin məsləhəti ilə həyatını yoxladı və gördü ki, həyatı artıq üç bir-birindən çox fərqli hissədən ibarətdir – Leninqrad həyatı, paroxod səfəri həyatı, bir də Volqa boyu çöllərində iş həyatı. Həyatın hər hissəsində, o hissəyə məxsus yaxşı mündərəcələr, qoca aktyorun dediyi poeziya vardı.

Leninqradda nənəsinin mənzili vardı, bu mənzildən Laxtanın üstündə qürub görünürdü, Leninqradda onun rəfiqələri, institut, kitablar, teatrlar, bağlar vardı. Səfərdə olanda Maşa ürəyi kökündən oynadan ötəri tanışlığın ləzzətini dadmışdı, çaylar ölkəsi Rusiyanın

gözəlliyini görmüşdü. Burada, səhrada isə, öz işinin böyük mənasını və gücünü dərk eləmişdi.

Bir də qəlbinin dərinliklərində, hansı guşədə isə təyyarəçi haqqında xatirələr hələ də yaşayırdı; onun bülbüllərdən şikayətlənə-şikayətlənə utancaqlıqla gülümsəməsi, o zaman Belozerskdəki kimi, yanaqlarının səyriməsi qızın yadından çıxmırdı. Bu adam onun yanından ötüb keçmişdi, amma Maşa buna necə heyf-silənirdi.

Maşa bu səfəri o qədər tez-tez xatırlayırdı ki, bir dəfə o, hətta qızın yuxusuna da girdi. Yuxusunda şəhli qalın itburnuluğu gördü. Toran qovuşmuşdu. On dörd günlük qəşəng ay səmanın mavi ətəyində, biçinçinin yadından çıxıb zəmidə qalmış gümüş oraq kimi görünürdü. Özü də elə sakitlik idi, Maşanın ürəyi elə açıq idi ki, o, hətta yuxuda güldü də...

Təzə salınmış meşə göyümtül çay kimi bərq vura-vura təpələrdən aşaraq, quru səhralara tərəf gedirdi, orada geniş yolların üstündə qırmızımtıl toz qalxırdı.

İş çox idi. Təzə əkilmiş palıd ağaclarının aralarını boşaltmaq, akasiya əkmək lazım idi. Maşa bunu xüsusi qayğı ilə eləyirdi, elə bil körpə uşağ əzizləyirdi.

Maşa qaralmışdı. Günəş onun saçlarını soldurmuşdu. O, çöllük kəndlərdə yaşayan qızlara oxşayırdı. Paltarından, əllərindən, hər şeydən yovşan iyi gəlirdi. Hətta Narzan adlı qıllı köpəkdən də yovşan iyi gəlirdi; işçilərin hamısı səhraya işləməyə gedəndə bu it vaqonun keşiyini çəkirdi.

Vaqonun keşiyini Narzan, bir də yeddi yaşlı Stepan, sahə rəisinin oğlu çəkirdi.

Onlar bütün günü vaqonun kölgəsində uzanıb, sünbülqıranların səsinə, kələ-kötür çöl armudunu xışıldadan küləyə qulaq asırdılar. Ağac elə cingildəyirdi ki, elə bil tuncdan tökülmüşdü.

Yayın axırlarında əkinə ərəbdovşanları ün verdi. Onlar cavan palıd ağaclarının dibində çala qazır və birələrini təmizləmək üçün bu çalalarda, tozun içində eşələnirdilər. Meşə zolaqlarına zəhərli yulaf səpmək üçün vilayət şəhərindən “bostançı” təyyarə istədilər.

Bir dəfə axşam tərəfi, Styopa vaqonun pilləkənində oturub, kartof təmizləyən vaxt Narzan başını qaldırıb mırıldadı. Qürub tərəfdə, lap səhranın üstündə, alçaqdan tənbel-tənbel tırıldayaraq bir balaca təyyarə uçurdu.

Təyyarə vaqonun üstündən keçdi, birdən döndü, quru otluğun üstünə endi və bir neçə addım gedib dayandı.

Təyyarəçi kabinədən çıxdı, şlemni başından götürüb, vaqona tərəf gəldi. Təyyarəçi hələ gənc idi, ancaq gicgahlarına dən düşmüşdü. Styopa təyyarəçinin gödəkçəsinin yaxasında iki cərgə orden lenti gördü.

Narzan təyyarəçiyə hüzmək əvəzinə, vaqonun altına soxuldu və orada astadan mırıldamağa başladı.

Təyyarəçi:

– Salam, oğlan! – dedi və Styopanın yanında pilləkənin üstündə oturub, papiros yandırdı. – Bura on beşinci sahədir?

– Bəli, – Styopa çəkinə-çəkinə cavab verdi. – Siz bizim yanımıza gəlmisiniz?

– Elədir ki, var, – deyər təyyarəçi cavab verdi. – Ərəbdovşanlarını zəhərləyəcəyəm...

Styopa bir az fikirləşib dedi:

– Gör nə qədər ordeniniz var, amma ərəbdovşanı zəhərləyirsiniz. Biz elə bildik ki, bura təyyarəçi şeyirdi göndərəcəklər.

– Özüm xahiş elədim ki, məni bura göndərsinlər, – deyər təyyarəçi cavab verdi və susdu.

– Maşa Klimova burada işləyir?

Styopa:

– Bəli, – dedi və gözünü qıydı. – Necə məgər?

– Bəs haradadır?

– Orada, meşədə, – Styopa əlini əkinlər tərəfə uzatdı.

– Doğrudan da meşədir! – deyər təyyarəçi güldü, ayağa qalxdı və dönüb geri baxmadan əkinlərə tərəf getdi.

Styopa onun dalınca baxırdı. Hava qaralmışdı, çöl pis görünürdü. Ancaq yenə də Styopa Maşanın çöldən qayıtdığını gördü. Təyyarəçi tələsik onun qabağına gedirdi, amma Maşa təyyarəçiyə çatmamış dayandı və əlləri ilə üzünü örtüdü.

Hava tamam qaralmışdı. Səyyar çöl ulduzu göyün yeddi qatından gölün qara suyunu seyr edirdi.

“Niyə Maşa əlləri ilə üzünü örtüdü?” – deyər Styopa fikirləşdi və atasının tez-tez zarafatla Maşa haqqında dediyi sözləri təkrar elədi:

– Qəribə qızıdır!

Narzan isə bütün gecəni vaqonun altından quru, isti torpağın üstündə mürgüləyən təyyarəyə mırıldadı.

ÖTƏRİ GÖRÜŞLƏR

Payızın axırlarında maşınla Velikoluk və Pskov vilayətlərindən keçirdim, bu yerlərdə mən çoxlu meşəli kəndlər gördüm. Bunlardan Zvonı kimi gözəl adı olan bir kənd, xüsusilə yaxşı yadımda qalmışdır.

Bu Zvonı sakit, görünür, çox dərin gölün sahilində, təpənin üstündə idi. Axşam tərəfi idi. Hava qaralmışdı, amma soyuq, sarımtıl qürub hələ də evlərin pəncərələrində borq vururdu.

Elə həmin günün axşamı mən gen-bol və sakit Opoçka şəhərinə gəldim. Şəhərin ortasından köpüklənən dəlisov bir çay keçirdi.

Mən Opoçka mehmanxanasına düşdüm. Bu mehmanxanada mənim bir nəfərlə ötəri və maraqlı görüşüm oldu.

Mehmanxana təzəcə təmirdən çıxmışdı. Ona görə də hər şey, hətta tavandan asılmış lampalar da əhəngə batmışdı.

Mehmanxanaya gələndən bir saat sonra mən dəhlizdə bəstəboy, saçları ağarmış, əynində nimdaş palto olan bir kişi ilə rastlaşdım.

Demə, qoca mənim Moskvadan gəldiyimi bilirmiş. O, məni saxlayıb soruşdu:

– Konservatoriyanın böyük zalında axırıncı dəfə nə vaxt olmusunuz?

Onun sualı məni çətinə saldı, ancaq cavab verdim ki, bir ay əvvəl Svyatoslav Rixterin konsertində olmuşam.

Qoca dedi:

– Mətləb budur ki, mən Moskva konservatoriyasını bitirmişəm. Bəstəkarlıq sinfini. Moskvaya qayıdanda mənim əvəzimdən böyük zala, bir də bizim məşhur orqana baş əyin. Sizdən çox rica edirəm!

– Siz Moskvaya çoxdan getmirsiniz?

– Yeddi ildir, – deyə bəstəkar cavab verdi və dərhal soruşdu: – Heç maraqlanmısınız ki, Velikoluk vilayətində “kənd yerləri” deyilən yerlərdə neçə pianino və royal var? Kolxoz klublarında və bu Opoçka kimi mötəbər şəhərlərdə neçə pianino olsa yaxşıdır?

Mən yenə çətinə düşdüm və cavab verdim ki, xeyr, bu məsələ ilə maraqlanmamışam.

Bəstəkar dərddli-dərddli dedi:

– Bax, görürsünüzmü? Belə şeylər burada çox azdır!

Dəhlizə oynində pambıqlı gödəkçə olan bir adam girdi. Ondan benzin iyi gəlirdi. Görünür, bu adam şofer idi.

O, bəstəkara dedi:

– Atacan, gəlin gedək aşxanaya, nahar eləməyə. Bu gün pulum var. Gedək xirtdəyimizə kimi vuraq.

– Sağ ol, əzizim. İki saatdan sonra mənim məktəbdə konsertim var, Çaykovskinin, Şostakoviçin əsərlərini çalacağam. Gedə bilmərəm.

Bəstəkar üzünü mənə tərəf tutdu.

– Yeddi ildir! – dedi və paltomun qolundan yapışdı. – Yeddi il ərzində mən bütün şimalı dolaşmışam, indi də Velikoluk vilayətini gəzirəm. Kəndlərdə, kiçik şəhərlərdə konsert verirəm. Mən Moskvada da qala bilərdim və bəlkə bir çox yoldaşlarım kimi müvəffəqiyyət də qazana bilərdim. Mən kimsəsiz bir adamam. Mənə çox şey lazım deyil. Bir şair demişkən: “Bir qırıq çörək, bir parçə süd, bir də bu səma, bu buludlar bəsimdir”. Ancaq mən gördüyünüz kimi, şəhərləri, kəndləri dolaşmağı və konsert verməyi üstün tuturam. Əvəzində də qəpik-quruş alıram. Ancaq məsələ bunda deyil! Camaatın musiqiyə necə can atdığını siz təsəvvür edə bilməzsiniz. Xüsusilə gənclər. Musiqi adı çəkiləndə onların gözləri yaşarır. Musiqi eşidəndə adamlar necə xoşhal olurlar. Bunun xatirinə nimdaş palto geyməyə dəyər.

Şofer dedi:

– Yəqin ki, heç yolunuzun xərci çıxmır.

Qoca öyünə-öyünə cavab verdi:

– Hələ indiyə kimi bir dəfə də elə olmayıb ki, məni bir yerdən başqa yerə pulsuz aparmasınlar. Mən bəstəkaram, ancaq indi pianoçuluq edirəm. Belə də olmalıdır.

– Niyə? – deyə mən soruşdum.

– Mətləb burasındadır ki, adam gərək, hansı sahədə insanlara daha böyük gözəllik verə biləcəyini özü özü üçün düzgün müəyyənləşdirsin. Siz nə demək istədiyimi başa düşürsünüzmü? Mənim özümün musiqi əsərlərim Motsartın, yaxud Çaykovskinin, Musorqskinin, yaxud Şostakoviçin əsərlərinin yanından ötə bilməz. Ona görə də mən xalqa daha çox xeyir verməyi və özüm yazmaq əvəzinə başqalarının əsərlərini çalmağı daha münasib bilirəm.

– Elədir ki, var! – deyə şofer dilləndi. – Bax, mən üçüncü dərəcəli şoferəm, odur ki, öldürsələr də ZİL-10 maşınının sükanı arxasında oturmaram. Maşını əməldən çıxardaram.

Bəstəkar dedi:

– Dayan bir, Zaxar İvanoviç. Mən nəkarəyəm? Bəstəkar kimi nəyəm? Heç bir şey. Nə göylərə baş vuran şövqüm, nə də ehtirasım var! Bizim zamanəmizdə isə hər şeydən əvvəl görək böyük bəşəri hisslər tərbiyə edəsən. Hər şeydən əvvəl! Xahiş edirəm mənə inanasınız, bax məhz bu səbəbdən mən pianoçu oldum, ölməz əsərlərin ifaçısı oldum. Bir şair demişdir: “O quruyub xəzan olan yarpaq mahnılarda əbədi qızıl kimi şölələnir. İncəsənətin bizim üstümüzdə saldığı qızılı şəfəq əbədidir! O, bizi hədsiz dərəcədə yüksəldir!

Bəstəkar susdu, elə bil uzaqdan gələn səsə qulaq asırdı, sonra dedi:

– Mən dolaşmaq danışıram. Pis vərdəşdir. Bəzən mən piano çalmaqdan əlavə, piano kökləməklə də məşğul oluram. Hətta musiqi aləti də təmir edirəm. Bu günlərdə belə bir əhvalat oldu. Yaxında Zvonı deyilən bir kiçik kənd var. Bəli, bəli, gözəl kənddir. Gölün qırağında. Hə, demə, bu kənddəki, Zvonıdakı kənd müəlliməsinin evində bir royal varmış. Ondan qabaqkı qoca müəllimədən miras qalıbmış. Royalın o qoca arvadın əlinə haradan düşdüyünü heç kim əməlli-başlı bilmir. Qiyamət alətdir! Ancaq səkkiz dili tamam yatmışdı. Özüm təmir eləməli oldum. Doğrudur, çox əlləşdim, ancaq düzəltdim. Səsi adamın canını alır! İndi onu kolxozun klubuna gətiriblər. Bax, biz belə işləyirik.

Şofer dedi:

– Əgər əməli cəhətdən fikirləşsəniz, onda siz, Leonid Petroviç, körpə uşaq kimi bir şeysiniz. Siz yaşda adam da bu qədər çalışar, özünü ora-bura vurur?!

– Sənin əməli cəhətdən fikirləşməklə nə işin var, – deyə bəstəkar cavab verdi və gözləri ilə mehmanxananın növbətçisini, bəstəboy, dombagöz və ağzı büzük arvadı göstərdi. – Arvad arakəsmənin dalında oturub, saygacın dənələrini şıqqıldadırdı. – Bu cür əməli cəhətdən fikirləşənlər kələm qurdu kimi aləmi götürüb. Sən, yaxşı olardı ki, konsertə gələsən.

– Buna söz ola bilməz! – deyə şofer cavab verdi. – Siz, Leonid Petroviç, Opoçkada mənsiz hələlik bircə konsert də verməmişsiniz.

Bəstəkar xudahafizləşib çıxdı.

Mən növbətçi qadından soruşdum.

– Bu adam kimdir?

– Görmürsünüz, kimdir məgər?! – deyə o, kobud-kobud cavab verdi və çiyinlərini atdı. – Musiqi hesabına sədəqə yığır. Daxili nizam-intizamı pozmaqdan savayı işi-gücü yoxdur. Gah oxuyur,

gah da sənət məktəbindən uşaqları gətirib otağında onlara gitara çalmaq öyrədir. Bizim mehmanxanaya düşənlər isə abırlı adamlardır, ezamiyyətə gələnlərdir. Bu əməllərinə görə onu mehmanxanadan qovmaq lazımdır.

Gecəyarısına yaxın Opoçkanın üstündə külək uladı. Arabir yağış güclənir, bərk-bərk pəncərə şüşələrini döyür, onların ahəngini yuyurdu.

Qaranlıq elə qatılmışdı ki, hətta boş, qaranlıq küçələrdəki gur işıqlı fənərlər də onu şəhərin hüdudlarından kənara qova bilmirdi. Qaranlıq sübhə kimi Opoçkanın üstündən çəkilmədi.

Gecənin yarısı mən yuxudan ayıldım. Külək viyıldayırdı, küçədə pəncərənin qabağındakı ağacları yırgalaydı. Budaqların tutqun kölgələri qarmaqarışlıq halda başımın üstündə, divarda gəzirdi.

Aşağıda, dəhlizdə saat altını vurdu.

Mən yerimdə uzanıb qoca bəstəkar haqqında fikirləşirdim. Belə pis gecələrdə, Allah bilir, yad şəhərdə o özünü nə qədər tənha hiss edirdi...

Kim isə qapının dalından keçdi. Dəhlizdən asılmış əlüzyuyanın mis mili dinqıldadı, su çalxalandı, kim isə əl-üzünü yuya-yuya pəndən oxudu:

Qoy yaş töküb inləsin yenə payız çovğunu,
Sellər, sular daşaraq, çağladiqca çağlasın.

Dərhal pilləkən ağır-ağır cırıldadı. Kim isə koridora girdi, mən deyingən növbətçi qadının səsini eşitdim.

– Qurtarın bu biabırçılığı! Görün nə həngamə çıxardır – gecə yarısı oxuyur!

– Yatmamışdan qabaq dua oxumusanmı, Dezdemonə? – deyə cavabında bəstəkar soruşdu, ancaq elə bağıra-bağıra, elə hirsli-hirsli soruşdu ki, növbətçi qadın daxili “nizam-intizam” barədə dodağının altında nə isə mızıldana-mızıldana tələsik getdi, bəstəkar isə onun ardınca lap uşaq kimi qaqqıldadı. Mən də öz otağında güldüm.

Bu zaman mən başa düşdüm ki, heç bir darıxdırıcı gecə, heç bir daş qəlblə insan bu təmiz ürəkli və şən insanı pərt eləyə bilməz.

Səhəri mən Opoçkadan Pskova getdim. Yolüstü Puşkin təpəsi-nə döndüm, şairin qəbrinə baş çəkdim.

Həmişə payızın axırlarında olduğu kimi, ora kimsəsiz və sakitlik idi. Qəbir təpəsinin üstündən qürub şəfəqinə bürünmüş mavi üfüqlər görünürdü.

Qəbirin üstündə “Aleksandr Sergeyeviç Puşkin” sözləri yazılmış sadə ağ abidənin yanında mən heç kimi görmədim. Yalnız bir saatdan sonra bir neçə qaraçı və qaraçı qadın gəldi. – Mən onların köçünü Puşkin təpəsinin yaxınlığında görmüşdüm.

Qaraçılar qəbirin yanında, torpağın üstündə oturdular, yavaş-yavaş nə barədə isə məsləhətləşdilər, sonra çox astadan uğultulu və kədərli bir qaraçı mahnısı oxudular.

Bir cavan qaraçı qadını oxumurdu. O, çiyninə qəşəng ipək şal salmışdı. O da yerdə oturmuşdu, xəzəlləri eşələyirdi. Sonra o başını silkələdi, qara, hamar saçlarının arasından bir al-qırmızı kağız qızıl-gül çıxartdı, onu Puşkinin abidəsinin yanına tulladı və ağ dişlərini ağardaraq gülümsündü.

Qaraçı mahnısı hələ də boğulmuş zəng səsi kimi axırdı. Mən Opoçkadaki bəstəkarı xatırladım və birdən beynimdə bu ulartılı mahnı ilə ölkənin ən ucqar, ən uzaq bucaqlarındakı bütün bu Zvonılardakı, Qoryaçi Stanlardakı, Sosnalardakı və Kamenni Qrivallardakı royal səsləri arasında nə isə aşkar bir əlaqə baş qaldırdı.

Qaraçılar qalxdılar və küləyin silib-süpürdüüyü daş pilləkənlə qəbir təpəsindən düşməyə başladılar.

Həmin o cavan qaraçı qadını hamıdan sonra getdi. O, bir qədər qəbirin yanında dayandı, sonra üzünü mənə tutub xırıldaya-xırıldaya dedi: “Əzizim, sənin üçün “Qara şal” mahnısını oxuyardım, ancaq olmaz, boğazım bərk ağrıyır”, – sonra cəld dönüb qaraçıların ardınca getdi.

Mən təpədə qaldım. Gün, ötəri təbəssüm kimi tələsik keçir, payızın bütün rənglərini bir rəngə, ürək sıxan boz rəngə çevirirdi. Bu rəngdə qarın nəfəsi duyulurdu. Hiss olunurdu ki, bir az sonra hər tərəfə qışın toranı çökəcək, bu toranda qoca qayın ağacları gülmüş kimi qaralacaq, hər tərəfi duman bürüyəcək.

Nədənsə, bəstəkarın incəsənətin üstümüzə saldığı əbədi şölə haqqında dedikləri yadıma düşdü.

1954

ŞAM QOZALARI

Bəstəkar Edvard Qriq bir payız Bergen ətrafındakı meşələrdə dincəlirdi. Bütün meşələr, onların göbələk ətri gələn havaları, yarpaqlarının pıçılıtları yaxşıdır. Ancaq dəniz kənarındakı dağ meşələri xüsusilə gözəldir. Bu meşələrdə dalğaların səsi eşidilir. Dəniz tərəfdən həmişə duman gəlir, odur ki, nəmişlikdə yaman yosunluq olur, o, ağacların budaqlarından yaşıl saçlar kimi yerə qədər sallanır.

Üstəlik dağ meşələri səslisədahlı olur, elə bil ki, peresmeşnik quşu oxuyur. Elə gözdə-qulaqdadır ki, bir səs gəlsin, dərhal onu qapıb qayalardan aşırır.

Bir dəfə Qriq meşədə saçları iki yerə ayrılıb hörülmüş bir balaca uşağa, meşəbəyinin qızına rast gəldi. Qız səbətində şam qozaları yığırdı.

Payız idi. Əgər dünyanın bütün qızıllarını və mislərini toplayıb, onlardan min-min zərif yarpaqlar düzəltseydilər, bu ancaq olsaydı, dağların sinəsindəki payız bəzəyinin yalnız bir zərrəsinə bərabərdir. Üstəlik də bu düzəltmə yarpaqlar, əsl yarpaqların, xüsusilə ağcaqovaq yarpaqlarının yanında çox kobud görünərdi. Hamıya məlumdur ki, ağcaqovaq yarpaqları, hətta quş oxuyanda da tərpənir.

– Adın nədir, ay qız? – deyə Qriq soruşdu.

Qız astadan cavab verdi:

– Daqni Pedersen.

Qızın astadan cavab verməsi qorxudan deyildi, utancaqlıqdandı. O, qorxa bilməzdi, çünki Qriqin gözləri gülürdü.

Qriq dedi:

– Sən bir işin tərsliyinə bax! Yanımda sənə bağışlamağa heç nə yoxdur. Mən ciblərimdə nə gəlinçik, nə lent, nə də məxmərdən tikilmiş dovşan gəzdirim.

– Anam köhnə gəlinçiyini mənə verib, – deyə qız cavab verdi.

– Əvvəllər gəlinçik gözlərini yumurdu. Bax belə!

Qız ağır-ağır gözlərini yumdu. O, təzədən gözlərini açanda Qriq gördü ki, qızın gözlərinin gilələri göyümtüldür, yarpaqlar orada od tutub yanır.

Qız dərddi-dərddi dedi:

– İndi gözləri açıq yatır. Qocaların yuxusu pis olur. Babam da səhərə kimi hıçıldayır.

Qriq dedi:

– Mənə qulaq as, Daqni, mən bir şey fikirləşmişəm. Mən sənə bir qəribə şey bağışlayacağam. Ancaq indi yox, on ildən sonra.

Daqni təəccüblə əlini yellətdi:

– Paho, nə uzun çəkdi!

– Bilirsənmi, mən hələ o şeyi görə də düzəldəm.

– O nə şeydir ki?

– Sonra bilərsən.

Daqni ciddi soruşdu:

– Məgər bütün ömrünüz boyu siz cəmisə beş, ya altı oyuncaq qayıra bilirsiniz?

Qriq pərt oldu.

– Yox, elə deyil, – deyə tərəddüd elədi. – Mən bəlkə onu bir neçə günə düzəltdim. Ancaq uşaqlara belə şey hədiyyə vermirlər. Mənim düzəltdiyim hədiyyələr böyükklər üçündür.

Qız səsində yalvarış:

– Sındırmaram, – dedi və Qriqin paltarının qolunu çəkirdi. – Əzmərəm də. Görərsiniz! Babamın şüşədən oyuncaq qayığı var. Mən onun tozunu silirəm, ancaq indiyə qədər heç bir qəlpəsini də sındırmamışam.

“Bu Daqni məni tamam dolaşdırdı”, – deyə Qriq pərt halda fikirləşdi və böyükklərin həmişə çətin vəziyyətə düşəndə dedikləri sözü dedi:

– Sən hələ balacasan, başa düşmədiyən çox şey var. Səbirli ol. İndi isə səbətini ver bura. Gücün çatmır. Mən səni ötürərəm, həm də bir başqa şeydən söhbət eləyərək.

Daqni köksünü ötürdü və səbətini Qriqə uzatdı. Səbət doğrudan da, ağır idi. Şam qozalarında qatran çox olur, buna görə də onlar palıd qozalarından qat-qat ağır olur.

Ağacların arasında meşəbəyinin evi görünəndə Qriq dedi:

– Hə, indi, Daqni, sən özün də gedə bilərsən. Norveçdə sən adda, sən fəsiləyə qız çoxdur, sənənin atanın adı nədir?

– Xagerup, – deyə Daqni cavab verdi və üzünü turşudub soruşdu.

– Məgər siz bizə getməyəcəksiniz? Bizim naxışlı süfrəmiz, sarı pişiyimiz, şüşə qayığımız var. Babam qoyar sizi o şüşə qayığı əlinizə götürəsiniz.

– Sağ ol. İndi mənim vaxtım yoxdur. Salamət qal, Daqni!

Qriq qızın başını tumarladı və dənizə tərəf getdi. Daqni qaşqabağını sallayıb onun ardınca baxırdı. Qız səbətini yanakı tutmuşdu, qozalar yerə tökülürdü.

– Mən musiqi yazacağam, – deyə Qriq qət elədi. – Birinci səhifəsində tapşıracağam ki, belə yazsınlar. “Daqni Pedersenə – meşəbəyi Xagerup Pedersenin qızına, on səkkiz yaşda tamam olanda”.

Bergendə hər şey əvvəlki kimi idi.

Evdə səs azaldan hər nə varda – xalça, pərdə, yumşaq mebel, hamısını Qriq çoxdan yığırdı. Yalnız köhnə divan qalmışdı. Bu divanın üstündə on nəfərə qədər qonaq otura bilərdi, ona görə də Qriq onu tullamağa ürək eləməirdi.

Dostları deyirdilər ki, bəstəkarın evi odunçu daxmasına oxşayır. Evdə yaxşı şey ancaq royal idi. Az-çox təxəyyülü olan adam bu ağ divarların arasında, dalğaları duman-çəndə və küləkdə çağlayan, öz qədim əfsanələrini söyləyən şimal okeanının zümzüməsindən tutmuş çit gəlinciyinə layla çalan balaca qızın mahnısına kimi müxtəlif ecazkar səslər eşidirdi.

Royal nəyi desən, insan qəlbinin çırpıntılarını, böyük arzularını və məhəbbətini tərənnüm edirdi. Ağ və qara dillər Qriqin qüvvətli barmaqlarının altında oynayaraq inildəyir, gülür, tufan kimi qəzəblə guruldayır, sonra birdən susurdu.

Bu zaman sakitlikdə bir zərif sim uzun müddət susmaq bilmirdi, elə bil ki, bacıları tərəfindən inçidilmiş Zoluşka ağlayırdı.

Qriq dala söykənib bu son səs mətbəxdən kəsilənə qədər qulaq asırdı, çoxdandı ki, bir sisəy oranı özünə məskən eləmişdi.

Krandan suyun metronom dəqiqliyi ilə saniyələri saya-saya damcıladığı eşidilirdi. Damcılar deyirdilər ki, vaxt gözləmir, fikirləşdiklərinin hamısını eləmək üçün tələsmək lazımdır.

Qriqin Daqni Pedersenə yazdığı musiqi bir aydan çox vaxt apardı.

Qış girdi. Duman-çən şəhəri tamam bürüdü. Müxtəlif ölkələrdən paslanmış paroxodlar gəlir və taxta körpülərdə dayanıb fısıldaya-fısıldaya mürğüləyirdilər.

Çox keçməmiş qar düşdü. Qriq qarın ağacların təpələrinə ilişib ilişib çəpəki necə uçduqlarını pəncərədən görürdü.

Dilimiz nə qədər zəngin olsa da, musiqini sözlə ifadə etmək, əlbəttə, mümkün deyil.

Qriq hədsiz qızlıq gözəlliyini, qızlıq səadətinə tərənnüm edirdi.

O yazır və yaşıl gözləri gülümsəyən qızın və sevincdən tənq-nəfəs halda onun qabağına necə yüyürdüyünü görürdü. Qız onun boynunu qucaqlayır, isti yanağını onun qırılmamış, tükləri ağarmış yanağına sıxırdı. Qız: “Sağ olun!” deyir, ancaq nə üçün təşəkkür elədiyini hələ özü də bilmirdi.

Qırıq ona deyirdi: “Sən günəşsən. Səhərin səhər mehisən, sən sübh qızısan. Sənin qəlbində bir ağ çiçək açılmışdır, o sənin bütün varlığını bahar ətri ilə doldurmuşdur. Mən həyata bələdəm. Sənə onun barəsində nə deyirlər desinlər, həmişə bir şeyə inan, həyat qəribə və çox gözəldir. Mən qocalmışam, amma mən gənclərə həyatımı, işimi, istedadımı vermişəm. Həmişəlik vermişəm. Buna görə mən, Daqni, bəlkə səndən də bəxtiyaram.

Sən əsrarlı aydınlıq gecəsən. Sən səadətsən. Sən sübh şəfəqi-sən. Sənin səsini eşidəndə adamın ürəyi tel-tel olur.

Səni əhatə edən, sənə toxunan və sənin toxunduğun, səni sevin-dirən və səni düşünməyə məcbur edən hər şey qoy pənahn olsun”.

Qırıq bu cür fikirləşir və fikirləşdiklərinin hamısını çalır. Qırıq şübhələnmişdi ki, ona xəlvətcə qulaq asırlar. O, hətta bu xəlvətcə qulaq asan adamın kim olduğunu da duymuşdu. Onlar ağaclara qonmuş arıquşuları idi, kefcil liman matrosları idi, qonşu evdəki camaşır qadını, sisəkdi, sallaq göydən düşən qar idi, paltar yamaq-yamaq Zoluşka idi.

Hərə bir cür qulaq asırdı.

Arıquşular həyəcanlanırdı. Onlar nə qədər səy göstərsələr də, cırıltıları royallın səsini batıra bilmirdi.

Kefcil matroslar evin pilləkənlərində oturub qulaq asır, için-için ağlayırdılar. Camaşır qadın dikəlib, əlinin aynası ilə qızarmış gözlərini silir və başını bulayırdı. Siləy kaşı sobanın çatından bayıra çıxıb, deşikdən Qırıqə baxırdı.

Uçan qar dayanır və evdən bulaq kimi axan səsə qulaq asmaq üçün havadan sallana qalır. Zoluşka isə gülümsünə-gülümsünə döşəməyə baxırdı. Onun yalın ayaqlarının yanında büllur çəkmələr vardı. Onlar Qırıqın otağından gələn akkordlara cavab verirmiş kimi tərpnir, bir-birinə dəyirdilər.

Bu dinləyiciləri Qırıq konsertlərə gələn bəzək-düzəkli və nəzakətli dinləyicilərdən üstün tuturdu.

On səkkiz yaş tamamlananda Daqni məktəbi qurtardı.

Bu münasibətlə atası onu Xristianiyaya, bacısı Maqdanın yanına göndərdi ki, bir az qonaq qalsın. Qoy qızıcığaz (Daqni qədd-qamətli, yoğun sarısaç qız olmuşdusa da, atası onu hələ uşaq hesab eləyirdi) işıqlı dünyanı görsün, görsün ki, insanlar necə yaşayırlar, bir az şənlənsin.

Kim bilir sonra Daqninin başına nələr gələcəkdi? Bəlkə əri namuslu və sevən, ancaq xəsis və qaraqabaq adam olacaqdı? Yaxud qız kənd dükənində satıcı işləyəcəkdi? Yaxud Berqandakı saysız-hesabsız paroxod kontorlarından birində xidmət edəcəkdi?

Maqda teatrda dərzilik edirdi. Əri Nils də həmin teatrın dəlləyi idi.

Onlar teatrın çardağında balaca bir otaqda yaşayırdılar. Buradan al-əlvan dəniz bayraqları ilə bəzənmiş körfəz və İbsenin heykəli görünürdü.

Bütün günü açıq pəncərədən paroxodların səsi gəlirdi. Nils dayı onların səslərinə elə bələd idi ki, özünün dediyinə görə, hansı paroxodun, – Kopenhagəndən gələn “Norder”ninmi, Qlazqodan gələn “Şotland müğənnisi”ninmi, yaxud Borodan gələn “Janna d’Ark”-ninmi fit verdiyini yanılmadan təyin edirdi.

Maqda bibinin otağında çoxlu teatr şeyləri: parçalar, ipək, tül, lent, hörmə, dəvəquşu lələyi taxılmış qədim fetr şlyapalar, qaraçı şalları, çal pariklər, mis mahmızlı uzunboğaz çəkmələr, qılınclar, yelpiklər, qatlanan yerləri sürtülmüş gümüşü çəkmələr. Bu şeylərin hamısını tikmək, yamamaq, təmizləmək və ütüləmək lazım idi.

Divarlara kitab və jurnallardan kəsilmiş şəkillər vurulmuşdu: bunlar XIV Lüdovik dövrünün süvarilərinin, qədim paltarlı gözəl qadınlарının, cəngavərlərin, sarafanlı rus qadınlарının, başları palıd çoləngli matrosların və vikinqlərin şəkilləri idi.

Otağa dik pilləkənlə qalxmaq lazım idi. Oradan həmişə rəng və zər tozuna qatılan lak iyi gəlirdi.

Daqni tez-tez teatra gedirdi. Bu, çox maraqlı əyləncə idi. Ancaq tamaşadan sonra uzun müddət Daqninin yuxusu gəlmirdi, hətta bəzən yatağına girib ağlayırdı.

Bundan qorxuya düşmüş Maqda bibi Daqniyə sakitləşdirirdi. O deyirdi ki, səhnədə baş verənlərə kor-koranə inanmaq olmaz. Ancaq Nils dayı bu sözə görə Maqdanı “Kürt toyuq” adlandırır və deyirdi

ki, əksinə, teatrda görək hər şeyə inanasan. Başqa cür olsa, teatr–zad insanların nəyinə gərəkdir? Daqni də teatrda gördüklərinə inanırdı.

Ancaq Maqna bibi əl çəkmədi ki, müxtəlif şeylər görmək xatirəyə konsertə də getmək lazımdır.

Nils buna etiraz eləmədi. O, deyirdi: “Musiqi dahiliyin aynasıdır”.

Nils gurultulu və müəmmalı danışmağı xoşlayırdı. O, Daqni haqqında deyirdi ki, üverturanın birinci akkorduna oxşayır. Maqda isə, onun dediyinə görə, adamlara cadugər kimi hökm eləyirdi. Maqdanın bu əməli ondan ibarət idi ki, teatr kostyumları tikirdi. Hamı bilir ki, adam hər dəfə təzə kostyum geyəndə tamam dəyişir. Deməli, belə çıxır ki, eyni aktyor dünən alçaq qatil idi, bu gün qızğın məşuq olmuşdur, sabah hökmdar təlxəki, o biri gün isə xalq qəhrəmanı olacaq.

Belə hallarda Maqda bibi qışqırırdı:

– Daqni qulaqlarını tut, bu sarsaq söhbətləri eşitmə! Bu çardaq filosofu nə danışdığını özü də bilmir!

İsti iyun ayı idi. Aydınlıq gecələrdi. Konsertlər şəhər parkında, açıq havada verilirdi.

Daqni Maqda və Nils ilə konsertə getdi. Qız yeganə ağ paltarını geymək istəyirdi. Ancaq Nils dedi ki, gözəl qız görək elə geyinsin ki, ətrafındakılardan seçilsin. Xülasə, bu barədə söylədiyi uzun–uzadı nitqin canı bu idi ki, aydınlıq gecələrdə mütləq qara paltar və əksinə qaranlıq gecələrdə ağappaq paltar geymək lazımdır.

Nils fikrindən daşındırmaq mümkün olan iş deyildi, ona görə də Daqni yumşaq, ipək məxmərdən tikilmiş qara paltar geydi. Bu paltarı Maqda teatr dərzixanasından gətirmişdi.

Daqni paltarı geyəndən sonra, Maqda razılaşırdı ki, Nils deyəsən, haqlıdır – Daqninin qəşəng, solğun çöhrəsini, onun köhnə qızıl kimi parıldayan uzun saçlarını heç bir şey bu sehrkar məxmər kimi qabarıq nəzərə çarpdırma bilməzdi.

Nils dayı astadan dedi:

– Doğru deyirsən! Ancaq nədənsə sən mənimlə ilk görüşə gələndə mən yanımda çılgın, qəşəng oğlan görmədim. Ay çərənçisən ha!

Sonra Maqda Nils dayının başını öpdü.

Konsert, həmişə olduğu kimi, körpüdəki köhnə topdan axşam atəşi açıldıqdan sonra başlandı. Atəş günəşin batdığına xəbər verirdi.

Axşam olsa da, nə dirijor, nə də orkestrdə çalanlar pultların üstündəki lampaları yandırmırdılar. Gecə o qədər aydınlıq idi ki, cökə ağaclarının yarpaqları arasında yanan fənərləri, görünür, yalnız konsertə yar–yaraşlıq vermək üçün yandırmışdılar.

Daqni simfonik musiqiyə ilk dəfə qulaq asırdı. Konsert Daqniyə qəribə təsir edirdi. Orkestrin bütün çalanları və gurultuları Daqninin gözləri qarşısında yuxu kimi saysız–hesabsız mənzərələr canlandırırdı.

Sonra Daqni diksinib başını qaldırdı. Qıza elə gəldi ki, konsertin proqramını elan edən fraklı arıq kişi onun adını çəkdi.

– Məni çağıran sən idin, Nils? – deyə Daqni Nils dayıdan soruşdu, onun üzünə baxdı və dərhal qaşqabağını salladı.

Baş düşmək olmurdu ki, Nils dayı Daqniyə dəhşətlə, yoxsa hey–rətlə baxır. Maqda xala da dəsmalını ağzına tutub, onun kimi baxırdı.

– Nə olub? – deyə Daqni soruşdu.

Maqda onun qolundan yapışdı və pıçıldadı.

– Qulaq as!

Bu zaman Daqni fraklı kişinin bu sözləri dediyini eşitdi:

– Arxa cərgədə oturanlar bir də deməyi xahiş edirlər. İndi Edvard Qriqin, on səkkiz yaşı tamam olması münasibəti ilə meşə–bəyi Xagerun Pedersenin qızı Daqni Pedersenə həsr edilmiş məşhur musiqi pyesi ifa olunacaqdır.

Daqni elə zərblə köks ötürdü ki, sinəsi ağrıdı. Bununla qız boğazını tıxamış qəhərini boğmaq istəyirdi, ancaq köməyi olmadı. Daqni aşağı əyilib, əlləri ilə üzünü tutdu.

Əvvəlcə qız heç nə eşitmirdi. Onun daxilində tufan vardı. Sonra o, nəhayət, sübhçağı çoban tütəyinin necə mələdiyini eşitdi, ona cavab olaraq, bir azacıq diksinib, yüz–yüz səslərlə simli orkestr səs verdi.

Melodiya güclənir, ucalır, külək kimi coşur, ağacların təpələrinə dolaşır, yarpaqları salır, otları tərpedir, sərin su zərrələri kimi adamın üzünə vururdu. Daqni musiqinin coşqun nəfəsini duydu və özünü ələ alıb sakitləşdi.

Bəli! Bu onun meşəsi, onun diyarı idi! Onun doğmaları, tütək nəğmələri, onun dənizinin sədasi idi!

Şüşə gəmilər suyu köpükləndirirdi. Külək onun iplərini dilləndirirdi. Bu səs hiss olunmadan dəyişir və elə bil ki, meşə zəngləri çalırdı. Havada cövlan eləyən quşlar cəh–cəh vururdu, uşaqlar birbirlərini səsləyirdilər, qız haqqında mahnı oxunurdu – sevgilisi qızın

otağının pəncərəsindən içəri sübhçağı bir ovuc qum atırdı. Daqni bu mahnını öz dalğalarında eşitmişdi.

Deməli, onun on ildən sonraya vəd elədiyi həmin bəxşiş budur.

Daqni göz yaşlarını gizlətmədən minnətdar-minnətdar ağlayırdı. Bu ara musiqi şəhərin üstündən sallanmış buludlarla yerin arasındakı bütün boşluğu doldurdu. Ahəngdar musiqi dalğaları yavaşca buludları tərptədi, parçaladı. Onların ara-bərələrindən parıldayan ulduzlar göründü.

Musiqi artıq dalğalanmırdı. Musiqi çağırırdı. Ardınca elə bir ölkəyə çağırırdı ki, orada heç bir dər-dər məhəbbəti soyuda bilməzdi, orada heç kim başqasının səadətini əlindən almır, orada günəş, əfsanəvi xeyrixah sehrbazın başındakı tac kimi yanır.

Gur səs axını içərisində birdən tanış bir səda eşidildi. Bu səda deyirdi: “Sən səadətən. Sən sübh şəfəqisən!”.

Musiqi susdu. Əvvəlcə yavaş-yavaş, sonra getdikcə güclənərək, alqışlar guruldadı.

Daqni yerindən qalxdı və tələsik parkın çıxış yoluna tərəf getdi. Hamı çevrilib ona baxırdı. Ola bilsin dinləyicilərdən bəzilərinin ağına dammışdı ki, bu qız Qriqin öz ölməz əsərini həsr etdiyi həmin Daqni Pedersendir.

“O ölmüşdür! – deyə Daqni fikirləşdi. – Niyə? Kaş onu görmək mümkün olaydı! Kaş o indi burada olaydı! Qız ürəyi necə bərk-bərk döyünə-döyünə onun qabağına yüyürərdi, onun boynunu qucaqlardı, göz yaşlarından islanmış yanağını onun yanağına sıxar və tək bircə söz deyirdi: “Sağ olun”. Qriq soruşacaqdı: “Nədən ötürü?”; “Mən bilmirəm, – deyə Daqni cavab verirdi. – Məni unutmadığınıza görə. Böyük səxavətinizə görə. İnsanın yaşamalığı olduğu o gözəl aləmi qarşımda açdığınıza görə”.

Daqni boş küçə ilə gedirdi. Qız, Nilsin xəlvətcə onun ardınca gəldiyini bilmirdi; onu Maqda göndərmişdi. Nils sərxoş adamlar kimi ləngər vurur və bu gün onların kiçik həyatında baş vermiş möcüzə haqqında nə isə mızıldanırdı.

Gecənin toranı şəhərin üstündən hələ çəkilməmişdi. Lakin Şimal şəfəqi pəncərələrdə qızıl kimi parıldayırdı.

Daqni dənizin sahilinə gəldi. Dəniz dərin yuxuya getmişdi, heç ləpələnmirdi.

Daqni əllərini ovuşdurdu və onun özünə də aydın olmayan ancaq bütün varlığını bürümüş bu dünya gözəlliyi hissindən inildədi.

Daqni yavaşca dedi:

– Qulaq as, həyat, mən səni sevirəm.

Sonra gözlərini geniş açaraq, paroxodların işıqlarına baxa-baxa güldü. İşıqlar şəffaf boz suda ağır-ağır yırğalanırdı.

Aralıda dayanmış Nils qızın güldüyünü eşidib, evə qayıtdı. İndi Daqnidən xatircəm idi. İndi o bilirdi ki, Daqninin həyatı hədəre getməyəcəkdir.

MADAM BOVENİN DUASI

Hamı, hətta su daşıyan Fyodor da ona “Madam” deyirdi. Səhərlər Fyodor iri yaşıl çəlləkdə madamın yaşadığı Moskvaaltı yaylağa su gətirirdi.

Madam Fyodorun suyu çəlləkdən qablara boşaltmasına kömək etmək üçün evdən bayıra çıxır və onun qoca yabısına bir parça çörək gətirirdi. Yuxulu yabı dərhal ayılır, ehtiyatla çörəyi isti dodaqları ilə madamın əlindən alır və madama tərəf başını tərptədir.

– O, o! – Madam güldürdü. – Ora baxın, bu qoca at mənə təşəkkür eləyir!

Madam bilmirdi ki, ona, Janna Boveyə də qonşuların bəziləri “qoca yabı” deyirlər.

Madamın yaşı çox idi, ancaq elə qıvraq yeriyir, elə yeyin-yeyin danışır, yanaqları elə al-qırmızı idi ki, adamlar aldanır və ona əslində olduğundan az yaş verirdilər.

Madam çoxdandı Rusiyada, özgə ailələrində yaşayır, uşaqlara fransız dili öyrədir, onlara uzada-uzada Lafontendən təmsillər oxuyur, gəzməyə aparır və yaxşı vərdişlər aşılayırdı. Axırı bir vaxtlar qayıbaldır qız olan madam Normandiyanı, demək olar ki, tamam unutdu.

Almanlar şimaldan hərənib Majino xəttini keçib Fransaya girəndə, generallar tərəfindən satılmış Fransa ordusu təslim olanda və Paris məğlub olanda – madam ağzını açıb bir kəlmə də demədi. Ancaq həmin səhər o çay içməyə gəlmədi.

Uşaqlar, – iki qız, – astadan valideynlərinə danışdı ki, madam öz otağında, meşəyə tərəf baxan pəncərənin qabağında diz çöküb ağlayırdı.

Meşədə ququ quşları oxuyurdu. Meşə qalın idi. Onun dərinliklərindən ququ quşlarının səsinə əks-səda səs verirdi.

İki yerə ayrılıb hörülmüş saç gündən solmuş böyük qız atasına dedi:

– İndi daha gözünün yaşı qurumayacaqdır.

– Niyə?

– Ona görə ki, onun Fransası daha yoxdur, – deyə qız cavab verdi və saçlarını didişdirməyə başladı.

Atası dedi:

– Saçlarını dağıtma, Fransa olacaq.

Madam otağından aşağı yalnız nahar vaxtı düşdü. Süfrə başında o qaşqabaqlı, qaradınmız oturmışdı. Dodaqları qısılmışdı, balaca yanaqlarındakı qırmızılıqdan əsər qalmamışdı.

Heç kim Fransadan söhbət salmadı. Madam da susurdu.

Bir il sonra Almaniya Sovet İttifaqına hücum elədi. Almanlar Moskvanın üstünə gəlirdilər. Yaylağın həndəvərinə ağır bombalar düşürdü.

Bu çətin vaxtlarda madamın qərarlılığı hamını mat qoymuşdu. O sübh çağından gecə yarısına kimi əlləşir – vurnuxurdu. Ərzaq götürmək üçün Moskvaya gedir, paltar yuyur, yamayır, əlinə düşəndən xörək bişirir, soldatlara isti paltar tikirdi. Bütün vaxtı da əlləşə-əlləşə, işləyə-işləyə bir fransız mahnısını zümzümə edirdi: “Quand les lilas refleurront”.

– “Yasəmən bir də çiçəkləyəndə”, – deyə böyük qız həmin mahnının sözlərini tərcümə etdi. – Siz niyə həmişə bu mahnını oxuyursunuz, madam?

Madam dedi:

– O-o! Bu, qədim mahnıdır. Dözmək lazım gələndə, bir şeyi çox gözləmək lazım olanda, biçarə anam mənə deyirdi: “Eybi yoxdur, Janna, fikir eləmə, bir də yasəmən çiçəkləyəndə işlər qaydasına düşəcək”.

– Bəs indi siz bir şey gözləyirsinizmi? – deyə qız soruşdu.

– Bu barədə məndən heç nə soruşma, – deyə madam cavab verdi və boz gözlerini sərt-sərt qıza zillədi.

– Nə dediyimi başa düşdün?

Qız başını tərpətdi və qaçdı. O gündən qız da madam kimi, çiçəkləyən yasəmən mahnısını oxumağa başladı. Bu mahnı onun xoşuna gəlirdi.

Getdikcə daha tez-tez qızın xəyalında gözəl bahar, səhərçağı sakit bağ və göl qırağında yasəmənlik canlanırdı.

1944-cü il baharın axırlarında havalar mülayim və tərəvətli idi, tez-tez qısa yağışlar yağırdı. İyunun əvvəllərində yaylağın böyründəki bağda yasəmən çiçəklədi.

Soyuq çiçək salxımları həmişə şəhli olurdu, ona görə də, adam yasəmənə iyləmək istəyəndə üz-gözü tamam islanırdı. Meşədə quşlar səs-səsə vermişdi. Bütün quşları vəcdə gətirən heç kimin adını bilmədiyi “saatsaz” deyilən bir quş idi. O oxuyanda elə bir tırıltı qopurdu ki, sanki divar saati qurulurdu.

Lakin qaş qaralan çağlar, tutqun ay çallaşmış qayınlığın başının üstündə ucalan vaxtlar daha gözəl olurdu. Axşam səmasında sallaq budaqların zərif kölgəsi görünürdü. Lacivərdi havada, meşənin üstündə buludlar sönük-sönük közərirdi. Sonra sakitləşmiş nəhəng yeri sərinhava və su qoxusu gələn gecə öz qoynuna alırdı.

Madam uşaqları yataqlarına salır, bağa çıxır, yasəmən kolunun yanındakı skamyada oturub, dincələ-dincələ ətrafa qulaq verirdi. Hərdənbir uzaqdan yaylaq qatarlarının taqıltısı, şose yoldan keçən adamların səsləri eşidilirdi. Ətrafda heç bir şey müharibəni xatırlatmırdı, lakin müharibə gəldi, – ağır, amansız müharibə, – bəlkə də, elə buna görə adamlar həmin yay meşələrin gözəlliyini, quşların səsindeki məlahəti, ulduzlar səpələnmiş səmanın füsunkarlığını daha aydın duyurdular.

Madam həmin bahar ilk dəfə qonşu kəndə kilsəyə getdi. Troitsa bayramı idi. Kilsə qayın budaqları ilə bəzənmişdi, daş döşəməyə ot tökülmüşdü. Ot ayaq altında tapdanmışdı. Ondən kədər doğuran xoş ətir saçılırdı – payız, xəzan ətri.

Çəlimsiz keşiş dumanı çox çətinliklə, ağır-ağır oxuyurdu, buna görə də, madam çox şeyi başa düşdü. Keşiş “havanın təmizliyindən, məhsulun bolluğundan və əmin-amanlıqdan” danışanda madam köksünü ötürdü. Onun uzaq, demək olar ki, yaddan çıxmış vətəni o günü nə vaxt görəcəkdə?!

Həmin günün axşamı madam bağa həmişəkindən gec çıxdı. Evin xanımı Moskvaya getmişdi, buna görə də madam çox işləməli olmuşdu.

Bağ çox sakitlik idi. Ay ətrafa şəffaf kölgə salırdı. Madam qollarını dizlərinin üstünə qoyub, fikrə getmişdi. Sonra o qanrılıb geri baxdı, ayağa qalxdı, – kim işə bağın yanını ilə qaçırdı. Madam darvazaya yaxınlaşdı, qonşunun balaca oğlu Vyananı gördü.

– İvan! – deyə madam onu səslədi.

Oğlan onun yanından ötə-ötə qışqırdı:

– Moskvadan gəlirəm. Hücüm başlanıb. Bu gün səhər. Normandiyaya! Axırı başlandı!

– Necə, necə! – deyə madam soruşdu, ancaq oğlan, cavab vermədən qaça-qaça ötdü.

Madam əllərini ovuşdurdu, tez öz otağına getdi. Evin sahibi yemək otağında oturub, həmişəki kimi qabağında bir stəkan soyumuş çay, kitab oxuyurdu.

Madam bir anlığa ayaq saxladı, çox yeyin-yeyin, təngnəfəs dedi:

– Onlar bizim... Normandiyaya giriblər. Axı mən deyirdim...

Quand les lilas refleuront...

Kişi kitabı stolun üstünə tolazladı, sıçrayıb yerindən qalxdı, gözləri alacalanmış halda madamın ardınca baxdı, saçlarını qarışdırdı, öz-özünə pıçıldadı: “Nə qiyamət oldu!” Sonra bir xəbər tutmaq üçün qonşu bağa getdi.

Bir saatdan sonra qayıtdı və yemək otağının kənarında dayandı. Otaq süd kimi işıq idi. Lampaların hamısı yanırdı. Mum şamlar tüstüləyə-tüstüləyə royalın üstündə şölələnirdi. Girdə stolun üstünə qar kimi ağappaq süfrə salınmışdı. Süfrədə iki şüşə şampan vardı, onların qara şüşələri parıldayırdı.

Hər yerə, – stolun üstünə, pəncərələrin qabağına, royalın üstünə, döşəməyə – güldənlərdə, dolçalarda, ləyənlərdə, hətta palıd taxtasından düzəldilmiş vedrədə də qucaq-qucaq yasəmən qoyulmuşdu...

Madam badələri stolun üstünə düzürdü. Mat qalmış kişi ona baxır və susurdu. O, həmişə əndişəli olan, elə hey vurnuxan, işləməkdən əlləri qızarmış qoca madamı əvvəlcə tanımadı, – onun gözünün qabağında dayanan adam zərif, saçları ağarmış, boz ipək paltarlı bir qadın idi. Bu cür gözəl, lakin köhnə dəbli paltarı kişi yalnız uşaqlıq çağlarında ballarda və ailə şənliklərində görmüşdü. Madamın boyununda mirvari boyunbağı parıldayırdı; əlindəki qara yelpik şaqqıltı

ilə bağlandı və qoluna keçirdiyi qızıl zəncirdən sallandı, madam kişini görəndə gülümsündü və qılıqla dedi:

– Üzr istəyirəm, müsyö, ancaq mənə elə gəlir ki, bu münasibətlə qızları bir dəqiqəliyə oyatmaq olar.

Hələ heç bir şey başa düşməyən ev sahibi:

– Bəli, əlbəttə! – deyə mızıldandı.

Madam getdi, ancaq zərif, xoş, yəqin ki, Paris ətrinin iyi otaqda qaldı.

Kişi öz-özünə fikirləşdi: “Bu nə həngəmdir? Gözləri parıldayıy, üzü gülümsəyir, yelpiyi belə sərbəst-sərbəst şaqqıldadır! Bu nə həngəmdir? İlahi, gəncliyində o nə qədər gözəl olub! Hələ o paltar! Onun tək bircə dəfə Kanda, yaxud Qranvildə əyninə geyib bala getdiyi yeganə paltar. Evdə indiyə kimi hələ heç kəs madamın belə paltarı, boyunbağısı, yelpiyi və ətri olduğunu bilmirdi. Bəs bu şampan şərəblərini o harada gizlətməmişdi?”

Qızlar aşağı endilər, onlar mat qalmışdılar, həyəcanlıydılar. Madam da tələsik onların dalınca düşdü, royalın dalında oturdu, saçlarını düzəltdi və çalmağa girişdi.

Bəli, ev sahibi, yaxşı duymuşdu. Bu cingiltili, insanı sarsıdan musiqini eşidəndə, həmişəki kimi onun ürəyi buzladı.

Qalxın, qalxın, Vətən deyə,
Gəldi şöhrət, hünər vaxtı!

Kişi musiqiyə qulaq asa-asa şampan şərəbinin ağzını açdı. Qızlar bir-birinə qısqıllaq, yemək otağının ortasında dayanmışdılar, onlar gözləri gülə-gülə madama baxırdılar.

“Marselyoza” guruldayırdı, onun səsi evi, bağı, sanki bütün meşəni, bütün gecəni götürmüşdü: “Qalxın, qalxın, vətən deyə!”

Madam başını dala əyib, gözlərini yumub, ağlaya-ağlaya ara vermədən çalırdı.

Royal bir qaydada guruldaya-guruldaya oxuyurdu. Onlar gəlirlər! Onlar, Fransanın övladları, bu gözəl ölkənin oğulları və qızları gəlirlər! Onlar, böyük fransızlar, murdarlanmış vətənlərinin azadlığını, səadətini və şərəfini görmək üçün qəbirlərdən baş qaldırırlar.

“Silaha sarılın, vətəndaşlar!” Normandiyanın, Burqundiyanın, Şompaninin və Lanqedokun küləkləri onların yanaqlarındakı göz yaşlarını – ölümləri ilə ölümə son qoyan, nəcib, min bir əzab-əziyyət

çəkmiş xalqa həyatını, vətənini və şərəfini qaytaran minlərlə ingilis, rus və amerika soldatlarına minnətdarlıqla dolu göz yaşlarını silirdi.

Madam royalın dalından qalxdı, qızların boynunu qucaqladı və stola tərəf apardı. Qızlar ona qısılmışdılar, onun əllərini sığallayırdılar.

Kişi əli ilə gözlərini tutaraq, kreslodə əyləşmişdi. O, şampan şərabını da elə bu vəziyyətdə, əlini gözlərindən çəkmədən içdi. Kiçik qız fikirləşdi ki, onun yəqin çox gur işıqdan gözləri ağrıyır.

Sübhçağı böyük qız yuxudan ayıldı, yavaşca yatağından qalxdı, paltarını əyninə taxıb, madamın otağına getdi.

Qapı açıq idi. Madamın əynində boz ipək paltar açıq pəncərənin qabağında diz çökmüşdü, o əlini pəncərənin taxtasının üstünə qoyub, başını da əllərinə söykəyərək, nə isə pıçıldayırdı.

Qız qulaq verdi. Madam qəribə sözlər pıçıldayırdı, – qız onun dua oxuduğunu əvvəlcə başa düşmədi.

Madam deyirdi:

– Ey müqəddəs Məryəm ana! Müqəddəs Məryəm ana! Sən mənə yar ol, Fransanı görüm, doğma evimizin kandarını öpüm, mənim əziz Şarlımın qəbrini gül-çiçəklə bəzəyim!

Qız quruyub onun sözlərinə qulaq asırdı. Günəş meşənin dalından boylanırdı, onun ilk şüaları hələ də madamın qolundan sallanan yelpiyin qızıl zəncirində bərq vururdu.

1945

SORANQ

Kapitan Skottun Cənub qütbünə yollanan ekspedisiyası 1911-ci ilin baharında Antarktikada baş verən dəhşətli tufana düşüb həlak oldu.

Altı adam ayaq xizəklərində Ross dənizinin buz bağlamış, divar kimi ucalan sahillərinə, qütbə gedib çatdı.

Bir aydan çox yol getdilər. Qütbə beş adam gedib çatdı. Biri buz yarığına düşüb beyin sarsıntısından öldü.

Qütbün yaxınlığında, irəlidə gedən Skott birdən ayaq saxladı. Qarın üstündə nə isə qaralırdı. Bu, Amundsenin tərək etdiyi çadır idi. Norveçli ingilisdən qabağa düşmüşdü.

Skott başa düşdü ki, axırı çatıb, bundan sonra bu min kilometr yolu geri qayıtmağa halı qalmayıb, bu buz bağlamış qarlı yollarla qanamış ayaqlarını sürüyə bilməyəcək. Bu vaxt onların hamısına bərabər miqdarda zəhər paylandı.

Qayıdanbaş qaradinməz şotlandiyalı leytenant Ots xəstələndi. Onun hər iki qıçı qanqren olmuşdu. Hər addımı bərk ağrılara səbəb olur, ayağından gələn zərdab maral dərisindən tikilmiş, altı getmiş uzunboğaz çəkmələrindən süzülüb, ayaq xizəklərinə düşərək şam damcıları kimi donurdu. Ots bilirdi ki, o, ekspedisiyanı gecikdirir, onun ucbatından hamı həlak ola bilər. O, çıxış yolu tapdı.

Ekspedisiyanın təşkilindən bir il keçəndən sonra Skott dörd meyitlə birlikdə tapılmış gündəliyində bu barədə belə deyilirdi:

Martin on biri

Son günlərdə biz ancaq üç mil yol getmişik. Dözülməz ağrılara baxmayaraq Ots bizdən geri qalmırdı, biz isə bacardığımızdan çox yavaş yeriyirdik. Dünən o xahiş etdi ki, onu yatacaq kisəsində qarın üstündə qoyub gedək, ancaq bunu edə bilməzdik və ondan xahiş etdik ki, yoluna davam etsin. Son günə qədər o, ümidini itirmir və özünə ümitsizliyə qapılmağa icazə vermirdi. Gecə biz ayaq saxladıq. Ots mənə bir kağız verib xahiş etdi ki, sağ qalsaq bunu onun qohumlarına verək. Sonra o, yerindən qalxıb gözlərimin içinə baxaraq dedi: “Mən gedim. Yəqin ki, tezliklə qayıtmaram”. Biz susurduq. Ots çadırdan çıxıb tufanlı havada yola düşdü. O, qarın üstünə yığılıb qarı qanına bulayırdı. Gecə saat iki idi. O qayıtmadı. Özünü alicənab adam kimi apardı”.

Kapitan Skottun bu ölüm gündəliyi qarşısında, qanqrendən, aclıqdan və Antarktikanın buzlu çöllərindəki insanı dəhşətə gətirən şaxtadan şikayətsiz həlak olan adamların gündəliyi qarşısında bütün ədəbiyyat boş cəfəngiyat kimi səslənir.

Gündəliyin axırında Skott titrək hərflərlə yazmışdı:

“Mən üzümü bütün bəşəriyyətə tuturam. Bəşəriyyət bilməlidir ki, biz risk edirdik, özü də bilə-bilə risk edirdik, ancaq heç nədə bəxtimiz gətirmirdi. Əgər biz sağ qalsaydıq, yoldaşlarımla yüksək mərdliyindən, onların adicə alicənablığından elə şeylər danışardım ki, hər bir eşidəni sarsıdardı. Biz həlak oluruq, ancaq ola bilməz ki,

İngiltərə kimi varlı bir ölkə bizim yaxın adamlarımızın qayğısına qalması".

Skott səhv edirdi: İngiltərə onun yaxın adamlarının qayğısına qalmadı.

Leytenant Otsun Anna O'Neylə yazdığı kağız rus matrosu Vasili Sedixin əlinə düşdü. Vasili Sedix Skottun və onun üç yoldaşının meyitini tapan ekspedisiyanın iştirakçısı idi.

Sedix Anna O'Neyli ancaq müharibədən sonra, 1918-ci ildə Şotlandiyanın şimalında kiçik bir sahil şəhərində axtarıb tapdı.

Qışın əvvəli idi. Ətrafdakı çölləri köhnə gümüşə oxşar qar bürümüşdü, okeanın sahilləri nəfəs ahır, qış tufanlarından əvvəl yatıb yuxusunu alırdı.

Annanın əri, balıqçı limanının rəisi bütün axşamı trubka çəkir və heç bir söz demədən Sedixi qəhvəyə və bərk peçeniyyə qonaq edirdi. Anna Otsun məktubunu oxudu, geyinib heç bir söz demədən şəhərə getdi. Təkcə Annanın ərinin dostu, liman gözətçisi Gernet baba elə bil ki, otaqdakı pəncərələri açıb içərini qarın kədərli qoxusu ilə dolduran bu naməlum həyəcanı dağıtmağa çalışırdı.

Gernet Annanın oğlu səkkiz yaşlı uşağa "soranq" adlı külək haqqında qədim dənizçi əfsanəsini nağıl etməyə başladı.

Dənizçilər arasında belə bir etiqad var ki, coşqun şimal küləyi tremontan, musson və hər şeyi dağıdıb tökən tufanla bərabər yüz illərdən bir dəfə əsən soranq adlı bir külək də var. Soranq üfünün cənub rumblarından qışın axırında, adətən gecələr əsir. Soranq küləyi naməlum ölkələrin maqnoliya qoxusu kimi kədərli, yüngül ətrini gətirir. Kənd kilsələrinin zəngləri öz-özünə çalınır, göy zenitə qalxır, qarın arasından nərgiz gülünə oxşar çiçəklər baş qaldırır. Uşaqların sevincdən gözləri qaralır, gəmilər isə bir-birinə işıqla təbrik siqnalı göndərir, dərilləri yağışdan islanmış mehriban heyvanlar kimi yırğalanır və bu küləyə baş əyirlər.

Soranqdan sonra şən və təntənəli bayramlar keçirilir. Şotlandiyanın üzərinə Antill havası çökür, soranq qışı birdən sərin yaya çevirir.

Qoca Gernet öz əfsanəsini qurtarmadı. Atası uşağı yatmağa göndərdi.

Anna gecəyarısına yaxın evə qayıtdı. O, üzünü küləkdən gizlədərək sahilə elə-belə gəzinirdi. Ayıpəncəsi adlı qoca liman iti başını aşağı salıb onun dalınca düşmüşdü. Anna onunla alçaqdan danışırdı, o, Otsun məktubu barədə daha kimə danışaydı.

Ots yazırdı: "Mən bir saatdan sonra gedəcəyəm. Mənə elə gəlir ki, hətta meyitim belə bu tufanların və polad kimi şaxtanın dəhşətindən tir-tir titrəyəcək. Mən Şotlandiyanı, bizim torpağın üzərindən tüstü kimi keçən ilıq yağışlarımızı, axşam qaranlığında işıqları, limanın ağır suyunu, nə üçünsə yoncası yığılmamış yaş payız çöllərinin duzlu havasını və bizim qədim mahnımızı xatırlayıram.

Plaşı çıxarıb tulladım qara,
Salam, yurdum-yuvam! Əlvida, yollar!
Əgər qonaq üçün yoxsa qroqa,
İçmək üçün onda tünd rom tapılar.

Mən sizi xatırlayıram və bilirəm ki, bütün bunlar məhəbbətdir. Mən indiyəcən sizin məni niyə qəfildən tərk etdiyinizi başa düşməmişəm".

Anna məktubu oğlunun otağında oxuyurdu. O, pəncərənin qabağında dayanmışdı. Annanın alnında dərin qırışlar görünürdü, ona elə gəlirdi ki, nəhəng bir quş qanad çaldı, ağacdakı xırda damcılar səpələndi. Damcılar Annanın sifətinə düşürdü və başa düşmək olmurdu ki, bu yağış damcılarıdır, ya göz yaşlarıdır.

Nə isə müəyyən olmayan və onun bütün bədəninə titrədən nəhəng bir hiss Annanın həyatına daxil olurdu.

Oğlan oyanıb çarpayının üstündə oturdu. Onun gözləri sevincdən parladı.

– Sən ağlama, – deyə o, yenidən başını isti balığın üstünə qoydu. – Bu gecə soranq əsəcək.

O, yuxuda güldü, yuxuda görürdü ki, hardansa çox uzaqdan, Antarktikadan qarın, Ekvator meşələrinin qoxusunu gətirən külək, qış bayram küləyi əsir, oğlanlar qartopu oynadığı kimi minlərlə ağ işığı bir-birinə atan soranq küləyi əsir.

Oğlan yuxuda gülümsəyirdi. Mayak, usandırıcı işıq şüalarını göyə yayırdı.

AVSTRALİYADA YAŞAYAN PİLEVOLU

Vanya Zubovun atasını hər il yazda bataqlıq qızdırma-titrətməsi tuturdu. O, taxtın üstündə uzanmışdı, öskürürdü və acı tüstüdən gözləri yaşanırdı: daxmadakı ağcaqanadları qovmaq üçün dəhlizdə çürük ağac yandırırıldı.

Qundosı ləqəbli qoca bir kar kişi Vyananın atasını müalicə etməyə gəlirdi. Baba ara həkimi və qışqırqçı adam idi, ondan bütün mahalın, əldən-ayaqdan uzaq meşə kəndlərinin camaatı qorxurdu.

Baba qurudulmuş xərçəngləri həvəngdəstədə döyüb Vyananın atasını müalicə etmək üçün toz dərmanlar hazırlayır və gözlərini Vyananın üzünə dikib səsi titrəyə-titrəyə hirsə qışqırırdı:

– Məgər bu da torpaqdır?! Kül torpaqdır! Belə torpaqda heç kartof da bitmək istəmir, zəhrimara qalmış onu da qəbul etmək istəmir. Bu kül torpağı görüm lənətə gəlsin! Çar bizim zəhmətimizin mükafatını verdi, camaat baş götürüb qaçmağa da bir yer tapmır.

Atası ah çəkər, deyərdi:

– Doğrudur, baş götürüb qaçmağa da bir yer yoxdur.

Qundosı qışqırırdı:

– Sən burnunun altında nə deyirsən?! Ağacdələn kimi hey “yer yoxdur, yer yoxdur!” deyirsən! Getməyə yer var. Adamlar axı Sibirə, Amur çayının o tayına qaçırılar, zəngin torpaqları şumlayırlar.

Atası taxtın üstündə inildəyirdi:

– Məlum işdir, qaçırılar.

– Sənə heç bir şey məlum deyil! – deyə baba qışqırmaqda davam edirdi. – Heç qaçan yoxdur. Camaat ki, var, qoyun kimi bir şeydir, hamı ağula sığır, ağul onun üçün ölümdən bədtər olsa da, yenə oraya sığır. Sobanın üstündə oturub, qızınmaq istəyirsiniz, ancaq gedib bəxtinizi sınağa həvəsiniz yoxdur.

Əldən düşmüş atası razılaşıb deyərdi:

– Bizim camaat, doğrudan da, süstdür... Onlarda coşğunluq, zirəklik yoxdur.

– Bəsdir, bəsdir! – deyə baba qışqırırdı. – Gör söz güləşdirməyə nə qoçaqsan! Zirəkliyiniz var, amma onun nəyinizə lazım olmasından heç şeytan da baş açmaz! Araq içməyə, qarılarınızı incitməyə, küllü torpağın üstündə illərlə möhkəməyə düşməyə zirəksiniz.

Atası artıq susardı. Bala ilə höcət eləməyə imkanı yox idi.

Qoca əlindəki düyünlü əlağacı ilə Vanyaya işarə edərdi, Vanya isə qorxardı.

– Bax, bu oğlan burada nahaq yerə oturub! Onu Sibirə yolla, gedib torpaq axtarsın. On altı yaşına girib, əl-ayağa dolaşır, çay-çörək istəyir, amma qotur itcə xeyri yoxdur. Savadı var, qulağından tutub bayıra at, qoy getsin.

Atası yalvarıcı səslə deyərdi:

– Baba, nə hay-küy salmısan? Mən onu haraya göndərə bilərəm, bir haldakı Sibirə biletin biri otuz manat, ya da ki, qırx manatdır.

Baba hirsələnərdi:

– Ay səni, ağılsız! Qoy biletsiz getsin, ona nə olacaq? Ya taxtın altında gizlənər, ya tük vaqonunda, ya da vaqonun damında gedib çatar. Bəs sən nə bilmişdin?! Təmiz geyinmiş ağalarla, yumşaq yorğan-döşəkdə çay içə-içə getsin?

Qoca istehza ilə hırıldayırdı.

– Milyonlarla! – deyə o gözlənilmədən qışqırırdı, dəstəni həvəngə clə vurardı ki, atası hıqqıldardı. – Hər il milyonlarla adam dəmir yolu ilə o başdan, bu başa biletsiz gəlib-gedir. İndi ki, hamı gedir, qoy o da getsin! Bu dünyanın acısını, şirinini dadsın, qoy xoşbəxtliyini axtarıb tapsın. Biletsiz getsin!

Qoca əlindəki əsanı yellərdi, arvad kimi cır səslə gülərdi, xaç çəkərdi; dərman hazır idi.

Atası həmin yay qocanın toz dərmanlarından öldü. Ağılsız və simic bir qarı olan anası Darya Vyananı dilə tutdu ki, Sibirə biletsiz getsin; bəlkə orada xam adamlara, doğrudan da, yaxşı torpaqlar verirlər. Anası gecələr yatmırdı, elə hey götür-qoy edirdi ki, onlar Sibirdə nə cür yaşayacaqları.

– Havayı taxta-tirdən beşguşəli daxma tikərik, – deyə o, dodaqaltı mızıldayırdı. Vanyaya clə gəlirdi ki, qarı dua edir. – Daxmanı lap çayın qırağındaca tikərik. Ey Məryəm ana! Çay böyük meşələrdən qızıl kimi sarı torpağın üstündən sürətlə axır. Qarabaşaq əkərik, pətək düzəldərik, arı saxlamağa başlayırıq...

Vanya deyirdi:

– Ana, barı yataydınız.

Anası isə hey burnunun altında mızıldanırdı. Onun mızılıtsı payız yağışının şırıltısı ilə gecənin usandırıcı səsinə qarışırdı. Vanya isə bu səsin altında yuxuya gedirdi. O, Sibirə getməyə qorxurdu. O, bilirdi ki, Sibirə yola düşən çox olur, ancaq indiyəcən bir adamın oradan

qayıtdığını görməmişdi. Atası da deyirdi ki, Sibirdə adamlar bataqlığa düşən kimi batıb qalırlar.

Anası Vanyanın yoluna çörək, soğan, üstünə çoxlu sarı duz səpilmiş bir parça köhnə donuz piyi qoydu.

Zəhlətökən oktyabr yağışları yağırdı. Yağış qayın ağaclarının qaralmış soyuq yarpaqlarını vurub yerə salır və vaqonların dəmir damını döyəcləyirdi. Vanya pəncərədən boylanıb baxdı, istədi anasına qışqırıb desin ki, o yola düşməyə qorxur, o, geriye, – sobasında isti kül və mətbəxqurdu olan daxmalarına qayıtmaq istəyir. Ancaq anası, yəqin ki, onun nə istədiyini başa düşdü, arıq, qırıq-qırıq yumruğu ilə onu hədələdi və həmin yumruqla da gözünün yaşını sildi.

Vanya bütün ömrü boyu onu elə beləcə də arıq, əynində köhnə paneva, göyərmiş qıçları, çirkli, gözləri yaşlı bir halda yadında saxladı.

Ancaq qış qurtaranda Vanya Vladivostoka gəlib çıxdı. Yolda onu bir neçə dəfə döydülər. Onu stansiyadakı jandarm, konduktorlar və avara yükdaşıyanlar döydülər, o ağır işləri, demək olar ki, lap havayı görürdü, yükdaşıyanların çörəyini əlindən alırdı.

Sibir ona soyuq, qara bir diyar kimi göründü, orada çörəyi möhkəm evlərdə, putluq qıfılların dalında gizlədirdilər ki, kasıblara çatmasın; Sibirdə cəng atmış, dizəcən qar basmış ucsuz-bucaqsız meşələrdən başqa heç nə bitmirdi.

Vladivostokda Vanya çinlilərin camaşırxanasında ocaqçılıq etməyə başladı. Dörd iri qazanın altını odunla qalamalı idi, qazanlardan alt paltarlarının zərərli boz buğu çıxırdı. Qoca bir çinli ocağın qabağında sallağı oturmuşdu və sarı, işıqdan düşmüş gözləri ilə Vanyaya baxırdı.

Çinli:

– Sən cavansan, mən qoca, – deyər uzun dişlərinin arasından tüpürürdü. – Sən rüssan, mən çinli, fərqi yoxdur, bizim ikimizin də günümüz pis keçir. Gərək az yeyək, amma çox işləyək.

Vanya razılaşırdı:

– Baba, günümüz pis keçir. Belə günlərin sonu görünmür.

Çinli mızıldanırdı:

– Sən cavansan, mən qoca. Az ye, çox işlə.

Çinli elə arıq idi ki, geniş, göy tumanı həmişə yanlarından aşağı düşürdü, qəhvəyi arıq qarnı görsənirdi. Çinli kişi köynəklərini ütüləyirdi. Bu usandırıcı iş Vanyaya katorqadan da ağır gəlirdi, belə işin sonu görünmürdü. Eyni köynəklər hər həftə camaşırxanaya

qayıdırdı, çinli də onları yenidən ütüləyirdi ki, bir həftədən sonra yenə həmin kişi köynəklərini ütülətməli olsun.

Baharda qoca çinli öldü. O, qarsalanmış döşəkağı çəkilmiş paltar ütülənən taxtanın üzərinə sinəsi üstə yıxıldı və çuqun ütü gurultu ilə onun əlindən yerə düşdü.

Çinlinin şəhər ətrafında, soluxmuş otlar bitən düzənliklərdə basdırdılar.

Baharda hava dumanlı, yağmurlu idi, ancaq ölünü basdıranda, çinlilər təzə qazılmış qəbrin ətrafında oturub vidalaşma duaları oxuyanda günəş çıxdı. Günün işığı suya düşdü, sahil də, okean da birdən elə parlaq və şəffaf oldu ki, Vanya buradaca camaşırxanani buraxıb, gəmidə ocaqçılıq etmək fikrinə düşdü.

Vanya bir neçə il yükdaşıyan “Lansu” gəmisində ocaqçı oldu, gəmi Çinin idi. Əvvəllər “Lansu” Vladivostokdan Şanxaya üzürdü, sonra müharibə başlananda gəmi Avstraliyaya gedib oradan Bataviyaya və Sinqapura qoyun və dondurulmuş ət daşımağa başladı.

Gəminin heyəti müxtəlif xalqlardan ibarət idi. Çoxusu qərribə gözlərinin rəngi açıq göy olan, qaraqabaq norveçlilərdən ibarət idi. Gəminin kapitani balacaboy, gombul, qızıl dişləri olan Ksidi idi. Ksidi həmişə sərxoş olurdu, əynində üstünə yastıq tükü yapışmış və trubka tənəkisi tökülmüş kitel olardı.

Gəmi də öz kapitani kimi çirkli olurdu. Vanyaya, (indi onu Con çağırırdılar), elə gəlirdi ki, “Lansu” təkə öz tropik sahillərə gəlişi ilə bulaqların, otların və sarmaşan çiçəklərin ətri ilə dolu havanı zəhərləyir. Gəmidən bərk qoyun qığı və yanmış qəhvə iyi gəlirdi. Qəhvəni səhərdən axşamacan içirdilər və əspaz gündə bir neçə dəfə qəhvənin xıltını qulplu çəlləkdə okeanın yaşıl sularına tökürdü.

Vanya gəmi həyatına çox tez alışdı. Gəmidə eyni hadisələr baş verirdi. Səfər həmişəki kimi, həmin qaranlıq səma, suya batmış kimi ancaq yaşıl zirvələri görünən meşəli adalar, kubrikdəki eyni taxtabitilər, oğru əspaz və sahiləki sərxoşluq barəsində matroslar arasında gedən eyni danışıqlar.

Üçüncü ili “Lansu” sakit havada Avstraliya sahilləri yaxınlığında Böyük mərcaan sualtı qayalarının daşlarına oturdu. Nəhəng süngərə bənzəyən, üstünü nazik su qatı örtmüş sualtı qayalar üfüqə çatırdı. Bir-birinin üstünə qalaqlanmış sualtı qayalar suyun dibindən mərtəbə-mərtəbə qalxırdı. Qayığın altı hər dəqiqə gah daşlara toxunur, gah da dibsiz quyuların üzərindən üzüb keçirdi.

Sahilə yan almaq çətin idi. Sahil ağ günəşin işıqlandırdığı ensiz qum zolağı kimi görünürdü.

Lap sahilə Vanya suya baxdı və yaşıl tütüddən şarlara bənzər dəyirmi yosunları gördü. Yosunlar ilıq suda aram-aram tərpeşirdi.

Vanya yayda balıq tutmağa getdiyi Borovı göllərini xatırladı. Orada da belə yosunluq var idi. Bu yosunların arasında körpə balıqlar sürü ilə olurdu. Vanya qara suya girər, köynəyini yosunların üstünə salar və yosunları içindəki körpə balıqları ilə sahilə çıxardı. Yosunlar elə nazik idi ki, köynəyin üstündə onlardan ancaq tor qalardı. Tor tez quruyar, yaşıl toza çevrilib tökülürdü.

Qayıq Avstraliya sahillərinə yan alanda Vanya soyunub suya baş vurdu. O, zolaqlı dənizçi köynəyi ilə bir yosun tutdu və onu isti ağ qumun üstünə çıxartdı. Yosun yenə də Borovı göllərindəki kimi təmiz dərin suların qoxusunu verirdi.

Vanya köynəyini açdı. Orada gözlərinə qan sağılmış boz, dişli bir balıq tikanlı, sümük üzgəclərini şaqıldadırdı. Vanya balığı tutdu, onu suya atmaq istədi, ancaq balıq qıvrılıb onun ovcunun içinə batdı.

Vanya balığı qoparıb qumun üstünə tulladı. Əlindən qan axırdı. Balıq ciyildəyir, xırıldayırdı. Malaylı matros Vanyaya dedi ki, bu balıq zəhərli, okeanda, ümumiyyətlə, çoxlu zəhərli balıqlar var. Vanyanın əli, yəqin ki, quruyacaq.

Vanyanı ağlamaq tutdu, ancaq o özünü saxladı, təkcə rusca bir söyüş söydü.

O, malaylıya dedi:

– Sizlərdə hər şey başqa yerdəkilərdən fərqlidir, hətta balıqlar da it kimi adamı qapırlar. Bu da adamın qəlbində qüسسə doğurur.

Malaylı təqsirkar-təqsirkar gülümsündü.

O vaxtdan qüسسə Vanyadan əl çəkmirdi. Get-gedə artırdı. Ətrafdakı hər şey qüسسə doğururdu. Bu ölkənin tozlu, uca, gecələr yad və tək-tək ulduzlu göyünün özündən də, quru havadan da, qabıqsız ağaclarından da, ingilis dilinin boğaz səslərindən də, hər şeydən artıq bu yorucu yeknəsəq zəhmətdən də qüسسə yağırdı.

Vanya malaylı matros ilə şəkər plantasiyalarında fəhləliyə girdi. Fəhlələr dan yeri söküləndən ta axşamdan xeyli keçənədək şəkər qamışı plantasiyalarında yan-yana düzülərək yerə qədər əyilmiş halda dəhrəyə oxşar əyri, enli bıçaqları ilə qamışları kökündən kəsirdilər. Şəkər qamışı tarlalarında hava boğanaq idi və bundan

adamın başı ağrıyırdı. Vanya bir dəfə qamışı ağzına qoydu, qamışın içi şirin, yapışqan kimi idi və dərman qoxusu verirdi.

Hündürboylu, arıq, çıxıqburun bir adam fəhlələrə nəzarət edirdi. Ona “boss” deyirdilər. O, heç vaxt qışqırmazdı və hirsleşməzdi. O, heç bir söz demədən, tələsmədən təqsirkar fəhləyə yaxınlaşıb yumruq ilə fəhlənin sifətinə vurardı, eləcə də tələsmədən keçib gedərdi. Ondan qorxardılar. Deyirdilər ki, o vaxtilə bütün Sakit okean boyu məşhur kartbasan olmuşdu.

Gecələr barakda yatırdılar. Bir-biri ilə, demək olar ki, heç danışmırdılar. Camaatı ancaq bir ilin məsulunu toplamaq üçün müxtəlif millətlərdən yığmışdılar. Axşamlar qəhvə içir və o dəqiqə özlərini açma çarpayıların üstünə salırdılar ki, dan yeri sökülənəcən yatsınlar. Boss heç bir söz demədən baraklara baş çəkir, işığı söndürür, hərdənbir təpiyi ilə ağ irqə mənsub olmayanlardan birini; malaylıyı, ya da ki, bir zəncini yerə salır, həsiri qaldırıb baxır, ara axtarırdı.

Bir dəfə boss çinli bir fəhlə qadının sifətinə bir şillə vurdu. Qadın cır səslə ağladı, əlindəki bıçağı bossa atdı. Bıçaq yastısına yerə düşüb toz qaldırdı. Boss həvəssiz-həvəssiz döndü və çinli qadının üstünə yeridi. Qadının bütün vücudu tir-tir əsdi və ara vermədən, cır səslə qışqırdı.

Fəhlələr bellərini düzəldilər. Dəhşətli, quru günəş onların başlarını yandırır-yaxırdı. Gözlərinin qabağını qırmızı duman tutduğu üçün onlar nə olduğundan o saat baş aç bilmədilər.

Boss çinli qadına lap yaxınlaşdı, ancaq “Qızıl torbası” ləqəbli amerikalı fəhlə onun ciyinlərindən yapışdı, plantasiyadakıların arasında təkcə bu adam dərd-qəm nə olduğunu bilmirdi. O, vaxtilə qızıl mədənlərində işləmişdi və qızılaxtaranların yanlarıncə dəri torbada narın qızıl gözəldirdiklərindən danışardı, onu buna görə də “Qızıl torbası” çağırırdılar.

“Qızıl torbası” dedi:

– Boss, ay qoxumuş it, bu dərisi rənglinin qisasını səndən ağ dərili kimi alacağam.

O, çinli qadına işarə etdi.

– Əvvəlcə ölüm şəhadətnaməni sifariş etlə, – deyə boss cavab verib qollarını çirmalamağa başladı.

“Qızıl torbası” həsir şlyapasını çıxartdı, yumruqlarını bir neçə dəfə açıb yumdu və birdən sürətlə, bossun burnunun üstünə ağır bir

zərbə endirdi. Boss yerə sərələndi və bir daha yerindən qalxmadı, o, birçə zərbədən ölmüşdü.

“Qızıl torbası” gizləndi. Axşam başlarına kənarları enli fətr şlyapa qoymuş polislər gəldilər. Çinli qadını həbs etdilər və fəhlələrin hamısını işdən çıxartdılar.

Vanya ilə malaylı piyada yola düşüb liman şəhəri Brisbenə, səadət axtarmağa getdilər.

Səadət axtarmaq! Son bir neçə ildə Vanya Qundosunun “Qoy dərd-qəm nə olduğunu dadsın və səadət axtarıb tapsın!” – deyə qışqırdığını yadına saldı. Səadət vətəndə qalmışdı.

Bir dəfə “Lansu”da qəza baş verməmişdən bir az qabaq kapitan Ksidi Vyanı öz kayutuna çağırıb soruşmuşdu:

– Con, kartoflu vətəmində nələr baş verdiyindən xəbər var?

– Mühəribədir! – deyə Vanya cavab verdi.

Kapitan dedi:

– Səfeh! Mühəribə qurtarıb. Mühəribə bütün dünyaya üfunət yayıb söndü. Sənin ölkəndə inqilabdır. Gədə-güdəni nazir eləyirlər. Bəlkə indi sənin hörmətli atan artıq telefonlu bir kabinetdə əyləşib kürü ilə kvas içir.

Vanya alçaqdan dedi:

– Mənim atam ölüb. Yaxşı olar ki, mənim atamda işiniz olmasın.

– Ocaqçı, sən mənə kobud cavab verirsen! – deyə kapitan tənənə ilə səsləndi və gəyirdi (o, həmişəki kimi sərxoş idi). – Bu cavaba görə iki növbə işləyəcəksən. Kim inqilab eləməyə soxulur? Kim? – deyə o qışqırdı. – Həştərxan mujiki, tarixi olmayan xalq! Yunanlardan ibrət götürmək lazımdır. Azadlıq uğrunda şir kimi çarpışmaq bizim əlimizdən gəldi.

Vanya dedi:

– Əlinizdən gəlirdi, ancaq fürsəti əldən verdiniz. Sizin işiniz limon satmaqdır.

Ksidi kədərlə dedi:

– Rədd ol, quldur! Allah nə üstündə mənə qəzəb eləyib bu sınıq-salxaq çin sandığının iy vermiş komandasına kapitan etdi?

Ksidinin başı stola dəydi və o hıçqırdı. Vanya çıxıb getdi. Beləliklə o, ilk dəfə inqilab haqqında xəbər tutdu. O, böyük həvəslə qəzetləri oxumağa başladı. Vanya gecələr də inqilab barəsində fikirləşirdi. Doğrudanmı anasının arzuları yerinə yetib və orada, vətəndə doğrudanmı zəngin torpaqları yoxsullara paylayırlar?

O, gecə boğuş havalı, bərk tər iyi gələn kubrikdə oturub vətən və inqilab haqqında düşündü, fikirləşdi ki, səadət arxada, Rusiyada qaldı, o isə Rusiyanı tərək etdi.

O, səfeh kimi xoşbəxtlikdən qaçdı, bu usandırıcı aclıq illərini, katorqa zəhmətini və təhqirlərini bu qaçışa sərf etdi.

Brisbendə Vanya ilə malaylı bir neçə gecəni liman bağında keçirdi. İş yox idi.

Avstraliyada qış idi. Riflərdə okean gur-gur guruldayırdı. Vanya hərdən bir qovrulmuş qarğıdalı dənələrini çeynəyirdi. Qarğıdalı dənələrini ona çəkməsilən bir qarı verirdi.

Küləklər əsirdi, sonra yağışlar yağmağa başladı. Gecə Vanya malaylı ilə birlikdə qış mövsümündə bağlanan yay restoranının artırmasında daldalanırdı. Külək ağır yağış damcılarını, çürümüş yarpaqları onun üzünə çırırdı. Külək okeanın üzərində tüğyan edir və yığın-yığın bulanıq suları dalğaqırana qovurdu. Su torpağa çırılır və torpağın üstündə soyuq gölməçələr əmələ gətirirdi. Şor su cırıq butslarının içində fırçıldayır, yorulmuş ayaqlarının dərisini yeyir, qanadırdı.

Beşinci gecə Vanyaya isti oldu: okean və səma bir-birinə qarışdı, qara sular, ulduzlar və tüstü sel kimi axışaraq başının üstündən keçdi. Vanya artırmada oturub yırğalanır və oxuyurdu:

Tufanlar oynadı, göy guruldadı,
Zülmətlər içində çaxdı şimşəklər!..

Malaylı qorxub ağladı. Sonra o yaxındakı polis məntəqəsinə yüyürdü, səhəri Vyanı xəstəxanaya apardılar. O, iki ay yatalağ xəstəliyindən yatdı. Gözünə həmişə eyni bir şey görünüb ona əziyyət verirdi. Qundosı xəstəxanaya gəlirdi. O, dişli, boz bir balığı həvəngdəstədə əzə-əzə gülürdü.

O qışqırırdı:

– Biletsiz! Dünyanı biletsiz gəzib səadət axtar.

– Atamı niyə öldürdün? – deyə Vanya soruşurdu.

Baba qışqırırdı:

– Onu mən öldürmədim, onu küllü torpaq öldürdü. Kəndlilər pis torpaqda əl-qol aç bilmirdilər. Adamlar da əl-qol aç bilmədiklərindən xərcənglər su taunundan öldüyü kimi qırılırdılar.

Vanya xahiş edirdi:

– Baba, sən çıxıb gedəydin.

– Hara gedim? – deyə baba qışqırırdı. – Mənim getməli bir yerim yoxdur, ara həkimlərinin hamısını öldürüblər, köklərini kəsiblər, odur ki, yad Avstraliya torpaqlarında veyillənib İsa eşqinə dinsiz ingilislərə əl açıyıq.

Sonra baba güc ilə Vanyanın ağızını açır, əzilmiş zəhərli balığın tikanlı tozundan onun ağızına töküdü.

Vanya qışqırır, yerindən qalxır, tibb bacısının əlindəki su dolu stəkanı vurub yerə salırdı.

Vanya xəstəxanadan baharın əvvəlində çıxdı. Artıq günəş isti saçırdı, okeandan xəfif və isti meh əsib liman şəhərinin küçələrinə gəminin kükürd qoxusu verən tüstüsünü yayırdı.

Vanyaya iş tapıldı: xəstəxananın həkimi Vanyaya təklif elədi ki, onun böyük bağında çiçək və tərəvəz üçün ləklər qazsın.

Vanya tələsmədən lək qazar, tez-tez oturub, baş gicəllənməsinin ötüb keçməsinə gözləyirdi. Həkimin balaca oğlu Vanyaya yeməli şeylər və ucuz papiroslar gətirirdi. Oğlan anasının belə qadağan olunmuş şeyi, papirosu işçi üçün gətirməyi ona etibar etdiyindən xüsusilə sevinirdi. Oğlan papirosları heç vaxt birdən verməzdi. O, papirosları sirli bir halda, xeyli əl saxlaya-saxlaya cibindən çıxarıb gül-gülə Vanyaya uzadardı.

Vanya ləkləri qazanda, oğlan onun yanında dayanıb Vanyanın əyilmiş belinə diqqətlə baxar və ara vermədən onu Rusiya haqqında sorğu-suala tutardı. Vanyanın nağıl etdiyi hər bir şey ona gözəl uydurma kimi görünərdi.

Hər səhər oğlanın arıq və gözəl anası ona qalın bir kitabı ucadan oxuyardı. Vanya eyvanın yanında lək qaza-qaza qulaq asardı.

Kitabda itirdiyi tütün kisəsini axtarmaq üçün bütün yer üzünü dolayan bir matrosun kədərli sərgüzəştindən danışılırdı. Matros okeanları keçib, qocaman meşələrə gəlmiş, meşələri keçib isti səhraları başa vurdu, səhralardan keçib vəhşi dağlara qalxdı, dağlardan hayküyü və şən şəhərlərə gəlib çatdı.

Matros çoxlu adamlara, gah qışqırıqçı, gah gülməli, gah çəkinən, gah qonaqpərvər, gah dalaşqan, gah özündən tez çıxan adamlara rast gəlmişdi, ancaq heç kəs ona onun üçün əziz olan kisəni tapmaqda kömək etmədi. Qərribə matros bu köhnəlmiş kisəsiz dolana bilmirdi. Təkcə, balaca, üzü çilli bir məktəbli qız matrosa məsləhət gördü ki, evə qayıtsın, görsün ki, o kisəni çarpayısının yanındakı skamyanın

üstündə yaddan çıxarıb qoymayıb ki. O, yatmağa hazırlaşarkən öz kobud paltarını skamyanın üstünə qoyardı. Matros evə qayıdıb kisəsini tapdı. Kisənin içində təkcə bir çəkimlik tütün qalmışdı. Onun evinin kandarını hündür ot basmışdı. Ot yırgalanır, matrosa baş əyirdi, sevinirdi ki, bu inandıcıl adam vətənə qayıdıb; matros otları əzməmək üçün ehtiyatla onların üstündən adlayıb keçdi.

Kitab bu sözlərlə qurtarırdı:

“Yad göylər, yad ölkələr öz gözəlliklərinə baxmayaraq bizim nəzərlərimizi ancaq az bir müddətə oxşayır. Nəhayət, bir vaxt gəlib çatar ki, ata yurduna gedən yolun qırağındakı tənha bir çobanyastığı çiçəyi, insana Böyük okeanın ulduzlu göylərindən daha əziz görünər, qonşunun xoruzunun səsi adamın qulağında vətənin insanı öz dumanlı, doğma tarlalarına və meşələrinə çağırış kimi səslənər”.

Vanya ləkin qırağında oturub, belə yapışmış torpağı talaşa ilə ehtiyatla təmizləməyə başladı. O, qulaq asırdı, ancaq eyvandan daha səs gəlmirdi.

Qarışqalar bir-birinin dalınca ağacın boz gövdəsilə sürünür və Vanya Pilevo yaxınlığında şam meşələrindəki qarışqaların süründüyü yolları, süpürgə və şümşad kollarını, doğma göylərdəki yüngül axşam buludlarını və durnaların qaqqıltısını xatırlayırdı.

Vanya talaşa ilə bir qarışqa tutdu. Qarışqa göy, iri idi. Qarışqa o saat dal ayaqları üstə durdu və Vanyanın əlindən yapışmağa hazırlaşdı.

Vanya talaşanı yerə atıb ağladı. O, göz yaşlarını saxlaya bilmədi, göz yaşları onun tük basmış, arıq yanaqları aşağı süzülüb əllərinin, belin, göy, hirsli qarışqaların üstünə düşürdü. Vanya ağlaya-ağlaya fikirləşirdi ki, o, günlərlə bütün həftə boyu ağlasaydı, gözünün yaşı qurumazdı, çünki ürəyi kədərlə dolu idi. Dərdini açıb heç kəsə danışmamışdı, əslinə baxsan, danışmalı bir adamı da yox idi.

Oğlan Vanya üçün səhər yeməyi gətirəndə o, hələ də ağlayırdı. Oğlanın dodaqları titrədi, ancaq o, özünü saxlayıb ciddi səslə dedi:

– Mən hər şeyi bilirəm. Kürən qız sizi incidib.

Vanya başını buladı və göz yaşlarını gizləncə sildi.

O, boğuş səslə dedi:

– Yox. Elə-belə ağladım.

Oğlan yaşlılardan min dəfələrlə eşitdiyi sözləri ciddi əda ilə təkrar edib dedi:

– “Elə-belə” heç bir şey olmur.

Vanya dedi:

– Hə, belə... Müxtəlif şeylər, öz ölkəmiz yadıma düşdü. Ölkəmiz buradan çox uzaqdadır.

Oğlan içində şorba olan qazanı ehtiyatla yerə qoyub evə qaçdı. O, keyli vaxt geri qayıtmadı. Vanya şorbanı yeməyə başladı. Hələ də göz yaşları hərdən yanaqları aşağı axırdı, ancaq ürəyi daha yüngül-ləşmişdi.

Oğlan həyəcədən qızarmış bir halda qaçıb gəldi, bir parça kartonu Vanyanın ovcunun içinə qoydu. Bu, köhnə, çoxdan istifadə olunmuş gəmi bileti idi.

Oğlan gizləncə dedi:

– Bu bilet əsl biletdir. Anam bu bilet ilə Londona getmişdi. Anam bu bileti mənə bağışlayıb dedi ki, mən də böyüyəndə bu bilet ilə Londona gedərəm. Mən bu bileti sobanın dalında gizlədirdim. Gö-türün!

Vanya soruşdu:

– Bu bilet mənim nəyimə lazımdır?

– Götürün. – Oğlan bu sözləri təkrar etdi və onun dodaqları yenə titrədi. – Evinizə gedin. Böyüklərə ağlamaq olmaz. Gəmi sabah yola düşür. Mən qəzetdə gördüm.

Vanya ayağa qalxdı. O, oğlana nə isə demək istədi, ancaq bacarmadı. Vanya oğlanın başının tüklerini nəvazişlə qarışdırdı, beli ehtiyatla torpağa sancdı və bağdan çıxdı. Kiçik qapı taqqıldadı. Vanya qulaq asdı. Qapının dalından heç bir səs gəlmirdi.

Vanya hələ bir aydan çox Brisbendə qaldı, ac qaldı, qonşu limana getmək üçün qəpik-quruş bileti pulu qazandı ki, təkə Brisbendən çıxıb getsin, təsadüfən oğlana rast gəlməsin. Oğlan əmin idi ki, Vanya onun istifadə olunmuş, bir neçə müfəttişin yoxlayıb deşdiyi bilet ilə vətənə gedib, oğlanın bu ümidini boşa çıxartmaq olmazdı. Vanya avaralar polislərdən qaçıb gizləndiyi kimi oğlandan qaçıb gizlənirdi.

Ancaq bir aydan sonra o, Bataviyaya yola düşdü, oradan isə gah biletsiz, gah göyörtə sərnəşini kimi, gah gəminin burun tərəfindəki gəmi ayaqyollarını yuyan matros sifətilə Londona gəlib çatdı. Londondan onu sovet teploxodu Leninqrada gətirdi.

Vanya payızda vətənə qayıtdı. Haman il payızda havalar quru və aydın keçirdi. Torpaq bol məhsul verdikdən sonra elə bil, göy dumanlarda, sakit meşələrin xışıltısında yatıb dincəlirdi. Torpağın

nəfəsi təravətli idi və elə bil ki, əvvəlki dərini, qəmini yuyub aparırdı.

Pilevoda Vanya dəmir yolunda maşinist köməkçisi oldu. O, böyük həvəslə adamlarla söhbət edir, ətrafdakı hər şeyə göz qoyurdu. Hər boş bir şeydə qərribə bir həyat duyur, vətəni ilə birlikdə bu həyat Vanyaya tanış görünürdü, vaxtilə miskin çöllərdə, dilənçi kökündə olan kəndlərdə bir çox xoşbəxtliklərin əlamətləri indi çiçək açırdı.

Bir dəfə bazar günü Vanya, balacaboy, maşın yağından üst-başı işıldayan qoca maşinist Kuzma Petroviç ilə Borovı göllərinə balıq tutmağa getdi. O, uşaq olanda bu göllərə qaçıb gəlirdi, ancaq hər dəfə o geri qayıdanda Darya cilovları götürüb onun üstünə qulaylanar, cığıltı ilə qışqırdı:

– Bu bəy balası hardan gəlib çıxıb! At suvarılmayıb, yeclənməyib, o isə göllərdə veyillənir!

Darya çoxdan ölüb. Qundosı baba da ölüb. Onların basdırıldıqları köhnə qəbiristanlığı şumlayıb yonca əkiblər. Yoncalıqda arılar vızıl-daşır. Arılar otların arasından dikinə uçar, cırlı ilə özlərini kilsənin bağlı pəncərələrinə vururdular. Kilsədə qoca, arıq hörümçəklər olurdu. Onlar bütün pəncərələrdə tor hörmüşdü və hörümçək torundan sallanmış qurumuş milçəklərin yanında saatlarla donub qalırdı.

Gölə gedən yol keyli uzaq idi. Hava dumanlı idi, yerə çoxlu quru qayınağacı yarpağı tökülmüşdü. Arıuşları fitləşir, şam ağaclarının təpəsinə qonmuş durnalar qırıldışdı. Vanya köhnə yerləri, ağcaqovaq meşəsinə gedən köhnə yolları, gediş-gəliş olmayan ardıc kolları, qarabaş otları və sünbüllü otlar basmış meşə cığırlarını, dənəvər sarı qumun üstündəki qarışqa cığırlarını tanıyırdı.

Meşəlik tərəfdə tam sükut hökm sürürdü, adama elə gəlirdi ki, talaların üzərində uçuşan hörümçək torları belə bu payız sükutunda cingildəyir.

Yolüstü Vanyagilin koması olan kəndə gəldilər.

Komada artıq çoxdan idi ki, yad adamlar – meşəçinin ailəsi yaşayırdı.

Əynində göy sarafan olan bir qız Vanyanın qabağına çıxdı. Qız iki uzun qara hörüyünü dalına atmışdı və utandığından hey hörüklərini əlləşdirirdi.

– Evdə heç kəs yoxdur, – deyər qız sakit ala gözlərini qaldırıb Vanyaya baxdı. – Atam meşədədir, anam isə şəhərə, kolxoz yarmarkasına gedib. İçəri gəlin.

Vanya içəri girib kandarda ayaq saxladı. Pəncərələrdə, stolun, hətta atasının öldüyü taxtın üstündə də çiçəklər var idi. Günəşin işığı cod süfrənin və stolun üstündəki açıq kitabın üzərinə düşürdü. Quru çörək və alma iyi gəlirdi.

Vanya kitabı götürdü, bu botanika dərsliyi idi.

Qız gülümsündü:

– Dərsliyimdir. Mən ancaq yayda burada oluram, qışda şəhərdə oxuyuram.

Vanya meşədən keçəndə yolüstü bir qədər çiçək dərmışdi. O, çiçəkləri dərir və adlarını yadıma salmağa çalışırdı. O, bunları qıza göstərdi, özü də şikayətləndi ki, rus dilini yadımdan çıxarıb və çiçək adlarını unudub. Qız çiçəkləri stolun üstünə düzdü, tələsmədən onları ayırd edib adlarını deyirdi: – Ballıca, yağiotu, çobanyastığı, gensian, yerpalamutu.

Vanya qıza baxır və ona elə gəlirdi ki, bu qonşu qızı Zinkadır. O, gedəndə qızın üç yaşı var idi, üst-başı qartmaq bağlamış, toyuq zilinə bulaşmış qız döşəmənin üstü ilə sürünərdi, anası isə onu möhkəm şapalaqlayar, donuz horrası olan təknənin yanından qovalayardı.

– Mən yadınıza gəlmirəm ki? – deyər Vanya soruşdu.

Qız utana-utana ona baxıb başını buladı.

– Yox, yadıma gəlmirsiniz. Məgər siz buralısınız?

Vanya cavab vermədi. O, çiçəkləri qız üçün qoyub komadan çıxdı. Köhnəlikdən qaralmış sınıq həvəngdəstə dəhlizdə bir küncdə düşüb qalmışdı. Qundosı baba bu həvəngdəstədə Vanyanın atası üçün toz dərmanlarını döyərdi. Sonralar xeyli vaxt bu fikir Vanyadan əl çəkmirdi ki, onun keçmiş həyatı, ata-anasının həyatı kimi nədənsə bu dəhşətli, ağacdən yonulmuş, içində illər boyu zəhərli acı dərmanlar döyülmüş bu həvəngdəstəyə bənzəyirdi.

Borovı göllərinə gedən yol əvvəlcə meşələrdən keçirdi. Sonra yol alçaq qayınağacları, qızılağac, mərsin və yabanı kətan bitmiş quru bataqlıqlardan keçirdi. Bataqlıqlar payızdan saralmışdı: sarı yarpaqlar qurumuş cod otların üstünə düşürdü. Qırmızı cırcıramalar otların üzərində uçuşurdu, yığın-yığın mığmığalar, mızlar göydə itələşir, buludlar aram-aram daha yüksəkliyə qalxır, orada əriyib yox olurdu, bütün bunlar havaların quru və isti keçəcəyini bildirirdi. Bataqlıqların arasında şam pöhrənliyi var idi. Şam ağacları qumluq təpələrdə bitirdi. Meşələrin torpağı haman o boz külə oxşar torpaq

idi. Vanyanın başına gələn bu bədbəxtliklər bu torpaqla bağlı idi, torpağı ayıdöşəyi və narıncı meyvələri olan inciçiçəyi kolları basmışdı.

Kuzma Petroviç meşəli adaların birində Vanyaya təzəcə maral izlərini göstərdi. Maral gölə tərəf atıla-atıla getmişdi, su içməyə tələsirmiş. Qürub çağı nəhəng sakit günəş dəniz kimi dalğalanan payız meşələrinin dalına çəkiləndə Vanya ilə Kuzma Petroviç beş Borovı gölü olan adaya qalxdılar. Sudan gecə sərini gəlirdi. Meşənin üzərində tənha bir ulduz parlaq işıq saçır və gölün dərinliklərində əks olunurdu.

Vanya göllər üzərində yüksələn təpədə ayaq saxladı, o vaxt Brisbendə, həkimin bağında olduğu kimi boğazı qəhərləndi. Vanya oğlanı və özünün vətən bərədəki söhbətlərini yadıma saldı və fikrindən keçdi ki, vətən əslində uzaqdan onun təsəvvür etdiyindən yüz qat gözəldir.

Vanya bütün gecəni yatmadı; ocağın qırağında oturub ətrafa qulaq verdi. O, bayquşun ulamasını, yarasaların ciyiltisini, göllərin dərin yerlərində yuxulu balıqların suyu şappıldatmalarını eşidirdi. Gecə sakitləşdikcə göyün üzü daha bərk alışıb yanırdı. Dan yeri sökülməmiş Zöhrə ulduzu çıxdı və özünün güclü və yaşıl işığını tələsmədən rütubətli meşənin qalın yerlərinə yaydı, orada bir meşə heyvanı kədərle qışqırır, elə bil ki, kimi isə çağırırdı.

Kuzma Petroviç yuxudan ayıldı, qulaq asaraq dedi:

– Maral ağlayır.

Qayıdanbaş yolüstü Vanya təzədən öz köhnə daxmalarına baş çəkdi. Vanyanı bir yerdə oturmaq bilməyən, ayaqlarında kiçik çarıqlar olan, üst-başı təmiz bir qarı, Vasilisa xala qarşılıdı. Vanya qarını lap yadımdan çıxarmışdı, özü isə Vasilisa xalanın yadında yaxşı qalmışdı.

– Vanyatka! – deyər o, həyəcanla qışqırır onunla öpüşdü və stolun ətrafında vurnuxmağa başladı. – Camaat neçə ildir hey deyir ki, sən dünyanın o başında ölmüsən, isti dənizlərdə yoxa çıxmısan. Hey atanı, – İqnati xatırlayırım. O qədər sakit adam idi ki, hətta bərkdən öskürməkdən belə çəkinərdi ki, birdən adamları narahat edər! Xəstə idi, ölüm ayağında idi. Onun yanına gəlib soruşardın ki: “İqnatiuşka, bəlkə çovdar piroqu, ya da çay ilə mərsin istəyirsən, bir az ye, bəlkə halın yüngülləşdi?” O isə deyərdi: “Vasilisa, bu nəyə görədir?! Adam gərəkdir özü üçün təzə daxma kimi yaxşı, işıqlı həyat qursun; ancaq ki, qura bilmədim. Biz kəndlilərin qolları təzək daşı-

maqdan qatlanmır...” deyirdi: “Vasilisa, elə yerlər var ki, oranın suları sakit, dumdurudur, oranın zəmilərində sünbüllər doluluqdan, ağırlıqdan başlarını yerə əyir. Oranın camaatı özlərinin kədər bilməyən həyatlarına bənzər şən mahnılar oxuyurlar. Budur, ölürem, ancaq o ölkəni görmək mənə qismət olmadı. Vanyuşkam gərək o ölkəni görsün, görəndə də hökmən mənə yada salacaq”. İqnata yeni həyatı görmək qismət olmadı, öldü. Darya da lap inqilabdan qabaq, bir saatın içində öldü. Soyuq dəydi. Qışda hey Pilevoya gedib gəlirdi, səndən məktub gözləyirdi, sən isə heç yazmırdın. Hərdən görürdün oturub ağlayır; “Mənim Vanyuşkam çox uzağa gedib çıxıb, hətta ora poçt da gedib çatmır. Mən axmaq onu niyə qovub Sibirə yolladım?”

Vanya ayağa qalxdı. O, Vasilisanın səsini uzada-uzada keçmişdən danışmasına qulaq asa bilmirdi. Əynində göy sarafan olan qız içəri girib qızardı və Vanyaya əl verib görüşdü.

Qarı qürurla dedi:

– Qızımdır. Yəqin ki, Zinka sənə yadından çıxıb? Sən burada olanda lap balaca idin, indi isə lap Moskvanın özündə oxuyur.

Qız məzəmmətlə dedi:

– Yaxşı, ana! – Qız daha bərk qızardı. O, utancaq-utancaq Vanyaya baxdı və stəkani ona göstərdi, stəkana Vanyanın hədiyyəsini – meşə çiçəklərini qoymuşdular. O, kədərlə dedi: – Budur, çiçəklər sizsiz tamam soluxublar. Mən suyunu iki dəfə dəyişmişəm, onlar isə hey solurlar.

– Çiçəklər də adam üçün darıxır? – deyə qarı soruşub güldü.

Bir neçə gündən sonra Vanya Pilevodan qəribə ünvanı olan bir məktub göndərdi: “Avstraliya, Brisben şəhəri!”

Poçt işçisi məktubu əlində xeyli hərlədi, əllədi, məktubun içində nəse xışıldayırdı. O, məktubu işığa tutdu və içində qırmızı isfəndan yarpağı olduğunu seçdi. Poçt işçisi heç nə başa düşə bilmədi, ancaq möhürü çox səylə vurdu ki, qoy Avstraliyada bilsinlər ki, dünyada rus meşələri arasında Pilevo adlı bir stansiya vardır.

Məktub belə yazılmışdı:

“Bob, bilet üçün çox sağ ol! Bilet əsil biletmiş. Məni ayrıca kayuta yerləşdirdilər, yol uzununu qaynar su və alma pudinqi verirdilər, kayutda çiçəklər var idi, bütün yolu musiqi çalınırdı, mən səni xatırlayırdım. Bax, sən böyüyənəcən mənə yaddan çıxarma, çünki sən böyüyəndən sonra yekə oğlan olanda mənim yanıma qonaq

gələrsən və mən ölkəmizi sənə göstərəm, bu ölkədə hər şeyi elə edirlər ki, gələcəkdə insanların dərdi azalsın, xoşbəxtliyi çoxalsın.

Bizim meşələrin yarpağından sənə göndərirəm. Bizim meşələr qıpqırmızıdır, sən belə meşələri heç vaxt görməmişən. Bu yaxınlarda mən meşələrə, dərin göllərə tərəf getmişdim, meşə heyvanı maralın izinə rast gəldim. Maral çox iri ata bənzəyir, ancaq onun buynuzları var. Mənə məktub yaz, mən də sənə yazaram. Anana salam de, de ki, Con salam göndərir. O, bütün dünyanı dolaşaraq öz tütük kisəsini axtaran həmin matrosdur. Anana de ki, mən də öz tütük kisəmi evimdə tapdım.

Əlvida, oxu, şən ol, sağ ol!

Sənə Con Zubovun”

1935

VERDİNİN MUSIQİSİ

Təhlükəli anlarda və bədbəxtlik baş verəndə cəsarətli adamların bir-birinə rəftarında nə isə fəvqəladə gözəlliklər var.

Moskvadan gəlmiş teatr kreyserin zirehli göyörtəsində açıq havada “Traviata” operasını tamaşaya qoyurdu.

Ağ bığlı qayıqçılar köhnə qayıqlar üzərində qurulmuş taxta körpünün yanına yığılıb, xırıltılı səslə, tələbkarlıqla qışqırırdılar:

– Kimini kreyser maraqlandırır, kimini musiqi? Tamaşa qurtarıncə kreyserin yanında duracağıq. Dalğa yoxdur, – düz deyirik, inanın! Yoldaşlar, məgər buna dalğa demək olar?

Qayıqların yanları bir-birinə toxunur, bir-birinə və sahilə tələsik baş əyirdilər, onları yüngül dalğa yırğalayır. Əldən düşmüş araba atları da başlarını ara vermədən beləcə yırğalayır.

Limanlarda axşam dumanına bürünmüş dəniz sakit idi, külək əsmirdi. Sahil qayalarının yaxınlığındakı suya düşən siqnal fənərləri aram-aram titrəşirdi. Payız gecəsi çox yavaş-yavaş düşürdü. Gecə hər addımbaşı ayaq saxlayır və dərin limanlardan qürub çağının son səfəqlərini qovub uzaqlaşdırı bilmirdi.

Ancaq kreyserdə işıqlar yanan kimi hay-küylü qaranlıq birdən düşdü. Narahat suyun şırıltısı, quruldması və şappıltısı eşidildi.

Limanın dənizə məxsus vurnuxması, avarların suya dəyən tələsik zərbələri, matorların taqıltısı, sükançıların uzaqdan gələn çığırtısı və dəhşətli fitlərin ulaşması, körfəzin hər tərəfinə yayılan dalğaların şappıltısı eşidildi.

Bütün bu səslər sahillərdən və körpülərdən kreysərə gəlib çatırdı; kreyserdə birdən orkestrin faqotu səsləndi. Katerlər dal tərəflərindəki bəzəkli bayraqlarını suda islada-islada oraya yönəlirdilər.

Tatyana Solntseva Violetta rolunda çıxış etməli idi.

Tatyana Solntseva komandirin kayutunda qrimləndirdi, qırmızı donanmaçı mantyorlar bu kayuta yüz şamlıq elektrik lampaları çəkmişdilər.

Tatyana qırmızı kamelyanı korsajına sanədi və arıqlamış üzünü pudraladı. Çıxış etmək onun üçün çətin idi. Moskvada o, xəstə, balaca qardaşını qoyub gəlmişdi. Qardaşı xəstəxanada yatırdı və onu çətin cərrahlıq əməliyyatı gözləyirdi.

Solntseva çox narahat idi, ona görə də heç bir şeyi; nə küləyin və xışıldayan quru yarpaqların səsindən guruldayan şəhəri, nə qızılı arılar kimi vızıldaya-vızıldaya reydlə keçib gedən çoxlu işıqları, nə də küçələri yaş qayaların və acı otların qoxusu ilə dolduran qəribə havanı hiss edirdi.

Cərrahlıq əməliyyatı bu gün səhərə təyin olunmuşdu, ancaq indiyəcən Moskvadan teleqram yox idi.

Solntseva o yan, bu yanına brezent çəkilmiş göyörtəyə çıxdı. Violonçellərin qolunu boz top qüllələrinə söykəmişdilər.

Verdinin musiqisi polad gəmidəki sakitlikdə səsləndi. Yüzlərlə gənc dənizçi nəfəsini belə çəkmədən Violettanın kədərli səsinə qulaq asırdı. Simli orkestrin uca səsi, hətta ətraf sahillərdə belə eşidilirdi.

Qayıqlar kreyserin ətrafında yırğalanırdı. Adamlar qayıqlardan başlarını yuxarı qaldıraraq kreysərin göyörtəsinə tamaşa edirdilər. Qayıqçılar avarları şappılatmamağa çalışırdılar, bir-birinə toxunduqda həmişə söyüşdüklərinin əksinə olaraq bir-birlərinə dinməz-cə yumruq göstərirdilər.

Rejissor köməkçisi səhnə dalında durduğu kimi zirehli qüllənin dalında dayanıb həyəcan keçirirdi. Onun cibində Solntsevaya gələn

bir teleqram var idi. O, bilmirdi ki, nə eləsin, teleqramı özü açıb oxusun, ya da ki, oxumadan tamaşadan sonra Solntsevaya versin. O, pıçıltı ilə teatrın inzibatçısı ilə məsləhətləşirdi.

Inzibatçı teleqramı onun əlindən dartıb aldı və açdı.

Inzibatçı papirosun müştüyünü çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Elə bir şey yoxdur. Xəstənin vəziyyəti ağır olduğu üçün cərrahlıq əməliyyatı təxirə salınır. Fasilədə bunu ona deyə bilərsiniz.

Rejissor köməkçisi üz-gözünü turşudub başını tərpətdi.

Bütün ocaqçılar kimi “yeraltı cin” ləqəbini almış Vasya Çuxova siqnal bayraqlarından tikilmiş pərdəyə göz olmağı tapşırıbmışdılar.

Balacaboy, qüvvətli və çalışmaqdan üz-gözü qızarmış Vasya rejissor köməkçisindən gözünü çəkmirdi. Bu bir yerdə qərar tuta bilməyən əsəbi adam əli ilə Vasyaya pərdəni salmağı işarə etməli idi.

Vasya zirehli qüllənin yanında gedən bütün söhbəti eşidirdi. Üzündəki təbəssüm yavaş-yavaş çəkilib yox oldu.

İkinci pərdədə Solntseva səhnəyə çox tələsik çıxdı. Fasilə zamanı o, teleqramı oxumuşdu, indi başı gicəllənirdi.

Alfred onun qarşısında diz çökəndə, o, aşağı əyilib bu gəncin gicəhından öpdü. Alfredin gicəhındakı göy damar qardaşının damarı kimi titrəyirdi.

Solntseva havanı içinə çəkib ağladı. Göz yaşları yanaqları aşağı tökülürdü, ancaq o, oxumağına ara vermirdi. Səsi titrəyirdi. Solntseva bulanlıq, yaş ləkələr görür və başa düşə bilmirdi ki, bu lampanın işıqlarıdır, ya sudakı ulduzlar, ya da ki, dənizçilərin solğun üzləridir.

Vasya Çuxov zirehli qüllənin dalından eşidilən acıqlı çığırtılara fikir vermədən pərdəni saldı. Çuxov itaətdən çıxdı. Onun sifəti daşa döndü. Rejissor köməkçisinin acıqlı pıçıltılarının cavabında o, qəzəblə və qısaca cavab verdi:

– Gəminin komandiri ilə danışırsınız. Mən hər şeyi ona çatdıraram.

Göyörtə alqış səslərindən titrəyirdi. Sadəlovh tamaşaçılar Violettanın ağlaması kimi gərgin və ağır tamaşadan sonra fasiləni çox qanuni hesab etdilər. Onlardan heç biri bilmədi ki “yeraltı cin” lap başlanğıcdan tamaşanı yarımçıq qoymuşdur.

Çuxov birinci sırada oturmuş komandirə yaxınlaşıb baş verən hadisəni yavaşca ona xəbər verdi.

Komandir ayağa qalxdı. Bu, ağsaçlı, azdanışan bir adam idi. O, həyatı boyu inqilab döyüşlərində ölümlə çox üzübüz gəlmiş, çoxlu fırtınalara düşmüş, yoldaşlarından bir çoxunun ölümünün şahidi olmuşdu. O, mübarizənin amansızlığını, hərbi əməllərin dəyişilməz olduğunu bilirdi. O, tək qalmışdı. İnqilaba qədər olan şeylər – Donets şaxtaçı qəsəbəsi, çirkli kənd məktəbi o dövrün yorğun və şaşqın, izdiham təsiri bağışlayan adamları tutqun duman kimi yadına gəlirdi. İnqilab möhkəm əli ilə keçmişin üstündən qələm çəkdi və şüurlardakı hər şeyi aydınlaşdırıb sadələşdirdi. O, inqilaba bir döyüşçü kimi, keçmiş şaxtaçı, dəqiq və aydın ağıla malik olan adam kimi sadıq idi.

Komandir ayağa qalxıb səhnəyə çıxdı. Göyertə hələ də matros çökmələrinin dabanlarının taqıltısından və alqış səslərindən titrəyirdi.

Səhnə arxasında həyəcədən rəngi ağarmış inzibatçı, komandiri qarşılayıb tələsik dedi:

– Narahat olmayın. İndi hər şeyi qaydasına salırıq. Boş şeydir! Məlum işdir də, qadın əsəbləridir. O oxuyacaq.

– O oxumayacaq, – deyə komandir sakitcə dilləndi və inzibatçının gözünün içinə baxdı. – Tamaşanı dayandırın!

İnzibatçı çiyinlərini atıb istehza ilə gülümsündü:

– Ola bilməz. Bizim teatr zərbəçidir. Biz aktyorların nazı ilə tamaşanı dayandıra bilmərik. Bir də ki, bu sözlər nəyə lazımdır. O sakitləşib, indi oxuya bilər.

Komandir üzünü Solntsevaya tutdu. Solntseva onun üzünə baxmadan başını tərptədi.

İnzibatçı:

– Görürsünüz, o razıdır, – deyib əlindəki papiros kötüyünü göyertəyə atdı.

Bu əhvalat onu haldan çıxarmağa başlayırdı. İşlərin belə şəkildə almasından o, pərt olub utandı.

Komandir gözünün ucu ilə papiros kötüyünə nəzər saldı və Vasya Çuxov o dəqiqə kötüyü ehmalca suya atdı.

– Siz Qırmızı Donanmamızın gəmisinin göyertəsindəsiniz, – deyə komandir dilləndi. Onun güllədən çapıq yeri qalmış yanağı xəfifcə titrəyirdi. – Siz məni bağışlayın, ancaq burada hökumət mənim, ona görə də sizin sərəncamlarınıza qarışmağı özümə borc bilirəm. Zərbəçi işləməyə gəlincə, yəqin bu barədə sizin təsəvvü-

rünüz tamamilə səhvdir. Artistin razılaşmasının əhəmiyyəti yoxdur. Mən tamaşanı ləğv edirəm. Qurtardı. Artıq söz-söhbət lazım deyil.

Komandir əlini qaldırdı və Vasya Çuxov pərdəni açdı. Tamaşacılar susdular.

Komandir sakitcə dedi:

– Qırmızı donanmaçılar, artist Solntsevanın ailəsinə bədbəxtlik baş verib. Tamaşada iştirak etmək onun üçün çətinidir...

Dənizçilərin arasında astaca uğultu səsləri eşidildi. Hamı ayağa durdu. Komandir tamaşanın sonraya, yaxşı bir vaxta saxlanıldığını deməyə macal tapmadı. Bu, komandirin izahatı olmadan da hər bir qırmızı donanmaçıya aydın idi.

Komandir alçaqdan əmr verdi:

– Kateri pilləkənin yanına sür!

– Baş üstə, kateri pilləkənin yanına sürək! – deyə komanda heyəti əmri gəminin aşağı göyertəsinə çatınca bir-birinə ötürdü.

Bir neçə dəqiqədən sonra komandir Solntseva ilə birlikdə katerə mindi. Solntseva pilləkəndən düşəndə qırmızı donanmaçılar ona kömək etdilər. Hündürboy, enlikürək starşına Solntsevanın yanındakı skamyanın üstünə astaca bir dəstə çiçək qoyub qızardı və yavaşcadan əmr verdi:

– Tam sürətlə irəli!

Kater gəminin suda əks olunan işıqlarını yara-yara, suyu köpükləndirə-köpükləndirə körpüyə sarı cumdu. Katerdə komandir dedi:

– Mən donanma komandanına zəng vurdum. Moskvaya gedən sürət qatarında sizin üçün yer saxlayıblar. Çatırıq. Bizim hələ qırx dəqiqə vaxtımız var.

Solntseva başını aşağı salıb çiçəklərin saplaqlarını oynadırdı, o danışa bilmirdi.

– Yoldaş komandir, qəzetlər yazır ki, – deyə hündürboy starşına yavaşcadan dilləndi, ancaq sözləri elə dedi ki, Solntseva eşitsin, – bir nəfər Moskva professoru ürəkdə cərrahlik əməliyyatlarını elə aparır ki, elə bil tum çırtlayır. Əgər o eləsəydi...

Komandir dedi:

– Kuzmenko, susun.

Bir saatdan sonra sürət qatarı uğuldaya-uğuldaya buxar buludlarını yaya-yaya axırncı tuneldən çıxdı. Şəhərin və reydin işıqları sıldırım qayaların arasından qatarın dalınca sürətlə qaçışmağa başladı.

Solntseva kupədə paltosunu soyunmadan, yaylığını açmadan oturmuşdu. Vağzalın işıqları, yük vaqonlarının damındakı qar, qütb gecəsinə dalmış Moskva, yırğalayan taksi və xəstəxana koridorlarında yanan tutqun işıq onun yadında güclə qalmışdı.

Xəstəxana çarpayısından ona baxıb gülümsəyən qardaşının sifəti də yaxşı xatirində deyildi.

Acıqlı, sivrisaqqal professor Solntsevaya dedi:

– Hər şey yaxşı qurtardı. Hər şey çox nadir bir müvəffəqiyyətlə qurtardı.

Solntseva qardaşının tərli gicgahından yavaşca öpdü. Gicgahın nazik, göy vena damarı dərinin altından çətinliklə sezilirdi.

Bir neçə saatdan sonra yenə gecə düşdü. Solntseva vağzala gəlib çıxdı, çopur yükdaşıyan onun üçün çətinliklə bilet tapdı, qatar dəmir körpülərin üstündən taqqıltı sala-sala keçdi. Xarkovu ötəndən sonra qar basmış çöllərdə günəşin qürubuna tamaşa etdi və nəhayət, dərin körfəzlərin göy tüstüsünü, səmanın yüksəkliyindəki günəşi gördü və dəniz sahilinin yumşaq payız havasını ciyərlərinə çəkdi.

Solntseva özünü pəncərəyə doğru atdı, – bəli, elədir ki var, göy kreyser reyddə dayanmışdı, heç bir yerə getməmişdi! Solntseva tələsik pəncərəni açmağa başladı. O, istədi ki, başını pəncərədən çıxartsın, əllərini kreyserə tərəf uzatsın, yoruluncayadək əlindəki ağ yaylığı ona yelləsin. Ancaq pəncərə açılmırdı, Solntsevanın yadına düşdü ki, artıq qışdır, günəş burada gözəl cənub dairələrində yay haqqında sonuncu xatirələr kimi işıq saçır.

Solntseva fikirləşirdi: “Təki bizimkilər getməmiş olaydılar, təki özümü onlara çatdıraydım!”

Öz yoldaşlarını o, dəniz kənarındakı şəhərdə tapdı.

Bir gün sonra yarımçıq kəsilmiş operanı təzədən kreyserdə tamaşaya qoydular. “Yeraltı cin” pərdəni açanda və Solntseva səhnəyə çıxanda dənizçilər ayağa qalxdılar və reyddə indiyədək eşidilməmiş alqış səsləri ətraf sahilləri lərzəyə gətirdi. Solntsevanın ayaqları altına atılan adi çöl çiçəkləri Venetsiya geyimlərinin göy məxmərinə və qədim ipəklərə qarışırdı. Komandir birinci sırada dayanıb mehribancasına gülümsəyirdi.

Solntseva başını aşağı əydi. O gözlərinin əvvəlki kimi yaşardığını hiss elədi, ancaq budəfəki göz yaşları minnətdarlıqdan və səmimiyyətdən doğmuşdu.

O, göz yaşlarını boğdu, başını qaldırıb güldü. Orkestr nəfəs aldı və Verdinin üreklərə işləyən musiqisi dalgaların səsinə batırdı.

Solntseva korsajından kameliyanı çıxarıb göyörtəyə atdı. Kameliyanın yerinə o, soluxmuş, tozlu, göy bir çiçəyi götürüb sancdı. Bu çiçəyi şəhər ətrafından dəmişdilər, çiçəyi ona Vasya Çuxov atmışdı.

O, çox gözəl oxuyurdu. Solntsevanın səsi körfəz üzərində cingildəyir və həsrətlə inildəyirdi. Qoca balıqçılar suyun qırağında oturub onun oxumasına qulaq asır və insan gəncliyinə, gəncliyin qüvvəsinə heyran olurdular.

Komandir qulaq asır və fikirləşirdi ki, dostluqdan və adicə yoldaşlıq diqqətindən başqa heç nə istedadın çiçəklənməsinə kömək edə bilməz.

Elə bil ki, Violetta öz doğma Venetsiyasında oxuyurdu. Ulduzların tüstüsü sahil qayaların üstündən burulub göyə qalxırdı. Dənizin suyu elə şəffaf idi ki, işıqların parıltısı körfəzin dibinə çatırdı. Hava gözə görünməz isti axınlardan titrəyirdi. Gecə olmasına baxmayaraq, dəniz üzərində üfük on millərlə məsafəyə işıq saçır, elə bil ki, toran qovuşurdu.

Tamaşa qurtarandan sonra qırmızı donanmaçılar Solntsevanı aralığa aldılar, ancaq birdən tələsik və hörmətlə aralamb yol verdilər. Mundirinin qollarında enli, qızılı şevronlar olan ucaboy bir dənizçi, donanmanın komandanı Solntsevanın yanına gəlirdi.

O dedi:

– Mən bütün donanmanın adından sizə təşəkkür etmək istəyirəm. Siz bizə böyük sevinc gətirdiniz. Hə, qardaşınız necədir, sağalırımı?

Solntseva istədi cavab verib desin ki, o yox, bax, bu cavan, günəşdən yanmış, gah gülməli, gah da ciddi olan, ancaq həmişə sakit və xeyirxah dənizçilər əsl xoşbəxtliyin nə olduğunu duymaqda ona kömək etdilər. Onun fikrindən keçdi ki, Motsart və Bethoven belə tamaşaçılara həsəd apara bilirdi, ancaq o heç bir söz demədi, ancaq komandanın əlini möhkəm-möhkəm sıxdı.

Qaranlıqda və ləpə döyənlərin uğultusunda uzaqdakı mayakların işığı görünür, dənizdən sərin meh əsirdi.

PORSUQ BURNU

Gölün qıraqlarındakı suya çoxlu xəzəl tökülmüşdü. Xəzəl o qədər çox idi ki, biz balıq tuta bilmirdik. Tilov ipləri yarpaqların üstündə qalıb suya batmırdı.

Köhnə qayığa minib gölün ortasına getməli olurduq, orada su zanbaqları çiçəklərini tökməkdə idi, mavi su qatran kimi qapqara görünürdü.

Biz orada rəngbərəng xanı balıqları tuturduq. Onlar suyu quyruqları ilə şappıldadır, otun üstündə əfsanəvi yapon xoruzları kimi rəngdən-rəngə çalırdılar. Biz qalaylanmış kimi görünən çömçə balığı, gözləri iki balaca aya bənzər xanı balığı tutduq. Durna balıqları xırda, iynə kimi iti dişlərini şaqqıldadırdı.

Günəşli, dumanlı payız günü idi. Yarpaqlarını tökmüş meşələrin arasından uzaq buludlar və göy görünürdü. Gecələr ətrafımızdakı pöhənlikdə göyün üzündə alçaqdakı ulduzlar titrəşir və tərپəşirdi.

Düşərgemizdə tonqal qalamışdıq. Biz tonqalı bütün günü və bütün gecəni yandırdıq ki, canavarları qovaq, onlar gölün uzaq sahillərində alçaqdan ulaşırdı. Ocağın tüstüsü və insanların şən çığırtıları onları narahat edirdi.

Biz əmin idik ki, od heyvanları qorxuzur, ancaq bir dəfə axşamçağı otların içində bir heyvanın acıqlı fişiltısı eşidildi. Heyvan görünmürdü. O, ətrafımızda narahat-narahat qaçışır, hündür otları xışıldadır, fınxırır, hirsələnirdi, ancaq otların arasındakı qulaqlarının ucunu belə göstərmirdi.

Tavada kartof qızarırdı, kartofdan burnu qıcıqlayan dadlı qoxu gəlirdi və yəqin ki, heyvan da bu iyə gəlmişdi.

Yanımızda balaca bir oğlan uşağı var idi. Oğlanın cəmisi doqquz yaşı vardı, ancaq o meşədə gecələyir və sübh soyuqlarına yaxşı davam gətirirdi. O, yaşlılardan daha artıq hər şeyi müşahidə edir və bunu danışdı.

O, uydurmaçı idi, ancaq biz yaşlılar onun bu uydurmalarını xoşlayırdıq. Onun düz danışmadığını ona deyə bilmir və yalan danışdığını ona sübut etmək istəmirdik. O, hər gün nə isə yeni bir şey uydururdu, gah balıqların necə pıçıladaşdığını eşitdiyini, qarışqaların şam ağacı qabığından və hörümçək torundan balaca çayların üzərindən özləri üçün bərə saldıqlarını gördüyünü danışdı.

Biz özümüzü elə göstərirdik ki, ona inanırıq.

Bizi əhatə edən şeylərin hamısı: qara göllərin üzərində işıq saçan gec doğmuş ay, cəhrayı qar dağlarına bənzər uca buludlar, hətta hündür şam ağaclarının dəniz gurultusunu xatırladan həmişəki uğultusu bizə qəribə görünürdü.

Oğlan heyvanın fisiltısını hamıdan qabaq eşitdi, işarə elədi ki, susaq. Biz susduq. Əlimiz istər-istəməz qoşalülə tüfəngə tərəf uzanmağına baxmayaraq, hətta nəfəsimizi belə çəkməməyə çalışdıq, kim bilir ki, bu nə heyvandır!

Yarım saatdan sonra heyvanın donuz burnuna oxşar yaş, qara burnu göründü. Burnunu acgözlüklə əsdirə-əsdirə havanı xeyli iylədi. Sonra otların arasından itigözlü sivri sifəti göründü. Nəhayət, zolaqlı dərisi gözə çarpdı.

Kolların arasından balaca bir porsuq çıxdı. O, pəncəsini qatlayıb mənə diqqətlə baxdı. Sonra iyrenə-iyrenə fınxırdı və kartofa tərəf bir addım atdı.

Kartof qızarıq, qaynar yağını sıçrada-sıçrada cızıldayırdı. Mən istədim heyvanın üstünə qışqırım ki, özünü yandırar, ancaq gecikdim, porsuq özünü tavanın içinə atdı və burnunu kartofun içinə soxdu...

Yanıq dəri iyi gəlirdi. Porsuq ciyildədi, dəhşətli bir çığırtı ilə özünü geriye, otların arasına atdı. O, qaça-qaça meşəni başına götürmüşdü, kolları sındırır, acığından və ağrıdan dalbadaı tūpürürdü.

Göldə, meşədə çaxnaşma başlandı. Qorxuya düşmüş qurbağalar quruldaşdı, quşlar narahat oldu, gölün lap qırağındakı putluq durna balığı suyu elə şappıldatdı ki, elə bil topdan atəş açdılar.

Səhəri oğlan məni yuxudan oyadıb dedi ki, o, indicə porsuğun yanmış burnunu necə müalicə etdiyini gördü. Mən inanmadım.

Ocağın qırağında oturub quşların səhər çığırtılarına yuxulu-yuxulu qulaq verirdim. Uzaqda ağ quyruqlu cüllütlər fit verir, quru bataqlıqda ördəklər qığıldaşır, durnalar qaqqıldaşır, balıqlar suyu şappıldadır, qumrular ötürdü.

Oğlan əlimdən tutub çəkirdi. O, incimişdi, yalan danışmadığını mənə sübut etmək istəyirdi. O, porsuğun özünü necə müalicə etdiyini mənə göstərmək istəyirdi.

Mən istər-istəməz razılaşdım. Biz ehtiyatla özümüzü meşənin qalın yerinə verdik, orada ardıc kolları arasında bir çürük şam kötüyü gördüm. Kötükdən göbələk və yod qoxusu gəlirdi.

Porsuq kötüyün yanında arxası bizə tərəf dayanmışdı. O, kötüyü burnu ilə ovur, yanıq burnunu kötüyün içindəki yaş və soyuq ovuntunun içinə soxurdu.

Porsuq tərpnəmədən dayanıb burnunu soyudurdu, ətrafında isə balaca bir porsuq qaçışır, fıxırırdı. O, həyəcanlanır, burnu ilə bizim porsuğun qarnını dürtmələyirdi. Bizim porsuq ona mırıldanır, tüklü dal pəncələri ilə balasına şllaq atırdı.

Sonra porsuq yerə oturub ağladı. O, yaşlı girdə gözləri ilə bizə baxır, inildəyir, yanıq burnunu kələ-kötür dili ilə yalayır. O, elə bil ki, bizdən kömək istəyirdi, ancaq biz ona heç bir şeylə kömək edə bilmirdik.

Bir ildən sonra mən bu gölün sahilində burnunda yanıq yeri olan bu porsuğa rast gəldim. O, suyun qırağında oturub pəncəsi ilə tənəkə kimi cingildəyən cırcıramaları tutmaq istəyirdi. Əlimi ona yelələdim, ancaq o, mənə tərəf acıqla baxıb asqırdı və mərsin kolları arasında yox oldu.

O vaxtdan bəri daha onu görmədim.

1936

REZİN QAYIQ

Biz balıq ovu üçün üfürülən bir rezin qayıq aldığımızı.

Qayığı hələ qışda, Moskvada almışdıq. O vaxtdan bəri rahatlığımızı itirmişdik. Hamıdan çox Ruvim narahat idi, ona elə gəlirdi ki, ömrü boyu bahar heç belə uzun, usandırıcı olmayıb, qar tərslikdən çox gec əriyir, yay soyuq və yağmurlu keçəcək.

Ruvim başını əlləri arasına alıb pis yuxular gördüyündən şikayətlənirdi. Gah böyük bir durna balığının onu rezin qayıqla bir yerdə gölün üstü ilə sürüyüb apardığını, qayığın suya baş vurub qulaqbatırıcı qurultu ilə geriye üzüb çıxdığını, gah suya batmış ağac kötüyünün qayığı deşdiyini və içindəki havanın tükürpədicə bir fişilti ilə çölə çıxdığını, Ruvimin əl-qol ata-ata papiros qutusu dişində üzdüyünü görürdü.

Ancaq yayda, biz qayığı kəndə gətirib onu Şeytan körpüsünün yanında dayaz yerdə sınaqdan keçirəndən sonra qorxudan çıxdıq.

Onlarca oğlan uşağı qayığın ətrafında üzür, fit verir, qəhqəhə çəkir, suya baş vururdular ki, qayığı altdan görsünlər. Boz, gombul, tısbığaya oxşar qayığımız suda sakitcə yırğalanırdı.

Uzuntüklü, qaraqulaqlı ağ küçük Murzik sahildən qayığa hürür və dal pəncələri ilə qumu eşirdi. Bu, o deməkdi ki, Murzik bir saatacan hürəcək. Çəmənlikdəki inəklərin hamısı ömr alıbmış kimi başlarını qaldırıb daha ot çeynəmədi.

Əllərində səbət olan arvadlar Şeytan körpüsündən keçib gedirdilər. Onlar rezin qayığı görəndə çığırtı salıb bizi söyməyə başladılar:

– Gör dəcəllər nə düzəldiblər! Camaatın ağlı lap çaşıb!

Sınaqdan sonra “On faiz” ləqəbli qoca qayığı kələ-kötür barmaqları ilə xeyli əlləşdirdi, iylədi, qurdaladı, qayığın hava dolu yanlarını şappıldatdı, hörmətlə dedi:

– Havaverən şeydir!

Bu sözlərdən sonra kəndin bütün əhalisi qayığı bəyəndi, balıqçılar isə hətta bizim paxılığımızı çəkməyə başladılar.

Ancaq qorxumuz qurtarmadı. Qayığın yeni bir düşməni, Murzik meydana çıxdı.

Murzik fərsiz idi, ona görə də başına həmişə bir bəla gəlirdi, gah onu eşşəkərisi sancırdı, o da zingilti ilə yerə yayılıb özünü orabura çırpır, otları əzirdi; gah görürdün ki, pəncəsini basıb əzirdilər, gah da bal oğurlayanda tüklü sifətini ta qulaqlarınacan bala batırırdı, yarpaqlar və toyuq lələkləri sifətinə yapışır və bizim oğlan Murziki isti su ilə yumalı olurdu.

Ancaq Murzik hər şeydən artıq çox hürməsi və əlinə düşən hər bir şeyi gəlmək istəməsi ilə canımızı boğazımıza yığmışdı.

O, ən çox hallarda baş açmadığı şeylərə – qara pişik Stepana, samavara, primusa, adi divar saatına hürərdi.

Pişik pəncərədə oturub səylə üz-gözünü yalayardı və özünü elə göstərərdi ki, Murzikin zəhlətökən hürməsini eşitmir. Təkcə bir qulağı Murzika nifrət elədiyi və acığı gəlidiyi üçün qərribə şəkildə titrəyirdi. Hərdən pişik tənbelcəsinə və dik-dik Murzika baxardı və elə bil ki, ona deyərdi:

– Əl çək, yoxsa elə çəkərəm ki!..

Bu vaxt Murzik yana qaçar, daha hürməz, ancaq gözlərini yumub zingildəyirdi. Pişik dahını Murzika çevirib ucadan əsnəyərdi. O, bütün hərəkətləri ilə bu səfehə alçaltmaq istəyirdi, ancaq Murzik susmaq nə olduğunu bilməzdi.

Murzik əlinə düşən şeyi sakitcə, xeyli müddət gəmirərdi. Gəmir-di-yi və çirkləndirdiyi şeyləri həmişə kiçik anbara aparardı. Biz bu şeyləri oradan tapardıq.

O, Vera İnerin şeirlər kitabçasını, Ruvimin aşırımlarını və oxlu kirpinin tikanlarından qayırlmış yaxşı tilov qarovulunu beləcə gəmir-mişdi, mən bu qarovulu üç manata təsadüfən almışdım.

Nəhayət, Murzik dişini rezin qayığa qıcaadı.

O, xeyli əlləşdi ki, qayığın yanlarından yapışsın, ancaq qayığın bərk üfurmüşdülər və onun dişləri sürüşürdü. Qayığın tutmağa bir yeri yox idi.

Bu vaxt Murzik qayığın içinə atıldı və orada gəmir-mək müm-kün olan tək bir şey – rezin tıxac tapdı. Tıxacı hava buraxan klapanın ağzına tıxamışdılar.

Biz bu vaxt bağçada oturub çay içirdik və heç bir pis şey gözlə-mirdik.

Murzik uzandı, tıxacı pəncələri arasına alıb mırıldadı – tıxac xoşuna gəlmişdi.

Murzik xeyli əlləşdi, rezini gəmirə bilmirdi. O, tıxacı ancaq bir saatdan sonra gəmir-di, bu vaxt lap dəhşətli və ağılagəlməyən bir hadisə baş verdi.

Sıx hava cərəyanı klapanın içindən elə gurultu ilə çıxdı ki, elə bil yangınsöndürən şlanqdan su vurdular, hava Murzikin üzünə dəydi, onun tüklərini qaldıraraq iti havaya atdı. Murzik asqırdı, zingil-dədi, gicitkən kollarının içinə düşdü, qayıq isə hələ xeyli vaxt fisil-dadı, nərildədi, onun yanları hələ göz qabağında titrəyib arıqladı.

Qonşu heyətlərdəki toyuqlar qaqqıldaşdı, qara pişik isə qaça-qaça bağdan getdi və atılıb ağcaqayın budağına dırmaşdı. Pişik oradan qəribə qayığın quruldadığına, içərisindəki axırncı havanın zərbələ bayıra çıxmasına tamaşa elədi.

Bu əhvalatdan sonra Murziki möhkəm cəzalandırdılar. Ruvim onu döyüb hasara bağladı.

Murzik üz istəyirdi. Bizlərdən birini görəndə kimi quyruğu ilə hasarın yanındakı tozu süpürür və çəkinə-çəkinə gözlərimizin içinə baxırdı. Ancaq biz fikrimizdən dönmürdük, xuliqan hərəkətin üstün-də görək cəzasını çəkəydi.

Az sonra biz iyirmi kilometrlikdə olan Qluxoy gölüne getdik, ancaq Murziki özümüzə götürmədik. Biz yola düşəndə o, hasarın

yanında boynunda ip xeyli zingildəyib ağladı. Bizim oğlanın Murzika yazığı gəlirdi, ancaq o özünü elə aldı.

Biz Qluxoy göldə dörd gün qaldıq.

Üçüncü günü gecə mən kiminsə öz kələ-kötür isti dili ilə yanaq-larımı yalamasından yuxudan ayıldım.

Başımı qaldırdım, ocağın işığında Murzikin tüklü, göz yaşından islanmış sifətini gördüm.

O, sevincindən zingildəyir, ancaq üzr istəməyi də yaddan çıxar-mırdı, hey quyruğu ilə yerdəki quru iynəyarpaqları süpürürdü. Boynunda gəmirilmiş kəndirin qırığı yellənirdi. O, tir-tir titrəyirdi, tüklərinin arasına çoxlu zibil dolmuşdu, gözləri yorğunluqdan və ağlamaqdan qızarmışdı.

Mən hamını oyatdım. Oğlan güldü, sonra ağladı, yenə güldü. Murzik Ruvimə tərəf sürünüb onun dabanını yaladı, axırncı dəfə üzr istədi. Bu vaxt Ruvim bir banka bişmiş mal əti konservini açdı, – biz ona “ləzzətli” deyirdik, – Murziki yedizdirdi. Murzik əti bir neçə saniyənin içində uddu.

Sonra Murzik oğlanın yanında uzanıb başını onun qoltuğunun altına soxdu, nəfəsini dərib fisildamağa başladı.

Oğlan paltosunu Murzikin üstünə saldı. Yuxuda Murzik yor-ğunluqdan və sarsıntılardan ağır-ağır nəfəs alırdı.

Mən fikirləşdim ki, belə balaca küçüyə bizim izimizə düşərək gecə vaxtı meşələrdən keçmək, yolu azmaq, pəncələrini yığaraq zin gildəmək, bayquşun ulamasına, budaqların çatırtısına, otların anlaşılmaz xışılıtısına qulaq asmaq, nəhayət canavarların çox uzaq-larda titrək ulaşmasını eşidib qulaqlarını qısaraq çapa-çapa qaçmaq gör nə qədər dəhşətli imiş.

Mən Murzikin niyə qorxdığını və nədən yorulduğunu başa dü-şürdüm. Mən özüm meşədə təkbaşına gecələməli olmuşdum, özümün Bezimenni gölündə gecəni necə keçirdiyimi heç vaxt unutmam.

Sentyabr ayı idi. Külək qaynağaclarındakı yaş və ətirli yarpaq-ları vurub yerə salırdı. Ocağın qırağında oturmuşdum və mənə elə gəlirdi ki, kim isə dalımda dayanıb ağır baxışlarını peysərimə zil-ləmişdir. Sonra pöhrənlikdən kiminsə yerə tökülmüş çır-çırpını əzərək yeridiyini aydın eşitdim.

Mən ayağa qalxdım, on kilometrərlə ətrafda ins-cins olmadı-ğını bildiyim halda, izah edə bilmədiyim qəfil qorxudan ocağı söndürdüm. Mən gecə vaxtı meşədə lap tək idim.

Səhər açılanacan sönmüş ocağın qırağında oturub qaldım. Payızın rütubətli, dumanlı havasında qara suyun üzərində qırmızı ay ucalırdı, onun ziyası mənə məşum və ölgün görünürdü.

Biz Qluxoy göldən qayıdanda Murziki rezin qayığa mindirdik. O, pəncələrini aralı qoyub klapanı yanakı baxır, quyruğunun lap ucunu oynadırdı, ancaq hər ehtimala qarşı alçaqdan mırıldanırdı. O, qorxurdu ki, klapan yenə onunla dəhşətli bir zarafat edər.

Bu hadisədən sonra Murzik qayığa tez alışdı və həmişə onun içində yatmağa başladı.

Bir dəfə pişik Stepan qayığa qalxdı ki, orada yatsın. Murzik sürətlə pişiyin üstünə atıldı. Pişik dəhşətli bir fisilti ilə qayıqdan bayıra düşdü, elə bil ki, kim isə içində qaynar yağ olan isti tavaya su tökdü. Pişik hərdən qayığın içində yatmağı çox arzulamasına baxmayaraq, bir daha ona yaxın düşmədi. Pişik ayıpəncəsi kollarının arasından qayığa və Murzikə həsədlə baxırdı.

Qayığa yayın axırınacan heç nə olmadı. Qayıq nə partladı, nə də sudakı ağac kötüklerine ilişib cırıldı. Ruvimin sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Moskvaya yola düşməzdən qabaq Murziki dostumuz Vanya Malyavinə, Urjen gölündən olan meşəbəyinin nəvəsinə bağışladıq. Murzik kənd iti idi, Moskvada asfaltda və hay-küyün içərisində qala bilməzdi.

KİÇİK GÖLLÜ LYONKA

Biz keçən əsrin yetmişinci illərində tərtib olunmuş xəritə ilə yol gedirdik. Xəritənin bir küncündə belə bir yazı var idi ki, “yerli əhəlinin sorğu-sual əsasında tərtib edilmişdir”. Bu yazı, açıq-aydın yazılsa da ürəyimizi açmırdı. Biz də yerli əhalini sorğu-suala tuturduq, ancaq onların cavabı həmişə təxmini idi.

“Yerli əhali” uzun müddət bərk qışqırır, söyüşür və bir çox əlamətləri yadlarına salırdılar. Onların izahı təxminən belə olurdu: “Elə ki, qanova çatdınız, birdən çəpinə meşəyə girin, orada isə, meşə ilə, yanmış tala ilə ta porsuq yuvasına qədər gedin, yuvanın dalından isə siz təpəyə gedib çatarsınız, təpədən ora bir azca görünür, təpənin dalından isə, demək olar ki, lap adi kəsəkli bir yol gedib gölə çıxır. Belə getsəniz çatarsınız”.

Biz bu deyilənlərə dürüst əməl edirdik, ancaq gedib çatmırdıq.

İndi biz xəritə ilə gedirdik, ancaq xırda ağaclar basmış quru bataqlıqda azıb qaldıq.

Payız günü kövrək yarpaqlar xışiltı salırdı. Sonra soyuq, toza-bənzər xırda yağış çisələməyə başladı.

Saat üçə yaxın bataqlıqların arasındakı quru ayıdöşəyi basmış qumsal təpəyə çıxdıq. Axşam düşürdü, artıq qaşqabaqlı səmanın altında toran qovuşur, quru budaqların şaqçılısı, damcılardan şappılısı eşidilən, adamda dözülməz tənhalıq hissi oyadan bataqlıq gecəsi yaxınlaşırdı.

Biz qışqırır, sonra qulaq asırdıq. Cavabında külək meşəyə düşür və oradan qarğaların xırıltılı qarılısını gətirirdi.

Sonra hardansa quruluq ilə, bataqlığın qurtaran yerindən uzun-uzadı və zəif çıxıntı səsi eşidildi.

Səs yaxınlaşırdı. Ağcaqovaq ağacları xışıldadı, səs lap yaxından eşidildi, pöhrənlikdən üzü çilli bir oğlan çıxdı. Oğlanın on iki yaşı vardı. O, yalın ayaqlarını yerə tökülmüş budaqların üstünə ehtiyatla qoya-qoya gəlirdi, əlində köhnə uzunboğaz çəkmələrini tutmuşdu. O, bizə yaxınlaşıb çəkinə-çəkinə salam verdi.

– Mən də eşidirəm ki, kimsə hey qışqırır, qışqırır, – deyər o dil-lənib gülümsədi. – Hətta qorxdum da, bu vaxtlar buralarda heç kəs olmamalıdır. Yayda yenə arvadlar giləmeyvə yığmağa gəlirdilər, indi isə nə giləmeyvə, – giləmeyvələr çoxdan qurtarıb! Azmısınız?

Biz cavab verdik:

– Azmışıq.

Oğlan dedi:

– Burada adam itib bata da bilər. Keçən yay bir arvad itmişdi. Onu ancaq yazda tapdılar, təkə sümükləri qalmışdı.

– Sən buraya necə gəlib çıxmısan?

– Mən buralıyam. Kiçik göldənəm. Dananı axtarıram.

Oğlan bizi kiçik gölün sahilinə çıxartdı. Ancaq gecə düşəndə biz bataqlıqdan çıxıb quru torpaq ilə, ot basmış yolla yeriməyə başladıq. Külək buludları cənuba qovurdu. Ulduzlar şam ağaclarının təpəsindən gur işıq saçır, ancaq budaqlar bir-birinə qarışdığından tanış bürcləri tanımaq belə olmurdu, bürclərin arasında, hətta Böyük Ayı bürcünü tapmaq çətin idi.

Oğlan xeyli susandan sonra dedi:

– Dananı axtarıram deyəndə, bunu özümdən uydurdum. Mən dana axtarmırdım.

– Bəs bataqlıqda nə axtarırdın?

Oğlan cavab verdi:

– Axan ulduzu. Keçən gecə yox, o biri gecə bura, təpənin dalına bir ulduz düşdü. Mən yuxudan oyandım, eşitdim ki, Manya inək narahatdır, böyürür, buynuz atır. Yəqin ki, komaya canavar yaxınlaşmışdı. Mən həyəət çıxdım ki, görüm nə var. Dayanıb qulaq verdim, birdən göyün üzündə nə isə alovlanıb işıq verdi. Baxdım ki, meteorudur. Lap aşağıdan meşənin üzərindən keçdi, buralarda harasa, təpənin dalına düşdü. Təyyarə kimi bərk uğuldayırdı.

– Meteor nəyinə lazımdır?

Oğlan cavab verdi:

– Mən onu məktəbə aparacağam. Tədqiq etmək lazımdır. Siz bilmirsiniz ki, ulduzlar nədən düzəldilib?

Ulduzlar və spekterial analiz barədə gecə söhbəti başlandı.

Gecə yarısı biz qara meşə gölünün qırağına çıxdıq. Payızın ulduzlu səması suya düşüb bərq verirdi. Sahildə bir neçə daxma vardı. Təkcə birində, axırıncı komada neft lampası yanırdı. Oğlan qapını döydü.

Qapının dalından acıqlı bir qadın səsi gəldi:

– Ay nadinc, indiyəcən hardasan? Ancaq əbəs yerə uzunboğaz çəkmələrini yırtırsan.

Oğlan cavab verdi:

– Anacan, mən ayaqyalınam.

Qapının sürgüsü şaqıldadı, biz əl havasına dəhlizə girdik, oradan ot və təzə sağılmış süd qoxusu gəlirdi.

Biz gecəni oğlangilin daxmasında qaldıq, oğlanın adı Lyonka Zuyev idi, Lyonkanın atası dəmir eynəkli, yaşlı, danışmağı sevməyən kişi ilə papiros çəkdik, isti sobanın yanında, otun üstündə uzandıq. Ocaq çəyirtkəsi cırıldı, artırmadakı yuxulu toyuqlar qaqqıldaşdı.

Gecə yarısı yuxudan oyandım. Qüvvətli bir qadın səsi “Qaratoxmaq qadın” operasından tanış ariyanı ifa edirdi. Orkestrin yüzlərlə tarıma çəkilmiş simləri guruldayırdı. Tərləmiş pəncərə şüşələrinə düşmüş ulduzların əksi titrəşirdi, ocaq çəyirtkəsi qəlbə işləyən mahnı eşidib səsini kəsdi

Lyonkanın anası sobanın üstündən dedi:

– Bu radio sizi narahat edir. Onu Lyonka düzəldib, sizi yatmağa qoymur, mən bilmirəm ki, səsini necə kəsim! Balacanı oyatmalı olacağam.

– Gərək deyil. Qoy yatsın.

– Bizim, Moskvadan verilən mahnılara qulaq asmaqdan xoşumuz gəlir, çox xoşumuz gəlir, – deyə qadın qaranlıqda dilləndi. Səsi yavaşdı, ahəngdar oldu. – Adam heç baş açma bilmir, necə olur ki, gündüzkü işdən-gücdən nə qədər yorulsan da, əldən düşsən də, bəzən xoruzların ikinci banınacan gözünü yuma bilmirsən, adamın həm ürəyi açılır, həm də kədərlənir.

O susdu.

– Bütün bunlar hamısı Lyonkanın işləridir, – deyib yəqin ki, qaranlıqda gülümsədi. – Yaman nadincdir, hər şeyi bilmək istəyir, atasına çəkib.

Mən qadından soruşdum:

– Atası necədir ki?

– Semyon? – deyə qadın soruşdu. – Bizim Semyon on səkkizinci ildən partiyanın üzvüdür. Hey adamlar üçün əlləşib çalışır, son tikəsini belə camaata verər, özünü isə təkcə kitablarla doyurur.

Səhəri biz Semyon Zuyevin sərgüzəştini öyrəndik. Cavanlıqda o, Ryazanda dərzi şeyirdi imiş. Onun işlədiyi Lısovun emalatxanası şəhərdə ən yaxşı emalatxana sayılırmış; emalatxanada qubernator, hərbi qulluqçular və vəkillər üçün paltar tikilirmiş. Vəkillər frak geyirdilər, Semyon da frakların şalvarına ipək bafta tikə-tikə gözünü korlardı; bu iş əllə görülürdü və çox zərif iş idi.

Lısov dindar, arıq, qəndil yağı kimi yaşıl üzlü bir kişi idi. O, bütün günü ya dini kitab, ya da yazıçı Karamzinin “Rusiya dövlətinin tarixi” kitabını mütaliə edərdi. Min manatacan pulu şəhərin gözəlliyinə sərf etmiş, Karamzinin “Tarixi”ndən ayrı-ayrı yerləri çuqun lövhələrə yazdırıb tozlu küçələrin evlərinin divarına vurdurmuşdu. Hər yazının altında belə yazılmışdı: “Cənab Karamzinin tarixinə bax”, filan cild, filan səhifə.

Semyon dedi:

– Mən Karamzindən başlayıb, Leninin məqalələri ilə qurtardım. Leninin səsi lap ucqarlara da möhkəm gəlib çatırdı. Gecələr oxuyursan, səhər küçəyə çıxanda hər yeri toz basdığını, qazların yanlarını basa-basa gölməçələrə yüyürdüklərini, dövlət içki dükanının divarının surqucdan qızardığını, kilsə zənglərinin çalındığını, miskin adamların qəpik-quruş üstündə bir-birinə ağac qaldırdıqlarını, bir sözlə, Nuh əyyamından qalma Rusiyanı görürsən, beynində isə qardaşımızın gələcəyi barədə nur kimi parlayan yeni sözlər qaynaşır.

İnqilabdan sonra Semyon kəndə, göl qırağına gəldi, gölün qırağında koma qurub bu ucqar meşə zolağının bərəkətli torpağını təmizlədi, əkib-biçməyə başladı. İndi gölün qırağında artıq beş ailə yaşayır.

Səhər Lyonka bizi böyük yolacan ötürdü. Ağ günəş yarpaqlarını tökmüş meşədə işıq saçır və onun soyuq işığında ağcaqovaqların, qayın ağaclarının gölün suyuna düşən hər bir yarpağı aydınca görünürdü. Hərdən bir külək qalxırdı və bu vaxt yarpaqlar xışıltı ilə birdən uçuşur və yağış kimi adamın üzünü qıdıqlayırdı.

Bir neçə gündən sonra Lyonka qaçıb yanımıza, kəndə gəldi, üstünü his və cəng basmış ititilli donmuş bir qəlpəni, “yerə düşən ulduzu” gətirdi. Lyonka onu təpənin dalından, dağılmış kötüyün için-dən tapmışdı.

O vaxtdan mən Lyonka ilə dostlaşdım. Mənim onunla birlikdə meşələri gəzməkdən xoşum gəlirdi, o cığırınların hamısına, meşənin ucqar yerlərinə beləd idi, bütün otları, kolluqları, mamırları, göbəlkləri, çiçəkləri tanıyır, quşların, heyvanların hamısının səsini ayırd edirdi.

Lyonka həyatımda rast gəldiyim yüzlərlə adamlar içərisində ilk adam idi ki, balığın harada və necə yatdığını, quru bataqlıqların yerin altında yavaş-yavaş necə yandığını, qoca şam ağacının necə çiçəkləndiyini, balaca hörümçəklərin də quşlarla birlikdə payızda isti ölkələrə uçduğunu danışır. Balaca hörümçəklər hörümçək torundan tutur, küləklər cənub tərəfə əsəndə bunları on kilometrə uzağa aparır.

Lyonkada Kayqorodovun oxunmaqdan cırıq-cırıq olmuş iki kitabı vardı. O, nahaq yerə bu kitablarda hörümçəklərin payız uçuşunun sirrini axtarırdı.

Lyonka deyirdi:

– Bir şeyi başa düşürəm, hörümçək özü balacadır, amma o qədər tor buraxır ki, əgər onu yumurlasan, bu yumrudan qırx belə balaca hörümçək çıxar.

Lyonka məktəbə getmək üçün hər gün on kilometrəcn yol getməli olurdu. Qışda o, ancaq iki gün dərs buraxmışdı, ancaq bunu xatırlamağı xoşlamırdı, utanırdı, onda güclü boran olmuşdu və qar onların komasının ağzını lap damın qırağına basmışdı.

Qışda Lyonka qaranlıqda evdən çıxırdı. Parlaq ulduzlar şaxtadan titrəşirdi, şam ağacları çatırdayırdı, ayaq altında qalan qar xırıltı-

dayırdı. Lyonkanın ürəyi sıxılırdı; bircə canavarlar bu səsi eşitməyəydi. Qış vaxtlarında canavarlar bu səsi eşitməyəydi. Qış vaxtlarında canavarlar lap gölün qırağına gəlir və ot tayalarının içində yaşayırdı.

Ancaq payızın axırında, noyabrda hava daha pis olurdu, bu vaxt yollar yağışdan islanmış qarla örtülür, tutqun göydən isə coşqun külək adamın üzünə çırpır, dondurucu, güclü külək əsir və qar adamın üzünə vururdu, bütün bədənini dondururdu.

Yayda Lyonka anası ilə dirriyi şumlayar, qazar, əkər və ot çalardı. Semyon işləyə bilmirdi, ildən-ilə ürəyi bərk döyünür, rəngi boğulur, üz-gözü şişirdi, onu uzun sürən quru öskürək əldən salırdı.

Semyon arıq sinəsini əli ilə ovxalayıb deyirdi:

– Nə ölürəm, nə də qalırım. Keçmiş həyat axırıma çıxdı, görünür, inqilab mənim üçün gec oldu. Hə, eybi yoxdur, Lyonka mənim başa çatdıra bilmədiyim işlərin hamısını yerinə yetirər.

Mən Lyonka ilə dostlaşmışdım, Moskvadan ona kitab göndərdim. Hər payız meşə kəndinə gəlir, oradan gölə gedirdim. Bu, adət şəklini almışdı.

Həmişə qəfildən gəlirdim. Mən quşlardan başqa heç nəyə, heç kimə rast gəlmədiyim sakit payız meşələri ilə yeriyir, köhnə kötükləri, işıqlı talaları, uçurulmuş yolların döngələrini tanıyırdım. Mən meşə kənarındakı hər bir şam ağacını tanıyırdım. Onları sevməyi mənə Lyonka öyrətmişdi.

Mən, adətən qaranlıq çökəndə, gecənin soyuq olacağını bildiren sönük ulduzlar görünəndə gələrdim, bu vaxt tüstü qoxusu mənə dünyada olan qoxuların hamısından xoş görünərdi. Tüstü gölün, isti komanın, şən danışqların, Lyonkanın anasının şikayətlərinin, quru otlar üstündə salınan yatağın yaxında olduğunu bildirirdi. Mən ocaq çəyirtkəsinin nəgməsini dinləyəcəyəm, uzun gecələrdə ac canavarların titrək ulaşmasını batıran simli orkestrin gurultusundan, Bethovenin və Verdinin melodiyalarından oyanacağam.

Hər dəfə Lyonka komadan bayıra atılıb qabağıma qaçardı. O, sevincini bürüzə verməkdən çəkinər və ancaq əlimi möhkəm sıxardı. Sonra oxuduğumuz kitablardan, yığılan məhsuldan, qütbdəki qışlamadan, günün tutulmasından, çöprə balığı ovlamaqdan xeyli danışdıq. Bizim söhbət eləmək üçün maraqlı mövzularımız var idi və Semyon yenə öz cavanlığından, Ryazana intibahnamələr gətirən tələbələrə danışırdı.

Dostluğumuz, beləliklə möhkəmlənirdi. Mən harada olsaydım, bildirdim ki, payızın axırında bu meşəli diyara qayıdacağam. Qayıdıb Lyonkanı, Semyonu görəcəyəm və bu adamlarla oturub-durduqda həyatın ildən-ilə yaxşılaşdığını daha artıq hiss edirdim. Külək əsdik-cə meşələrin boğuc səslə uğuldağını, mamırların arasından axan soyuq bulaqların şırıltısını duyduğum günlərin sayı artır, kitabların, üç ildən bəri Moskvaya gedib metronu, Kremli və heyvanxanadakı əsl filini görmək arzusunda olan kənd uşağının fikirlərinin və dostluğunun əsl qədrini duyursan.

Hər il mən geri qayıdanda Lyonka məni yola salırdı. Bu il də belə oldu. Yerli əhəlinin “qoca axta at” adlandırdığı dar dəmir yolunun gülməli, balaca qatarı meşələrin arasından keçirdi. Cıgırların dalından meşələrin al qırmızı və qızılı yarpaqlı, rəngbərəng sıx yerləri görünürdü, Lyonka cıgırlardan birində, lap dəmir yolunun kənarında dayanıb atasının köhnə kepkasını yelləyirdi. Çaynikə oxşayan parovoz onun üçün hirsə fit verdi, ancaq Lyonka gülüb pəncərədən mənə qışqırdı:

– Gözləyəcəyik! Mən sizə hər barədə məktub yazaram, siz isə Bremin kitabını yollamağı yaddan çıxartmayın.

Mən pörtmüş Lyonkanın payız yağışlarından islanmış ətirli meşə ilə qatarın dalınca qaçdığını hələ də görürdüm. O qaçır, içində kitablar olan çantasını yellədir, özünün utancaq, sadədil təbəssümü ilə mənə, meşələrə, günəşə və bütün dünyaya gülümsəyirdi.

1938

KÖHNƏ EVİN SAKİNLƏRİ

Xoşagəlməz hadisələr yayın axırlarında köhnə kənd evinə əyri-qıç taksa Funtik gələndən sonra baş verməyə başladı. Funtiki Moskvadan gətirmişdilər.

Bir dəfə qara pişik Stepan həmişəki kimi artırmada oturub tələsmədən əl-üzünü yuyurdu. O, açıq pəncəsini yalayır, sonra gözlərini qıyaraq yaş pəncəsi ilə qulağının dalını bərk-bərk qaşıyırdı. Birdən Stepan kiminsə ona diqqətlə baxdığını hiss elədi. O, dönüb baxdı, pəncəsi qulağının dalında donub qaldı. Stepanın gözləri acığın-dan kölləsinə çıxdı. Balaca kürən bir it onun yanını kəsdirib dur-

muşdu. İtin bir qulağı qatlanmışdı. İt marağından tir-tir titrəyərək yaş burnunu Stepana tərəf uzatdı, istədi ki, bu qəribə heyvanı iyləsin.

– Aha, demək belə!

Stepan cəldlik edib pəncəsilə Funtikin qatlanmış qulağından vurdu.

Müharibə elan edildi, o vaxtdan bəri həyat Stepanın gözündən lap düşdü. İndi Stepan daha burnunu tənbel-tənbel qurumuş qapı çərçivələrinə sürtməyi, ya da ki, quyunun yanında günün altında sərələni qalmağı fikrinə belə gətirə bilməzdi. Həmişə gərək ehtiyatla pəncələrinin ucunda yeriyə, tez-tez dönüb dalına baxa, həmişə elə bir yer seçəydi ki, qabaqda ya bir ağac, ya da ki, hasar olsun, vaxtı gələndə Funtikin oğlunu yaxasını qurtara bilsin.

Stepanın da başqa pişiklər kimi dəyişilməz vərdisləri var idi. O, səhərlər dəmrovotu basmış bağçadan yan ötüb keçər, qoca alma ağaclarından sərçələri qovar, sarı kələm kəpənlərini tutar, çaynaqlarını çürümüş skamyaya sürtüb itələyirdi. Ancaq indi bağçanın dövrəsindən yer ilə keçib getməli olmurdu, gərək hündür, nədənsə üstünə paslı, tikanlı məftil çəkilmiş hasarın üstü ilə yeriyəydi, hasar elə ensiz idi ki, Stepan hərdən pəncəsini hara qoymaq lazım gəldiyi barədə xeyli götür-qoy etməli olurdu.

Ümumiyyətlə, Stepanın həyatında cürbəcür xoşagəlməz hadisələr baş verirdi. Bir dəfə o, balaca bir çömçə balığını qəlsəmələrinə ilişib qalan balıqçı tilovu ilə oğurlayıb yedi, hər şey salamatlıqla qurtardı, Stepan heç xəstələnmədi də. Ancaq siçovula oxşar əyri-qıç bir itin üstündə alçaldığı hələ olmamışdı. Stepanın bıqları acığından tir-tir titrəyirdi.

Stepan bütün yayı tək-cə bir dəfə damın üstündə oturanda istehza ilə güldü.

Həyətdə buruq-buruq qazayağı otlarının arasında içində bulanıq su olan taxta bir kasa var idi, kasanın içinə toyuqlar üçün qara çörəyin qabıqlarını atardılar. Funtik kasaya yaxınlaşdı, sudan islanmış iri bir parça çörək qabığını ehtiyatla çıxartdı.

Bədxasiyyət, uzunqıç “Qışqırıqçı” çağırılan xoruz bir gözü ilə diqqətlə Funtikə baxdı. Sonra başını döndərüb o biri gözü ilə baxdı. Xoruz heç inana bilmirdi ki, burada onun yanında, gündüzün günortaya çağı qarətlə məşğul olurlar.

Xoruz fikirləşib bir ayağını qaldırdı, gözlərinə qan sağıldı, içərisində elə bil ki, nə isə gurultu ilə qaynadı, elə bil ki, uzaq ildırımlar çaxdı. Stepan bunun nə demək olduğunu bilirdi, xoruz hirsələnmişdi.

Xoruz qanadlarını qalibiyətlə şappıldatdı, yerə bərk vura-vura Funtikin üstünə atıldı, onun kürəyinə bir dimdik ilişirdi. Qısa və bərk taqıltı səsi gəldi. Funtik çörəyi yerə atıb, qulaqlarını qısaraq dəhşətlə zingildəyə-zingildəyə özünü evin altındakı nəfəsliyə verdi.

Xoruz qanadlarını qalibiyətlə şappıldatdı, bərk toz qaldırdı, islanmış çörək qabığını dimdiklədi, onu iyərə-nə iyərə bir qırağa atdı, görünür ki, ondan it qoxusu gəlirdi.

Funtik evin altında, bir neçə saat oturub qaldı, ancaq axşama yaxın oradan çıxıb xoruzun yanından uzaqdan ötüb keçərək otağa girdi. Onun sifəti tozlu hörümçək toruna bulaşmışdı, bıqlarına qurumuş hörümçəklər yapışmışdı.

Ancaq arıq, qara toyuq xoruzdan da dəhşətli idi. Boynuna ala-bözək tüklərdən şal salmışdı, toyuğun özü falçı qaraçıya oxşayırdı. Bu toyuğu nahaq yerə almışdılar. Kənddəki qarılar nahaq yerə demirdilər ki, toyuqlar kinlərindən qaralırlar.

Bu toyuq qarğa kimi uçurdu, dalaşırdı, saatlarla evin damında dayanıb ara vermədən qaqqıldağa bilirdi. Onu damdan, hətta kərpiclə belə vurub yerə salmaq qeyri-mümkün idi. Biz çəmənlərdən, ya da meşələrdən qayıdanda bu toyuq uzaqdan görünərdi, o soba bacasına qonmuş olar, uzaqdan tənəkdən kəsilmiş toyuğa oxşayırdı.

Orta əsrlər aşxanaları yadıma düşdü, biz bu haqda Valter Skottun romanlarında oxumuşduq. Belə aşxanaların damındakı ağacın üstündə tənəkə xoruzlar, ya da toyuqlar olardı, bunlar lövhəni əvəz edərdi.

Orta əsrlər aşxanasında olduğu kimi evdə bizi sarı mamırla şirlənmiş qara taxta divarlar, sobada yanib alovlanan kösvölər və zirə qoxusu qarşılayardı. Nədənə köhnə evdən zirə və ağac çürüntüsü qoxusu gəlirdi.

Biz Valter Skottun romanlarını evin damında və bağçada, ilıq yağış aramla səs salanda, dumanlı günlərdə oxuyardıq. Xırdaca yağış damcılarının zərbəsindən ağaclardakı yaş yarpaqlar titrəşən, navalçalardan nazik, şəffaf su şırnağı axardı, navalçaların altındakı gölməçədə balaca yaşıl bir qurbağa oturardı. Su birbaşa qurbağanın başına tökülərdi, ancaq qurbağa yerindən tərpenməzdi, tək cə göz-lərini qırpardı.

Yağış olmayanda qurbağa əlüzyuyanın altındakı gölməçədə oturardı. Dəqiqədə bir dəfə əlüzyuyandan qurbağanın başına soyuq

su damcılayardı. Valter Skottun haman o romanlarından bilirdik ki, orta əsrlərdə buzlu suyun aramla adamın başına damcılamaş ən dəhşətli işgəncə imiş, buna görə də qurbağaya təəccüblənirdik.

Hərdən axşamlar qurbağa evə gələrdi. O, kandan atlanıb keçər, saatlarla oturub neft lampasının işığına tamaşa edərdi.

Bu işığın qurbağanı nə ilə cəlb etdiyini başa düşmək çətin idi. Ancaq sonradan başa düşdük ki, uşaqlar yatmadan qabaq yığışdırılmış çay süfrəsinin qırağına nağıl eşitmək üçün gəldikləri kimi, qurbağa da parlaq işığa tamaşa etməyə gəlir. İşıq, lampanın şüşəsinə yığışan yaşıl mığmığalardan gah azalır, gah artır. İşıq qurbağaya iri almaz kimi görünürdü, əgər buna uzun müddət baxsan, onun hər bir tilində qızıl şələləli, rəngdən-rəngə çalan ulduzlu ölkələr görmək olar.

Qurbağa bu nağıla elə aludə olmuşdu ki, onu ağacla qıdıqlamal olurdur ki, özünə gəlib çürümüş artırmının altındakı yuvasına gətirsin, artırmının pillələri üstündə zəncirotu çiçək açmışdı.

Yağışlar yağanda dam bir neçə yerdən axmağa başladı. Biz döşəməyə mis ləyənlər qoyurduq. Gecələr su xüsusilə cingilti ilə, aramaram ləyəne düşüb şappıldayırdı, damcılarının səsi tez-tez divar saatının uca taqıltısı ilə səsleşirdi.

Divar saati çox ürəkəcan idi – üstünə yarı açılmış qızılgül və üçyarpaqlı yonca şəkli çəkilmişdi. Funtik hər dəfə saatin yanından keçəndə alçaqdan mırıldanardı, yəqin ona görə ki, divar saati evdə it olduğunu bildiyi üçün gərəkdir sayıq olaydı, heç bir artıq hərəkət etməyeydi, gündə üç saat qabağa qaçmaydı, ya da ki, heç bir səbəb olmadan dayanmaydı.

Evdə çoxlu köhnə şeylər var idi. Vaxtilə, çoxdan bu şeylər ev sakinlərinə lazım idi, indi isə onlar çardaqda tozlanıb quruyurdu, onların arasında siçanlar qaynaşırdı.

Hərdən biz çardaqda qazıntı işləri aparır və sınıq pəncərə çərçivələrinin və hörümçək torlarının arasında, gah üstündə daşa dönmüş rəngbərəng damcılar olan rəng yeşiyi, gah sınıq sədəf yelpic, gah Sevastopol müdafiəsi vaxtından qalmış qəhvə dəyirmanı, gah içində qədim tarixdən qıvıyular olan ağır, iri bir kitab, gah da bir dəstə köçürmə şəkillər tapırdıq.

Biz şəkilləri köçürürdük. Yaş kağız plyonkanın altından Vezuvinin sıvaşqan parlaq mənzərələri, qızılgül çələngləri ilə bəzədilmiş

balaca italyan qoduqları, başlarında mavi atlas lentli həsir şlyapa olan və serso¹ oynayan qızların və girdə barıt tüstüsünün araya aldığı freqatların şəkilləri çıxırdı.

Bir dəfə biz çardaqda taxta qara bir mücrü tapdıq. Onun qapağının üstündə mis hərflərlə ingiliscə belə yazılmışdı: “Edinburq, Şotlandiya. Usta Qalveston hazırlamışdır”.

Mücrünü otağa gətirdik, üstünün tozunu ehtiyatla silib qapağını açdıq. Onun içində üstü nazik polad milli mis vallar, (silindrlər) var idi. Hər bir valın yanında bürünc lingin üstündə mis cırcırma, kəpənək, ya da böcək fiquru var idi.

Bu, musiqi mücrüsü idi. Biz onu qurduq, ancaq o çalınmadı. Biz böcəklərin, milçəklərin, cırcıramaların dalından nahaq yerə basırdıq, mücrü xarab olmuşdu.

Biz axşam çayını içə-içə sirli usta Qalvestondan danışmağa başladıq. Hamı belə bir fikrə gəldi ki, bu əynində dama-dama jilet və dəri önlük olan şən şotlandiyalı imiş. O, işləyib məngənədə mis vallar yonanda, yəqin ki, şeypuru dumanlı vadilərdə səslənən poçtalyon haqqında, dağlardan çır-çırçı yığan qız barədə fitlə mahnı çalırmiş. O, başqa yaxşı ustalar kimi hazırladığı bütün şeylərlə söhbət edərdi, onların gələcək həyatını özlərinə nağıl edərdi. Əlbəttə o, bu qara mücrünün tutqun Şotlandiya səmasından Oka çayı arxasındakı xəlvət meşələrin yaxınlığında olan kəndə düşəcəyini ağına gətirə bilməzdi. Bu kəndlə Şotlandiya təkə bir şeylə – xoruzların banlaması ilə bir-birinə oxşayırdı, bütün qalan şeylərdə isə bu kənd ilə uzaq, şimal ölkəsi arasında heç bir oxşarlıq yox idi.

O vaxtdan bəri Qalveston elə bil ki, köhnə evin gözəgörünməz sakinlərindən biri oldu. Bizə hərdən elə gəlirdi ki, biz onun trubka çəkərkən tüstüdən çeçəyib xırıltı ilə öskürdüyünü eşidirdik. Bir şey düzəldəndə köşkdə stol, ya da ki, yeni sığırçın yuvası hazırlayanda, uzun rəndəni necə tutmaq, ya da ki, iki yastı taxtanı necə pərçimləmək üstündə mübahisə edəndə həmişə usta Qalvestona əsaslanırdıq, elə bil ki, usta yanımızda dayanıb göy gözünü qıyaraq bizim bu əlləşməmizə istehza ilə tamaşa edirdi. Biz hamımız Qalvestonun sonuncu sevimli mahnısını oxuyardıq:

Əlvida, dağların parlaq ulduzu!
Əbədi əlvida, ey ata yurdu!..

Mücrünü stolun üstünə, ətirşah çiçəyinin yanına qoyduq, nəhayət, mücrü tamam yadımızdan çıxdı.

Ancaq bir dəfə payızda, payızın axırlarında köhnə, hay-küylü evdə şüşə kimi cingiltili səslər eşidildi, elə bil ki, kimsə balaca çəkiç ilə zınqırovları vurub səsləndirdi və qərribə səslərdən musiqi yararıb ətrafa yayılmağa başladı:

Bu dağlara sən,
Yenə dönərsən...

Bu, bir çox illər yatdıqdan sonra qəfildən ayılıb çalan mücrü idi. İlk dəqiqədə biz qorxduq, hətta Funtik qulağının gah birini, gah o birini ehtiyatla qaldıraraq qulaq asırdı. Yəqin ki, mücrünün içindəki yaylardan biri tərənmişdi.

Mücrü xeyli çalaraq gah sirli səsləri ilə evi doldurur, gah da kəsirdi, hətta divar saati belə heyrətindən dayandı.

Mücrü öz mahnılarının hamısını çalıb susdu, onu təzədən nə qədər çaldırmaq istədiksə bacarmadıq.

İndi payızın axırında, mən Moskvadayam, mücrü orada boş, soyuq otaqlarda tək qalıb, bəlkə də, qaranlıq və sakit gecələrdə təzədən yuxudan oyanıb çalır, ancaq daha ona qorxaq siçanlardan başqa qulaq asan olmur.

Biz sonralar tərək etdiyimiz sevimli dağlar mahnısını ta qoca sığırçın bu mahnını bizim üçün fitlə çalana qədər xeyli vaxt zümzümə etdik. Bu sığırçın bağı bala qapısının yanında sığırçın yuvasında olurdu. Bu vaxtacan o, xırıltılı və qərribə mahnılar oxuyurdu, ancaq biz ona vəcdlə qulaq asırdıq. Biz başa düşürdük, o, bu mahnıları qışda, Afrikada zənci uşaqlarının mahnılarına qulaq asa-asa öyrənmişdi. Sığırçın gələn qış, haradasa çox uzaqlarda, Niger çayının sahilindəki qalın meşələrdə, Afrika səması altında Avropanın tərək edilmiş qoca dağları haqqındakı mahnını oxuyacağına nədənsə sevinirdi.

Hər səhər biz bağçadakı taxta stolun üstünə çörək qırıntıları və yarma səpirdik. Onlarca çevik arıquşu stolun üstünə qonub çörək qırıntılarını dənləyirdi. Arıquşlarının yanaqları ağ və tüklü idi, arıquşları hamısı birdən dənləyəndə adama elə gəlirdi ki, stolun üstünü tez-tez onlarca ağ çəkiçlə taqıldadırlar.

¹ Serso – xüsusi ağaclarla atılıb-tutulan çənbər oyunu

Arıqşları dalaşır, cığıldaşır, bu cığıltı stəkana tez-tez vurulan çırtma səsini xatırladı, şən bir melodiya çevrilirdi. Elə bil ki, bağcadakı köhnə stolun üstündə canlı cingiltili musiqi mücrüsü çalınırdı.

Köhnə evin sakinləri arasında Funtikdən, pişik Stepandan, xoruzdan, divar saatından, usta Qalvestonun musiqi mücrüsündən, sığırcından başqa bir də əhlilləşdirilmiş çöl ördəyi, yuxusuzluq xəstəliyinə tutulmuş kirpi, üstündə “Valdayın hədiyyəsi” sözləri yazılmış zınqırov və həmişə “bərək quraqlıq” olduğunu göstərən barometr də var idi. Bunların barəsində gələn dəfə danışar, indi artıq gecdir.

Ancaq bu balaca hekayəni oxuyandan sonra musiqi mücrüsünün gecələr çaldığı şən mahnı, mis ləyəyə düşən yağış damcılarının cingiltisi, divar saatından narazı olan Funtikin mırıltısı, mehriban Qalvestonun öskürək səsi yuxunuza girsə, mən belə fikirləşəcəyəm ki, bütün bunları sizə əbəs yerə nağıl etməmişəm.

1940

QOCA AŞPAZ

1786-cı ilin qış axşamlarından birində, Vyananın ətrafında balaca, taxta bir evdə kor bir qoca, qrafıya Tunun keçmiş aşpazı öldü. Əslinə baxsan, bu heç ev deyil, bağın içərisində sınıq-salxaq bir gözətçi koması idi. Bağın yerinə küləyin sındırdığı çürük budaqlar tökülmüşdü. Hər addım atdıqca budaqlar çırtılırdı, bu vaxt it damındakı zəncirli köpək alçaqdan mırıldanırdı. O da yiyəsi kimi qocalıqdan öldü və daha hürə bilmirdi.

Aşpaz bir neçə il bundan əvvəl sobaların istisindən kor olmuşdu. Qrafıyanın işlər müdiri o vaxtdan bəri onu gözətçi komasında yerləşdirmişdi və hərdən bir ona bir neçə florin verirdi.

Aşpazın qızı, on səkkiz yaşlı Mariya onun yanında olurdu. Komanın içindəki şeylər – çarpaydan, sınıq-salxaq skamyadan, kobud stoldan, bir neçə yerdən çatlamış çini qablardan və bir klavesindən ibarət idi. Klavesin Mariyanın yeganə var-dövləti idi.

Klavesin elə köhnə idi ki, onun dilləri ətrafındakı hər bir səsə cavab olaraq uzun zaman alçaqdan dınqıldanırdı. Aşpaz gülə-gülə

klavesini öz “evinin gözətçisi” adlandıırırdı. Kim qapıdan içəri keçsəydi, klavesin onu titrək, qocayana uğultu ilə qarşılayırdı.

Mariya can verən qocanın əl-üzünü yuyub, əyninə təmiz, sərin köynək geydirəndə qoca dedi:

– Mənim keşişlərdən və rahiblərdən həmişə acığım gəlib. Mən keşiş çağıra bilmərəm ki, günahlarımı etiraf edim, ancaq mən gərək ölüm ayağında vicdanımı sakitləşdirim.

Mariya qorxa-qorxa soruşdu:

– Bəs onda nə edək?

Qoca dedi:

– Küçəyə çıx, ilk qabağına çıxan adamdan xahiş elə ki, bizim evə gəlib can verən adamı günahdan qurtarsın. Heç kəs sənin xahişini rədd eləməz.

– Bizim küçə elə bomboşdur ki... – deyərək Mariya pıçıldadı, yaylığını başına salıb bayıra çıxdı.

O yüyürüb bağın içərisindən keçdi, pas atmış bala qapını çətinliklə açıb dayandı. Küçə bomboş idi. Külək küçə boyu yarpaqları sovurur, qaranlıq göydən isə soyuq yağış damcılarını düşürdü.

Mariya xeyli gözləyib qulaq verdi. Nəhayət ona elə gəldi ki, hasarın yanında kimsə oxuya-oxuya gəlir. Mariya bir neçə addım atıb, onun qabağına yeridi, gələn adamla toqquşub çığırdı. Gələn adam ayaq saxlayıb soruşdu:

– Buradakı kimdir?

Mariya onun əlindən tutub titrək səslə atasının xahişini ona çatdırdı. Gələn adam sakitcə dedi:

– Yaxşı. Mən keşiş olmasam da, ancaq fərqi yoxdur. Gedək.

Onlar evə keçdilər. Şam işığında Mariya bu adamın arıq, bala-caboy bir adam olduğunu gördü. O, yaş plaşını çıxarıb skamyanın üstünə atdı. O, qəşəng və sadə geyinmişdi, şamın işığı onun qara kamzoluna, büllür düymələrinə, krujeva jabosuna düşüb bərk verirdi.

Naməlum adam hələ çox cavan idi. O, lap oğlan uşağı kimi başını tərپətdi, kirşanlı parikini düzəltdi, kətli tez çarpayının yanına çəkib oturdu, əyilib can üstə olan adamın üzünə diqqətlə və şən-şən baxdı.

O dedi:

– Danışın. Bəlkə Allahın deyil, xidmət elədiyim incəsənətin mənə verdiyi ixtiyarla sizin son dəqiqələrinizi yüngülləşdirib, qəlbinizi sakitləşdirdim.

– Mən bütün ömrüm boyu, ta kor olanacan işlədim – deyə qoca pıçıldadı və naməlum adamın qolundan tutub özünə tərəf çəkdi. – Kim ki, işləyir, o adamın günah işləməyə vaxtı qalmır. Mənim arvadım vərəm tutanda, (onun adı Marta idi) həkim onun üçün müxtəlif dərmanlar yazdı və dedi ki, ona qaymaq, əncir yedirim, isti qırmızı çaxır içirdim. Onda mən qrafinya Tunun servizindən balaca qızıl bir nimçə oğurladım, nimçəni parçalayıb satdım. İndi bunu xatırlamaq və qızımın gizlətmək mənim üçün ağırdır, mən ona elə tərbiyə vermişəm ki, özgənini heç nəyində gözü olmasın.

Naməlum adam soruşdu:

– Qrafinyanın xidmətçilərindən birinə bu iş üstə cəza verdilərmidi?

– Cənab, and içirəm ki, heç kəsə, – deyə qoca cavab verib ağladı. – Əgər mən bilsəydim ki, qızılın mənim Martama heç bir köməyi olmayacaq, heç oğurlayardım?!

Naməlum adam soruşdu:

– Adınız nədir?

– İohann Meyyer, cənab!

– İohann Meyyer, qulaq ver, – deyə naməlum adam dilləndi və əlini qocanın kor gözlərinin üstünə qoydu, – siz insanlar qarşısında günah işlətməmişiniz. Sizin gördüyünüz iş günah, oğurluq deyil, əksinə, sevgi yolunda göstərdiyiniz fədakarlıqdır.

Qoca pıçıldadı:

– Amin!

– Amin! – deyə naməlum adam təkrar etdi. – İndi son arzunuzu mənə deyın.

– Mən istəyirəm ki, bir adam Mariyanın qeydinə qalsın.

– Mən qalaram. Daha nə istəyirsiniz?

Bu vaxt can üstə olan adam gözlənilmədən gülümsündü və ucadan dedi:

– Mən Martanı cavanlığında gördüyüm şəkildə, günəşi və bu qoca bağı çiçəkləyən görmək istəyərdim. Ancaq, cənab, bu mümkün deyil. Bu səfeh sözlərə görə mənə acığım tutmasın. Xəstəlik, yəqin ki, aqlımı lap başımdan alıb.

– Yaxşı, – deyə naməlum adam cavab verib ayağa qalxdı. – Yaxşı, – deyə təkrar edərək klavesinə yaxınlaşıb onun qabağındakı kətilin üstündə oturdu. – Yaxşı, – deyə o üçüncü dəfə ucadan dilləndi, birdən sürətli cingiltili səslər gözətçi komasına yayıldı, elə bil ki, döşəmənin üstünə yüzlərlə xırda büllur şarlar atdılar.

Naməlum adam dedi:

– Qulaq asın. Qulaq asın və baxın.

O çalmağa başladı. Mariya sonralar klavesinin ilk dili naməlum adamın əli altında səslənərkən onun sifətində əmələ gələn ifadəni xatırlayırdı. Naməlum adamın alınına qeyri-adi sarılıq çökmüşdü, tutqunlaşmış gözlərində isə şamın işığı titrəşirdi.

Klavesin bu uzun illər ərzində ilk dəfə idi ki, ucadan səslənirdi. O, səsi ilə nəinki gözətçi daxmasını, həm də bütün bağı doldurmuşdu. Qoca köpək it damından çıxdı, başını yana əydi, qulaqlarını şəkəlləyib, quyruğunu yavaşca buladı. Sulu qar yağmağa başladı, ancaq köpək təkə qulaqlarını tərpedirdi.

– Cənab, mən görürəm! – deyə qoca çarpayıda dikəldi. – Mən Marta ilə rastlaşdığım günü, onun utandığından içində süd olan səhəngi salıb sındırdığımı görürəm. Bu əhvalat qışda, dağlarda olmuşdu. Göyün üzü, göy şüşə kimi şəffaf idi və Marta gülürdü. Gülürdü, – deyə qoca simlərin səsinə qulaq asa-asa təkrar etdi.

Naməlum adam qara pəncərəyə baxa-baxa çalırdı.

O soruşdu:

– İndi bəs necə, bir şey görürsünüzmü?

Qoca qulaq asa-asa susurdu.

Naməlum adam çalmağına ara verməyib tələsik dedi:

– Doğrudanmı gecənin qaranlığının çəkildiyini, havanın sürməyi rəng aldığı, sonra göyərdiyini, günəşin şüalarının yuxarıdan düşdüyünü, sizin qoca ağaclarınızda budaqların ağ çiçək açdığını görmürsünüz. Məncə bu çiçəklər otaqdan baxanda iri zanbaqlara bənzəsələr də, alma ağacının çiçəkləridir. Görürsünüz: günəşin ilk şüaları daş hasarın üstə düşüb onu isindirdi, hasardan buğ qalxır. Bu, yəqin ki, içərisinə ərgin qar doldurulmuş mamırdır, quruyur. Göyün qübbəsi isə get-gedə ucalır, gömgöy, lap gözəl olur; dəstə-dəstə quşlar bizim qoca Vyananın üzərindən şimala tərəf uçur.

Qoca qışqırdı:

– Mən bunların hamısını görürəm.

Klavesinin pedalı yavaşcadan cingildədi, elə bil ki, oxuyan təkə klavesin yox, şadlıq edən yüzlərlə səs idi.

Mariya naməlum adama dedi:

– Yox, cənab, bu çiçəklər zanbağa heç oxşamır. Bu bir gecədə çiçəkləyən alma ağaclarıdır.

Naməlum adam dedi:

– Bəli, bu alma ağaclarıdır, ancaq onların çiçəyinin ləçəkləri çox iridir.

– Mariya, pəncərəni aç, – deyə qoca xahiş elədi.

Mariya pəncərəni açdı. Soyuq hava içəri doldu. Naməlum adam çox astadan və aramla çalırdı.

Qoca balıqların üstünə düşüb acgözlüklə nəfəs alır və əllərini yorğanın üstündə gəzdirdi. Mariya özünü onun üstünə atdı. Naməlum adam çalmağına ara verdi. O, öz musiqisindən sehirlənmiş kimi yerindən tərpənmədən klavesinin qabağında oturub qalmışdı.

Mariya qışqırdı. Naməlum adam ayağa qalxıb çarpayıya yaxınlaşdı. Qoca boğula-boğula dedi:

– Mən hər şeyi bir çox illər bundan qabaqdakı kimi aydın gör-düm, ancaq mən adınızı... bilmədən ölmək istəməzdim. Adınız!

Naməlum adam cavab verdi:

– Mənim adım Volfqanq Amedey Motsartdır.

Mariya çarpayıdan aralandı, böyük musiqçinin qarşısında aşağı, lap dizi az qala döşəməyə dəyincə yerə əyildi.

Mariya qalxanda qoca artıq ölmüşdü. Pəncərələrdən bayırda səfəq sökülürdü, bağa çoxlu çiçək kimi yüngül yaş qar yağmışdı.

1940

İNGİLİS ÜLGÜCÜ

Bütün gecəni qarla qarışıq yağış yağdı. Şimal küləyi qarğıdalının çürük saplaqlarına dəyib vıyıldı. Almanlar susurdular. Sahildə dayanmış qırıcı katerimiz hərdənbir Mariupol tərəfə toplardan atəş açırdı. Bu vaxt qara ildırma bənzər yaylım atəşi səhranı titrə-dirdi. Mərmilər qaranlıqda elə vıyılı ilə uçurdu ki, elə bil adamın başı üstündə tarıma çəkilmiş qalın kətanı cırırdılar.

Dan yeri söküləndə başlarında yağışdan islanmış kaska olan iki döyüşçü mayorun olduğu palçıq daxmaya alçaqboylu, qoca bir adamı gətirdilər. Onun dama-dama yaş pencəyi bədəninə kip yapış-mışdı. Ayaqqabılarına çoxlu palçıq suvaşmışdı.

Döyüşçülər qocanı axtararkən tapdıqları hər şeyi – pasportu, ülgü-cü, dəllək fırçasını heç bir söz demədən mayorun qabağındakı stolun

üstünə qoydular və məlumat verdilər ki, qocanı quyunun yanındakı dərədən tutublar.

Qocanı sorğu-suala tutdular. O, özünün Mariupol teatrının dəl-ləyi, erməni Avetis olduğunu bildirdi və sonralar qonşuluqdakı qoşun hissələrində xeyli müddət ağızdan-ağıza gəzən bir əhvalatı nağıl elədi.

Dəllək, almanlar Mariupolu alanda şəhərdən qaça bilməmişdi. O, qonşusu yəhudi arvadın iki xırda oğlu ilə teatrın zirzəmisində gizlənmişdi. Bu əhvalatdan bir gün qabaq qonşu qadın şəhərə çörək dalınca getmişdi və gəlib çıxmamışdı. Yəqin ki, hava bombardmanı zamanı həlak olmuşdu.

Dəllək uşaqlarla birlikdə bir gecə-gündüzdən çox zirzəmidə qaldı. Uşaqlar bir-birinə qısılaq oturmuşdular, yatmırdılar, bütün vaxtı qulaq asırdılar. Gecə uşaqların kiçiyi ucadan ağlamağa başla-dı. Dəllək onun üstünə qışqırdı. Oğlan səsini kəsdi. Onda dəllək pencəyinin cibindən içində ilıq su olan butulka çıxartdı. O, oğlana su içirtmək istədi, ancaq uşaq suyu içməyib üzünü yana çevirdi. Dəllək uşağın çənəsindən tutdu, uşağın sifəti od tutub yanırdı və yaş idi; dəllək suyu zorla uşağa içirdi. Uşaq hıçqıra-hıçqıra suyu xortuldadaraq içirdi və bulanıq su ilə bərabər öz göz yaşlarını da udurdu.

Səhəri günü bir alman yefreytoru ilə iki soldat uşaqları və dəlləyi zirzəmidən bayıra çıxartdılar və öz rəisləri – leytenant Fridrix Kolberqin yanına aparıldılar.

Leytenant diş həkiminin boşalmış mənzilində olurdu. Burada yerindən çıxarılmış pəncərə çərçivələrinin üstündən faner vurmuş-dular. Mənzil qaranlıq və soyuq idi. Azov dənizinin üzərində iliyə işləyən soyuq külək əsirdi.

– Bu nə tamaşadır?

Yefreytor məlumat verdi:

– Cənab leytenant, üç yəhudi tutmuşuq!

Leytenant sakitcə dedi:

– Niyə yalan danışırısan? Uşaqlar yəhudidirlər, ancaq bu qoca kaftar əsl yunandır, məşhur ellinlilər nəslindəndir, Peloponnes mey-munudur. Mərc gəlirəm. Necə? Ermənisən? Ay iylənmiş qoca, bunu mənə nə ilə sübut edərsən?

Dəllək susdu. Leytenant uzunboğaz çəkməsinin burnu ilə qızılı çərçivənin qalan parçasını sobaya itələdi və əmr elədi ki, əsirləri

qonşuluqdakı boş mənzilə aparsınlar. Axşam düşəndə leytenant öz dostu gombul təyyarəçi Erli ilə birlikdə bu mənzilə gəldi. Onlar kağıza bükülü iki iri butulka gətirmişdilər.

Leytenant dəlləkdən soruşdu:

– Ülgücün yanındadır? Hə? Onda bu göyçək yəhudi balasının başını qırx görək!

Təyyarəçi tənbel–tənbel soruşdu:

– Fri, nəyinə lazımdır?

Leytenant dedi:

– Göyçək uşaqlardır. Elə deyilmi? Mən istəyirəm ki, onlar bir az kifirləşsinlər. Onda bizim onlara az yazığımız gələr.

Dəllək uşaqların başını qırxdı. Uşaqlar başlarını aşağı salıb ağlayırdılar, dəllək isə istehza ilə gülümsəyirdi. Ona həmişə bədbəxtlik üz verəndə, o gülümsəyərdi. Bu istehzalılıq gülüş Kolberqi aldatdı, leytenant elə bildi ki, onun bu zərərsiz əyləncəsi qoca erməninin ürəyindəndir. Leytenant uşaqları stolun başında oturtdu, butulkanın ağzını açdı və dörd stəkanı ağzınadək araq ilə doldurdu.

Leytenant dəlləyə dedi:

– Axilles, səni qonaq eləmirəm. Bu axşam mənim üzümü qırxmal olacaqsan. Mən sizin gözəllərin yanına qonaq getməyə hazırlaşırım.

Leytenant uşaqların dişlərini araladı və hər birinin ağzına bir dolu stəkan araq tökdü. Uşaqlar üz–gözlərini turşudur, boğulurdular və gözlərindən yaş axırdı. Kolberq stəkanı təyyarəçinin stəkanına vurdu, arağı başına çəkib dedi:

– Erli, mən həmişə mülayim üsulların tərəfdarı olmuşam.

Təyyarəçi cavab verdi:

– Bizim xeyirxah Şiller ilə nahaq ycrə adaş deyilsən ki, indi onlar mayufes¹ oynayacaqlar.

– Əlbəttə ki.

Leytenant ikinci stəkanı araq ilə doldurub, uşaqların ağzına tökdü. Uşaqlar özlərini müdafiə edirdilər, ancaq leytenant ilə təyyarəçi onların əllərini sıxır, arağı yavaş–yavaş onların ağzına tökürdülər, çalşırdılar ki, uşaqlar arağı axıracan içsinlər. Sonra almanlar qışqırdılar:

– Belə! Belə! Dadlıdır? Onda bir də! Çox yaxşı!

Balaca oğlan qusmağa başladı. Gözləri qızardı. O, stuldan sürüşüb döşəmənin üstünə uzandı. Təyyarəçi onun qoltuğunun altından tutub qaldırdı, stulun üstündə oturtdu və ağzına yenə bir stəkan araq tökdü. Onda böyük oğlan ilk dəfə olaraq qışqırdı. Dəhşətdən gözləri alacalanmış uşaq düz leytenantın gözlərinin içinə baxaraq bərkədən qışqırdı.

Leytenant onun üstünə çığırdı:

– Sus, kantor!¹

O, böyük oğlanın başını dala qanırdı, arağı birbaşa butulkadan onun ağzına tökməyə başladı. Uşaq stuldan yıxılıb divara tərəf süründü. O, qapını axtarırdı, ancaq görünür ki, gözləri görmürdü, başı qapının yan taxtasına dəydi, inildəyib susdu.

Dəllək boğula–boğula dedi:

–...Gecə düşəndə uşaqların ikisi də öldü. Onlar bapbalaca idilər, qaralmışdılar, elə bil ki onları ildırım vurmuşdu!

– Sonra! – deyə mayor dilləndi və stolun üstündəki əmri qabağına çəkdi. Kağız bərk xışıldadı. Mayorun əlləri əsirdi.

Dəllək soruşdu:

– Sonra? Hə, danışım da. Leytenant mənə əmr elədi ki, onun üzünü qırxım. O keflənmişdi. Yoxsa ki, belə ehtiyatsızlıq eləməzdi. Təyyarəçi getdi. Biz leytenantla onun sobası qalanmış isti mənzilə getdik. O bədənnüma güzgünün qabağında oturdu. Mən dəmir şamdandakı şamı yandırdım, suyu sobada qızdırıb onun üzünü sabunlamağa başladım. Şamdanı bədənnüma güzgünün yanındakı stulun üstünə qoydum. Siz, yəqin ki, belə şamdanlardan görmüsünüz, uzun saçlarını açıb çiynlərinə tökmüş qadın əlində zanbaq tutmuşdur, şamdanı zanbağın kasacağına qoymuşlar. Mən sabun köpüyünə batırdığım fırçanı leytenantın gözlərinin içinə dürtdüm. O qışqırdı, ancaq mən dəmir şamdan ilə onun gicgahına bir zərbə ilişdirdim.

Mayor soruşdu:

– Bir zərbə ilə öldü?

– Bəli. Sonra mən iki günə gəlib bura çıxdım.

Mayor ülgüce baxdı.

Dəllək dedi:

– Mən bilərəm, siz ülgüce nəyə görə baxırsınız. Siz elə fikirləşirsiniz ki, mən gərək ülgücü işə salaydım. Bu daha yaxşı olardı.

¹ Alman rəqsi

¹ Katolik kilsosində və yəhudi məbədində dini mahnılar oxuyan adam

Ancaq bilirsiniz, mənim ülgücə hecfim gəldi. Bu köhnə ingilis ülgücüdür. Mən onu on ildir ki, işlədirəm.

Mayor ayağa qalxıb əlini dəlləyə uzatdı.

O dedi:

– Bu adamı yedirdin. Özü də ona quru paltar verin.

Dəllək mayorun yanından çıxdı. Döyüşçülər onu səhra mətbəxinə apardılar.

– Eh, qardaşım, – deyə döyüşçülərdən biri əlini dəlləyin çiyninə qoydu. – Aqlamaqdan adamın ürəyi əriyər. Bu də hədəfi görməyə mane olar. Onların hamısının axırına çıxmaq üçün adamın gərək gözləri quru olsun. Düz demirəm?

Dəllək onun ilə razılaşaraq başını tərpətdi.

Qırıq katerin topları guruldadı. Qurğuşun rəngli su çağladı, qaldı, ancaq tezəcə suda əks olunan yaşılımtıl və dumanlı səmanın rəngini aldı.

1941

AĞ ADA DOVŞANLARI

Hans Vermel leytenant Knopfun rotasında ən təcrübəli oğrular-dan biri sayılırdı. Bu işə heç də təəccüblü deyildi. Hamını ancaq bir şey təəccübə salırdı ki, Vermelin xarici görünüşü əmin-amanlıq dövrünün oğrusuna oxşamırdı. Bu, sönük gözləri olan tənbel, yön-dəmsiz bir soldat idi. O, həvəssiz-həvəssiz az danışırdı. Uzunboğaz çəkmələrini taqqıldada-taqqıldada gəzər, xırıltı ilə nəfəs alardı, qara barmaqları damlara düşmüş yandırıcı bombaları götürən kəlbətinə oxşayırdı. Ancaq bütün bu keyfiyyətlər Vermelə müharibə vaxtı toyuq oğurlamaqda və onları üçcə barmağı ilə boğmaqda mane olmurdu.

Adamların hamısının öz qəribəlikləri var. Vermelin də bir çox qəribəlikləri var idi. O, qarət etdiyi bütün şeyləri burnuna tutub qoxlardı. İyi xoşuna gəlməyən şeyləri bir qırağa atardı. Bundan başqa o, bütün günü ara vermədən yeyə bilərdi. Yenidən acmaq üçün bircə dəfə gəyirməsi bəs idi. Bir sözlə, yırtıcı səfeh heyvana xas olan tutqun baxışlı bu adam, faşist irqinin ən yaxşı nümunəsi idi.

Vermel sovet cənub şəhərlərindən birində yeməli şey axtara-axtara gəlib tərک edilmiş bir baytar laboratoriyasına çıxdı. Sınıq qapının ağzında qarayanız bir italyalı keşik çəkirdi. O, süngüsünü irəli uzadıb Vermelin qabağını kəsdi. Vermel tüfəngə bir zərbə endirdi, tüfəng italyalının çənəsinə bərk dəydi. İtalyalı qışqırdı, ancaq Vermel yumruqla onun sinəsinə vurdu.

– Kəs səsini, makaron yeyən! Bitli Mussolini!

İtalyalı tüfəngini yerdən qaldırdı, tüpürdü, söyüş söydü və keşikçinin öhdəsinə düşən vəzifələri yerinə yetirmədiyi üçün boğazdan asıla biləcəyi ilə risk edərək postdan çıxıb getdi.

Laboratoriyadan soyuq turşuların iyi gəlirdi. Papiros kağızı nazikliyində şüşə kolbaların qırıqları döşəməyə tökülmüşdü. Otağın bir küncünə qəfəslər qoyulmuşdu.

Vermel havanı iylədi, çəkmələrini taqqıldada-taqqıldada qəfəslərə sarı getdi, qəfəslərdən isti yun iyi və peyin qoxusu gəlirdi. Narahat ada dovşanları burunlarını qəfəslərin millərinin arasına soxub alman soldatını iyləyir və çəhrayı gözləri ilə ona baxırdı. Vermel ada dovşanlarını saydı, səkkiz dənə idi. O, qəfəsin millərini araladı, birinci dovşanın qulağından tutub çıxartdı, sonra ikincini, üçüncüsünü də çıxartdı. Bu, vzvod üçün əntiqə nahar idi, dovşanların kövrək, zərif ətindən ibarət əsl bayram yeməyi idi.

Knopfun bölüyü leytenant Spalettinin, italyalı yegerlərdən ibarət bölüyü ilə yanaşı mənzil salmışdı. Axşamçağı Spalettinin bölüyündəki soldatlar qonşuluqdakı almanların ada dovşanlarını tıxdıqlarından paxıllıqla danışırdılar.

Gözətçi birdən onun üstünə hücum çəkən alman soldatı barədə Spalettiyə məlumat verdi. Alman, keşikçinin tüfəngini vurub salmış və laboratoriyadakı ada dovşanlarının hamısını oğurlamışdı. O, ada dovşanlarının başlarını elə buradaca da mərmər stolun qırağına vurub onları öldürmüş və özünün bitli kurtkasına büküb aparmışdı. Spaletti keşikçini güllələyəcəyi ilə hədələdi və çaparını leytenant Knopfun yanına göndərdi.

Ada dovşanlarını tıxmış on nəfər soldat dağılmış kino zalında başqa soldatların arasında uzanmışdı, bu soldatlar ada dovşanının ətin-dən dadmadıqları üçün paxıllıqdan bilmirdilər nə etsinlər. Vermel gəyirir və tənbel-tənbel tüpürürdü.

Qapı açıldı. Qapını kimsə bayırdan çəkməsi ilə itələdi.

Leytenant Knopf qapının ağzında görüldü, polk həkiminə yol verərək qadın kimi cır səslə qışqırdı:

– Qalxın! Qalxın, köpəkuşağı!

Soldatlar ağır-ağır qalxıb özlərini düzəltdilər. Knopf çəkmələrini ayağına keçirdi, sıraya düzülən soldatların qabağından xeyli uzaq keçdi.

O nəvazişlə dedi:

– Hə, uşaqlar, deyin görüm sizlərdən kim ada dovşanlarını oğurlayıb, öz leytenantını heç olmasa onun dal qıçına da qonaq etməyib?

Soldatlar susurdular. Leytenantın danışığı yəqin ki, onların xoşuna gəlməmişdi.

– Ada dovşanlarını kim tıxıb? – deyə leytenant qışqırdı və onun səsi qırıldı.

Soldatlar ayaqlarının birini götürüb, o birini qoyur və dinmirdilər.

Leytenant sakitcə dedi:

– Mən görürəm ki, siz qarnınızı o qədər doldurmusunuz ki, dilinizi tərpedə bilmirsiniz. Hər bir alman soldatının ixtiyarı var ki, əhalidən aldığı quşu, mal-qaranı yesin. Ancaq yeyəndə bir fikirləşmək lazımdır ki, ağzına dürtüdüyn nədir?! Ay it uşağı, siz bilirsinizmi ki, yediyiniz ada dovşanlarına təcrübə aparmaq məqsədi ilə quduzluq xəstəliyi yoluxdurulmuşdur?

Soldatlar diksindilər, ancaq susdular.

– Dovşanları kim tıxıb?

Soldatlar yerlərindən tərənmedilər.

Nəhayət polk həkimi dedi:

– Axmaqlıq eləməyin. Siz italyalı deyilsiniz ki. Biz sizin xeyrinizə çalışırıq. Ada dovşanlarını yeyənləri qalanlardan ayıracağıq, arxaya göndərib onlara quduzluğa qarşı peyvənd edəcəyik.

Leytenant həyəcanla qışqırdı:

– Arxaya göndərəcəyik! Əclaflar, görürsünüz nə etdiniz! Sonuncu dəfə ömr edirəm, kim ki, ada dovşanlarını tıxıb üç addım qabağa çıxsın!

Vermel bir addım qabağa keçdi. Leytenant tələsik dala çəkildi. Bütün sıra diksindi, hərəkətə gəldi, qaz kimi uç ağır addım atdı, irəli gəldi. İyirmi iki adam! İyirmi iki adam səkkiz ada dovşanını yemişdi!

Hadisələrin gedişi iyirmi iki soldat üçün çox əlverişli oldu. Onlara ömr elədilər ki, silahlarını hələlik təhvil versinlər. On müqəssir – heç bir söz demədən on iki ac və “ada dovşanı əhvalatında” heç bir təqsiri olmayan soldatı öz sıralarına qəbul elədi – axı hamı arxada olmaq istəyirdi.

Bu iyirmi iki adam arxaya göndiriləcəklərini hiss edən kimi birdən başa düşdülər ki, bu müharibə onların zəhləsini tökmüşdür. Buradakı müharibə, müharibənin əvvəllərindəkilərə bənzəmirdi. Bu, Daniyadakı şən avtomobil gəzintisi deyildi. Orada, onların səfər kurtkalarının qollarının ağzı işıldayır və onların üst-başından südsatan qadınların kimi yanq süd iyi gəlirdi, orada soldatlar qaymaq yeyəndən sonra tez-tez ağızlarını qollarının ağzı ilə silməli olurdular. Bura, Fransa da deyildi ki, patronları çantada qalıb toz bassın; Belgiya da deyildi ki, hətta minalanmış yolları belə olmasın.

Burada, şaxtada ayaq altında xışıldayan qarda qulaqları donmasın deyə sürüb qanatmalı olurdular. Burada hər bir kolun uğrunda çarpışılar. Burada hər tərəfdən viyılı eşidilir, ətrafdakı hər şey partlayır və on kilometrə uzanıb gedən sahələr nəhəng vulkanın ağzı kimi tüstülənirdi. Belə müharibəni yox olsun! Belə müharibədən sonra, yəqin ki, adam doğma şəhərindəki ikiotaqlı mənzilini belə istədiyi kimi bəzəyə bilməyəcək, ikiadamlıq çarpayıda yatmaq əvəzinə qaynağacından yonulmuş əyri xaçın altında sərlənib rus çovğununun viyılına qulaq asmalı olacaqdır. Belə müharibəni cəhənnəm olsun!

Gecə soldatları sıraya düzüb apardılar. Onlar əşya çantalarını həvəslə çiyinlərinə aldılar və fikirli-fikirli şaxtalı rus torpağı ilə addımlamağa başladılar. Ancaq onları arxaya aparmadılar. Onlar irəli yeridikcə lap mat qalurdılar, axırda başa düşdülər ki, onları cəbhəyə tərəf, böyük dərəyə sarı aparırlar, dünən isə onlar burada pulemyot mazgalları düzəlmişdilər.

– Bu nə deməkdir? Bu nə hoqqadır çıxarırlar? – deyə soldatlardan biri donquldandı; qalanlar büzüşdülər, ancaq dinmədilər.

Bu o demək idi ki, general quduz ada dovşanlarının yeyilməsi barədəki məlumatı dinləyib qışqırmışdı ki, o peyvənd-zad bilmir və ömr etmişdi ki, furerin iyirmi iki soldatını bu gecə güllələyib, meyitlərini lap dərinə basdırsınlar. Bu general ağsaçlı və hiyləgər idi. O, o dəqiqə başa düşmüşdü ki, iyirmi iki adam səkkiz ada dovşanını yeyə bilməz və indi artıq müqəssirləri tapmaq mümkün olan iş deyildir.

Pulemyot bir neçə ağız saqqıldadı və hamıya bir cür cəza verildi. Fürerin onlar üçün hazırladığı və vəd etdiyi işlərdən heç birini görüb başa çatdırma bilməyən iyirmi iki alman soldatı həyatını elə başa vurdu və rus döyüşçülərinin patron çantasındakı iyirmi iki güllə atılmamış qaldı.

İnsanların ədaləti belədir. İtaliyalılar quduz ada dovşanlarını yeyənlərə yox, əksinə, onları yeməyən o on iki soldatı güllürdülər ki, yeməyə-yeməyə tələyə düşdülər. Polk həkimi onlara yaman kələk gəldi.

1942

SAĞ ƏL

Keşikçi katerin zenit pulemyotçusu Tixon Ryabtsov Pskov yaxınlığında anadan olmuşdu. Kəndlərini almanlar tutmuşdular, anası da Tixon güman etdiyi kimi ölmüşdü, ona görə də Tixonun parçalanmış sağ əlini kəsəndən sonra, hərbi xəstəxanadan çıxanda getməyə bir yeri olmadı. Tixon Peterhof yaxınlığında yaralanmışdı.

Tixon Kamennı adasındakı hərbi xəstəxanada uzun müddət qaldı. Gecələr həmişə o, yuxudan ayılar, ağır pərdənin qırağını qatlayar, – Tixonun çarpayısı lap pəncərənin qabağında idi, – bağa, qarlı, zəif işıqlı küçəyə tamaşa edər, qulaq asardı. Boş qalmış şəhər, soyuq torpaq sükuta qərq olmuşdu və elə bil ki, bütün canlılar ələmi əbədi yuxuya dalmışdı və heç müharibə zamanı deyildi. Ancaq buz bağlamış ağaclar birdən sarı işığa bürünür və zenit topları tez-tez atəş açırdı, elə bil ki, dəmir göyertəyə çəkcik ilə vurub taqqıldadırdılar. Bu vaxt Tixon pərdəni salıb ah çəkər, deyirdi:

– Uşaqlar vuruşurlar, mən isə...

O susar, gözləri qapalı halda xeyli uzanıb qalardı, dişlərini bir-birinə elə qısqardı ki, almacıq sümükləri ağrıyardı.

–...Mən isə begemot, axta donuz kimi burada uzanıb qalmışam.

Tixonun yarasının sağalması xeyli çəkdi. Tixonu Ladoqa gölü ilə, buzun üstü ilə Voloqdaya apardılar. Göydəki qırıcı təyyarələr müxtəlif səslər çıxarır, buz bağlamış yolu qoruyurdu. Voloqdadan Tixonu Sibirin ən uzaq bir yerinə, Biysk şəhərinə apardılar.

Yayda, Biyskdə Tixon hərbi xəstəxanadan çıxdı. Altay dağlarının öz müalicə suları ilə məşhur olan yamaclarında yerləşmiş balaca kurort şəhəri Belokurixada gözetçilik etməyə başladı. Tixonu Belokurixanın üç kilometrliyindəki dağ çayı Bezımyankada hələ tikilib qurtarmamış bəndin üstündə gözetçi qoydular.

Tixon dağların arasında, lap çayın qırağındakı alçaq bir daxmada olurdu. Bezımyanka çayı öz dumduru sularını daşların arasından şırıldada-şırıldada axıdır, yəqin ki, yerinin darısqal olmasına və hər cür kolların – böyürtkən, yabanı moruq və başqa kolların onun üzərinə çox aşağı əyilməsinə acığı tuturdu, hirsələnirdi ki, suyunu axıdıb gedə bilmir. Üç-dörd gündən bir Tixon Belokurixaya çörək, duz və yarma gətirməyə gedirdi, qalan vaxtı isə bəndin yanında oturub şorba bişirir və maraqlı köhnə bir kitabı oxuyurdu; o, bu kitabı şəfqət bacısından xahiş edib almışdı. Kitabın adı “Səfillər” idi.

Vaxt çox gec keçib gedirdi. Ətrafda heç bir ins-cins yox idi. Bütün yayı Tixonun komasının qabağında cığırda tək-cə bir nəfər saç-saqqalı ağarmış bir ovçu keçib getmişdi, ancaq Tixon onunla danışa bilməmişdi. Qoca lap kar idi, heç kəsə inanmırdı və o çıxıb gedəndən sonra Tixon, həтта acığından onun dalınca tüpürdü də.

Sonra isə payız gəldi. Tixon indiyəcən belə payız görməmişdi. Nə külək əsirdi, nə də şəffaf göydə bir parça bulud var idi. Meşələr günəş işığı altında od tutub yanırırdı, elə bil ki, mahir Sibir dəmirçiləri onların hər bir budağını, yarpağını hər bir balaca saplağını qızıldan döyüb hazırlamışdılar. Sincablar hər tərəfdə atılıb-düşərək fitləşirdi, mərsimin, mamırlı daşların üstündəki şəbnəm günortaya qədər qurumurdu, bu daşların üstündə elə qırmızı çiçəklər bitmişdi ki, elə bil mamırların arasında balaca tonqallar qalanmışdı. Tixon Kamennı adasında olduğu kimi gecələr tez-tez yuxudan ayılar, alçaq pəncərədən bayıra baxardı; bayırda göydəki bütün ulduzlardan daha parlaq işıq saçan həmin ulduz şəfəq saçardı. Ulduzun əksi çaya düşürdü, çay onunla əylənir, onun işığını parçalayır, onu göydən qopartmaq, çağlayan sulara azdırmaq, köpüklə ötürüb onu adamlar ovcunu şamın işığının qabağına tutub apararı kimi aparmaq istəyirdi. Ancaq çay bunu edə bilmirdi.

Sentyabrın axırında səhər tezdən otlar üstlərinə düşən qırovdan xışıldayırdı, buna görə də Tixon qısa odun tədarük etməyə başladı.

Odonları bir əllə mişarılamaq v  dođramaq çox ötən idi. Tixon əzab-əziyyət əkər, yorulurdu və bir dəfə də bərk hirslenib olind ki bal-
tanı bir kənara tulladı v  ađlamaqdan  z n  g cl  saxladı. Qoy bu
odunlar cəhənnəm olsun!

Balta daşlara dəyib cingildədi, bu vaxt kolların arasında, bəndin
dalında n  isə xışıldadı,  nqıllar t k lm y  başıladı.

Tixon g z n  uzađa zillədi, ancaq qayınađacı budaqlarının t r-
p ndiyini gördü. Ađacların qurumuş yarpaqları yerə töküldü.

“Yəqin ki, vəhşi heyvandır”, – deyə Tixon d ş nd .

Ertəsi g n  səhər harada isə uzaqda, çayın yuxarılarında bođuq
balta tappılısı eşidilm y  başıladı. Bəlkə də bu balta səsi deyil, ađac-
dölün idi, ađacı d lirdi. Tixon gülümsündü, heç olmazsa bu ala-
b z k dost lap yaxında idi, ađacı taqqıldadır, zəhmət əkər, ađacın
qabıđını d lib altındakı qarışqaları çıxarırdı.

Gündüz isə çay ilə b nd  tərəf xırda dođranmış ađcaqayın odun-
ları axıb g lm y  başıladı. Tixon bu odunları tutur, çayın qırađında
 st- st  qalayırđı. Balaca  ay dođranmış odunları hey gətirirdi, bun-
ların ardı-arası kəsilirdi. Bezımyanka bu odunları yıđıb gətirirdi.

Axşama yaxın odunlar daha üzüb gəlmədi, səhəri isə yenə də
 z b g lm y  başıladı. Tixonun dostu ađacd l n uzaqdakı şam ađa-
cını hey taqqıldatdı. Tixon odunları yıđa-yıđa gülümsəyirdi. O fikir-
l şdi: “Bir it saxlayaram, adını Toplan qoyaram. Sobanı qalayaram,
onun işıđında kitab oxuyaram. Qış   beləliklə başa vuraram.

 kinci gün axşam ađı bəndin dalında yenə n  isə xışıldadı.
Tixon belini əyib kolların arasında gizləndi, boyunlarında rəngi
solmuş qırmızı qalstuk olan iki ođlan uşaqı gördü. Onlar p hr nlik-
dən keçib çay aşaqı gedirdilər, çiyinlərində balta v  mişar var idi.
Ođlanlardan biri arıq, rəngi solđun idi, o birinin  l-ayađı böyürtkən
tikanlarından cızılmışdı, saçı, qaş   g z  sapsarı olan bu ođlan da
arıq idi.

Tixon yavaşcadan:

– Dayan! – deyə qışqırıb kolların dalından çıxdı.

Ođlanlar ayaq saxlayıb, əllərindəki mişarı saldılar. Onlar qaçmaq
istədilər, ancaq macal tapmadılar, altdan- altdan Tixona baxdılar.

Tixon onlara yaxın gəldi və bu vaxt hər şey aydın oldu.

Ođlanlar danışırdılar ki, müharibədən əvvəl onlar Leninqrad
yaxınlıđında böyük bir pioner d ş rg sind  olurdular. Müharibə

başılandı, valideynləri olmayan uşaqları, bu düşərgənin bütün pioner-
lərini Volqaya, oradan da Belokurixaya apardılar.

Pionerl r balaca çaya, ş lal l rin altında rəngarəng xarius balı-
đı tutmađa g lmışdil r, onlar Tixona bir ne e gün g z qoydular,
l pir i v  k şfiyyat i kimi onu izledil r, odun dođrayark n əzab
 k diyini görüb ona kömək etməyi qərara aldılar. Onlar  aydan
yuxarıda çoxlu köhnə odunları tapdılar, odunların  st n  böyürtkən
kolları basmışdı, odunları xırdaca dođrayıb çay ilə Tixonun koma-
sına tərəf axıtdılar.

Danışan sarışın ođlan idi, rəngi solđun ođlan isə susur, g l m-
s yirdi, ancaq Tixon başa düşdü ki, bu işin əsas təşəbbüskarı bu
ođlan idi, elə buna görə də dinmirdi.

Tixon ođlanları k rp y  qədər  t r - t r  onları sorđu-suala
tuturdu ki, necə olub valideynsiz qalıblar. O, bunu öyrəndi ki, rəngi
solđun uşaq ispaniyalıdı, adı da Miqueldir. Tixon başını buladı. G r
müharibə adamları necə didərgin salıb! Elə buradaca o, rəngi
solđun ođlanın adını Mitya qoydu. Bu gündən başılayaraq Tixon ilə
rəngi solđun ođlanın arasında dostluq başılandı. O, tez-tez Tixonun
yanına gəlib ürək, tütün gətirirdi, Tixon ilə bərabər itburnu yıđıb
qurudar, Tixonun Baltik dənizi haqqındakı söhbətlərinə qulaq asardı.

Ođlan  z  barədə aramla, rus sözlərini yadına sala-sala danışırdı.
Faşistlər Madridd  onun qoca atasını  ld rmüşd l r, o t k qal-
mış, pay-piyada Fransaya yola düşmüşdü, ancaq oraya  atmamışdı.
Onu yolda bir amerikalı tapıb maşına mindirmişdi, dəniz sahilində-
ki bir şəhərə aparmışdı, İngiltərəyə gedən gəmiyə oturtmuşdu, ora-
dan isə Sovet səfirliyi onu Leninqrada g nd rmışdi.

Qış düşdü, dərələri qar basdı. Təkcə balaca çay hirslenir, qarın
içində mađara a ır, buz parçaları daşlara dəyib cingildəyirdi.

Qışda uşaq daha gec-gec gəlirdi. O, ancaq bircə dəfə,  ovđun
başılayanda, dađlar minlərcə təyyarələr kimi uđuldayanda, qayalar-
dan qar u qunları aşanda Tixonun komasında iki gün qaldı.

Tixon komanı bərk qızdırdı, sobanın yanında oturub katorqa ı
Valjanın kədərli s rg z ştini aram-aram ođlana oxudu. Oxuyub qur-
tarandan sonra dedi:

– Mitya, müharibə qurtarıb gedəcək, dünyada çoxlu hay-k y,
şadlıq olacaq. Səninlə mən də əməlli-başlı yaşıyarıq! Leninqradda,
evimizə gedərik! Sən Leninqrad universitetinin tələbəsi olarsan,

mən isə kobud bir ata kimi sənin yanında qalaram. Ancaq sən mənim ucbatımdan xəcalət olma.

Oğlan kədərlə gülümsədi və oda baxdı. Tixon ağır əlini onun başına qoyub əlavə etdi:

– Sən bizim aramızda yetim olmazsan. Bizim xalq, əlbəttə ki, sadədir, bəzən kobudluq eləsə də, ancaq səmimidir. Mitya, sən buna şübhə etmə.

Bax bu vaxt oğlan başını qaldırdı, utana-utana Tixonun sərt üzünə baxdı:

– Sağ olun, bunu bilirəm, – dedi.

Yazın lap əvvəlində Miquel Tixona dedi ki, onların düşərgəsi iki həftədən sonra Moskva yaxınlığına qayıdır. Tixon heç bir söz demədi, ancaq sabahısı günüzünü qırxdı, buşlatımı geydi, günlüksüz papağını qoyub Belokurixaya, düşərgə rəisinin yanına getdi. Düşərgə rəisi ucaboyle, gülürlü, qıyılmış gözləri olan bir adam idi. Tixon özünü itirib qıpqırmızı qızara-qızara ayağındakı butalarına baxa-baxa ucaboyle adama dedi ki, Miquel yetim olduğundan və onun heç bir yaxın qohumu olmadığından o uşağı oğulluğa götürmək istəyərđi.

Ucaboyle adam gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

–Yox, bizim yanımızda olsa yaxşıdır, yoldaş Ryabtsov, mənə inanın. Fikirleşdiyiniz iş xoşuma gəlmir. Bir-iki ildən sonra baxarıq. Bir-iki ildən sonra xahiş edirik, gəlin aparın.

– Ondən tez olmazmı? – deyə Tixon boğuş səsle soruşdu.

Ucaboyle kişi gülümsünüb dedi:

– Niyə olmur, gəlin.

– Hə, sağ olun! – Tixon ayağa qalxdı, çiyini ilə qapının yan çərçivəsinə toxuna-toxuna bayıra çıxdı.

Yola düşən gün oğlan Tixonla vidalaşmağa gəlmişdi. Tixon onun döngədən burulduğunu görən kimi tələsik, oğrun-oğrun meşəyə çəkildi, daşın dalında gizləndi, uşağın onu necə çağırđığına qulaq asa-asa bir papiros eşməyə başladı.

– Bu nəyə lazımdır, – deyə Tixon pıçıldayırdı, bunsuz da olar. Vidalaşmaq nəyə lazım!

Miquel təşviş və kədər içində çıxıb getdi.

Düşərgə yola düşüb getdi. O vaxtdan Tixon Belokurixaya xeyli müddət gəlmədi. O, daha üzünü qırxmırdı, gecələr yatağında o tərəf-bu tərəfə çevrilir, yaz çağının dağlarına nifrətlə baxırdı. Dağlar lap zirvəsinə qədər çöl çiçəkləri ilə örtülmüşdü, hətta kəndlərdəki

qarılar da dağlara tərəf baxıb dişsiz ağızlarını şappıldada-şappıldada bu yerlərin cənnətə oxşadığını və buranın havasının ölünü cana gətirəcəyini söyləyirdilər. Tixon üçün isə bu gözəl dağlardan daha cansıxıcı bir yer yox idi.

“Mən heç kəsə lazım deyiləm”, – deyə Tixon fikirləşirdi və bu heç kəsə lazım olmamaq ona həyatda indiyə qədər çəkdiyi hər bir dərddən daha dəhşətli idi.

Baharın sonunda Tixon birdən haqq-hesabını alıb işdən çıxdı. Gecə ilə şeylərləndən bəzilərini, bir az çörək və duzu matros torbasına qoyub piyadaca Biyskə, dəmir yolu xəttinə yollandı. Tixon düşərgənin ünvanı yazılmış kağızı buşlatımın astarına tikmişdi. Tixon fit çala-çala tələsik gedirdi, ayağının altındakı yer sanki od tutub yanırdı.

Katun çayının qırağında o iki saat qalıb bərəni gözlədi. Səslərini başına atmış cavan arvadlar dirəniş getmək istəməyən bərəyə tərəf aparırdılar. Ağır nelma balığı suda çırpınırdı. Ayaqlarında rəngbərəng – sol ayağında boz, sağ ayağında qara keçə çəkmə olan bir qarı arabanın üstündə oturmuşdu. O, Tixona xeyli vaxt baxır, onun halına acıyırdı – cavandır, görkəmli oğlandır, amma qolu yoxdur, – nəhayət qarı cürətə gəlib soruşdu:

– Torban dalında hara belə yol alıb gedirsən, əzizim? Qolun da yoxdur! Yol gedə-gedə nə gülürsən. Dərd-qüssəni vecinə də almırsan.

Tixon cavab verib dedi:

– Oğlumun yanına gedirəm. Başa düşdünmü, qarı? Oğlumun yanına gedirəm!

– Arvadın ölüb nədir?

Tixon gülümsədi:

– Heç arvadım olmayıb.

Qarı hirsələndi:

– Sən mən qarını ələ salma! Mənim də iki oğlum cəbhədədir.

– Mən səni ələ salmıram. – Tixon qarıya baxdı. – Oğulluğa götürdüyüm oğlanı deyirəm... Onun yanına gedirəm. Onun yanında yaşayacağam.

Qarı gülümsədi:

– Hə, demək ki, oğulluğundur! Sən belə de də. Heç olmasa mehribandır?

Tixon cavab verdi:

– Çox mehribandır. Başqaları üçün deyə bilmərəm, mənim üçün bütün dünyada ondan mehriban adam yoxdur.

Qarı dedi:

– Mən də baxıb görürəm ki, sevinirsən. Qolun yoxdur, əlilsən, amma sevinirsən.

– Nənə, eybi yoxdur, mənə də iş tapılar! – deyə Tixon bərəyə tərəf getdi.

Bərə cırıldaya-cırıldaya tərpendi və günəşin şüaları o dəqiqə suda elə parladı ki, Tixon gözlərini qıymalı oldu. Əlvida, Sibir dağları!

ÇƏKİNGƏN QƏLBLİ

Vərəm sanatoriyasının feldşeri Varvara Yakovlevna nəinki professorlardan, hətta xəstələrdən belə çəkinirdi. Xəstələrin, demək olar ki, hamısı Moskvadan gəlmişdi, tələbkar, narahat camaatdı. Havanın bürkülü keçməsi, sanatoriyanın tozlu bağı, müalicə proseduraları, bir sözlə, hər şey onları əsəbiləşdirirdi.

Varvara Yakovlevna çəkingən olduğundan pensiyaya çıxan kimi şəhər kənarına, Karantinə köçdü. Orada kirəmit taxtapuşlu balaca bir ev aldı və sahil küçələrinin ala-bəzəkliyindən və hay-küyündən uzaqlaşdı burada daldalandı. Reprodoktlardan əşidilən xırıltılı musiqi səsi, yarıq qoyun ətinin qoxusu gələn çoxlu restoranları, avtobusları olan və bulvarda gəzişənlərin ayağı altında qalıb xırçıldayan çınqıllı bu cənub şəhəri onun nəyinə gərəkdirdi!

Karantindəki bütün evlər tərtemizdi, bura sakitlikdi, bağçalardan isə gündən qızıxmış pomidor yarpaqları və yovşan iyi gəlirdi. Yovşan, hətta Karantini dövrəyə almış qədim Genuya hasarının üstündə də bitmişdi. Hasarın yarığından dənizin bulanıq yaşıl suları və qayalar görünürdü. Həmişə üzü tükü gəzən qoca yunan Spiro bütün günü bu qayalıqların dövrəsində hərənlir, səbət ilə xırda xərçəngləri tuturdu. O, paltarını soyunmadan suya girir, daşların altını axtarır, sonra sahilə çıxır, oturub dincəlirdi, dəniz suyu şırıltı ilə onun köhnəlmiş pencəyindən axırdı.

Varvara Yakovlevnanın təkcə bir istədiyi adam var idi. Bu, onun ölmüş bacısının oğlu və tərbiyə verib böyütdüyü Vanya Gerasimov idi.

Əlbəttə, Varvara Yakovlevna yaxşı mürəbbiyə deyildi. Buna görə də onun həyət qonşusu, sabiq təbiət müəllimi, ya da ki, özü dediyi kimi “təbiət tarixi” müəllimi Yeqor Petroviç Vvedenski həmişə onu

danlayırdı. Hər səhər o, ayağında qaloş bağçasına çıxırdı ki, pomidor kollarını suvarsın. Kolları diqqətlə nəzərdən keçirirdi, sınıq bir kol, ya da dərilib yolun üstünə atılmış kal bir pomidor görəndə kimi qonşudakı oğlan uşaqlarının qararasınca bərk qışqırır, qəzəblənirdi.

Öz mətbəxində əlləşib-çalışan Varvara Yakovlevna onun qəzəbli qışqırıqlarını əşidəndə qorxudan ürəyi düşürdü. O, bilirdi ki, Yeqor Petroviç indicə onu səsləyib deyəcək ki, Vanya yenə onun bağçasında nadinclik eləyib; uşaqları onun kimi mürəbbiyənin əlindən milis orqanları vasitəsi ilə almaq, islah-əmək koloniyalarına göndərmək lazımdır. Məsələn, Vanya indi nə ilə məşğul olurdu? Tənəkə konserv qabından pər kəsib düzəldir, qarqara və qaytan vasitəsi ilə havaya buraxırdı, bu vıyıldaayan tənəkələr Yeqor Petroviçin bağçasına uçub düşür, pomidor kollarını, bəzən də sürvə və xoruzpipiyi güllərini korlayırdı. Bir ixtiraçıya bax! Siolkovski! Oğlan uşaqları ilə ciddi rəftar etmək, onları faydalı işə alışdırmaq lazımdır. Yoxsa ki, gedib ya ürəkləri bulanınca çimirlər, qoca Spiroya sataşırlar, Genuya hasarına dırmaşırlar. Uşaq deyillər, meymun sürüsüdürlər! Hələ sovet məktəblisidirlər!

Varvara Yakovlevna heç bir söz demədi. O, yaxşı bilirdi ki, Yeqor Petroviç haqsızdır. Onun Vanyası sakit uşaqdır. O, həmişə nə isə düzəldir, fısıldaya-fısıldaya şəkil çəkir və Varvara Yakovlevnaya öz kasıb, ancaq təmiz ev-əşiyində kömək edirdi.

Varvara Yakovlevnanın çalışıb əlləşdiyi bu idi ki, Vanya xeyirxah, işlək adam olsun. Varvara Yakovlevnanın Allaha, əlbəttə, etiqadı yox idi, ancaq buna inanırdı ki, sirlə bir qanun var ki, başqalarına pislik edənə cəzalandırar.

Vanya böyüyəndən sonra Yeqor Petroviç gözlənilmədən tələb etdi ki, uşaq ondan herbari düzəltməyi və bitkilərin növünü təyin etməyi öyrənsin. Onlar tezliklə dostlaşdılar. Yeqor Petroviçin evinin yarıqaranlıq otaqlarından, üstündə “Kırım florası” yazılmış qovluqlardakı qurudulmuş çiçəklərdən və yarpaqlardan, divarlarda çəkilməmiş, xoş təbiət mənzərələrindən – çağlayan şlalələrin, üstünü sarmaşlıq basmış sıldırım qayaların mənzərələrindən Vanyanın xoşu gəlirdi.

Onilliyi qurtarandan sonra Vanyanı əsgərliyə çağırtdılar və Moskva yaxınlığındakı təyyarəçilik məktəbinə qəbul etdilər. Əsgərliyi qurtarandan sonra Vanya rəssamlıq məktəbinə daxil olmaq, bəlkə də Leninqraddakı akademiyanı bitirmək arzusunda idi. Yeqor Petroviç Vanyanın bu fikirlərini boyəndi. O, belə hesab edirdi ki, Vanya

botanik rəssam, ya da ki, öz dediyi kimi “floraçı” ola bilər. Heyvan şəkillərini çox gözəl çəkən animalist rəssamlar olduğu kimi, niyə bitki aləminin bütün rəngarəngliyini kətan üzərinə köçürən rəssam olmasın!

Vanya tək-cə bir dəfə məzuniyyətə gəldi. Varvara Yakovlevna ona baxmaqdan doymurdu, qaragözlü, əynində yaxası göy petlitsalı sürməyi təyyarəçi kurtkası, qollarında gümüş qanad olan Vanya əvvəlki kimi utancaq idi, özü isə günəşdən yanmışdı, qapqara qaralmışdı. Hərbi qulluq onu heç dəyişdirməmişdi!

Vanya bütün məzuniyyət vaxtı Yeqor Petroviçlə şəhər kənarına, quru dağlara gedib, bitki yığdı və rənglərlə çoxlu şəkil çəkdi. Varvara Yakovlevna onun çəkdiyi şəkilləri divarlardan asdı. Evin görkəmi o dəqiqə dəyişdi, şənəndi, elə bil ki, çoxlu balaca pəncərə açıldı və bu pəncərələrin hər birindən göy səmanın bir parçası göründü və mülayim meh əsdi.

Müharibə elə qəfildən başlandı ki, Varvara Yakovlevna o dəqiqə heç nə başa düşə bilmədi. Bazar günü o nanə dərmək üçün şəhər kənarına getmişdi, qayıdıb gələndən sonra isə təəccübdən mat qaldı. Yeqor Petroviç kətilin üstünə çıxıb evinin ağ divarına vedrədən sulu palçıq götürüb çəkirdi. Əvvəlcə Varvara Yakovlevna elə bildi ki, Yeqor Petroviç ağılı itirib (əvvəllərdə də hərdən səfehliyi tutardı), ancaq bu vaxt bütün qalan qonşularını gördü. Onlar da öz evlərinin divarlarına ətrafdakı torpaq rəngdə qəhvəyi palçıq çəkirdilər.

Axşam isə ilk dəfə olaraq mayaklarda işıq yanmadı. Dənizə ancaq ulduzların zəif işığı düşürdü. Evlərin heç birindən işıq gəlmirdi. Dan yeri sökülənəcən aşağıda, şəhərdə narahat itlərin səsi elə bil ki, qaranlıq zirzəmidən gəlirdi. Təyyarə elə hey şəhərin üstündə uğuldayır, dolaşır, şəhəri alman bombardmançılarından qoruyurdu.

Hər şey gözənilməz və dəhşətli idi. Varvara Yakovlevna səhərəcən öz evinin kənarında oturub qulaq asır və Vanya barədə fikirləşirdi. O ağlamırdı. Yeqor Petroviç öz bağçasında gəzişir, öskürürdü. Bəzən o, papiros çəkmək üçün evə girirdi, ancaq orada çox qalmayıb yenidən bağçaya çıxırdı. Bəzən çox da hündür olmayan dağlardan külək əsir, keçilərin bəyirtisini, otların ətrini gətirirdi və Varvara Yakovlevna öz-özünə deyirdi: “Doğrudanmı müharibədir?”

Dan yeri sökülməmiş dəniz tərəfdən qısa gurultu səsi gəldi. Sonra ikincisi, üçüncüsü... Bütün həyətlərdəki adamlar tələsik danışmağa başladılar – Karantin yatmamışdı. Heç kəs qaranlıq üfün

dalında nələr baş verdiyini ağıllı-başlı izah edə bilmirdi. Hamı tək-cə bir şeyi deyirdi ki, gecə qaranlıqda adamın ürəyi rahat olur, qorxmur, elə bil ki, gecə insanları fəlakətdən qoruyur.

İnsanı həyəcanlandıran, dəhşətə gətirən yay tez ötüb keçdi. Müharibə şəhərə yaxınlaşırdı. Vanyadan nə məktub, nə də teleqram var idi. Varvara Yakovlevna qoca olmasına baxmayaraq, könüllü olaraq əvvəlki işinə qayıtdı. Hərbi xəstəxanada şəfqət bacısı oldu. O da hamı kimi qara təyyarələrə, bombaların vıyılısına, şüşələrin cingiltisinə, partlayışdan sonra hər yerə çökən toza, qaranlıqda əl havasına mətbəxdə çay qaynatmağa alışdı.

Payızda almanlar şəhəri tutdular. Varvara Yakovlevna Karantində öz evində qaldı, çıxıb getməyə macal tapmadı. Yeqor Petroviç də qaldı.

İkinci günü alman soldatları Karantini mühasirəyə aldılar. Onlar evlərə dinməz-cə baş vurur, hər bir künc-bucağı tələsik gözdən keçirir, unu, yun şeyləri götürürdülər, hətta Yeqor Petroviçin köhnə, mis mikroskopunu da ələ keçirdilər. Onlar bütün bu şeyləri elə götürürdülər ki, elə bil evdə heç kəs yox idi, bir dəfə də olsun ev yiyələrinin üzünə belə baxmırdılar.

Blijni burnunun o tərəfindəki dərədə, demək olar ki, hər gün yəhudiləri güllələyirdilər; Varvara Yakovlevna onların çoxunu tanıyırdı.

Varvara Yakovlevnanın başı əsməyə başlamışdı. Varvara Yakovlevna evin pəncərə taxtalarını örtüb odun anbarına köçmüşdü. Anbar soyuq idi, ancaq ora hər halda darmadağın edilmiş otaqlardan yaxşı idi, otaqların heç birinin pəncərəsində şüşə qalmamışdı.

Almanlar Genuya hasarının dalında ağır bir batareyaya qoymuşdular. Topların ağızını dənizə çevirmişdilər. Dəniz qışdakı kimi köpüklənir, dəlilik edirdi. Əyinləri nazik şinelli növbətçilər atılıb-düşür, küləkdən qızarmış gözləri ilə ətrafa nəzər salır, yoldan keçən tək-tük yolçuların üstünə qışqırırdılar.

Bir qış səhəri sovet təyyarələri ağır-ağır uğuldaya-uğuldaya dəniz tərəfdən uçub gəldi. Almanlar atəş açdılar. Partlayışlardan yer titrəyirdi. Damların kirəmiti dağılıb tökülürdü. Şəhərin üstünü iri toz buludları almışdı, zenit topları nərildəyir, akasiya ağacının qırılmış budaqları divarlara dəyirdi. Əyinlərində tünd boz şinellər olan soldatlar qışqırır, o yan, bu yana vurmuxur, qəlpələr vıyıldayır, partlayan mermilərin alovları tez-tez buludların arasında görünürdü. Limanda isə anbarların üstünə od yağır, sink taxtapuşlar əyilirdi.

İlk partlayış səslərini eşidən Yeqor Petroviç bağa tələsik çıxdı, titrəyən əllərini təyyarələrə tərəf uzatdı, onlar Karantinin üzəri ilə alçaqdan uçurdu, Yeqor Petroviç nə isə qışqırdı, onun arıq, ağ yanaqları aşağı göz yaşları axmağa başladı.

Varvara Yakovlevna anbarın qapısını açıb baxdı, əl-ayağı buz kəsildi, ucadan nəritli salmış quşlar şəhərin üzərində dolaşır və onların uçduqları torpağın üstündə sarı alov sütunları ucalırdı.

Yeqor Petroviç qışqırırdı:

– Bizimkilərdir! Varvara Yakovlevna, bu bizimkilərdir! Görürsünüz? Onlardır!

Təyyarələrdən biri tüstülədi, suya düşməyə başladı. Təyyarəçi özünü paraşütlə yerə atdı. O dəqiqə alman katerləri suyu axtara-axtara və pulemyotlardan atəş aç-aça təyyarəçinin dənizə düşəcəyi yerə cumdu.

Ağır alman batareyası yerlə-yeksan edilib torpağa gömüldü. Mərkəzi küçədə alman qərargahı yerləşən tağlı qədim bir ev yanırdı. Limanda qurbağa kimi yaşıl, ala-bula rumin nəqliyyat gəmisi tüstüləyər-tüstüləyər batırdı. Almanların meyitləri küçələrə tökülüb qalmışdı.

Hava hücumundan sonra ahıl balıqçı qadın Paşa şəhərdən Karantinə gəlib danışdı ki, bazarın yanında cavan bir arvad və qoca, xəstə əcazı bir kişi öldürülüb.

Varvara Yakovlevna evdə otura bilmədi. O, Yeqor Petroviçin yanına getdi. Yeqor Petroviç yabanı üzüm tənəyi sarmaşmış divarın yanında dayanıb, əlindəki əsgə ilə yarpaqların üstündəki ağ tozu nahaq yerə silirdi. Yarpaqlar qurumuş, saralmışdı və Yeqor Petroviç onları silərkən hey qırıb töküdü.

Varvara Yakovlevna alçaqdan soruşdu:

– Yeqor Petroviç, belə də iş olar? Deməli özümüzünkülər özümüzünküləri... Yeqor Petroviç, gör nə günlərə qaldıq?

– Belə də lazımdır! – deyərək Yeqor Petroviç dilləndi və onun saq-qalı titrədi. – Nə mənim başımı qatırsan. İşim var.

Varvara Yakovlevna cavab verdi:

– Belə lazım olmağına inanmıram. Başa düşə bilmirəm ki, adam özününkülərin, öz doğma adamlarının üstünə necə əl qaldıra bilər...

– Siz elə bilirsiniz bu onlar üçün asan idi? Böyük igidlikdir! Böyük!

– Yeqor Petroviç, bundan baş açma bilmirəm. Görünür qocalmışam, ağılim azalıb...

Yeqor Petroviç yarpaqları silə-silə uzun müddət dinmədi.

Varvara Yakovlevna dedi:

– Ay Allah, ay Allah, bu nə işdir? Yeqor Petroviç, heç olmasa siz məni başa salaydınız.

Ancaq Yeqor Petroviç heç bir şeyi başa salmaq istəmədi. O, əlini yelləyib evinə keçdi.

Axşamçağı Karantin küçəsindən üç alman soldatı keçdi. Biri bir dəstə vərəqə, o biri isə bir vedrə yapışqan aparırdı. Dalca isə hey ora-bura tüpürən, çiyində avtomat olan təknəli, kürən bir soldat ayaqlarını sürütləyər-sürütləyər gəlirdi.

Soldatlar Varvara Yakovlevnanın evinin qabağındakı dirəyə bir vərəqə yapışdırıb getdilər. Heç kəs elana yaxın düşmürdü. Varvara Yakovlevna elə bildi ki, yəqin heç kəs almanların bu vərəqəni yapışdırdığını görməyib. O, cırıq sırıqlısını çiyinə salıb dirəyə tərəf getdi. Artıq qaranlıq düşmüşdü, əgər göyün qərb tərəfindəki parçalanmış buludların arasından ensiz sarı zolaq görünməsəydi, Varvara Yakovlevna bu vərəqəni yəqin ki, oxuya bilməyəcəkdi.

Vərəqə hələ yaş idi. Vərəqədə aşağıdakı sözlər yazılmışdı:

“Kim cırsa güllələncək. Komendantdan. Sovet təyyarəçiləri dinc əhalini bombardman etmiş, ölənlər olmuş, mənzilləri dağıtmış, yanğın törətmişlər. Bunun təqsirkarı olan təyyarəçilərdən biri əsir alınmışdır. Onun adı İvan Gerasimovdur. Alman komendantlığı qərara almışdır ki, bu zalım ilə şəhər sakinlərinin düşməni kimi rəftar edib onu güllələsin. Camaat onların uşaqlarını öldürən, var-yoxunu dağıdan bolşeviki görsünlər deyərək, onu sabah saat yeddidə şəhərin mərkəzi küçəsi ilə aparacaqlar. Alman komendantlığı əmindir ki, şəhərin sədaqətli sakinləri bu zalıma nifrətlərini bildirəcəklər.

Şəhərin komendantı: ober-leytenant Zus”.

Varvara Yakovlevna ətrafa boylanıb vərəqəni qopardı, onu sırıqlısının altında gizlədib tələsik öz anbarına getdi.

Əvvəlcə o, oturduğu yerdə donub qalmışdı, heç bir şey başa düşmürdü, təkcə titrək barmaqları ilə köhnə, boz şalının saçalarını əlləşdirirdi. Sonra onun başı ağrımağa başladı və Varvara Yakovlevna ağladı. Fikirləri bir-birinə qarışırdı. Bu nədir belə? Doğrudanmı onun Vyanasını almanlar sabah çirklə həyətlərin birində, sınıq yük avtomobillərinin yanında öldürəcəklər! Nədənə Vyananı hökmən həyətdə, benzin iyi verən maşınların yanında, avtoldan işildayan

torpağın üstündə öldürəcəkləri fikri Varvara Yakovlevnadan əl çəkmir və o, bu fikri heç cürə özündən uzaqlaşdırma bilmirdi.

Onu necə xilas etsin? Ona nə cür kömək etsin? Niyə o, dirəyin üstündəki bu vərəqəni qopartdı? Nədən qorxdı? Almanlardan? Yox. O, özünükülərdən xəcalət çəkirdi. O, vərəqəni Yeqor Petroviçdən, hamıdan gizlətmək istəyirdi. Almanlar Vanyanı öldürəcəklər, onu da, Varvara Yakovlevnanı da bu yapışqanlı kağız parçasını qopartdığı üçün öldürə bilirlər. Bəs özünükülər? Özünükülər, qərribə Yeqor Petroviçdən savayı heç kim heç vaxt bu öldürülmüş qadın və bədbəxt qoca əcazı üçün və rəngi çatlamış sürahıdan tutmuş pəncərə pərvazının altındakı qaranquş yuvasına qədər hər şey, onlara tanış olan, bir neçə illər boyu yaşadıkları evlərin dağıdılıb, xarabalığa çevrilməsi üçün onun təqsirindən keçməyəcəklər. Axı hamı bilir ki, Vanyanı o böyüdüb tərbiyə verib, çoxları isə Vanyanı onun oğlu bilirlər.

Varvara Yakovlevna elə bil ki, artıq adamların ona kəc-kəc baxdığını hiss edir, dalınca pıçıladaşdıqlarını eşidirdi. O, hamının gözünün içinə necə baxacaq! Vanya bu adamları öldürəncə onu öldürsəydi daha yaxşı olardı. Yeqor Petroviç hələ bir deyirdi ki, belə lazımdır.

Varvara Yakovlevna şalının saçaqlarını hey əlləşdirirdi, dan yeri söküləncə ara vermədən ağladı.

Səhər o, oğrunca-oğrunca anbardan çıxıb şəhərə endi. Külək tozu, külü küçələrin üstünə qaldırıb fırladır, vıyıldayırdı. Dəniz gözü görməyən qaranlıqda uğuldayırdı. Elə bil ki, gecə çəkilib getməmişdi, oğru kimi haralarda isə darvazaların altında gizlənmişdi, oradan yanıq iyi, kif qoxusu yayırdı.

İndi səhər tezdən Varvara Yakovlevnanın daxilini elə bil ki, göz yaşları yandırmışdı və indi onu heç bir şey qorxutmurdu. Qoy almanlar onu öldürsünlər, qoy özünükülər ona nifrət etsinlər, onun üçün fərqi yoxdur. Təkcə Vanyanı, heç olmasa yanağındakı xalı görəydi, sonra öləydi.

Varvara Yakovlevna ayaqlarının altına baxa-baxa tələsik yeriyirdi və Yeqor Petroviçin onun dalınca gəldiyini hiss etmirdi. Varvara Yakovlevna qoca Spironun, çilli balıqçı Paşanın da oraya, mərkəzi küçəyə getdiyini görmürdü. Varvara Yakovlevna hələ də bu ümidde idi ki, bəlkə heç kəs onun Vanyasını necə apardıqlarına tamaşa etməyə gəlməyəcək. Təkcə o gələcək, heç kəs ona Vanyanı görməkdə mane olmayacaq.

Ancaq Varvara Yakovlevna səhv edirdi. Rəngləri qaçmış, soyuqdan üşüyən adamlar artıq evlərin divarlarının dibinə qısılmışdılar.

Varvara Yakovlevna onların gözlərinin içinə baxmaqdan qorxurdu. O, başını yuxarı qaldırmırdı, hey ona təhqiredici bir söz deyəcəklərini gözləyirdi. Yoxsa ki, o doğma şəhərin necə dəyişdiyini görürdü. Başını qaldırsaydı, adamların başlarının əsdiyini, saçlarının codlaşdığını, üzlərindəki tozlu qırışlıqları, göz qapaqlarının qızardığını görürdü.

Varvara Yakovlevna afişa vurulmuş dirəyin yanında ayaq saxladı, onun dalında gizləndi, özünü yığışdırdı, gözlədi. O, içində anbarın açarından və burun yaylığından başqa heç bir şey olmayan köhnə, ipək çantanı iki əli ilə əzişirdi.

Dirəyin üstündə afişa parçaları qalmışdı. Afişalar, elə bil ki, min il bundan əvvəlki hadisələri xəbər verirdi. Şostakoviçin simfoniyaları, bədii qiraət ustası Yaxontovun qastrolları.

Camaat dinməzəcə və tələsə-tələsə axışib gəlirdi. Elə sakitlikdi ki, hətta dalğaların gurultusu mərkəzi küçəyə belə gəlib çatırdı. Dalğalar uçulmuş dalğaqrana deyir, boz köpüklərə çevrilib buludlara qalxır, geri qayıdıb şor suları yenə dalğaqrana çırpırdı.

Sonra birdən camaat ah çəkdi, diksindi və səkinin qırağına çəkildi. Varvara Yakovlevna başını qaldırdı.

Varvara Yakovlevna daş döşənmiş küçənin qabağını kəsən adamların dalından boz kaskaları, tüfənglərin lülələrini gördü. Soldatların hamısı yavaşca yırğalana-yırğalana, uzunboğaz çəkmələrini taqqıldada-taqqıldada yaxınlaşdırdılar.

Varvara Yakovlevna əl atıb dirəkdən tutdu, özünü qabağa verdi, arıq boynunu irəli uzatdı.

Kim idisə onun dirsəyindən tutdu və tələsik dedi: "Ancaq qışqırmayın, özünüzü əl verməyin!" Varvara Yakovlevna Yeqor Petroviçin səsindən tanısa da, dönüb baxmadı.

O, yaxınlaşan tünd geyimli adamlara baxdı. Boz şinələrin arasında təyyarəçinin kombinezonu göyərirdi. Varvara Yakovlevna hər şeyi tutqun görür, yaxşı seçmirdi. O, gözlərini sildi, burun yaylığını əsəbi bir hərəkətlə əl çantasının içinə qoydu, nəhayət, onu gördü: enlikürək alman zabitinin dalınca onun, öz Vanyasının gəldiyini gördü. Vanya düz qabağa baxaraq sakitcə yeriyirdi, ancaq onun üzündə Varvara Yakovlevnaya tanış olan utancaqlıqdan əsər-ələmət yox idi.

Varvara Yakovlevna özünü güclə saxlayaraq boğula-boğula, gözlərinin yaşını axıda-axıda baxırdı. Bu onun Vanyası idi, həmişəki kimi sifəti günəşdən yanmış, lakin çox arıqlamışdı və dodaqlarının yanında balaca qırışlar var idi.

Birdən Varvara Yakovlevnanın əlləri daha bərk əsdi və o, əlindəki çantayı yerə saldı. O, camaatın arasında bir çoxunun Vanyanın qarşısında papağını başından tələsik çıxartdığını, çoxlarının isə paltoalarının qolunu gözlərinə tutduğunu gördü.

Sonra isə Varvara Yakovlevna küçənin yağışdan islanmış daş döşəməsinin üstünə haradansa bir dəstə quru Kırım çiçəkləri düşdüyünü gördü. Almanlar addımlarını yeyinlətdilər. Vanya kiməsə baxıb gülümsədi və gözləri yaşlı Varvara Yakovlevnanın ürəyi açıldı. Vanya indiyə qədər təkcə ona baxıb belə gülümsəyirdi.

Dəstə Varvara Yakovlevnanın bərabərinə çatanda onun qabağındakı adamlar aralandı, bir neçə əl ehtiyatla Varvara Yakovlevnadan yapışb onu qabağa, küçənin ortasına itələdilər və Varvara Yakovlevna Vanyadan bir neçə addım kənarda dayandı. Vanya onu gördü, rəngi qaçdı, ancaq heç bir hərəkəti ilə, heç bir sözü ilə ələyən titrəyən bu balaca qarını tanıdığını bürüzə vermədi. Varvara Yakovlevna ona yalvarıcı, ümitsiz nəzərlərlə baxırdı.

– Bağışla məni, Vanya! – deyə Varvara Yakovlevna dilləndi və elə acı-acı ağladı ki, Vanyanın ona necə tələsik və nəvazişlə baxdığını, alman zabitanın boğuc səslə ona “geriyə” – deyə qışqıraraq söydüyünü, Yeqor Petroviçin və qoca Spironun yenidən onu camaatın arasına dartıb, adamların onu almanlardan təzəcə gizlətdiklərini hiss etmədi. Yadında qalan ancaq bu olmuşdu ki, sonradan Yeqor Petroviç və Spiro onu düzənlikdən, sınıq kirəmitlərin arasından, əhəngdən ağarmış qanqal kollarının arasından keçirib aparmışdılar. Varvara Yakovlevna öz-özünə mızıldanırdı:

– Lazım deyil. Məni buraxın. Mən burada qalacağam. Buraxın!

Ancaq Yeqor Petroviç ilə Spiro onun qollarından möhkəm tutmuşdular və ona heç bir cavab vermirdilər.

Yeqor Petroviç Varvara Yakovlevnanı anbara gətirdi, taxtın üstünə uzatdı, əlinə keçən yun şeyi üstünə örtüdü. Varvara Yakovlevna isə elə titrəyirdi ki, dişləri taqqıldayırdı, var gücü ilə köhnə boz şalının ucunu dartışdırmağa çalışır, öz-özünə pıçıldaırdı: “İlahi, bu nədir belə? Bu nədir belə” – boğazından isə hərdən bir qəhərini boğmağa çalışsan adamlarda olduğu kimi nazik ciyilti səsi çıxırdı.

Bu günü necə başa vurduğu Varvara Yakovlevnanın yadında deyil. Bu gün qaranlıq, tufanlı və yağmurlu idi – belə qış günləri tez keçib gedər. Bütün bunların həqiqətən olub-olmadığı Varvara Yakovlevnanın yadında deyildi. Dəniz həmişəkindən bərk uğuldayırdı. Külək daş burunların üstündəki quru kolları qırır, yağış adamı elə bil ki, qırmanclayırdı.

Gecə qəfildən qopan bərk gurultu, dənizin uğultusuna qarışdı, fitlərin, mərmilərin uğultuları, partlayış səsləri, pulemyotların şaqqıltısı dağlarda əks-səda verdi. Yeqor Petroviç anbara, Varvara Yakovlevnanın yanına yüyürüb, qaranlıqda ona nə isə qışqırdı. Ancaq Varvara Yakovlevna bu yağışlı gecənin uzaqdan gələn fasiləsiz “ura” çığırtılarından necə lərzəyə gəldiyini eşitməyincə Yeqor Petroviçin ona nə qışqırdığını başa düşmədi. Bu çığırtı səsləri artır, sahil boyu yayılır, Karantinin ensiz küçələrinə gəlib çatır, enişlərlə şəhərə yayılır.

– Bizimkilər! – deyə Yeqor Petroviç qışqırır və sarı xirtdəyi qalxıb-enirdi. Yeqor Petroviç hıçqırırdı, gülürdü, sonra təzədən hıçqırmağa başlayırdı.

Şəhərə yaxın sovet desantları şəhəri tutdu. Sovet təyyarəçiləri alman batareyalarını bombardman edib məhv etdiklərinə görə də şəhərə desant çıxartmaq mümkün olmuşdu.

Yeqor Petroviç Varvara Yakovlevnaya belə dedi. İndi o, Varvara Yakovlevnanın mətbəxində əlləşir, onun üçün çay qaynadırdı.

– Deməli, mənim Vanyam da?.. – deyə Varvara Yakovlevna soruşdu və səsi qırıldı.

Yeqor Petroviç dedi:

– Vanyanın tayı-bərabəri yoxdur. Varvara Yakovlevna, indi bizim şəhərin bütün uşaqları sizin nəvələrinizdir. Böyük ailəniz var! Axı onları ölümdən Vanya xilas etdi.

Varvara Yakovlevna üzünü divara çevirdi, yenidən ağladı, ancaq o, elə xısın-xısın ağlayırdı ki, Yeqor Petroviç heç bir şey eşitmirdi.

Ona elə gəldi ki, Varvara Yakovlevna yuxuya getdi.

Mətbəxdə çaydan qaynayırdı, qapağı atılıb düşürdü. Alçaq buludların arasından günəş boylandı. Günəş çaydanın lüləyindən çıxan buxarı işıqlandırdı və buxarın kölgəsi bir yerdə durmadan uçur, göy tüstü şəklində ağ divarın üzəri ilə axıb keçir və heç vəchlə uçub gedə bilmirdi.

BİR QUTU PAPIROS

Yay yağışlı keçirdi. Çayın kənarındakı şəhər bağında gicitkən skamyalardan hündürə qalxıb qəbir daşlarının üstünü örtmüşdü. Daşın üstündə: “Sibirlilərdən – Sibir yazıçısına” sözləri yazılmışdı.

Qonşuluqdakı hərbi xəstəxanadan yaralılar tez-tez bağa gəlir, qəbir daşının üstündə oturaraq papiros çəkir, çaya tamaşa edir, təəccüblənirdilər. Dərin və əzəmətli çay qurumuş bağlı gil dağın yanından dövrə vurub elə uzaqlara axıb gedirdi ki, bu uzaqlara bir dəfə baxan kimi adamın ürəyi açılırdı.

Hərdənbir ayaqyalın bir oğlan uşağı əlində vedrə bağa gəlib hasara afişalar yapışırdı. Döyüşçülər afişaları oxuyub hirsələnirdilər, aşağıda, şəhərdə, kinoda yeni filmlər göstərilirdi, baş həkim isə döyüşçülərə çox az hallarda şəhərə getməyə icazə verirdi və lağ edib deyirdi ki, darıxanda adamın yaraları daha tez sağalır.

Cəbhə yaxınlığındakı cənub şəhərindən heyvanxananın gətirilməsi haqqında afişa vurulanda döyüşçülər doğrudan da həyəcanlandılar. Hətta qərara aldılar ki, baş həkimin yanına xahişə iki dostu – sapojkalı (Rusiyada belə bir şəhər vardır) nişançı Fedotkini və tiraspollu Naum Berşadskini göndərsinlər ki, sağalan yaralılara heyvanxanaya getməyə icazə versin. Ancaq Berşadski həkimin yanına getməkdən qəti olaraq boyun qaçırdı və dedi ki, bunun üçün onun çox əsaslı səbəbi var.

Səbəb doğrudan da vardı, bu, afişanın altındakı “Heyvanxananın direktoru Rozaliya Berşadskaya” yazısı idi. Naum bu yazını oxuyan kimi o dəqiqə darıxdı və ruhdan düşdü.

İş onda idi ki, Rozaliya Berşadskaya Naumun anası idi. Uşaqlıqdan o, Naumu “lüt” çağırırdı. Bunun üçün qarının əlbəttə, özünün əsası vardı: Naum necə gəldi oxuyurdu, göyərçin uçurtağı, dal həyətlərdə oyun oynamağı, Dnestrin sahilindəki bostanlara hücum edib, dişsiz gözətçilərin qovunlarını oğurlamağı üstün tuturdu. Naum xasiyyətə pis adam deyildi. O, bunu bilirdi, əgər həyatda özünü belə yelbeyin aparırdısa, bunun təqsiri onda deyildi.

Hər şeydən əvvəl Rozaliya Berşadskayanın oğluna dostbazlıqla pul qazanması üstündə acığı tuturdu.

Naumun qanının niyə qaraldığının səbəbi aydındır. O, ürəyində anası ilə görüşmək həsrətində olsa da, aşkarda onunla qəfildən görüşməkdən qorxurdu. Hər necə olsa da o, rahatlıq bilməyən bu

qarını sevirdi. Qızmar günəş, hay-küylü bazarlar, ərik qoxusu – onun bütün bu uşaqlıq xatirələri anası ilə bağlı idi.

Bir dəfə axşamçağı Naum öz uşaqlıq çağları barədə Fedotkinə danışdı, ancaq o, bu söhbətə laqeydliklə qulaq asdı, Naum bundan incidi. Naumu bir şey pərt edirdi ki, fındıqburun, çilli Fedotkin uşaqlıq xatirələri kimi bir şeyə belə laqeyd baxır.

Heyvanlar bombardmanlardan sonra uzun müddət sakit ola bilmirdi. Şəhərdə bir yük maşını uğultu salan kimi heyvanlar göyə baxır, həyəcanlanır və həyəcandan iştahadan düşürdü. Bu vaxt qoca gözətçi David Rozaliya Borisovnanın yanına gəlib əlindəki bir parça çiy əti hirsə kassanın pəncərəsindən içəri ataraq ucadan söyüş söyməyə başlayırdı.

Rozaliya Borisovna özünü saxlayaraq cavab verirdi:

– Əti götürün, əsəblərinizi sakitləşdirin.

Hərbi xəstəxanadakı yaralı döyüşçülər heyvanxanaya gələndə kimi dava-dalaşlar hər gün baş verirdi.

Rozaliya Borisovna gülümsündü, Davidə etibar etməyərək heyvanların xasiyyətindən döyüşçülərə özü danışdı.

Döyüşçülər heyvanlara tamaşa edib getdilər, ancaq onlardan biri kassanın qabağında ayaq saxlayıb oturdu, papiros çəkdi.

O dedi:

– Ayağım incidir. Bir az dincəlim, çıxıb gedəcəyəm.

Rozaliya Borisovna cavab verdi:

– Buyurun! Çay istəyirsinizmi?

Döyüşçü çaydan boyun qaçırtmadı.

O dedi:

– Cəbhədə bir adam tanıyırdım, familiyası Berşadski idi.

Rozaliya Borisovna nazik səsle dedi:

– Ah, yoldaş, mənim oğlum cəbhədədir. Dörd il olar ki, onu ot tayasına düşən iyənə kimi axtarıram. Adı nə idi?

– Adı Naum idi, – deyə döyüşçü mızıldandı Rozaliya Borisovnaya ehtiyatla baxdı.

Rozaliya Borisovna qışqırıb:

– Elə o imiş! – deyə güldü. – Mənim lütüm! Siz onunla bir his-sədəydiniz?

Əsgər cavab verdi:

– Yox. Mən onu uzaqdan-uzağa tanıyırdım. O, hərbi ticarət idarəsinin laryokunda satıcı idi.

Rozaliya Borisovna ayağa qalxdı, acığından qıpqırmızı qızardı, əllərini göyə qaldırıb silkələdi:

– Mən elə belə də bilirdim. Qorxaq! Dostbazlıqla iş görənlər! Başqaları almanlarla vuruşur, o isə cəbhə arxasında laryokda alver edir. Özünə yer tapıb? Vay mənə, qoca çağında mənə biabır elədi! Mən ona göstərəm ki, mənim oğlum cəbhədə nə etməlidir. Gör mən onun başına nə oyun açaram! Mən onu məcbur edərdim ki, əlinə avtomat alıb necə lazımdır döyüşsün. Saticılıq eləmək, işə bir bax! Özü də nə satır?

Yaralı qorxa-qorxa mızıldandı:

– Yaralıları maxorka ilə təchiz edir.

Rozaliya Borisovna qışqırdı:

– Onu görüm bu maxorkadan boğulsun!

Döyüşçü çayı yaddan çıxarıb axsaya-axsaya tələsik hərbi xəstəxanaya sarı yollandı.

Fedotkin qarı ilə söhbəti barədə Nauma heç bir söz demədi, ancaq iki gündən sonra heyvanxanaya gəlib kassaya yaxınlaşdı, Rozaliya Borisovna kassanın dalında oturmuşdu. Fedotkin başını pəncərədən içəri salıb tələsik dedi:

– Sizin oğlunuz maxorka satsa da, qoçaq oğlandır, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Rozaliya Borisovna acıqla mızıldandı:

– Hə-hə! Cavan oğlan, mənə aldatmayın. Mən onu sizdən yaxşı tanıyıram.

Fedotkin dedi:

– İxtiyar sizindir, ancaq yalan danışmağın mənə nə xeyri. O, mənə nə kirvəm, nə də qardaşımdır, mənəmlə xəstəxanada çarpayı qonşusudur.

– O, buradadır?! – deyərək Rozaliya Borisovna qışqıraraq yerindən atıldı.

Fedotkin üzünü yana tutub tələsik cavab verdi:

– Xəstəxanadan təzəcə çıxıb. Siz qulaq asın, görün nə deyirəm. Almanlar bizim uzun müddətli atəş nöqtəsini mühasirə etdilər, əmr belə idi ki, kömək gəlincə, səhər açılınca oranı əldə saxlayaq. Atəş nöqtəsinin komandiri telefonla dedi: “Davam gətirərik, atəş nöqtəsini əldən vermərik, ancaq pulemyot patronumuz azdır, barı bir qullab çəkməyə tütünümüz olaydı. Bir çimdik tütün olmayandan sonra nə etmək olar! Hə! Tütünsüz adamın ürəyi qısıılır, gözlərinin qabağına

qaranlıq çökür”. Bu vaxt bizim hissəyə təsadüfən gələn Naum Bərsadski irəli çıxdı, dedi ki, atəş nöqtəsinə patron, tütün və kibrit gətirər. Naum leytenantı dedi: “Mənə kömək üçün bir adam verin, axı mənə on əlim yoxdur ki”. Leytenant razılaşdı və Naum atəş nöqtəsinə tərəf süründü. Ancaq onun necə gedib gəldiyi heç kəsə məlum deyil, hər halda sürünüb gəldi, hamuya tütün verdi, komandir isə bir qutu əla papiros gətirdi. Komandir həlak olanda təcrübəli, oxumuş adam kimi Naum rəhbərliyi ələ aldı, kömək gəlincə, səhər açılınca atəş nöqtəsini əldə saxladı. Siz deyirsiniz ki, lütdür! Döyüşçüyə belə sözləri eşitmək ağırdır.

Rozaliya Borisovna ağladı və Fedotkini uzun müddət yanından buraxmadı. O, axırda Fedotkinə dedi:

– Görürsünüz, yoldaş, yaxşı tərbiyə heç vaxt səmərəsiz olmur. Ancaq bir şeyə təəssüflənirəm ki, xəstəxanadan çıxıb gedib və artıq bu şəhərdə yoxdur.

– İndi ki, siz onu bağışlamısınız, əlbəttə çox təəssüf, – deyərək döyüşçü dilləndi. Hərbi xəstəxanaya qayıdanda isə Naumu danlayıb öz-özünə deyirdi:

– Bu Naum başısoyuq adamdır, qoy cəhənnəm olsun!

Sabahı günü Naum heyvanxanaya gəldi. Rozaliya Borisovna onu tutub elə qucaqladı ki, Naum boğula-boğula ancaq bunu deyərək bildi:

– Anacan, bəsdirin! Bu nə rəftardır!

Sibir şəhərində baş vermiş bu balaca əhvalat belə qurtardı.

Naum cəbhəyə getdi, yaralılar qəbir daşının üstündə oturub Naum və Rozaliya Borisovna haqqındakı əhvalatı bir-birlərinə danışaraq deyirdilər ki, ananın sözü adamın ürəyində yatıb qalır, toxum kimi cücərir, bəhrə verir.

Rozaliya Borisovna hər dəfə köhnə bağa gələn uzaqdan döyüşçülərin mahnısına qulaq asar və ağlayardı, axı onun Naumu qoltuq ağaclarına söykənə-söykənə bu bağda gəzişirdi. Döyüşçülər çox ürəklə və kədərlə oxuyurdular, elə bil ki, yatmış ananı ehtiyatla öpən oğul kimi öz mahnılarını doğma ölkələrinə bəxş edirdilər.

ŞÜŞƏ MUNCUQ

Səhərin açılması kənd daxmalarının hamısında – istər bizim yerlərdə, Kostroma yaxınlığında, istər Ukraynada, istərsə də Karpat dağlarının ətəyindəki qutsul kəndlərində bir cür olur. Daxmalardan turş çörək iyi gəlir, qoca ah çəkir, yuxulu toyuqlar dəhlizdə qıqqıldaşır, divar saati tez-tez çıqqıldaşır.

Sonra bayırda hava mavi rəngə çalmağa başlayır, pəncərə şüşələrinin tərləməsindən başa düşürsən ki, bayırda yaz ayazı var, göyün üzü açıqdır, otların üstünə şəh düşüb. Yavaş-yavaş qapının üstündəki İsanın çarmıxa çəkilmiş qara təsvirini, kətilin üstündəki qolsuz dəri kürkü, onun da üstündəki rəngi solmuş fetr şlyapanı seçir və yadına düşür ki, bura Kostroma yaxınlığındakı kənd yox, sərhədimizin ən qərbindəki Qutsuliyadır. Pəncərənin dalından seçilən göy buludlar heç də bulud yox, Karpat dağlarıdır. Uzaq dağlarda, meşənin dalında, dumanın arxasında toplar ara vermədən atəş açır. Döyüş günü başlayır.

Əl-üzünü yumağa həyəət çıxırsan. Gecə vaxtı başındakı qarmarışıq fikirlər soyuq suyun təsirindən o saat çəkilib gedir, bütünü dünənki günü, hər şeyi aydınca xatırlayırsan.

Evin qabağındakı talada o qədər çobanyastığı çiçəyi var ki, döyüşçülər düzənlikdən keçib getməkdən çəkinirlər, çiçəklərin yanından dolanıb keçirlər. Talanın ortasında tək bir itburnu kolu bitmişdir. Səhərin sərinində o gündüzdəkinə nisbətən daha tünd ətir saçır. Günəş hələ dağların dalından boylanmayıb, ancaq cənub yamaclarındakı meşələrin təpələri artıq onun ilkin şüalarından pas rənginə çalır.

İqnat baba nəvəsi Qanya ilə birlikdə bu komada olur. Baba çox qoca və xəstədir. O, köhnənin odunçusudur. Artıq bir il olar ki, baba ağır baltanı əlində tuta bilmir. Baba deyir: “Allaha şükür ki, rus toplarını görəndə xaç çevirməyə əlimdə güc oldu”. Baba kilsəyə də gedə bilmir. Kilsəyə onu Qanya aparır. Baba kilsədə kağız güllələrlə bəzədilmiş məhrabın qabağında diz çökür, onun başındakı ağ, pırtlaşıq saçları titrəyir, o, taxıl üçün, öz “yurdunun” lənətə gəlmiş şvablardan azad edildiyi və qocaya öz doğma ölkəsində bir baharı da görməyi qismət etdiyi üçün Allaha şükür eləyir.

Bu ölkə çox gözəldir. Qutsulyanı yüngül duman araya alıb. Elə bil ki, bu yumşaq təpələrin üzərindəki duman ilk bahar otlarının, güllərinin və yarpaqlarının nəfəs almasından, şumlanmış torpaqdan, yerdən baş qaldıran yaşıl otlardan yaranır.

Guruldayan dəyirman çarxlarının üstündəki balaca qövs-qüzəhlər titrəşir, sahil boyundakı ağ söyüdüün qara budaqlarına su damcıları sıçrayır.

Təpələr bir-birini əvəz edir, üfüqdən-üfüqə doğru uzanır, təpələr yaşıllıqdan və işıqdan ibarət dalğalara bənzəyir. Göyün üzü elə təmiz və sıxdır ki, istər-istəməz ona köhnə adı ilə göy qübbəsi demək istəyirsən. Günəş sarıya çalır. Adam hər nəfəs aldıqca elə bil ki, şam ağacı qabığı və qardan ibarət şəfaverici şərbət içir; qar hələ dağların zirvəsində ərilməyib.

Biz bu kəndi ancaq dünən tutmuşuq. Əhali hələ də almanlardan qaçıb meşələrdə gizlənmişdir. Kənddə uşaqlardan, qarılardan və əldən düşmüş qocalardan savayı heç kəs yox idi. Almanlar yaxında, tək-cə bir dağ yolunun üstündə, dərənin dalına çəkilmişdilər. Sıldırım yerlərdən keçib almanlardan da yuxarıya, Çeşske Lono adlanan qayaya qalxmaq üçün bələdçi lazım idi. Ancaq oradan, yuxarıdan almanları qovub yolu təmizləmək olardı. Leytenantın yanına bələdçi əvəzinə on yaşlı bir qız gətirdilər. Qızın ayaqlarında təzə postollar, əynində ətəyi ağ baftalı, uzun, tünd qırmızı tuman və üstündə çoxlu sədəf düymələri olan qolsuz sarı kürk, başında ipək yaylıq var idi. Bayramsayağı geyinib-kecinmiş balaca qız başını aşağı salıb göy önlüyünün qırağını əlləşdirə-əlləşdirə dayanıb gözləyirdi.

Özünü itirmiş leytenant soruşdu:

– Yoxsa bundan yaşlı bələdçi yoxdur?

Bu vaxt yanaşı dayanmış qocalar bir-birinin üzünə baxdılar, fetr şlyapalarını çıxarıb peysərlərini qaşıya-qaşıya başa saldılar ki, qız bu yerlərdə məşhur ovçu və odunçu İqnat babanın nəvəsidir və çox təəssüf ki, ondan başqa heç kim Çeşske Lononun yolunu tanımır. Əlbəttə ki, İqnat özü tanıyır, ancaq bir il olar ki, o, dağlara getmir, çox zəifləyib.

Leytenant şübhə ilə başını buladı.

Leytenant qızdan soruşdu:

– Aparıb çıxararsan, azmazsan ki?

– Aha! – deyə qız cavab verib qızardı.

– Elə apar ki, heç quş da xəbər tutmasın.

– Aha! – deyə qız cavab verib daha bərk qızardı.

– Bəs qorxmursan? – deyə leytenant ciddi soruşdu.

Onları dövrəyə almış döyüşçülər qaşqabaqlarını sallamışdılar. Belə də bələdçi olar! Danışığı çox qeyri-ciddi şəkil aldı.

Qız cavab vermədi. O, təkə iri, mavi gözlərini yuxarı qaldırıb gülümsündü və təzədən başını aşağı saldı. Leytenant da istər-istəməz gülümsündü. Döyüşçülər də gülümsədilər. Heç kəs bu qara kirpiklərin altındakı gözlərin belə xoşbəxtcəsinə və utancaq-utancaq baxacağını gözləməirdi.

Hamı susurdu. Təkə oynaqgözlü, pırtlaşıqsaçlı bir oğlan uşağı çəpərin dalından boylanıb həsədlə ucadan dedi: “Eh, Qanka! Qız qaşqabağını salladı. Döyüşçülər dönüb baxdılar. Oğlan gizləndi. Qocalar başlarını buladılar. Ay oğlan, həsəd aparmalı işdir. Doğrudan da, həsəd aparmalı işdir!

Qız dəstəni Çeşske Lonoya apardı. Yol almanlardan təmizləndi. Axşamçağı qız yaralanmış döyüşçü Maleyev ilə qayıtdı. Bu döyüşçü intizamlı, qoçaq əsgər idi, heç bir nöqsanı yox idi, təkə bir az çox danışırdı.

Axşam Maleyev İqnatın evinin qabağındakı daşın üstündə oturub, sarğılı sağ əlini qabağa uzadaraq qocalarla söhbət edə-edə süd içirdi. Qocalar hörmətlə, nəvazişlə qulaq asırdılarsa da, ancaq çətin ki, bir şey başa düşəydilər. Maleyev ryazanlı idi. Onun qutsullarla apardığı söhbət çox da ağıla batan deyildi.

Maleyev deyirdi:

– Eybi yoxdur, bizim rəislər onu mükafatlandıracaqlar. Sözsüz! Cəldliyinə və qoçaqlığına görə! Biz qoçaqlıq göstərni yaddan çıxarmırıq. Belə ki, vətəndaş qocalar, siz buna şübhə etməyin.

Qocalar başlarını tərpədir, gülümsəyirdilər.

Maleyev deyirdi:

– Rəislər öz yerində, döyüşçülər də bu qızdan çox razıdırlar və onu tərifləməkdən yorulmurlar. Gərək döyüşçülər bu iş üçün ona bir şey hədiyyə verəydilər. Ancaq iş bundadır ki, fikirləşib heç bir şey tapmırıq. Özünüz bilirsiniz ki, döyüşçülərin əşya çantalarında toxunulmaz ehtiyat şeyləri, patron çantalarında isə patron olur, Ona isə, kukladan-zaddan lazımdır.

Maleyev döyüşçülərin həyat şəraitindən belə şeylər danışdıqca bic-bic göz vurur, utancaq qıza baxa-baxa cibində nəyi isə cingildədi, ancaq heç kəs onun eyhamlı danışığını başa düşmədi.

Maleyev şüshə muncuğu cibində gizlətməmişdi. Muncuğu Maleyevə leytenant vermişdi və əmr etmişdi ki, onu səhər ancaq mümkün olduqca gözlənilmədən Qanaya bağışlasın. Hədiyyəni kobud şəkildə

də elə-belə çıxarıb qızın ovcuna qoyub deməsin ki, “Ala, götür!” – bir az nəzakətlə və sirli şəkildə təqdim etsin.

Maleyev öhdəsinə düşən vəzifəni yaxşıca başa düşdü, bunu çətin, cəncəlli iş hesab etsə də, bu tapşırığı sevinclə yerinə yetirməyə hazırlaşdı.

Qaranlıqda qocalar dağılışdılar. Karpat dağlarının üstündəki ulduzlar işıq saçdı, şlalələr daha bərk guruldamağa başladı. Gecə meşələrdən rütubət və yabanı otların iyi gəldi.

İqnat baba, Maleyev və Qanya evin qabağında hələ çox oturdu-lar. Maleyev susdu. Qanya çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Sizin yerdə, Moskvadan o tayda çaylar bizim çaylarımız kimidir? Ya da ki, başqa cürdür?

Maleyev cavab verdi:

– Başqa cürdür. Sizin çaylar da yaxşıdır, bizim çaylar da. Bizim çaylar enlidir, suları dumdurudur, sahillərində çoxlu gül-çiçək və ot var. Çaylarımız axıb uzaq Kırım dənizlərinə tökülür. Bu çaylarla qırmızı ipək bayraqlı ağ gəmilər üzür və sahil boyundakı saysız-hesabsız şəhərlərimizin işıqları alışıb-yanır.

Qanya soruşdu:

– Meşələriniz də başqa cürdür?

Maleyev dedi:

– Meşələrimiz də başqa cürdür. Bizim meşələrimizdə çoxlu göbələk olur. Meşə min kilometrə uzanıb gedir. Göbələklər də müxtəlif olur; ağ göbələk, qara göbələk, sarı göbələk. Meşələrimizdə ağıllı bir quş – ağacdələn olur. Hər bir ağacı dimdiyi ilə dəlir, yoxlayır. Hansı ağac quruyub, ya da ki, çürüyüb, o ağacın gövdəsində meşəçilər üçün işarələr qoyur; yəni ki, şübhən olmasın, kəs!

Maleyev susdu. Qanya ondan daha heç nə barədə soruşmadı. Bu vaxt Maleyev özünü saxlaya bilmədi.

– Bəs niyə adamlar barədə bir şey soruşmursan? – deyə o soruşdu. – Soruşmursan ki, görəsən bizim adamlar necədir?

– Adamlara bələdəm! – deyə Qanya cavab verib gülümsündü.

Maleyev dedi:

– Bu düzdür! Səninlə söhbət eləmək adama ləzzət verir.

Səhər Maleyev yuxudan çox tez oyandı, evdən çıxıb ətrafına boylandı, cibindəki muncuğu çıxarıb evin yanındakı hörmə çəpərdən asdı, özü isə tində gizlənib gözləməyə başladı. Qanya çaya su gətirməyə getmişdi və qayıdanbaş çəpərin yanından keçəcəkdi.

Maleyevin fikrinə, qız muncuğu hökmən görməli idi. Maleyev nahaq yerə muncuqları xeyli püfləyib, şinelinə silməmişdi ki, muncuq günəş altında bir ovuc almaz kimi bərq verirdi.

Qanya cığırdı görünürdü. Maleyev gözünü ondan çəkmirdi.

Qanya muncuğu gördü, ayaq saxladı; gülümsəyib vedrəni yerə qoydu, sonra arıq əlini çəkinə-çəkinə muncuğa uzatdı, çəpərə tərəf yeridi. Qız çəpərə elə ehtiyatla yaxınlaşırdı ki, elə bil, bir quşu uçuracağından qorxurdu.

Ancaq qız birdən qışqırdı, başındakı yaylığın uclarından yapışib ağladı.

Maleyev tindən təəccüblə çıxdı, saçları pırtlaşıq oğlanı gördü. O, parıldayan muncuğu ovcunun içində bərk-bərk tutub çəpərin yanınca qaçırdı.

“Yaman göz-qulaq oldum!” – deyə Maleyev fikrindən keçirdi və dəhşətli səslə qışqırdı:

– At! Sənə deyirəm, yerə at! Yoxsa peşman olarsan!

Oğlan dönüb baxdı, muncuğu otların içinə atdı və daha bərk qaçmağa başladı.

Hər şey leytenantın istəmədiyi kimi oldu. Maleyev muncuğu götürdü, ağlayan Qanaya yaxınlaşdı, muncuğu onun ovcuna basdı, qıpqırmızı qızarıb mızıldandı:

– Bu sənindir. Al!

Əlbəttə, hər şey kobud şəkildə və heç bir müəmmasız başa gəldi, ancaq Qanya yaşlı gözlərini qaldırıb Maleyevə elə minnətdarlıqla baxdı ki, Maleyev dal-dalı çəkilib ancaq bunu deyə bildi:

– Rəislər öz yerində, əlbəttə... Bunu biz döyüşçülər veririk.

İqnat baba kandarda dayanıb gülümsəyirdi. Maleyev ilə Qanya ona yaxınlaşanda baba Qanyadan muncuğu alıb günəşə tutaraq cingildətdi, sonra onu Qanyanın boynuna salıb dedi:

– Bu boyunbağı qızıldan da gözəldir. Eh, canım-ciyərim, sən nurlu gözlərinə xoşbəxtlik nəşib olacaq. Belə adamlarla xoşbəxt olacaqsan!

Qanya içində su olan vedrəni otların üstünə qoydu, utanıb sevinçək nəzərlərlə muncuğa tamaşa etdi. Vedrənin içindəki su çalxalanır, günəşi əks edir, qızın qarayanız boynundakı muncuğu altdan işıqlandırır və muncuq onlarca balaca ulduzlar kimi qızın boynunda alışıb-yanırdı.

1944

BALACA ÇOBAN

Çoxlu şəh düşmüşdü. Şeh özü də soyuq, əsl sentyabr şəhi idi. Şeh hündür otlardan adamın üzünə, ağaclardan çaya damcılanıb düşürdü, qaralmış sular aram-aram halqalanırdı.

Bu şəhdən iliklərimə qədər islanmışdım, buna görə də ocaq qaladım. Tüstü qara şamların və küknarların təpəsinə çatırdı. Qara şamın yarpaqları artıq tökülmüşdü. Külək olmadığına baxmayaraq, onların incə, qısa qızılı saçlara bənzər iynələri yuxarıdan tökülürdü. Ocağın yanındakı qara şama qonmuş naməlum bir quş cığıldayırdı. Bu qış, elə bil ki, buranın meşə dəlləyi idi və qayçısını şaqqıldadaraq iynə yarpaqlarını kəsib qısaldır, bu iynələri aşağı, mənəmə başıma, çayın, ocağın üstünə tökürdü.

Mən pal-paltarımı qurudub çaya baxırdım. Sarı yarpaqlar ada halında üzürdü, ağac kötöklərinə ilişib qalırdı. Arxadan yenə qalaq-qalaq yarpaq üzüb gəlirdi. Onlar çayın qabağını saxlayır, sonra aramla dönüb kötöklərin çaynaqlarından xilas olur, nəhayət, azadlığa çıxır, günəş üzərlərinə işıq salanda qızıl kimi bərq verir, kolların kölgəsi üstlərinə düşəndə isə sönüb qarala-qarala üzüb gedirdilər.

Çayda almanlarla müharibə vaxtından tərək edilmiş keçidlər – üstünü yağlı otu və qızılağac basmış bərələr və çayın dayaz yerində ilişib qalmış tirlər qalmışdı. Bunlar ətraflarında suyu köpükləndirirdi.

Ocağın ətrafındakı kollar çırıldadı. Kolların arasından yaş bir inək başı görünürdü. İnək havanı iylədi, ucadan nəfəs aldı, tərəlli başını mənə tərpetdi. O dəqiqə lap yaxınlıqda qırmanc şaqqıldadı və kim idisə qışqırdı:

– Paraska, haraya! Ay yaramaz, hara soxulursan?

Paraska özünü yana atdı, kolları özə-özə yox oldu. Kolların arasından balaca bir çoban çıxdı. Belə balaca çobanlara hər bir kəndimizdə rast gəlmək olar. Çobanın balaca ağsaçlı başında böyük kartuz, əynində cırıq sırtıqlı, əlində uzun qırmanc var idi. O, qırmancı yaş otların üzəri ilə dalınca sürüyürdü.

Balaca çoban burnunu çəkdi, sırtıqlısının yerə dəyən qolu ilə burnunu sildi, mənə baxdı və xırıltılı səslə dedi:

– Salam! Şeh adamı lap isladır. Daha əldən düşdüm.

Mən təklif elədim:

– Gəl üst-başını qurut!

– Bu mümkündür, – deyə balaca çoban cavab verib yaxına gəldi, ocağın qırağında sallağı oturdu. – Siz səyyahsınız?

– Bəli, səyyaham, – deyə cavab verdim.

Oğlan dedi:

– Mən çoban Aleksey Kudışkinəm. Atamın yerində işləyirəm. Atam cəbhədədir. Doğrusu mən istədim ki, mehtər olum, ancaq sədr məni götürmədi. Dedi ki, balacasan, boyun çıxmayıb. Lyonkanı mehtər qoydu. Lyonka haranın mehtəridir! Əgər doğrudan tutuşsaq, mən onu ilk dəfədə yıxaram. Ucaboyludur, amma gücü yoxdur. Ona görə ki, adamın bütün gücü çiyinlərində olur, onun isə çiyinləri keçininki kimi ensizdir.

Oğlan susdu, sonra qəfildən soruşdu:

– Siz Missisipi çayını görmüsünüzmü? Amerikadadır.

– Yox, görməmişəm. Nə olub ki?

– Missisipi çayını çox görmək istəyirəm. Deyirlər ki, enli, Volqadan da böyük çaydır. Siz Volqa boyunda olmusunuz?

– Olmuşam.

Oğlan gülümsündü:

– Mənim atam orada yaralanıb, medal alıb. O, müharibə başlanana qədər bizim kənddə çoban idi.

Mən soruşdum:

– Missisipi çayını haradan tanıyırsan?

– Məktəbdən. Bir də atam deyib. O, hər şeyi bilirdi, hər bir ota bələd idi. Hər otun adını, harada bitdiyini, onun nə kimi xeyir, nə kimi zərər verdiyini bilirdi. Hər şeyi başa salırdı. Həm bizim ölkəyə, həm də başqa ölkələrə bələd idi. Bu düzdür mü ki, almaz dağları var, almaz torpağın dərinliklərindədir, ona çatmaq üçün torpağı maşınlarla yüz illərlə qazmaq lazımdır?

Mən cavab verdim:

– Bilmirom. Bu dağlar barəsində nədənsə heç bir şey eşitməmişəm.

Oğlan dedi:

– Atam isə eşitmişdi. Atam səyyah deyildi, amma səyahət barədə hər şeyi bilirdi. Butulka barədə necə, bir şey bilirsiniz?

– Hansı butulka barədə?

– Poçt butulkası barədə.

– Yox, eşitməmişəm.

Oğlan dedi:

– Mən indicə sizi başa salaram. Deməli səyyah gəmidə üzür. Böyük okeanda. Matroslar əlbəttə ki, qiyam edirlər. Onlar üzmək istəməzlər. Evdə bol yeməkləri, bütün qışı qalanan sobaları, öz inəkləri, öz dirrikləri var, axşamlar isə qonşuya gedib dama oynamaq olar. Burada isə istidən və sudan başqa heç nə yoxdur. Odur ki, onlar qiyam edib səyyahı qayığa mindirirlər, təkbəşinə okeana buraxırlar. Özləri isə yelkənləri döndərüb, geri qayıdırlar. Okean səyyahı gətirib adam yaşamayan bir adaya çıxardır. Siz adam yaşamayan adalarda olmusunuz?

– Yox, – deyə cavab verdim.

– Bizim çayda belə adalar var, – deyə oğlan dilləndi, həyəcədən gözləri parıldadı, üzünü qızardı. – Bu adaların birində samur olur. Hə, dalğa onu adam yaşamayan adaya gətirib çıxardır. Orada təkcə palmalar xışıldayır, tutuquşular uçub qarılacaq, hələ yaxşı ki, şirin su olur. Budur o, qayıqdan bir butulka çıxarır, kağız yazır ki, dalğa onu bu adam yaşamayan adaya atıb. Butulkanın ağzını bağlayıb okeana atır. Butulkanı axır aparır, onu bir paroxodun komandası tutur, radio ilə xəbər verir ki, bu sərnəşinin təcili olaraq harayına çatmaq lazımdır. Onu xilas edirlər, matrosları isə admiral məhkəməsi mühakimə edir.

– Qiyama görə?

– Həm qiyama görə, həm də insafsızlıqlarına görə.

Acıqlı bir qadın səsi uzaqdan qışqırdı:

– Alyoşka! Haradasan?! Paraska kələmliyə girib.

Balaca çoban cavab verdi:

– Buradayam. İndicə qovaram.

O, ayağa durdu, sırıqlısına möhkəm bürünüb dedi:

– Gör nə ziyankar heyvandır. Bütöv bir naxır adamı bu Paraska yoran kimi yorub əldən salmaz. Hə, sağ olun!

O, kolluğa tərəf qaçdı. Uzaqdan qırmancın şaqqıltısı: “Ay şeytan, hara!” çığırtısı və inəyin narazı böyürtüsü eşidildi.

Mən ocağı söndürüb çay aşağı yollandım. Hər addım atdıqca çay daha sirlə və gözəl görünürdü. Çayın dik sahillərində ağcaqovaq pöhrəniyi boz divar kimi ucalırdı və ayrı-ayrı ağcaqovaqlardan sarı mayaotu asılmışdı, elə bil kim isə təzə həsirləri ağacın üstə sərmışdi ki, qurusun. Gah gövdəsi oyulmuş söyüd ağacı çayın o tərəfinə

körpü kimi uzanmışdı, ağacın yanında sudan enlibaş balıqlar sıçrayıb çıxırdı, gah da çay payızda qızılı və göy donunu geymiş meşəyə sarı dönərək özəmətlə axıb gedirdi.

Sahillərdə su gah yuyulmuş qumların arasından axır, gah da dərin, sakit göllər kimi dayanıb dururdu. Göllərin qırağında çayın dibindəki qaralmış palıdlar güclə seçilirdi. Bir yerdə isfəndan ağaclarından qırmızıya çalan dağ yamacı göründü, ağacların arasında isə qülləsi cəng atmış köhnə bir kilisə var idi.

Gün qüruba enəndə mən kənd yoluna çıxdım. Bu yol sahil boyu uzanırdı. Yenidən çayda ot basmış bərələr göründü. Uzaqdan bərələr adalara bənzəyirdi. Günəş batırdı, bərələrdən birində nə idisə göz-qamaşdırıcı şəkildə parıldıyırdı. Mən ha göz yetirdim, ancaq heç cür ayırd edə bilmədim ki, parıldayan konserv qabıdır, ya şüşə parçasıdır.

Çayın üstündən atılmış tirin üzərindən ehtiyatla bərəyə keçdim, öyilib gördüm ki, bu, adi pivə butulkasıdır. Sarmaşlıq bir neçə dəfə butulkanın boğazına dolaşmışdı. Mən butulkanı qaldırıb işıqda ona baxdım. Butulkanın ağzını mumlamışdılar. Onun içində nə isə ağarırdı. Bu, üçkünc bükülmüş məktub idi.

Mən butulkanın ağzını sındırdım, məktubu çıxartdım, ancaq oxuya bilmədim, məktub çox açıq karandaşla yazılmışdı, qaranlıq isə elə tez düşürdü ki, əyri-üyrü xətləri seçmək mümkün deyildi. Mən gərək tələsəydim ki, qaranlıq lap qovuşanadək dəmir yoluna çataydım. Cəngəllikdən yarpaqların sərinlik verən qoxusu gəlirdi. Talalarda hələ zəif işıq var idi. Buludlar yüksək səmada alışıb yanırdı.

Moskva qatarı gecə gəldi. Xəlvət meşələrdən, soyuq havadan və tənhalıqdan sonra papiros tüstüsü ilə dolu hay-küy vaqonlar mənə həddindən artıq rahat göründü. Mən yuxarı qatda fənərin yanında uzandım, məktubu çıxarıb oxudum. Məktub köhnə idi. Nədənsə tarixi xüsusilə iri xətlə yazılmışdı, tarixdən məktubun butulkada iki ilə yaxın qaldığı məlum olurdu.

“Atacan, salam. Bu məktubu sənə yazan oğlun Aleksey Kudışkindir. Sən nə qədər ki, cəbhədə düşmənlə dava eləyirsən, biz pis dolanmırıq, sənin gəlişini gözləyirik. Anam çobanlıq eləyir, mən də ona kömək edirəm. Ancaq mehtər olmağa həvəsim var. Çünki inəklərə nə qədər qulluq eləsən də, müşahidə aparmaq mümkün olmur. Ata minib istədiyini tərəfə nə işin oldu çapa bilərsən; inəklərlə, təkçə yanmış çəməno, bir də Mitya meşəsinə gedə bilərsən. Orada

isə tamaşa etməli nə var ki. Mən hər şeyi görmək, hər şeyi bilmək istəyirəm. Mən bərəyə minib sənənin yanına gələrdim, ancaq anam icazə verməz. Bir də deyirlər ki, buraxılış vərəqəsi olmadan cəbhəyə qoymurlar. Sən mənə yanında saxlayardın, sənə patron daşıyardım, ya da hərbi işdə lazım olan başqa iş görərdim. Mən hər işin öhdəsindən gələrdim. Sən isə döyüşlər ara verəndə mənə hərdənbir cürbəcür əhvalatlar danışardın. Mən bu məktubu səyyah kimi butulkanın içinə qoyub göndərirəm, çünki poçt ilə göndərmək mənim üçün maraqlı deyil. Bizim çayımız Volqaya tökülür, Volqa ilə butulka, yəqin ki, üzüb sənə çatır. Əgər butulkanı mina batırmasa, ya da ki, paroxodun çarxları altında qalıb, əzilməsə bir əsgər onu tapar, ünvanını oxuyub sənə çatdırar. Uşaqlar deyirlər ki, Volqaqrad böyük şəhərdir, uzunluğu qırx səkkiz kilometrdir və hər bir qarışı üstündə müharibə gedir. Bir də ki, məktubu butulkada ona görə göndərirəm ki, anam oxumasın, anam elə olur ki, sənə görə narahat olub ağlayır. Mən, ya da nənə onun göz yaşlarını görəndə heç xoşumuza gəlmir. Bil ki, sənə sağ-salamat gəlib çıxmağımı arzu edir və səni hər gün yada salır. Səni ürəkdən istəyən oğlun Aleksey.

Dəyirmançı oğlu Petka təyyarəçi olub. Deyirlər ki, bizim kəndin üzərindən uçub qanadlarını yelləyib, ancaq mən görmədim. Palıd kötüyünün yanındakı göldə o qədər enlibaş balıq var ki, gecəgündüz suyu şappıldadır. Axmaq tülkü, ovçu Potap babanın anbarından gecə səhvən ördək müqəvvasını aparıb. Baba iki gün deyindi. Mənə cavab yaz”.

Moskvada mən böyük çətinliyə düşmüşdüm, bilmirdim ki, bu məktubu nə edim? Alyoşanın atasının ünvanı söz yox ki, o vaxtdan dəyişilmişdi. Alyoşanı pərt eləməmək üçün bəzi yalana əl atmalı oldum, məktubu belə bir əlavə ilə ona göndərdim ki, butulkanın içində olan bu məktubu Xəzər dənizində üzən, “Krasnovodsk” paroxodunun komandası tapıb, məktubu yazanın ünvanına göndərir, çünki Volqaboyu döyüşləri çoxdandır ki, qələbə ilə qurtarıb və məktub göndərilən adam gələcək qələbələr üçün qərb istiqamətinə yola düşüb.

NƏNƏMİN BAĞÇASI

Maşanın atası Nikita müharibəyə gedəndən sonra nənənin evinin yanındakı köhnə bağçanın cığırlarını, ləklərini ayıpəncəsi və şüyüd kolları basdı, gicitkən isə sıx divar kimi qalxıb adamın ələyığını elə dalayırdı ki, Maşa ona yaxın düşməyə qorxurdu.

Serafima nənə ancaq ah çəkirdi, bu qoca vaxtında belə itaətsiz otların, ağacların və kolların öhdəsindən necə gəlsin?

Eşşəkarları bütün günü sıx otların arasında qaynaşır və vızıldayırdı. Hərdən onlar otların arasından qalxıb, Maşanın üstünə cumur, şappilti ilə onun sifətinə dəyir, cingilti ilə yuxarı, sığırçın yuvasından da yuxarıya qalxır, Maşanı qorxuzduqları üçün sevinirdilər. Ancaq onlar nahaq yerə sevinirdilər, yuxarıda – zəncirotu çiçəklərinin tükleri uçduğu hündürlükdə eşşəkarlarının axırına çıxırdılar. Orada cəld sığırçınlar eşşəkarlarını uça-uçatub tez udurdu. Eşşəkarlarının yaman tükli olmasına baxmayaraq sığırçınlardan heç biri çəçəmirdi.

Artırmanın yanında yağış suyu ilə dolu çəlləyə bir qurbağa düşmüşdü. Əvvəllər çiçəkləri suvarmaq üçün bu çəlləkdən su götürürdülər, ancaq indi su götürən yox idi və su çoxdan qaldığından ilıqlaşmış və yaşıl rəng almışdı. Maşa bu suyun içində yaşayan bir növ su heyvanlarının qaynaşmasına tamaşa eləməyi xoşlayırdı. Bunlar qara şüşə başlı sancaqlara bənzəyirdilər. Belə sancaqlar nənənin çarpayısının üstündəki xalçaya sancılmışdı.

Qurbağa çəlləkdən ancaq axşamlar çıxar, artırmanın yanında oturub tövsüyer, sığırçınlara baxardı. Qurbağa onlardan qorxurdu.

Sığırçınlar həmişə dolaşalarla dalaşır, sakitləşəndən sonra qocaman cökə ağacının budaqlarına qonar, pulemyot şaqqıltısına bənzər səslər çıxarırdı. Bu səsdən nəinki suyun altında sakitliyə alışmış qurbağanın, hətta nənənin də başı ağrımağa başlayardı. Nənə artırmaya çıxıb sığırçınları danlayar, onları dəsnulla qovalayardı.

Onda sığırçınlar ağacın yuxarı budaqlarına qalxar, odunçuların ağacları hıqqana-hıqqana mişarlamalarına oxşar səslər çıxarırdılar, bu isə pulemyot şaqqıltısından da pis idi.

Qurbağa bir də ətli pəncələri olan balaca ağac qurbağasından qorxurdu. O, budağın üstündə oturub, gözlərini bərəldir və dinmirdi. O, hərdənbir, yağışdan qabaq quruldayırdı. Onda bağda hər şey

sükuta dalar, uzaqlarda, meşədən o tərəfdə göyün necə guruldadığı eşidilirdi.

Qapağan adlı kürən it öz damına girər, xeyli vurnuxar, otları basıb əzər, dilxor-dilxor ah çəkərdi, ona görə ki, yağış ona heç gərək deyildi. Qapağan çox qorxaq idi. Yad adam gören kimi o saatca evin altındakı nəfəsliyə girib gizlənərdi və onu oradan heç bir vəchlə çəkib çıxarmaq mümkün olmazdı. İti nə qədər dilə tutardırsa o, quyruğunu bulayar, daha içərilərə, qaranlığa sürünüb gedərdi.

Sonra almanlar nənənin bağına yaxınlaşmağa başladılar. Onda kar qoca Semyon gəlib bağda yasəmən kolunun dalında iri bir çala qazıdı.

Semyon çala qaza-qaza almanları söyür, Maşaya deyirdi: “Sən əllərimə tüpürüb çala qazımağımıza tamaşa etməkdənsə, gedib nənə-nə sandığını qablaşdırmaqda kömək eləsən daha yaxşı olar. Sandığı basdırarıq, sabah Çalı qoşaram, Prolisova gedərik”. – “Bəs sonra?” – deyər Maşa soruşdu. Semyon cavab verdi: “Almanlar Prolisova gələ bilməzlər. Bizim uşaqlar orada dayanıblar, almanlara bundan o yana yol yoxdur”.

Semyon çalanı qazıb qurtardı: quyudan bir vedrə su çəkdi, içmək istədi, ancaq nə üçünsə fikrini dəyişdi, Serafima nənəni çağırdı, vedrənin içindəki suyu ona göstərər dedi: “Bax! Deməli, doğrudan da köçüb getmək vaxtı çatıb!”

Nənə suya baxıb başını buladı. Quyunun suyu həmişə ayna kimi dumduru olardı, indi isə suyun üzündə çürüntü, ağac ovuntusu və hətta balaca bir göbələk də üzürdü. Maşa heç bir şey başa düşmədi. Serafima nənə onu başa saldı ki, gecə yer titrəyib, suya quyunun divarlarından çoxlu zir-zibil tökülüb. Bir halda ki, yer titrəyib, deməli dava lap yaxındadır.

Axşam Semyon içində nənənin şeyləri: şalları, köhnə zəngli saati, foto şəkilləri, gümüş qaşıqları və Maşanın sevimli oyuncağı – taxta üstündəki iki böyük xoruz olan sandığı basdırdı. Xoruzların biri qara, o biri qırmızı idi və onlar taqqıltı ilə dənə dənəyə bilirdilər.

Ertəsi günü səhər Semyon Çalın belində gəldi, həyətdə yəhəri atın belindən götürdü, atı arabaya qoşdu, otaqlara getdi ki, ev ilə vidalaşsın.

Ancaq vidalaşmalı olmadı.

Evin yanından hamısı kaskalı üst-başları tozlu, günəşdən yamış, şən, çoxlu əsgərlərimiz gəlib keçdi. Semyon artırmanın qabağına bir vedrə su çıxartdı. Maşa da parç gətirdi.

Döyüşçülər ayaq saxlayıb, tərlı üzlərini silir, sudan içir və da-
nışdırdılar ki, almanların cəbhə xətti bu gecə yarılib, almanlar topları-
nı, avtomatlarını atıb geri çəkirlər, indi sandığı təzədən qazıyıb
çıxararaq sakit yaşaya bilərlər. Torpağımızı heç vəchlə almanlara
verən deyilik!

Serafima nənə döyüşçülərin dahnca, onların günəşdən bozarmış
tozlu kürəklərinə baxır, hey ağlayırdı, Maşanın atası Nikitaya xaç
çəkdiyi kimi onlara da xaç çəkirdi. Semyon yenə hirsənib deyirdi:
“Serafima Petrovna, düzgün iş görmürsünüz. Siz dərddən də ağla-
yrsınız, sevincdən də. Məncə bu, heç nəyə yaramaz”.

Sonra evin, meşənin üstü ilə təyyarələr uçuşmağa başladı. Günəş
onların üstünə düşüb bərq verirdi, təyyarələrin səsi elə cingiltili idi
ki, eşşəkarıları bağçada arxaları üstə çevrilib qorxudan özlərini ölü-
lüyə vurdu. Maşa onların bu hiyləsinə yaxşı bələd idi.

Sığırcınlar cökə ağacının lap təpəsinə yığısıb, orada əlləşir, cökə
ağacının çiçəklərini yerə tökür, başlarını yuxarı qaldıraraq təyyarələr-
rə baxır, pıçıldadırdı: “Hə, hə, bizimkilərdir! Hə, hə, bizimkilərdir!”.

Sabahı günü səhər əli sarğılı bir döyüşçü həyətə girib, artırmada
oturdu, kaskasını çıxarıb dedi:

– Yaralı qvardiyaçıya günəşdə qızınıb dincini almağa icazə verin.

Nənə döyüşçünü evə, süfrə başına çağırırdı. O, çəkmələrini ehti-
yatla taqqıldada-taqqıldada otaqlardan keçdi, o saatca otaqlardan
çörək, yovşan və dərman iyi gəldi.

Döyüşçü çörək qırıntılarını döşəməyə tökdüyü üçün hey üzr istə-
yirdi, bir əlilə yemək onun üçün çətin idi.

Maşa döyüşçüyə lazım olan hər şeyi kəsib verirdi, nənə isə sa-
mavarla əlləşirdi, sonra pətəkdən tünd bal çıxartdı, döyüşçü balı
görəndə köksü dolusu nəfəs aldı, gör nə yaxşı baldır!

Qapağan kandan bayırda dayanıb çəkinə-çəkinə gah döyüş-
çüyə, gah da döşəməyə tökülən çörək qırıntılarına baxır, ancaq bu
qırıntıları götürməyə cürət etmirdi, yəqin belə fikirləşirdi, bu döyüş-
çüyə qarşı hörmətsizlik olar.

Yeyib qurtarandan sonra döyüşçü təşəkkür elədi, təzədən artırma-
ya çıxıb oturdu, maxorka çəkdi. Göy tüstü bağıın üzərinə qalxdı. Cökə
ağacından öz torlarında başısağı sallanmış hörümçəklər maxorka
tüstüsünü udan kimi qorxaraq torlarını yığıb yuxarı qaçdı. Sığırcınlar
susdu, döyüşçüyə gah soldan, gah da sağdan baxdı, sonra gülməyə,
pulemyot kimi şaqqıldatmağa başladı.

Döyüşçü boylanıb çəlləyin içinə baxdı, sancağa oxşar çevik hey-
vanları, qurbağanı gördü, gülümsünüb dedi:

– Heyvanlara bax, ora-bura qaçışır! Əcəb yaxşı çəlləyiniz var.
Mən özüm Qorki şəhəri yaxınlığındakı Nel çayının yanındanam,
çəlləkçiyəm, qaşıqçıyam.

– Qasıqçı nədir? – deyə Maşa soruşdu.

Bu vaxt döyüşçü uzunboğaz çəkməsinin quncundan bir taxta
qaşıq çıxarıb Maşaya göstərdi. Qasıqdan kələm şorbası iyi gəlirdi.
Döyüşçü dedi:

– Baxın, mən belə qaşıqlar düzəldirəm. Cökə ağacından yonuram.
Amma rəngləyə bilmirəm. Bunları uzunçu bacım Daşa rəngləyir.

Nənə döyüşçüyə bağı başdan-başa alağ basdığından şikayət-
ləndi, ancaq döyüşçü bundan kədərlənmədi, əksinə, nənəni sakitləş-
dirib dedi:

– Bağıınız çox gözəldir. Oğlunuz cəbhədən qayıdana kimi qoyun
bağıınız dincəlsin. Torpağın da, ağacın da dincəlməyə və qüvvə
toplamağa ehtiyacı vardır.

Günəş altında hava isti idi, adamın yuxusu gəlirdi. Artırmanın
pillələrindən yapışqanlı qatran axırdı. Döyüşçü yırgalanıb mürğü
vurmağa başladı. Nənə onun üçün otaqda divanın üstündə yer sal-
maq istədi, ancaq döyüşçü heç vəchlə razı olmadı və xahiş etdi ki,
əgər mümkünə ona çardaqda yer salsınlar.

O dedi:

– Çardaqda yatmaqdan xoşum gəlir. Əldən düşüb yorulursan,
üşüyürsən, ora isə qurudur, günəşdən içərisi qızır, damdakı pəncə-
rədən külək əsir. Qiyamətdir!

Maşa döyüşçünü çardağa apardı. Oraya quru ot yığılmışdı. Döyüş-
çü şinelini otların üstünə sərib uzandı. O dəqiqə soba borusundan
incə arılar çıxıb döyüşçünün başı üstündə fırlanmağa başladı. Maşa
qorxdı.

Qız dedi:

– Onlar sizi yatmağa qoymayacaqlar. Sancacaqlar.

Döyüşçü cavab verib dedi:

– Arılar mənə toxunmaz, çünki yaralanandan bəri məndən dər-
man iyi gəlir. Təzəcə yuxuya getmək üçün isə mənə bir üsulum var.

– Nə üsuldur? – deyə Maşa soruşdu.

Döyüşçü cavab verdi:

– Yarpaqları sayacağam. Bax, damdakı pəncərədən görünən cökə ağacının yarpaqlarını yüzəcən sayıb, yuxuya gedəcəyəm.

Maşa döyüşçü ilə xudahafizləşdi və cırıldayan pilləkənlə yavaş-yavaş çardaqdan aşağı düşməyə başladı. Damdakı şüşəsi sınıq pəncərədən içəri çiçəklərini tökən cökə ağacının xoş qoxusu doldu.

Maşa aşağıda, pilləkənin ağzında ayaq saxlayanda artıq çardaqdan yavaş xorultu səsi gəldi, arılar sakitləşib soba borusuna çəkildi.

Maşa bağa çıxdı, cökə ağacına baxaraq güldü, məgər onun bütün yarpaqlarını saymaq olar! Axı yarpaqlar minlərcədir, o qədər çoxdur ki, günəş onların arasından ötüb keçə bilmir. Bu döyüşçü nə gülməlidir!

1945

ANNUŞKA

İkinci həftə idi ki, qara yel əsirdi. Ot çalanlar şikayətlənib deyirdilər ki, parkdakı ot yanıb, məftil kimi kobudlaşıb, onu biçmək mümkün deyil, dəryazın ağzını tez-tez itiləmək lazım gəlir.

İtilənən dəryazlar cingildəyir, bürkülü külək əsir, çöl yollarında sütun kimi toz göyə qalxırdı, yay ağır keçirdi. Yer çatlayırdı, göldəki su çəkilmişdi, gölün dibi danaların dırnağından batıq-batıq olmuşdu.

İstirahət evi parkının otunu çalmaq üçün pul verib biçinçi tutdular. Biçinçilər səy göstərir, hər bir kolu biçir, ancaq cökə ağacının altındakı balaca bir təpəyə dəymirdilər. Bu təpəyə ona görə dəymirdilər ki, üstünü sarı sünbüllər basmış təpə Anna adlı bir qızın qəbiri idi.

İstirahət evinin gözətçisi qoca Semyonun bu qəbir haqqındakı dolaşiq söhbətlərindən məlum oldu ki, yüz il bundan əvvəl Voronej meşşanı İvan Nikitin bu yerlərdə yaşayırmış. Onun Zadon yolunda bir karvansarası var imiş, boş vaxtlarında o, özü qoşduğu mahnıları qalın kontor dəftərinə yazarmış. Semyonun dediyinə görə İvan Savviç Annanın özünü asıb boğduğu budağı öz əli ilə mişarlayıb kəsmiş, bu yerə ağ rəng çəkmişdi. Bu hadisədən neçə illər keçməsinə baxmayaraq, rəng hələ də durur! İndinin özündə də bu budağın bitdiyi yerdə ağ rəng görünür.

Anna mülkədar Şlixtingin aktyoru idi. Bu mülkədar məşhur, “qaranquş kimi” qara hamar atlar saxlayırdı. Bu atlar üçün yulafı ona İvan Savviç verirdi.

Bir dəfə İvan Savviç Şlixtingdən borcunu almaq üçün onun yanına gəldi, mülkədar evində düzəldilən tamaşaya baxıb Annanı orada gördü. İvan Savviçin Anna ilə nə barədə danışdığını heç kim bilmir. Ancaq bu məlumdur ki, o, Şlixtingin yanına gəlir, ondan xahiş edir ki, Annanın çox böyük istedadı olduğu üçün onu Moskvada, paytaxt teatrlarında oynamağa buraxsın.

Hər cür xahiş etdi, adam kimi dil tökdü, yalvardı, Allaha and verdi, yulafdan qalan borcunu güzəştə gedəcəyini vəd elədi, – bu borc isə neçə ildən qalma idi, – ağır idi, Şlixtingə xalqın təşəkkürünü qazanacağını vəd elədi. Ancaq Şlixting zarafatçı, öz malikanəsində atıla-atıla yeriyən olmasına baxmayaraq quru, cılız adam, başqasına hörmət etməyən bir alman idi.

O, İvan Savviçi öz kabinetində yumşaq kresloda oturdub özü də onunla üzbəüz öyləşdi, dizlərini möhkəm sıxıb nəvazişlə onun gözələrinin içinə baxaraq dedi:

– Sən nahaq yerə elə güman edirsən ki, mən elə müflisləşmişəm ki, sənın yulaf puluna tamah salıb, Annadan əl çəkərəm. Pullarını al, Allah köməyin olsun, çıx get. Mənim sənın yulafına daha ehtiyacım yoxdur.

O, stolun yeşiyini açdı, – stol isə sədəf naxışlı idi, – İvan Savviçin qabağına bir bağlı əsginaz qoydu. “Mən, – dedi, – atlarımın hamısını, mülkümü satmışam, Annanı da knyaz Orlova sataram, onun belə aktyorlardan çox xoşu gəlir. Özüm isə Riqaya gedib orada yaşayacağam. Sən havadar çıxmaqda gecikmişən. Özü də bu havadarlıq artıq şeydir, əgər işlərim tənəzzül etməsəydi, Annanı heç bir vəchlə satmaz, heç yerə getməyə qoymazdım. Mənimki məndə, səninki səndə. Sən burnunu nə mənim pul kisəmə, nə də işlərimə sox!” İvan Savviç ayağa qalxıb dedi: “Hə, belə görünür ki, sizin nə vicdanınız, nə qəlbiniz var, siz sarı alman köpəyisiniz!” Şlixtingi elə durduğu yerdəcə vurub öldürməmək üçün tələsik çıxıb getdi. Elə o gecə Anna özünü cavan cökə ağacının budağından asıb öldürdü.

İstirahət evinin parkının dövrəsinə sədd çəkilmişdi. Biçinçilər səddin üstündə oturub dincəlirdilər, orada həmişə çöldən külək vururdu, külək biçinçilərin yaş köynəklərini, tərli alınlarını qurudurdu.

Əvvəlcə biçinçilər susdular, gözlərini qıyaraq küləyin dəymiş yulafı yerə necə yatırdığına tamaşa etdilər, sonra dinclərini alıb papiros çəkdilər, bu vaxt biçinçilərlə birlikdə işləyən Semyon dedi:

– Mənim də qızımın adı Annadır. Ancaq indi zəmanə o zəmanə deyil!

Biçinçilərdən biri soruşdu:

– Nə?

Onlar artıq bir neçə dəfə idi ki, Semyonun aktyor Anna və Semyonun sakit qızı Anna haqqındakı söhbətini eşitmişdilər, ancaq heç vaxt onun söhbətini kəsmirdilər, ya tənbellik edirdilər, ya da ki, öz köndli adətlərinə uzun, səlis əhvalatlardan xoşları gəldiyi üçün ona qulaq asırdılar.

Semyon təkrar edirdi:

– Deyirəm ki, indi zəmanə o zəmanə deyil! Zəmanə düzəlib. Sən bir qulaq ver!

Semyon danışmağa başlayırdı, biçinçilər sinələrini qaşıya-qaşıya, başlarını tərpedə-tərpedə ona qulaq asırdılar. Nə olsun ki, Semyonun oğlu yox idi, bəxti üzünə gülmüş, ona mehriban bir qız vermişdi. Bu doğrudan da belədir! Buna daha heç nə demək olmaz.

Semyon susanda biçinçilərdən biri hökmən soruşardı:

– Deyirsən ki, tezliklə sənə baş çəkməyə gələcək?

Semyon özünü itirərək tələsik cavab verərdi:

– Bəs necə! Yazır ki: “Pyotr günündən sonra gələcəyəm”. Təkcə bir o günü görədim!

– Görərsən, – deyər biçinçilər onu tənbel-tənbel sakitləşdirərdilər.

Semyon ümitsizliklə deyirdi:

– Barı görədim. Bir şey var ki, çətinliklə nəfəs alıram.

O əyilib çarığının bağını bağlamağa başlayırdı. Semyon çətinliklə, fısıldaya-fısıldaya nəfəs alırdı. Biçinçilər bir-birinə dinməz-cə baxırdılar, sonra kim idisə şən-şən deyirdi:

– Davada olduğu kimi hücumdan qabaq papiros çəkdik, indi də gedək ot çalaq. Bəlkə Pyotr gününəcən işimizi qurtardıq.

Müharibə vaxtı istirahət evi bağlandı. Otaqlar və park o dəqiqə boşaldı, hər yana sakitlik çökdü. Yolları ot basdı. Qara xallı qırmızı parabüzənlər dəstə-dəstə günün altında istedikləri kimi qızınırdı. Rəflərdəki kitabları, pərdələri və köhnə mebeli dolçalarda qoyduqları çiçək dəstələri qurumuşdu. Otaqlardan çoxdan qalmış çiçək suyunun pis iyi gəlirdi.

Semyon adamların olmamasına heç cürə alışa bilmirdi. O, müharibədən əvvəlki kimi hər gecə köhnə tufəngi çiyində parkda dolaşır, öz-özünə danışır, təəccüb edirdi ki, oğlanlar bağcadakı tezyetişən albalıları daha silkələyib yerə tökmürlər; sonra başını yuxarı qaldırıb göydən keçən naməlum gecə təyyarələrinə fikir verir və başa düşmək istəyirdi ki, bu təyyarələr onlarıdır, ya bizimdir?

Semyon qızı Annuşka ilə istirahət evinin üç kilometrliyindəki Privalovo kəndində olurdu, keşik çəkməyə ancaq axşamlar gəlirdi. İstirahət evi və park bütün günü boş olurdu.

Sonra topların yaylım atəşi səsləri parka gəlib çatmağa başladı. Evdə yeni adamlar, hərbiyələr göründü. İsti və tozlu tanklar sürünüb parka gəldi, cökə və ağcaqayın ağaclarının kölgəsi altında gizləndi. Döyüşçülər blindaj qazımağa başladılar. Blindajı kolların sıx yerində qazırdılar. Başları üzərindəki sıx yaşıllıq və blindajın girəcəyini örtən yabanı moruq kolları, bütün bunlar xüsusilə döyüşçülərin ürəyindən idi və onlarda xatircəmlik yaradırdı.

Annuşka müharibə başlanan il yeddiilliyi qurtarıb meşədəki, Usman çayının o tayındakı qunduz qoruğunda işləməyə başlamışdı. Almanlar yaxınlaşanda qunduzların hamısını volyerdən¹ çaya buraxdılar. Ancaq qoca bir qunduz heç bir vəchlə çıxıb getmək istəmirdi. O, volyerdə qaldı, qoruğun işçiləri köçüb gedəndə onu yemləməyi Annuşkaya tapşırırdılar. Qız Privalovdan qoruğa gələr, qoca qunduz üçün ağcaqovaq ağaclarının budaqlarından kəsər və gicitkən dərərdi. Qunduz hər dəfə Annuşkanı görəndə dal ayaqları üstünə qalxar, mətil barmaqlığı silkələyər və adam gördüyünə sevinərdi.

Kolxozda iş çox idi – adamlar səhər gün çıxandan axşam gün batana kimi işləyirdilər, ancaq Annuşka qunduzu bir gün də olsa yemsiz qoymurdu. O, hər gün axşam üstü rütubətli, kol-kos basmış meşədən, Usman çayının üstündəki körpüdən keçib gedirdi; meşə elə sakitlik idi ki, elə bil bu yerlərdə heç adam yaşamırdı. Ancaq uzaqlarda, həmişə də eyni yerdə, Voronej yaxınlığında toplar guruldayırdı. Müharibənin lap yaxında olduğunu, ağır döyüşlər getdiyini, düşmənin onun çöllərinin, komasının ağzını kəsib dayandığını düşünərkən doğma torpağı Annuşkaya daha doğma, daha əziz görünürdü.

¹ Volyer – heyvanxanada heyvanları və quşları saxlamaq üçün hər tərəfi qəfəslənmiş meydança

Annuşka yol gedə–gedə qayğısızlıqdan yol qırağındakı qanovun içində yuva qurmuş sığırçın yuvasını, gah təpəlikdəki kasnı güllərini, gah ilıq qabıqlı cavan qayınları, gah da bir məktəblinin hörüyündən açılib düşmüş köhnə, əzik lenti köhnə tanışları kimi salamlayır, lenti götürmürdü.

Qısa bir az qalmış Privalovda məktəbin binasında hərbi xəstəxana açıldı. Annuşka hərbi xəstəxanada işləməyə başladı. Qız qoca qunduzla görə narahat olurdu, ancaq Semyon qunduz üçün çoxlu ağcaqovaq budağı kəsib hazırladı, qunduz donquldana–donquldana uzanıb qış yuxusuna getdi, indi daha hər gün onun yanına getmək lazım deyildi.

Bir dəfə hərbi xəstəxanaya Moskvadan artistlər gəldilər. Onlar məktəbdə konsert verdilər, sonra isə Annuşka da yaralıların xahişi ilə bir neçə mahnı oxudu. Əynində yarımkürk olan ucaboyle, ağsaçlı bir artist qadın Annuşkanı öpdü və dedi ki, onun çox misilsiz, gözəl, nadir səsi var. Annuşka utandığından başını qaldıra bilmədi. Döyüşçülər bərk əl çalıb “bis” qışqırdılar.

Ucaboyle artist qadın Annuşka ilə birlikdə Semyonun yanına, onun daxmasına yollandı və Semyonu dilə tutdu ki, Annuşkaya onunla Moskvaya, teatr məktəbində oxumağa icazə versin. Semyon özünü itirdi, heç bir şeyi ağıllı–başlı başa düşməyib elə hey təkrar edirdi:

– Yaxşısını siz şəhərlilər bilərsiniz. Mən Annuşkanı yaxşı həyatdan məhrum eləməyəm.

Artist qadın çıxıb gedəndən sonra Semyon taxtın üstündə xeyli müddət oturub, cırıq qulaqlı papağının pambığını dartıb çıxarırdı. Rəngi qaçmış Annuşka divara söykənib dayanmışdı, ürəyi çırpınırdı, göz yaşlarını heç cürə saxlaya bilmirdi. Qız Semyonun saçlarına, yaşıl şərf doladığı arıq boğazına baxır və ona yazığı gəldiyindən və heç bir qərara gələ bilmədiyindən ağlayırdı.

Nəhayət, Semyon dedi:

– Marfa ana öldü, o, zəif bir qadın idi. Sənə nə olub? Ondan möhkəmsən? Sən hələ ağıllı–başlı adam deyilsən, uşaqsan. Orada əldən düşərsən. Orada, Moskvada həyat başqadır, əlləşib çalışmalı olacaqsan.

Annuşka pıçıltı ilə cavab verdi:

– Atacan, necə istəyirsən, elə olsun.

Semyon cavab verdi:

– Mənim istəyim nədir ki, sənin günün xoş keçsə, mənə də xoş olar. Yola düş, get! Mən isə burada sənin qunduzun kimi təkbaşına eşlənərəm.

O, ayağa qalxıb daxmadan çıxdı. Annuşka onun dalınca yüyürdü. Gecə zülmət qaranlıq və soyuq idi. Çöldən boran gəlirdi. Semyon açıq qapının ağzında ayaq saxlayıb dedi:

– Dalımca düşüb gəzmə.

Annuşka daxmaya qayıtdı, taxtın üstündə oturub gözlədi. Üst-başını qar basmış Semyon xeyli keçəndən sonra qayıdıb gəldi, o, sakitləşmiş, qocalmışdı. Semyon çəkinə–çəkinə Annuşkanın saçlarını oxşayıb yenə dedi:

– Yola düş, get! Ancaq məni yaddan çıxardıb günaha batma!

Annuşka Semyonun başını qucaqladı, onun qardan islanmış saçlarını öpməyə başladı.

Bir gündən sonra Annuşka artistlərlə birlikdə yola düşdü.

Müharibə isə çox uzandı, elə bil ki, heç qurtarmaq bilməyəcəkdi.

Annuşkanın şəhərə getməsinin üçüncü ili idi, may ayı sərin keçirdi və göyün üzü açıq idi. May günlərindən birində göyün üzü soyuqdan göyərəndə şad xəbər gəldi ki, biz qalib çıxdıq və müharibə qurtardı.

Vaxt keçib gedirdi, Annuşka isə qayıdıb gəlmirdi, qısa məktublar yazırdı. İstirahət evini təzədən açdılar. Semyon əvvəllərdə olduğu kimi istirahət evinin parkında gözetçilik edir, istirahət edənlərə əvvəlki kimi Annuşka qızın ölümündən və şair qəlbli İvan Savviçdən danışmağı xoşlayırdı. Ancaq Semyon öz qızı Annuşka barədə istirahət edənlərə heç nə danışmırdı, qorxurdu ki, onun haqqında belə fikirləşərlər ki, boşboğaz qoca yalan danışır. Bu istirahət edənlər Allah bilir nə cür adamlardır! Adamlar cürbəcür olur. Semyon özününkülərə, öz kolxozçularına da heç bir şey danışmırdı – Semyon danımasa da, onlar bilirdilər ki, Annuşka Moskvadadır, yaxşı bir teatrın studiyasında təhsil alır.

Bir dəfə istirahət evinin direktoru Semyonu çağırıb ona tapşırırdı ki, istirahət edənlərə aktyor Annanın ölümündən heç bir şey danışmasın.

Semyon incidi:

– Niyə?! Mən yalan danışmıram ki. Bu əhvalatı hamı bilir, çoxdanın əhvalatıdır.

Direktor dedi:

– Dilini dinc qoysan yaxşıdır. İndi camaat əsəbidir. Gündüz sən onların qulağını doldurarsan, axşamlar isə onlar cökənin yanından keçməyə qorxarlar. Bəlkə onu kəsək, hə?

Semyon dedi:

– Kəsmək günahdır. Mən sussam daha yaxşı olar.

İyun qurtardı, istilər sındı, Annuşka hələ də gəlib çıxmırdı. Gecələr düzənliyin göylərində ulduzlar sayrışırdı, kurqanın üstündə ocaq qalayıb taxıl döyürdülər.

Semyon direktordan icazə alıb uzaq kəndə teleqraf idarəsinə getmək istədi ki, Annuşkaya teleqram yollasın. O, toran qovuşanda, isti yatanda yola düşdü. Gündüz yol getmək mümkün deyildi. Semyon ayaqlarını sürütləyə-sürütləyə yeriyirdi, tez-tez yolun qırağında oturur, ağır-ağır nəfəs alır, tozlu yovşanı barmaqlarının arasında əzir, iyliyirdi, ona elə gəlirdi ki, bundan halı yüngülləşir. O, axşama yaxın düzənliyin mavi rəngə boyandığına, başı buludlara dirənən qarlı dağların zirvəsinin qürubun qızartısından alışıb-yandığına və soyuyan torpağın üzərində sakit dayanıb, sərin gecənin düşməsinə gözlədiyinə keyli tamaşa elədi.

Kəpənəklər uçurdu. Təpə üstündəki boz yeldəyirmanı tünd qızılı rəngə çalırdı.

Semyon:

– Eh, Annuşka, – deyib çətinliklə yerindən qalxdı, – bir buraları görədin! Burada böyüdün, bütün çölü ayaqyalın gözib əldən saldın, bəs indi haradasan?

Yeldəyirmanı yoldan çox da aralı deyildi. Dəyirmanın kəndi ağzında əynində əsgər gimnastyorkası, yanında qoltuq ağacları olan bir adam oturmuşdu. “Təzə dəyirmançıdır” – deyə Semyon düşündü və yeldəyirmanına tərəf getdi. O, istədi ki, təzə adamlar oturub tənbəki çəksin, öz dərindən söhbət açsın. Bir də, bir halda ki, qızı Moskvadadır, orada oxuyur, atasına təsəlli verir, bu böyük dərddir; o ki, qaldı çoxdan bəri gəlməməyinə, məktub yazmamağına, nə olsun ki! Moskva böyük şəhərdir, Moskvanın işləri ilə kənd işlərini bir-birinə tay tutmaq olmaz. Orada yəqin adamlar bir neçə günlərlə yatmırlar, vaxt eləyə bilmirlər. Belə olmasa bu böyüklükdə dövləti necə idarə etmək olar, bu dövlətin ancaq taxıl zəmiləri min kilometrərlə uzanıb gedir!

Dəyirmanın yanındakı adam oturub maxorka çəkirdi. Göy tüstü birbaşa yuxarıya, dəyirmanın pərləri altına doğru uzanırdı. “Axırı xeyir olsun!” – deyə Semyon fikirləşdi, salam verib oturdu, maxorkasını çəkə-çəkə təzə dəyirmançıya göz yetirdi: bu adam görünür ki, yaxşı adamdır, cavandır, müharibədən lap təzəcə gəlib!

Semyon dedi:

– Gedirəm ki, qızıma teleqram vurum.

– Nə olub ki? – deyə dəyirmançı soruşdu.

– Teleqram verməsəm olmaz. Sən bir qulaq as, gör nələr olub.

Semyon tələsmədən nağıl etməyə başladı. Dəyirmançı gülümsəyə-gülümsəyə tənbəki çəkirdi. Semyon isə ara vermədən danışdı. Daha Annuşkanın başına gələnləri danışmadı, qızının necə olduğunu yadına salırdı. Açıq sarı hörüklü, quzu kimi sakit bir qızdı. Yerişi yüngül idi. Elə olardı ki, addımlarının səsi eşidilməzdi. Camaat deyirdi ki, gözəldir! Hə, məsələ bunda deyil, məsələ ondadır ki, mehriban, işgüzar idi, atasına çox hörmət eləyirdi. Cəmisi iki nəfər olmaqlarına baxmayaraq, çox yaxşı dolanırdılar. Amma indi dəyişilib nə cür adam olduğu məlum deyil.

Dəyirmançı dedi:

– Atacan, gərək sevinəsən, inciməyəsən.

Semyon qorxdı:

– Nə deyirsən! Məgər inciyirəm? Sevinmək öz yerində, amma nigarançılıqdan ürəyimi yeyirəm. Bir neçə övladım olsaydı, fikir eləməzdim, ancaq tək bircə dənədir. Əgər o, hörmət bilməyən, ağıldan yüngül olsaydı, onda heç yanmazdım. Onda heç yazığım da gəlməzdi. Amma ürəyi çox təmizdir. Hə, sağlıqla qal! Qardaş, səhər açılınca gərək geriye, həyəət-bacama qayıdım.

Semyon xudahafizləşib getdi. Hava qaralırdı. Təzəcə çıxmış aypara uzaqdakı meşənin üzərindən asıla qalmışdı. Meşənin daından quru duman qalxırdı. Sonra göyün üzünə cənub tərəfdən qaraldı, bərk çaxan ildırımın səsi uzaqlara düşdü, göyün üzünü məşum alov çulğadı.

Semyon addımlarını yeyinlətdi. Yeyin yeridiyindən tez-tez ayaq saxlayır və bərk öskürürdü. Öskürəkdən başından və gözlərindən od çıxırdı. Gözləri yaş ilə dolurdu.

Göyün üzünə get-gedə lap qaralırdı, elə bil ki, yerin altından çuqun hasar çıxıb göyün qabağını tuturdu, ildırım isə göyün əsl sahibi kimi

qabaqda, sağda, solda guruldayırdı. Ayın ziyası ilə işıqlanan ağ toz düzənliklə Semyonun qarşısına yüyürürdü. Semyonun fikrindən keçdi: “Gedib çata bilməyəcəyəm!”

Sünbüllər, otlar xışıldadı. Çöl elə bil ki, göy gurultusundan iki yerə bölünmüşdü. Uzaqdakı dərədə buxovlanmış at yazıq-yazıq kişnədi.

Sonra göyün üzü orada-burada od tutub yanmağa başladı. Buludlardan buz kimi soyuq külək əsdi, selləmə qara yağış yağmağa başlayıb, dəhşətli gurultu saldı.

Səhər bir yük maşını islanmış, qızdırmalı Semyonu çöldən tapdı. Beləliklə, Semyon teleqram göndərə bilmədi.

İstirahət evinin həkimi olan qadın Semyonu müayinə edib başını buladı. O, gündə iki dəfə Semyonun yanına, daxmasına gəlirdi, ancaq Semyon bilirdi ki, həkimin gəlməsi əbəsdir, indi o, heç vəchlə sağalmayacaq. Qonşular da ona baxırdılar. Semyon daxmada uzanmışdı, ancaq daxmanın havası bürkülü idi, ona görə də o, dəhlizə keçdi. Qonşu qarı kandarın ağzına ot döşədi və Semyon açıq qapının ağzında yarımkürkün altında uzanıb hey yola baxır, gözləyirdi və heç vəchlə dəhlizdən daxmaya keçmək istəmirdi.

Gecələr halı gündüzə nisbətən yüngülləşirdi, çünki hərdənbir uzaq maşınların işıqları görünürdü. Annuşka bu maşınlardan biri ilə gələ bilərdi.

İşıq ağ ulduz kimi uzaqdakı meşənin yanından görünüb tələmədən Semyona tərəf sürünər, təpənin dalında görünməz olardı, maşının titrək işığı təzədən bir də görünərdi və gecənin sakitliyində motorun uğultusu yaxşıca eşidilərdi. Semyon tərənər, başını qaldırardı. İşıq birbaşa gözlərinə düşər, dəhlizdən keçib gedərək, divarda oynayar, onun yanından ötüb uzaqlara, düzənə yayılardı.

Semyon gözlərini yumub qulaq asardı. Çöldə gecələr hər cür səslər olur. Heç ayırd etmək olmur.

Parovozun uzaqdan güclə eşidilən səsi gəlirdi. “Bəlkə, sənişin qatarıdır, gecikib, indi gəlib çıxıb”, – deyər Semyon fikirləşdi, gözünün qabağına gətirdi. Budur o, vaqondan çıxdı, yük maşınına mindi, budur maşın meşəyə girdi, qarovul xəttinin yanından, körpüdən, qoruğun yanından keçdi, “yəqin qunduz da uzanıb gözləyir” – deyər Semyon düşündü, – budur kəndin qırağına çatdı. – Semyon yatağından azca qalxıb qulaq verirdi. Ancaq çöldə elə sakitlikdi ki, elə bil ulduzlar

şappıltı ilə su dolu vedrəyə düşürdü. Vedrə Semyonun yanında idi və onun içində taxta parç üzürdü.

Semyona elə gəlirdi ki, alman Şlixinq onun arxasında oturub gülə-gülə deyir: “Mənim, Semyon Yevseiç, indi sənin yulafına ehtiyacım yoxdur”. Semyon onun cavabında pıçıldadı: “Sənin vaxtın keçdi. Sənin barmaqlarını əzdilər. İndi ixtiyarımız öz əlimizdədir, qoca köpək”. Şlixinq səsinə kəsir, haraya isə yox olurdu, dəhlizdə isə istirahət edənlərdən məktəbli qız Lelya görünər, alnını qırışdırıb Semyona acı sulu dərman verər və onu daxmaya köçmək istəmədiyi üçün danlayardı. Semyon təəccüblə səhərin açıldığını və təpənin dalındakı düzəndə nəyin isə bərkədən guruldadığını görürdü. O fikirləşirdi: “Yəni kombaynlardır? Doğrudanmı taxıl artıq yetişib, o isə hələ gəlib çıxmayıb?”

O, Lelyaya deyirdi:

– Mən Annuşkanı aldatmışam. Söz vermişəm ki, o gəlib çıxanacan ölməyib sağ qalım, ancaq daha ömrüm qalmayıb. Çox çətinliklə nəfəs alıram.

Semyon hey Lelyadan xahiş etmək istəyirdi ki, Annuşkaya teleqram göndərsin. Gecə o, teleqramın sözlərini fikrində düzəldirdi: “Atan ömrünü sənə bağışladı, namusla, təmiz yaşa, qəbrimə baş çəkməyə gəl, torpağın altında da gözüm yolda qalacaq”. Ancaq belə teleqramı qəbul etməzlər. Teleqrafxanadakı adamlar tələsirlər, sayları daha həvəslə verirlər. Onların axmaq qoca ilə heç bir işləri yoxdur. Bu qədər ömür sürüb, amma bir sözü ağıllı-başlı başa sala bilmir.

Gündüzlər Semyonun yanına müxtəlif adamlar – həkim qadın da, istirahət edənlər də, direktor da, qonşular da gəlirdi, ancaq Semyon gözlərini yumub özünü yuxuluğa vururdu, bu onun üçün çətin deyildi, çünki onsuz da çox zəif düşmüşdü.

İstilər azalardı, payız yaxınlaşırdı. Bir gecə yağış yarpaqları, daxlıq gecədən yağışın altında islanmış gicitkən iyi gəlirdi. Yağışın damcıları sınıq çuqun qaba dəyib taqqıldayırdı, bu qab həyətin ortasında atılıb qalmışdı. Semyon bu qabda toyuqlara dən verərdi. Semyon qulaq asdı, istehza ilə gülümsündü. Bu çuqun qabı Marfa şəhərdən alanda sevinmişdi, indi isə bu qab heç bir kəsə görə deyil.

Yağış yağdığından nəfəs almaq asanlaşdı. Semyon mürgülədi. Nə qədər mürgü vurduğu məlum deyildi, birdən birbaşa gözüne düşən ağ işıqdan yuxudan ayıldı. Daxmanın yanında dayanmış

maşının motoru uğuldayırdı. Semyon titrək əllərinə dirsəklənib qalxdı və “Annuşka, sən sən?” – deyib qışqırdı, yatağına yıxılıb qaldı, Annuşka onun başını öpür, sümükləri çıxmış çiyinlərini, kələ-kötür yanaqlarını oxşayırdı. Onun əllərindən qəribə qoxu, yəqin ki, gecə otlarının iyi gəlirdi.

Annuşka dedi:

– Budur gəlmişəm, gəlmişəm, bəs sən nə olub? Niyə belə olmusan?

Semyon mızıldandı:

– Heç bir şey, elə-belə yatıram. Bir balaca zəifləmişəm.

Kim isə daxmada işıq yandırdı. Adamlar nə haqdasa danışdılar, mübahisə edirdilər, sonra Semyonu daxmaya keçirib Annuşkanın təmiz döşəkağı saldığı taxtın üstünə qoydular.

Adamlar çıxıb getdilər. Annuşka Semyona tünd çay içirdi, sonra isə səhər açılanacan atasının əlini əlindən buraxmayıb onun yanında oturdu, hey gülümsəyir, göz yaşlarını silirdi.

Semyon gözünü çəkmədən ona baxırdı. Gör nə gözəldir! Əynindəki paltar da şəhərli paltarıdır, nazikdir, belə paltarı ancaq bayramlarda geyirlər. Onun Annuşkası yenə əvvəlki kimi mehriban, ürəyi təmiz qalıb.

Sentyabrda Semyonu Anna qızın qəbrinin yanında basdırdılar. Təzə qəbirin dövrəsini çimlədilər, sonradan payızda qəbirin üstünə o qədər yarpaq töküldü ki, sarı gilli torpaq görünmədi. Semyonu Annuşkanın xahişinə görə parkda, öz sevimli yerində basdırdılar.

Hər səhər Annuşka qəbirin üstünə gəlirdi, istirahət edənlər onu görün kimi səslərini kəsir, bir-birini səsləmir və çalışırdılar ki, qızın yanından elə ötüb keçsinlər ki, onu narahat etməsinlər. Annuşka qəbirin yanındakı skamyanın üstündə oturub düzənliyə baxa-baxa fikrə dalırdı.

Payız soyuqlarında açıq göyün üzündə quşlar cənuba uçurdular. Deyib qurumuş meyvələrdə toxumlar xışıldayırdı. Külək günəş altında şəffaf görünən saralmış yarpaqları qabağına qatıb çəpəki aparırdı. Axşamlar düzənliyin üstünü soyuq göy buludlar alırdı.

Annuşka yola düşməmişdən qabaq qunduz baş çəkmək üçün qoruğa getdi. O, əvvəlki kimi öz tanışlarını, cüt ağcaqayınları, Usmani çayının üstündən salınmış körpüləri, şam ağaclarını zara-fatla salamlayırdı.

Qoca qunduz yenə əvvəlki volyerdə oturmuşdu. Annuşka onu səslədi. Qunduz ağır-ağır fisıldadı, dal ayaqları üstə qalxıb məftil barmaqlığı bərk silkələməyə başladı, Annuşkanı tanıdı.

Az sonra Annuşka çıxıb getdi. Gələn yay biçinçilər yenə də parkda ot çalırıdılar, amma bu səfər Semyon daha onların yanında deyildi; biçinçilər istirahət edənlərə iki Anna barədə, iki əhvalat danışdılar. Bu əhvalatlardan biri çoxdan olmuşdu və o qədər də maraqlı deyildi; ikinci əhvalat isə hamının yanında idi. Biçinçilər bunu təxminən belə nağıl edirdilər:

“Semyon onu tək bir dağarcıqla yola saldı. Qız Moskvaya tək səsinə apardı. Səsi cingiltili idi, görəsən dünyada belə səslər haradan yaranır. Qayıdıb gələndə isə qızı tanımaq olmadı. Gözəl-göyçək idi! Qızı sarıdan Semyonun bəxti gətirmişdi. Semyon qızını gözlədi, gözü yollarda qaldı, onu görməkdən ümid əlini üzdü, xəstəliyi ağır, sağalmaz idi. Qızı isə gəlmirdi ki, gəlmirdi. Hə, əlbəttə ki, arvadlar söz-söhbət düzəltməyə başladılar, bax, bu da övladın, qızın vəfası. Budur, qoca onunla lovgalandı və lovgalanmasının da cəzasını çəkdi. İndi o boşboğaz yerində qaldı. “İndi qızın onun ilə nə işi! İndi ona krepdeşin və kakao ver”. Hə, özünüz bilirsiniz də arvadların dili necə iti olur. Onları utandırmasan çənələrini işə elə salarlar ki, onları topla da susdurmaq olmaz. Bəli, qız gəlib çıxdı. Özü də Semyona daxma dolusu hədiyyə gətirdi. Semyonun ömrünün axırına az qalmasına baxmayaraq, qız onun üst-başını səliqəyə saldı, daxmasını ağırtdı, gəlin kimi bəzədi. Arvadlar, söz yox ki, dillərini kəsdilər, indi Annuşkanı tərifləməyə, göylərə qaldırmağa başladılar. Annuşka küçəyə çıxan kimi bütün daxmalarda arvadlar mahnı oxuyur, onu tərifləyirdilər. Gör nə məntiqsiz camaatdırlar! Semyonun paxıllığını çəkməyə başladılar. Nəyin paxıllığını çəkirdilər! Kişinin ömrünə az qalıb, şam kimi sönür. Külək əsdimi, sönəcəkdə. Ancaq bu var ki, xoşbəxt ikən öldü. Özünüz fikirləşin, görün bu xoşbəxtlik adama necə bərk təsir edir, – Semyon, hətta ayağa qalxıb yavaş-yavaş gəzişməyə başladı. Çətin də olsa, Annuşkanın çiyinə söykənərək daxmasından sürünə-sürünə bayıra çıxırdı. İstirahət edənlər, hər şeydən xəbər tutdular və hamı Annuşkadan xahiş etməyə başladı ki, onlara hörmət edib istirahət evində onlar üçün oxusun. Annuşka xoşxasiyyət adam idi və əlbəttə ki, razılıq verdi. Budur, konsert oldu. Biz hamımız orada idik. Tamaşaçı idik. Bütün

kənd gəlmişdi. Axı, Annuşka təkcə Semyonun qızı deyildir, o həm də bizim qızımızdır, kəndimizin qızıdır. Direktor Semyonun dalınca at göndərdi. Çox qənaətcil kişi idi, elə olurdu ki, nə qədər xahiş eləsən də ondan at almaq olmazdı, amma indi isə – buyurun! Özü Semyonun dalınca gəldi. Biz də gəldik, istirahət evi başdan-başa çıraqbən idi, ətrafda o qədər işıq yanırıdı ki. Hər yerdə payız yarpaqlarından çoxlu dəmətlər var idi. İstirahət edənlər elə bil bayrama yığışmışdılar, qadınların əynində nazik paltarlar var idi, ipək paltarlar xışıldayırdı, qəribə ətir qoxusu gəlirdi. Deyirdilər: “Sizin Annuşka bizim fəxrimizdir!” Hə-ə! Annuşka Semyon ilə zala girəndə onları elə qarşılədılar! Camaatın kimi belə qarşılədığını demək çətindir. Elə bil şahzadə qızı qarşıləyirdilər. İndi, əlbəttə ki, şahzadə qızlar yoxdur, ancaq o bizim öz şahzadə qızımız idi. O, elə oxuyurdu ki, qulaq asanların qəlbinə işləyirdi. Səfeh Semyon isə oturub qulaq asır və göz yaşlarını belə silmirdi. Semyon deyirdi: “Çəkdiyim zəhmətin bəhrəsini görürəm”. Heyif ki, bir azca da yaşaya bilmədi, bir həftədən sonra öldü. Yatdı, bir daha yuxudan ayılmadı. Çıraq kimi keçdi. Onu basdıranda hava aydın, sakit və elə isti idi ki, kəpənəklər otların üzərində fırlanır, oynayırdı. Göyün üzündə hörümçəyin necə iplik əyirdiyi görünürdü. Payızın əvvəllərində isti günlər idi! Çaylar, göllər elə göy, hava elə aydın idi ki, elə bil heç yox idi. Bütün parkı quru yarpaqlar bürümüşdü, günəş işığına qərqli olmuşdu. Rahət, asudə ölüm? Hə-ə... Annuşka çıxıb getdi. Biz ona gələcəkdə xoşbəxt həyat arzuladıq; ayrı cürə ola da bilməzdik”.

Bu əhvalatı danışan biçinçi sözünü qurtardı. Hamı da susdu. Ancaq qocaman cökə ağacının başında hündür budağa qonmuş sarıköynək quşu fit çalır və elə bil razılaşaraq deyirdi: “Belə də olacaq! Belə də olacaq!”

1947

Bütün gecəni sahili selləmə yağış döyəcəldi. Aramla çaxan ildırım sahilə hücum çəkən dalğaları, bağdakı pırtlaşıq çinar ağaclarını, mənim kayuta oxşar otağımı işıqlandırır. Hər dəfə ildırımın parıltısı, sahilə dəyən dalğalar çökildəndən sonra tapılan, indisə stolun üstündə olan bozuntul şüşə parçasını işıqlandırır.

Hərdən şiddətli külək əsirdi, xırda çınqılları götürüb şüşələrə vurur və divarları lərzəyə gətirirdi. Ev cırıldayırdı, qapılar öz-özünə açılır, çırpılırdı, sobaların bacaları müxtəlif səslər çıxarırdı, artırmada gecələyən sərsəri köpəklər qorxudan zingildəyirdi.

Səhər ağsaçlı və dumanlı dəniz yenə də nərə çəkirdi, uzaqlarda taxtalar, tirlər və kökündən çıxarılmış ağaclar suya baş vurur, göyə qalxırdı, bunları yağışdan sonra dağ çayı Bzıb dənizə axıtmışdı.

Bir dəstə oğlan uşağı sahilə yığışmışdı. Onlar yağışdan büzüşərək dənizə baxır, bərkədən qışqırır, gah dalğalardan qaçıb uzaqlaşır, gah da sahilə çarpan dalğalara tərəf atılırdılar.

Mən sahilə çıxdım, dalğalar üzərində balaca, yəndəmsiz bir qayıq, qayığın içində də bir oğlan uşağı gördüm. O, var gücü ilə taxta kürəklə avar çəkib sahilə yan almağa çalışır, qayığın dalınca buruzla bağlanmış bir neçə tiri dartıb aparırdı. Tirlər hündür dalğaların arasında diyirlənirdi. Onlar qayığın üzərindən yuxarı qalxır və hər dəqiqə qayığın üstünə düşüb onu parça-parça etmək təhlükəsi yaradırdı, ancaq indi daha aydın görünən oğlan tirlərdən özünü məharətlə qoruyur və əlindəki taxta kürəyi hey yelləyirdi.

Mən oğlanlardan soruşdum:

– Bu kimdir?

– Tolya kapitan, – deyə onlar hamı birdən cavab verdi. – Sahildəki oğlanların ən qoçağı. O, dənizdən odun yığır.

Mən Tolya kapitanla belə tanış oldum. Əynində cırıq qırmızı fufayka, yaşıl gen şalvar olan arıq, alçaqboylu, çevik Tolya bu sahillərin əsl sahibi idi. Onun cibində çoxlu maraqlı şeylər – balıq tutmaq üçün tilovlar, əncir, kələ-kötür olsa da iti bıçaq, dalğaların hamarladığı əqiq daşı, yandırıcı şüşə var idi; təkcə oğlan uşaqları deyil, bəzi böyük yaşlı adamlar da bu şeylərə həsəd aparırdılar.

Mən xul balığı tutmaq üçün əlimdə əkmə tor sahilə çıxan kimi Tolya kapitan o dəqiqə yanımdaca hazır olur və rəhbərliyi əlinə

alardı. O, mənim tilovlarım ət keçirir, əkmə torun düyünlərini açır, tutulmuş xul balıqlarını tilovdan çıxarır, çəkinmədən, qapağan it kimi dişlərini saqqıldadan xanı balığının tikanlarından yapışırdı.

Tolya kapitan əkmə toru hamıdan uzağa atırdı. O, əkmə toru başı üzərində elə açırdı ki, tor havanı viyılıt ilə yarırdı, yaxınlıqda olanların hamısı üzə üstə yerə yıxılır, əlləri ilə başlarından tuturdular, əkmə torun ağır daşından həlak olmaq səfehlik olardı. Daş bəzən qopur, arxamızdakı məhəccərə dəyib gurultu ilə tüstülənərək yüzlərlə xırda hissəyə bölünürdü. Bundan sonra sahilədən əməlli-başlı partlayışda olduğu kimi barıt qoxusu gəlirdi.

Bəzən dalğaların üstündə maygülü quşu görünürdü. O, başını o tərəf-bu tərəfə döndərir, Tolya kapitana şübhə ilə baxırdı. Tolya cibindən sapandını çıxarıb maygülü quşuna bir çay daşı atırdı. Daş maygülü quşu ilə yanaşı suya düşürdü, maygülü quşu yoxa çıxır və sudan elə uzaqda başını çıxarırdı ki, artıq onu vurmaq mümkün olmurdu.

Bir dəfə Tolya kapitan bərkədən qışqırdı:

– Köpək balığı! Qara dəniz köpək balığıdır! Odur, sahilin altını ovur.

Mən suda boz, canlı bir mil gördüm. Köpək balığı sürətlə və vəhşicəsinə bir hərəkətlə sahil boyu şütüyürdü. O dəqiqə sapandan atılan daşın viyılıtısı və boğuş bir zərbə səsi eşidildi, Tolyanın atdığı daş hədəfə dəymişdi. Hirsələnmiş köpək balığı havaya qalxdı, şappılıt ilə suya düşdü və quyruğunu oynada-oynada, aram-aram üzüməyə başladı. Köpək balığının dalınca onlarca daş yağdı. Köpək balığı çıxıb getdi, ancaq onlar and içdilər ki, köpək balığı vurulub və onu əlbəttə, Tolya kapitan yaralayıb.

Payızda Tolya ancaq axşamçağılar sahilə görünürdü, gündüzlər o, məktəbə gedirdi. O, dəniz qırağına birbaşa məktəbdən, qayıqla bağlanmış kitabları ilə gəlirdi. Bu kitablar arasında qalın yaşıl cildli, köhnə, ilk səhifəsi cırıldığından müəllifi məlum olmayan, çoxdan, lap çoxdan yazılmış bir kitab var idi. Kitabın adı “Qara dəniz donanmasının tarixi” idi. Tolya bu kitabı çox əzizləyirdi və mən bu kitabı vərəqləyəndə əlimə ehtiyatla baxırdı.

Mən ondan soruşdum:

– Bu kitabı haradan alıbsan? Bu nadir kitabdır.

Tolya cavab verib dedi:

– Burundakı mayakdan götürmüşəm. Əmim orada mexanikdir. Ancaq onlar məni qülləyə buraxmırlar.

– Kimlər?

– Mayakın işçiləri. Qüllədən isə lap uzaqlar, bəlkə də Türkiyənin sərhədinə qədər yerlər görünür.

– Sən nə olacaqsan? Dənizçimi? Kapitanımı?

Tolya cavab verdi:

– Çox istəyirəm ki, dənizçi olum. Atam razıdır, anam isə yox. Acığı tutur. Deyir ki, dənizçilər evdə çox az-az olurlar...

Birdən yanımda oturmuş, hələ lap balaca qarışın bir oğlan kədərle dedi:

– Bütün dünya dənizçilərin evidir.

– Düz deyirsən, Arutyun Martinoviç! – deyə Tolya qışqırıb qarışın oğlanın kürəyini şappıldatdı. – Bütün dünya onların doğma evidir. Onlar azad adamlardır. Müəlliməmiz bizə deyirdi ki, insan dünyaya yaxşı bələdçi olduğca, bir o qədər ağıllı olur.

Tolya sifətinə qorxunc ifadə verdi, əkmə toru bərk çəkdi və onu sudan yığmağa başladı. Əkmə torun ucunda böyük paslı bir tilovda bir xul balığı çırpınırdı.

Tolya nifrətlə dedi:

– Heç baxmalısı yoxdur.

O, xul balığını tilovun ucundan çıxarıb, təzədən dənizə atdı.

Tezliklə tufanlar və yağışlar kəsildi, hava sakitləşdi. Sakit hava bayram tüstüsü kimi dənizin üzərindən çəkilmirdi və dəniz hərdən-bir lap lal kəsilirdi. Mən bu qeyri-adi sakitlikdən gecələr tez-tez yuxudan oyanırdım, qulaq asırdım, ancaq suyun yüngül bir çalxanmasını belə eşitmirdim.

Belə günlərin birində mən Tolya ilə mayaka getdim. Bizə qülləyə qalxmağa icazə verdilər. Qüllə qədimdən qalma və demirdən idi. Biz fənərin yanına qalxanda çuqun pillələr ayağımız altında cingildəyirdi. Açıq illüminatordan içəri külək dolurdu. Mayakın içərisindən maşın yağının iyi və kəndir lifindən toxunmuş payandazdan qatran qoxusu gəlirdi.

Biz ensiz asma eyvana çıxdıq. Yüngül köpüklü nəhəng dəniz gözümüzün qarşısında on millərlə məsafədə uzanıb gedirdi. Dəniz göy dalğalarının sarı sıldırım sahillərə, uçub dağılmış ağ bir binanın xarabalıqlarına çırpırdı. Fənərin girdə böyüdücü şüşələri büllur kimi

rəngdən-rəngə çalırdı. Divardan günəşin batıb çıxmasının cədvəli asılmışdı.

Tolya eyvanın aralı dəmir məhəccərindən yapışıb gözlərini qıyaraq uzaqlara baxırdı, oradan bizə sarı meh əsir, dalğalar yavaşca səs salaraq bizə yaxınlaşır, göydə isə çəhrayı quşların tüklərini xatırladan buludlar süzürdü.

Tolya mənə dedi:

Kostya əmi, mən sizdən çox xahiş edirəm, anamla bir danışın. Qoy mənə kapitanlıq dərsi oxumağa icazə versin. O, sizin sözlünüze qulaq asar.

– Yaxşı, danışaram.

Coşan külək mayakın qülləsinə toxundu. Fənərin içində nə isə cingildədi, balaca qövsi-qüzehlər – mayak mexanizminin cilalanmış mis hissələrinə düşən günəş şüaları Tolyanın sifətində oynadı.

QAYALAR ARASINDA QƏSƏBƏ

Əlbəttə, belə həyat yeknəsəq və kədərli idi. Müəllim Kinqlidən başqa heç kim bu fikrə etiraz etmirdi. Əslinə baxsan, müəllim də bu fikirlə razı idi ki, okeanın sahilində boz qayaların arasında itibətmiş bu qəsəbədə heç bir hadisə baş vermir. Ancaq bununla bərabər o, belə fikir irəli sürürdü ki, insan harada yaşayırsa yaşasın, o həmişə onu əhatə edən şəraitin yeknəsəqliyindən şikayətlənir. Kinqli deyirdi: “Ayrı cür də ola bilməz. İnsan bir yerdə qərar tuta bilməyən məxluqdur”.

Kinqli cavan və qırmızıyanaq bir kişi idi. O, çoxlu yaxşı kitablar oxumuşdu, bu isə məlum işdir ki, insanı narahat edir. Bu narahatçılığa “müqəddəslik” deyirlər.

Qoca keşiş Klark “müqəddəslik” kimi yüksək bir terminin dini olmayan çoxlu kitabların oxunmasından sonra yaranan əsəbi vəziyyətə aid edilə biləcəyinə şübhələnirdi. Ancaq Krak Kinqli ilə mübahisə eləməzdi. Bu mübahisə yorucu və faydasız olardı.

Ensiklopediya lüğətində bu qəsəbə barədə aşağıdakılar yazılmışdı:

“İversayd Atlantik okeanın sahilində, Şotlandiyanın lap şimal-qərbində yerləşən balıqçı qəsəbəsidir. Münbit olmayan, daşlıq yer-

dir. İqlimi rütubətli və soyuqdur. Güclü qərb küləkləri əsir. Bitki cəhətdən yoxsuldur, burada əksərən, ot bitir. Əhalisi (2000 adam) balıq tutmaqla və donuz bəsləməklə məşğul olur; donuzları bəsləmək üçün dəniz ilbizlərini yığırlar. Limanları yoxdur. Sahil qayalıqları, havanın tez-tez dumanlı olması və qasırgalar gəmiçiliyin inkişafına mane olur. Poçt. Teleqraf. Kilsə. İbtidai məktəb. İversayddan şimalda Duq burnunda parıltılı işıqsaçan mayak yanır, yaşıl və ağ işıq növbə ilə, 30 saniyədən bir yanıb-sönür.

Əslinə qalsa gerek biz hekayətimizi bu Duq mayakından başlaydıq, çünki mayakın gözetçisi Fred Dikson və onun qızı Ceyn irəlində danışacağım hadisədə əsas rolu oynamışdılar.

Ancaq hekayətə başlamamışdan əvvəl biz gerek öteri də olsa, qəsəbənin sakinləri ilə tanış olaq. Bu Duq mayakında, səhər saat altıda dumanlıqda, qərbdən bir gəmi görünəndə İversaydın sakinlərinin bir gecə-gündüzlük əhval-ruhiyyəsinin, mən deyərdim ki, ehtiraslarının qazan kimi qaynamasını başa düşməkdə bizə kömək edər. Ancaq bu haqda söhbət, mən indicə dediyim kimi irəlində olacaq.

Beləliklə, əhali haqqında danışaq. Qəsəbənin əhalisi içərisində ən gözə çarpanı, deyəsən, oğlan uşaqları idi. İversaydda yüzəcən oğlan uşağı var idi. Əgər öz yaşının azlığına görə qəsəbənin ictimai həyatına təsiri olmayan ən balacaları nəzərə almasaq, oğlanların sayı azalıb əlli olar.

Ancaq yaşlılardan asılı olan, hər şeyi şişirtməyə və dalaşmağa meyl göstərən, hökmən dünyada nələr olduğundan baş açmaq istəyən, yaşlıların məsləhətlərinə inamsızlıqla yanaşan bu əlli nəfər oğlan uşağı da böyük qüvvədir. Onlarla hesablaşmamaq olmaz.

Bütün balıqçı qəsəbələrində olduğu kimi İversaydda da çoxlu dul arvad var idi. Nə etmək olar, vaxtilə bunlar da ayaqdan iti, güləyən, tər dodaqlı qızlar imiş. Ancaq okean və müharibə onların ərələrini əllərindən almışdı. Qadınların nəsibi ancaq səbir etmək və qəm çəkmək olmuşdu. Deyirlər ki, insanın günləri fərəhli keçməyəndə kədər də qalan ömrünü bir təhər başa vurmaqda ona kömək edir. Kədər xatirələrdən qidalanır. İnsan özü üçün bir məşğuliyyət tapmayanda keçmişləri xatırlamağa başlayır. Təkcə bir şey pisdir. Başqalarının xatirələrinə qulaq asmaq istəyən fədakar adamlar çox azdır, çünki hərəyə özünün xatirələri kifayətdir.

Səhərlər, okeanın üzərindəki soyuq dumanlar buğlamb, su geri çəkiləndə onlarca qadın çiyinlərində böyük səbətler qayalardan aşağı düşür, donuzlar üçün ilbiz toplayırdılar.

İversaydda cavan kişilər, demək olar ki, yox idi. Onlar doğma evlərini çox tez tərk edib gedir və çıxıb gedərkən heç dönüb geri baxmırdılar, geri dönüb baxmaq pis əlamət sayılırdı. Onlar paroxodlarda, balıqçı gəmilərində səfərə çıxıb, ya da ki, Qlazqonun və Belfastın gəmi tərsanələrində işləyirdilər.

Qızlar çox az hallarda qəsəbəni tərk edirdilər. Qız çox idi, toylar çox az-az olurdu. Bəlkə elə ona görə də İversaydda toy məclisini çox tənənəli keçirirdilər. Doğrudur, qəsəbədə təzə çiçək olmurdu. Otaqları kağızdan düzəldilən qızılıgüllərlə bəzəyirdilər. Ancaq gözlərin parıltısı, yanaqların tərəvəti, saçlardakı rəngarəng lentlər çiçəklərin əvəzini çıxırdı. Tutqun günlərdə bu lentlər şübhəsiz ki, İversaydın qəmli mənzərəsinə zinət verirdi.

Qəsəbədə çiçəklər olmasa da, çoxlu bağaburcu bitirdi. Bağaburcu məktəbin qabağındakı qocaman qaraağacın budaqlarında bitirdi.

Troitsa bayramında divarları bağaburcu ilə bəzəyirdilər. Ailə bayramlarında bağaburcunu adamlar bir-birlərinə bağışlayırdılar. Lap qədimlərdən bu bitki qəsəbə sakinləri arasında dostluq və sülh rəmzi idi.

Biz hekayətimizin əsl məqsədinə keçməmişdən əvvəl qəsəbə sakinləri barədə bir neçə söz deməliyik. Nə qədər ki, dumanlı dənizlərin əhatə elədiyi Albion¹ durur, yəqin ki, o gün haqqındakı xatirə İversaydda nəsildən-nəslə keçəcəkdir.

Başqa ağıllı-başlı qəsəbələrdə olduğu kimi İversaydın da, əlbəttə, Con Köhnə Vedre ləqəbli bir dəlisi var idi. Con qalayçı idi. Ancaq düzünü desək, o, bu sənətlə çox az məşğul olurdu. Əslində isə Con boşboğaz, hər cür əhvalatları ona-buna danışan və toylarda xanəndə idi. O, pas atmış vedre dınqılığını xatırladan boğuc bir səslə oxuyardı.

Əyninə qara nimdaş və ayaqlarına dabanları yeyilmiş botinka geyən qaşqabaqlı, ağır bir adam olan doktor Konrad tamamilə onun əksi idi. Doktor ancaq nadir hallarda, lazım olanda danışardı. O, xəstəni müayinə eləyəndə tüstülənən trubkasını ancaq bir-iki dəqiqəliyə ağızından çıxarırdı. O, stetoskop işlətməzdi və soyuq qulağını

¹ Albion – İngiltərənin qədim adı

xəstənin köksünə, kürəyinə qoyub qulaq asardı. Doktorun yağışdan və dumandan həmişə yaş olan bu qulağının nə qədər uşağın göz yaşına səbəb olduğunu demək çətindir.

İversaydda bir də revmatizm xəstəliyinə tutulmuş Ferti adlı uzundraz, ağır tərpenən irlandiyalı bir polis var idi. Xəstə olması ona xidmət işlərini görməkdə çox vaxt mane olurdu.

Mən yaşlı balıqçılardan danışmıram. Onların dərd-səri çox idi və ona görə az danışdırlar. Bir də ki, onları İversaydın daimi sakinləri saymaq olmazdı. Onlar vaxtlarının üçdə iki hissəsini dənizdə keçirir, qalan üçdə bir hissəsini isə gözə çarpmadan evləri ilə “Köhnə göyörtə” adlı pivəxanada sərf edirdilər. Pivəxanada mexaniki orkestrion guruldayırdı.

Biz hekayətimizin nə vaxt baş verdiyini demədik. Qış vaxtı, dekabr ayı idi. Hərdənbir qar yağırdı, ancaq rütubətli küləklər qarı tez ərirdirdi.

Bundan başqa vaxt da qarışıq və həyəcanlı idi, ona görə ki, Uzaq Qərbdən İversayd sahillərinə vuran coşqun dalğalarla bərabər, müharibənin qara kabusu buraya da gəlib çıxmışdı.

Qadınlar uşaqlarını əmizdirəndə onların əllərini sığallayıb ağlayırdılar. Onlar inana bilmirdilər ki, bu xırdaca barmaqlar da vaxtilə bağiran pulemyotların dəstəyindən tutacaq, ya da ki, “uçan qalaların” qollarını tərpedib guruldayan bombaları bu yaxınlara qədər özləri kimi köməksiz və sadələvh olan körpələrin başına yağdıracaqlar.

Hə, əhvalat belə oldu... Dekabrın son günlərindən birində İversaydın üzərində tufan qopmuşdu. Su damcıları göyün üzünü elə tutmuşdu ki, yaşılacaqlar işıq pəncərələrdən içəri güclə keçirdi. Hər yerdə lampalar yanırdı.

Həmin gün səhər tezdən mayakın gözətçisi Fred Diksonun on altı yaşlı qızı Ceyn atasının köhnə pəncəyini çiyinə salıb, coşqanı yemləmək üçün həyəətə çıxdı. Coşqa axşamdan bəri anbarda hey cığıldayırdı.

Ceyn daş hasardakı yarıqdan anbarın açarını götürdü, okeana baxdı, qışqıraraq əlindəki açarı yerə saldı, geriye, mayaka tərəf qaçdı.

– Ata! – deyərək o qışqırdı və Ceyn ilə birlikdə otağa girən külək stolun üstündəki boş butulkanı yerə saldı. Butulka yerə düşüb cingildədi. – Ata! Rokxill qayalarının yanında bir paroxod var!

Fred ağır gecə növbəsindən sonra yatmışdı. O əsnəyib qacındı, ancaq gözünü açmadı. Taxta çarpayı cırıldadı.

– Ey, qoca! Lap sahilde paroxod var! – deyə Ceyn yenidən qışqırdı və ağır yun kələfini ona atdı. O, yaxşı bilirdi ki, Fred tamam yuxudan oyanmayınca ona yaxınlaşmaq qorxuludur, Fred yuxusunu qaçırmamaq üçün ona yaxın gələni qulaylanıb vurur, ya da bərk tənək atardı.

Kələf Fredin üzünə bərk dəydi. Fred yavaş-yavaş gözlərini açdı. O, xırıltılı səslə dedi:

– Zara gəldim! Hey qasırga, qasırga! On bir bal gücündə. Mayak boş butulka kimi guruldayır. Bax, indicə ayağa durub qulaqlarından çəkərim, bir də cürət eləyib...

Radioverici cihaz səs saldı. Aparat çağırış siqnallarını cır səslə verməyə başladı.

– Aha! – deyə Ceyn qışqırdı. – Gördün!

Fred yerindən atıldı. O, pəncərəyə yaxınlaşıb tərləmiş şüşəni köynəyinin qolu ilə sildi.

Okean lap qudurmuşdu. Dağ boyda dumanlar nəhəng dalğaların təpəsində yırğalana-yırğalana üzürdü. Köpüklü dalğalar Rokxill qayalarının üstündən aşib keçirdi, elə bil ki, orada ara vermədən ağır minalar partlayırdı. Tutqun səma suya qarışmışdı. Qasırganın saldıği cürbəcür qorxunc səslərlə bərabər tez-tez ağır zərbələr də eşidilirdi, bu, sualtı mağaralara soxulub oradakı çoxdan qalmış havanı sevinə-sevinə gurultu ilə bayıra çıxaran okeanın səsi idi. Ancaq qasırganın gurultusu belə acmış çoxqanın dəhşətli çıxırtısını batıra bilmədi.

– Onun səsini kəs, – deyə Fred qışqırdı, ancaq Ceyn yerindən tərpənmədi. Qasırga alçaq qara paroxodu Rokxill qayaları ilə sahil arasındakı geniş su zolağında yırğalayırdı. Arabir paroxodun qırmızı dibi görünürdü.

Fred özünü radioverici cihaza tərəf atdı.

Radioverici cihaz bərk gurultu salmışdı.

“Duq mayakındakılar, Duq mayakındakılar. Cavab verin! Qasırgadan qorunmaq üçün özümüzü bura vermişik. Xəbər verin görək, sizin torpaq lövbəri saxlayar, ya yox!”

Fred cavabında taqqıldatdı:

– “Saxlayar, lənətə gələsiniz, saxlayar! Hansı şeytan sizi Duqa gətirib çıxarıb!”

Fred üzünü Ceynə tutmadan qışqırdı:

– Bax gör, bu dəlillər orada nə edir? Mənim durbinimi götür, bax.

Ceyn qışqırdı:

– Onlar, deyəsən lövbər salıblar!

– Nə dedin? Eşitmirəm! Mən bu qudurmuş çoxqanı elə günü bu gün kəsəcəyəm.

Ceyn yenidən qışqırdı:

– Onlar lövbər salıblar. Başa düşə bilmirəm ki, çoxqanın buna nə dəxli!

– O dəxli var ki! – deyə Fred mızıldandı və yenə də cihazı taqqıldatmağa başladı: “Haraya gedirsiniz? Paroxodunuz hansı milləttindir? Bayrağını görmürəm”.

Paroxoddan cavab verdilər: “Allo! Allo! Lövbərlər bərk saxlayırlar. Hər şey öz qaydasındadır. Sizin qonaqpərvər sahillərinizə gəlib çıxdığımızı çox şadıq. Bayrağa gəlincə, gözlərinizi yaxşı-yaxşı silin, onda görərsiniz”.

Fred taqqıldatdı: “Ey, qoçaq oğlanlar! Sizdən söz soruşanda cavab verin. Cəhənnəmdə zarafatlaşarsınız, yəqin ki, sizi oraya sürüyüb salacaqlar. Allo! Nə! Sovet balıqçı gəmisini?! Hansı limanın? Murmanskının?”

Birdən Fred Ceynə tərəf qışqırdı:

– Ay qız, bayrağa bax! Avaranın biri!

Ceyn incik səslə cavab verdi:

– Deyəsən, adicə qırmızı bayraqdır. Bayraq islanıb, yaxşı seçmək olmur. Nə çıxırırsan?

– Adicə? – deyə Fred hirsle soruşdu: – Bəlkə sənə elə gəlir ki, bu balıq ovu həvəskarlarının bayrağıdır? Ya da ki, Şari-Vari respublikasının bayrağıdır? On altı yaşın var, gerek dünyanın bütün bayraqlarını tanıyasan. Xüsusilə sən, mayak rəisinin qızı bayraqları hökmən tanımalısan. Bu dəqiqə geyin! Başını dara! Özün də İversayda qaç. Kinli müəllimə kağız apar.

Bir saatdan sonra vətəninə qayıdan sovet balıqçı gəmisinin fırtınadan Rokxill qayaları və Duq burnu arasında daldalandığı xəbəri İversaydın bütün əhalisini yerindən oynatmışdı.

Qəsəbədəki bütün ağır qapılar açılıb örtülürdü. İversaydda bir qayda olaraq qapılara içi qırma ilə dolu butulkalar bağlayırdılar ki,

qapılar öz-özünə örtülsün. Ona görə də evlərin hamısında eyni mənzərəni görmək olardı. Evin kişisi qonşunun pəncərəni bərkədən döyüb sovet balıqçı gəmisi barəsində verdiyi gözlənilməz xəbəri eşidən kimi pəncəyini əyninə tələsik geyir, papağını başına qoyub qapıya tərəf atılırdı. O qapını açan kimi arvadı dalınca qışqırırdı:

– Bir dayan! Aqlın çatdır ki, nə olduğunu danışasan. Hara qaçırsan?

– Sahilə. Mən orada hər şeyi öyrənəcəyəm.

Kişi kandan çıxır, arvadı isə sakitləşmək bilmir:

– Dayan! – deyə qışqırırdı.

Kişi səbirsizliklə qapını ayağı ilə saxlayıb dayanırdı.

Arvad qışqırırdı:

– Sən orada ilişib qalacaqsan! Mən də hər şeyi bilmək istəyirəm. Tez qayıt!

– Yaxşı! – deyə kişi cavab verib qapını tələsik buraxırdı. Qapı zərblə onun kürəyinə dəyirdi, kişi büdrəyə-büdrəyə küçəyə atılmalı olurdu, elə bil ki, onu öz evindən zorla çölə salmışdılar.

Ancaq arvadın çox gözləməyə səbri çatmırdı. O, qaynar qazanı ocağın üstündən düşürür, ocağı söndürür, yun şalını başına atıb, evdən bayıra qaçırdı, qoy nə olur-olsun! Belə bir gündə xərəksiz də keçinmək olar!

Çox keçmədən İversaydın bütün əhalisi sahilə yığışdı. Dalğaların zərbəsindən titrəyən sahili enli bir köpük zolağı bürümüşdü.

Uzaqda heç bir şey görünmədiyinə baxmayaraq hamı dinməzəcə şimala, Duq burnuna tərəf baxırdı, hərəyə elə gəlirdi ki, o, gah sovet paroxodunun qara gövdəsini, gah da gəminin duman içərisindən aramla çıxan dor ağaclarının təpəsini görür.

Külək Kinqlinin qızartdaq saçlarını oynadırdı. Müəllim sahilə tək bir pəncəkdə, şlyapasız qaçıb gəlmişdi. Kinqli gözündəki eynəyi tez-tez çıxarıb onun qabarıq şüşələrini silirdi, ancaq sahilə çırpın dalğaların damcıları eynəyin şüşələrini o saatca isladır, müəllim təkcə aciz-aciz gülümsəyirdi.

Con Köhnə Vedre müəllimdən soruşdu:

– Mister Kinqli, bu barədə nə deyə bilərsiniz?

O dəqiqə camaat Kinqlinin başına toplaşdı.

Kinqli cavab verdi:

– Nə deyim! Mən üzümü qadınlara tuturam. Onlar məni sizdən daha yaxşı başa düşürlər. Ona görə ki, İversaydda elə bir qadın tapılmaz ki, həyatında heç olmasa bir dəfə uşaqlarına uzaq və xoşbəxt bir ölkə barədə nağıl danışmasın, oradan, çox təəssüf ki, bizim sahillərə paroxod gəlir.

– Mister Kinqli, elədir! Elədir ki, var, – deyə arıq bir qadın cavab verib gülümsündü! – Ancaq mən bu ölkə haqqında ona görə danışdım ki, ağlayan uşaqlarımı sakitləşdirim. Mən onları aldadırdım.

Kinqli etiraz etdi:

– Xeyr! Siz onları aldatmırmısınız. Siz onlara əsl həqiqəti nağıl edirmişsiniz. Haman ölkənin adamları, bizdən bir mil aralıdır. Təkcə bir mil! Ancaq çox təəssüf ki, biz onları görə bilmirik.

Başında atasının cırıq şlyapası olan bir oğlan soruşdu:

– Bəs qasırga yatsa, necə?

Kinqli cavab verdi:

– Fərqi yoxdur, qorxuram ki, onlara göyertədən sahilə çıxmağa icazə verməsinlər. Nağılların həqiqətə çevrilməsi əlahəzrət kralın nazirlərinin xoşuna gəlir. Belə hadisə onları ancaq qəzəbləndirir.

Con Köhnə Vedre dedi:

– Onda biz, bunun əksini edib sahilə onları göyertəsinə qalxarıq.

– Belə qasırgalı havada heç kəs buna cəsarət etməz, – deyə Kinqli cavab verdi.

Balıqçılar susur, ancaq ayaqlarının birini götürüb, o birini qoyurdular, bu o deməkdir ki, onlar Kinqlinin dediyinə tamamilə şəriklər.

Camaat hörmətlə aralanıb yol verdi. Hörmətli mister Klark Kinqliyə yanaşdı. Onun əynində uzun qara palto, ayaqlarında xırda girdə düymələrlə bağlanmış qamaş var idi.

Klark dedi:

– Mən belə fikirləşirəm ki, dünya yaranandan bizim bu günahkar günlərimizədək hələ heç kəs belə qasırgalı havada Rokxill qayalarının dibində sığınacaq axtarmamışdır. Bu divanələr kimdir, Allah onların günahından keçsin!

– Onlar ruslardır, – deyə Kinqli cavab verdi.

Klark başını göyə qaldırıb parçalanmış buludlara baxdı. Buludlar islanmış qoyunlara oxşayırdı. Onlar itələşə-itələşə qərbdən şərqə

sürünürdü, orada isə bütün göyün üzünü çoxdan belə buludlarla örtmüşdü. Elə bil ki, seyrək buludlar bu dəqiqə sıx buludlara toxunub dayanacaqdır. Ancaq buludlar hey süzür, onların ara vermədən süzməsindən adamın başı gicəllənə bilər.

– Heç baş açmaq olmur! – deyərək nəhayət, Klark dillənib başını aşağı saldı. – Onlar necə olub ki, buraya gəlib çıxıblar?

Balıqçılar baxışdılar. Sonra onlardan ən qocası Tomas Ber saçları ağarmış başından isti papağını çıxartdı:

– Ser, biz elə fikirləşirik ki, onlar bizim şən sahillərə tamaşa etməyə gəlməyiblər. Ya da ki, burada təcili olaraq Sovet hakimiyyəti də qurmaq fikrində deyillər. Balıqçı gəmisini buraya qasırga gətirib çıxarıb. Ancaq ser, nə cür olur-olsun, bu adamlar çox qoçaq adamlardır. Siz də gərək kilsədə dua eləyəsiniz ki, onların gəmisinin lövbərləri qırılmasın, qayalara dəyib parçalanmasınlar.

Klark cavab verdi:

– Tomas, mən bu barədə fikirləşərəm.

Bu vaxt doktor Konradın dabanları getmiş ayaqqabılarının altında qalan balıqqulağılar bərk xırçıldadı.

O, trubkanı ağzından çıxarmadan dedi:

– Mən mayaka gedirəm; bəlkə onlara həkim köməyi lazımdır.

Trubkanın isti tüstüsü izdihamın arasına yayıldı, bu tüstünü ciyərlərinə çəkən kimi hamı öz trubkasını çıxarmağa başladı.

Doktor Konrad dönüb üzünü küləyə tərəf çətinliklə yeri-yeri mayaka yolladı.

Camaat dinməzəcə doktorun dalınca göz qoyurdu. Sonra bir dəstə oğlan uşağı onun dalınca qaçdı, onu ötdü, ondan xeyli aralı getməyə başladı.

Kinli saçlarını sıgalladı, pencəyinin yaxalığını qaldırdı, sahil-dəki yol ilə tələsik Duq mayakına tərəf addımladı. Balıqçılar onun dalınca yollandılar. Onlar gözlərini coşmuş okeandan çəkmədən əlləri ciblərində yavaş-yavaş yeri-yeri yirdilər.

Balıqçılardan az sonra qadınlar yola düşdülər. Onlar çənələrini yayıqla örtmüşdülər. Qadınların bəzisi ayaqlarının altına baxaraq yüngülcə gülümsəyə-gülümsəyə yeri-yeri yirdilər, bəziləri də soyuq küləkdən bərk yaşarmış gözlərinin yaşını silirdilər.

Qadınlardan biri öz rəfiqəsindən soruşdu:

– Anna, niyə gülümsəyirsən?

– Bilmirəm, Meri, – deyərək Anna cavab verib gözlərini yana tutdu.

– Mənə hey elə gəlir ki, indiyəcən biz İversaydda tək idik. Öz rütubətli evlərimizdə öz ləyonlərimizin, şorba qazanlarımızın və çörək dolu boşqablarımızın yanında tək-tənha idik. Çox olmağımıza baxmayaraq yenə tək idik.

Meri acıqla dedi:

– Nə boş-boş danışırsan?

– Boş-boş danışmıram, mən ürəyimdə olanları ifadə etməyi bacarmıram. Bax, indi mənə elə gəlir ki, biz tək deyilik. Sən Kinqlinin nə dediyini eşitdin?

– Eşitdim.

– Meri, deməli bu dünyada bizim də köməkçilərimiz var. Necə bilirsən? Uzaqda olmalarına baxmayaraq, mənə elə gəlir ki, biz bir vaxt onlarla görüşəcəyik.

Meri dedi:

– Sus! Tək sən belə fikirləşmərsən. Əgər bəxtimiz gətirsə, biz onları bu gün, ya sabah görürük.

– Sən onlar üçün nə edərdin? – deyərək Anna soruşdu.

Meri cavab verdi:

– Mən onlar üçün bir şey bişirirdim. Ancaq özün görürsən də, ilbiz yağanda əllərimi yaralamışam. Əllərim indi çirkəli eləyir. Doktor Konrad deyir ki, əllərim bir həftədən tez sağalmaz.

Meri yuyulmuş sarğı ilə bağlanmış balaca arıq əlini Annaya göstərdi.

Anna dedi:

– Eybi yoxdur. Mən sənəin əvəzinə də, öz əvəzimə də bişirərəm.

Hamıdan dalda qızlar və Con Köhnə Vedre gəlirdi. Qızlar heç bir şey barədə danışmırdılar, tək-cə bir-birlərini səs-ləyirdilər.

Qızlardan biri qışqırırdı:

– Hə, nə oldu, Mollisi?!

O birisi cavab verirdi:

– Sənə nə oldu, Mod, səsin batdı?

Qızlar, görünür nə barədə isə mübahisə edir və heç cürə razılığa gələ bilmirdilər. Bu vaxt Con Köhnə Vedre öskürdü, tüpürdü və qasırganın gurultusuna yaraşan uca bir səs-lə oxumağa başladı:

Batır çöreyini dəniz suyuna,
Bəlkə daha şirin etdi su onu!

– Ehey, ehey! – deyə qızlar mahnının nəqəratını təkrar etdilər.

Ulduzlu göylərin baxıb qoynuna,
Uzaq Karnarvonun soruş yolunu.
Ehe! Ehey!
Elə bil ölkənin yolunu – xoşbəxt,
Ki, orda gənclərin ağarmır saçı.
Ehe! Ehey!
Nəhayət, oraya yetişdiyin vaxt,
O, işığı solğun, çöreyi acı
Tərk etdiyin yurdu yadına sal, hey.
Ehe! Ehey! Ehe! Ehey!

Klark addımını yavaşdıb sahildən kilsəyə tərəf getdi, kilsənin qapısını açdı, soyuq mehraba keçdi, ibadət paltarını geyib ucadan oxumağa başladı.

Kilsənin qapısını həmişə ibadət vaxtında olduğu kimi açıq qoydu. Qapıdan içəri külək və okeanın uğultusu dolurdu. İlk dəfə idi ki, kilsə tamamilə bomboş idi. Təkcə doktor Konradın qoca pişiyi içəri girib çəkinmədən kandarda oturdu, həyasız-həyasız Klarka baxaraq əl-üzünü yumağa başladı.

Sonra kilsənin girəcəyində ağır addım səsləri eşidildi, ancaq pişik yoldan çəkilmədi. Polis nəfəri Ferti axsaya-axsaya içəri girdi. O, kilsənin ortasında dayanıb burnunu çəkdi. Klark ibadətində davam edirdi. Ferti öskürdü. Klark dönüb baxmadan ibadətini davam etdirdi.

Ferti xırıltılı səslə bir pıçıltı ilə çağırırdı:

– Ser!

Klark duasını qurtardı, ancaq bundan sonra üzünü polis nəfərinə tutdu.

Ferti dedi:

– Ser! Mən günah iş tutduğumu başa düşürəm, ancaq İversayd-da nələr olduğundan xəbəriniz varmı?

– Nə olmuşdur? – deyə Klark soruşdu.

Polis nəfəri bir qədər təlaşla cavab verdi:

– İversayd artıq yoxdur. İversayd artıq şeytan yığıncağına çevrilib. Klark ciddi əda ilə dedi:

– Siz Allahın evində olduğunuzu yaddan çıxarırsınız.

– Ser, üzr istəyirəm! Ancaq şəhərdə heç kəs yoxdur. Cəmi beş-altı adam qalıb. Hamı sovet paroxoduna tamaşa etmək üçün mayaka tərəf gedib. Hamı! Elə bil ki, dəli olublar.

Klark sakitcə dedi:

– Bu İversaydın sakinlərinin hamısının bir cürə düşündüyünə dəlalət edir. Bundan başqa burada ayrı bir şey yoxdur.

Ferti razılaşdı:

– Elədir ki, var. Belə olan surətdə mən nə etməliyəm, ser?

– Hərə öz vəzifəsini yerinə yetirməlidir. Mən yolunu azmış bəndələrin ruhunu xilas etmək üçün dua oxuyuram. Siz isə, mənim fikrimcə təlimat üzrə hərəkət etməlisiniz.

Ferti yazıq-yazıq dedi:

– Belə bir hadisə üçün heç bir təlimat yoxdur. Belə bir halı heç kəs nəzərə almayıb, ser. Heç kəs ala da bilməzdi. Əcəb işdir! Günlərin bir günü, ser, bütün şəhər, hətta bir fincan arpa qəhvəsi içməkdən belə boyun qaçırıb, çıxır gedir. Bu, görünməmiş haldır!

Klark cavab verib dedi:

– İndi ki, əlinizdə təlimat yoxdur, gedin təlimat alın! Mənim ibadətimə mane olmayın!

Ferti ağır-ağır köksünü ötürüb kilsədən bayıra çıxdı. Yolda doktor Konradın qoca pişiyinin boynundan yapışmış kilsə həyatına çıxartdı, pişiyi yerə atıb ayağı ilə tapdaladı. Ferti çox yaxşı başa düşürdü ki, işlər belə şəkildə alanda nahaq yerə bu cür boş şeylərə vaxt sərf edir... Ey Allah! Ferti kəmərinə çəkib bərkitdi, teleqraf idarəsinə getdi.

Teleqrafçı Maykl təbiətə qaraqabaq və gülməli adam idi. Bu şəhər onun qanı həmişəkindən daha çox qara idi, çünki o başqaları kimi Duq mayakına gedə bilməmişdi. Ona görə də Maykla xas olan qanıqaralığın zahiri əlamətləri indiki kimi heç bu dərəcə gözə çarpmamışdı. Ferti Mayklı gören kimi polismenin ürəyi düşdü, bu əsəbi centlmen ona nə məsləhət görə bilərdi?

Ferti dedi:

– Maykl! Mən gərək teleqrafla lap Qlazqonun özündən təlimat alam.

– Nə barədə? – deyə Maykl laqeydliklə soruşdu və güzgüyə baxmış kimi bir gözü ilə qayçının nikelli ağzına baxdı.

– Nə etməli olduğum barədə. Sən ki, İversaydda nələr baş verdiyini bilirsen.

Maykl cavab verdi:

– Mənə nə var. İstəyirsən lap kralın tontənəli nitqini al. Təlimat! Bu sənin tərəfindən axmaqlıq olar. Hə, nə oldu? Otur teleqram yaz.

Ferti teleqram yazmağa heç həvəsi olmadığını görüb qaşqabağını sallayaraq soruşdu:

– Niyə axmaqlıq olur?

– Əgər sən təlimat üzrə hərəkət etsən, mükafatı sənə təlimatı verən alacaq. Sənin isə boynunun ardına vuracaqlar. Əgər heç bir təlimatsız–filansız hərəkət etsən, mükafatı təkçə sən alarsan. Fərəsətinə və qoçaqlığına görə səni təltif edərlər. Axmaq olma!

Bu vaxt Duq mayakında aşağıdakı əhvalat baş verirdi. İversaydın əhalisi mayakı dövrəyə almışdı və hər şeyi şişirdib böyütməyə mail olan adamın ağlına belə bir fikir gələ bilərdi ki, camaat mayakı dövrəyə ona görə alıb ki, hücum edib onu tutsun.

Dikson Ceynə əmr elədi ki, darvazanı bağlasın və adamları içəri ancaq onun icazəsi ilə buraxsın. Bu əmr oğlan uşaqlarının qəzəbinə səbəb oldu. Onlar ikicə barmaqlarını ağızlarına qoyub fit çalır, yumruqları ilə darvazanı elə döyücləyirdilər ki, hətta hələ indiyəcən yemlənmiş çöşqanın zingiltisini belə batırırdılar. Oğlanlar belə güman edirdilər ki, axır-axırda mayakın içərisinə girməyə icazə verərlər, onlar mayakın çuqun eyvanından sovet gəmisinə doyunca tamaşa edərlər, hətta bəlkə onun göyertəsindəki canlı adamları da görə bildilər. Uşaqların ən balacaları acıqlarından ağlayırdılar. Ancaq Diksonu yola gətirmək mümkün deyildi. Dikson Ceynə icazə verdi ki, mayakın içərisinə təkçə Kinqlini, doktor Konradı və Tomas Berni buraxsın.

İversaydın qalan bütün sakinləri sıldırım sahilə dayanıb paroxoda tamaşa edirdilər. Paroxod cingildəyən lövbər zəncirlərini dar-taraq dalğaların üzərində yuxarı qalxırdı.

Adamlar üşüyürdülər. Qış küləyi onların əllərinin və üzlərinin dərisini elə yığmışdı ki, hətta işildayırdı. Ancaq heç kəs çıxıb getmək fikrində deyildi. Hamı bir hadisə baş verəcəyini gözləyirdi. Adam-

lar bu hadisəni gözləyə–gözləyə, sahilə çırpılan dalğaların gurultusu altında bir–birlərini səsləyirdilər.

– Ceyni gördünüz? Qız lovğalığından şişib. Elə bil ona əfsanəvi pəri kimi bu paroxodun göyertəsinə qalxmağa icazə veriblər.

– Meb, gör nə yaxındadır! Adama elə gəlir, atlanıb ora düşmək olar.

– Kaş mənim itiyeriyən çəkmələrim olaydı.

– Əgər ora qalxsan, onlara nə deyərsən?

– Nə deyəcəyimi bilmirəm. Məni yəqin ki, ağlamaq tutardı, daha heç bir şey deyə bilməzdim.

– Mən isə onların hamısını bircə–bircə öpər, deyərdim: “Mən sizi İngiltərənin bütün yoxsul qızlarının adından öpürəm”.

– Qızlar, qulaq asın! Əgər siz boş–boş danışırsınız, mən bütün bunları mister Klarka xəbər verərəm.

Lap darvazanın ağzında dayanmış Con Köhnə Vedrə qışqırdı:

– Sakit! Təzə xəbər var. Mister Kinqli radio ilə ruslarla danışır.

Hamı susdu, onlar elə bil ki, mayakın qalın divarları arxasından radionun zəif səsini eşidəcəkdilər.

Hamıdan qabaq doktor Konrad ruslarla danışdı. O soruşurdu: – paroxodda xəstə yoxdur ki, əgər varsa radio vasitəsi ilə məsləhət vermək olar. – Ruslar təşəkkür edib dedilər ki, paroxodlarında öz həkimləri var.

Doktor Konrad radiovericinin yanında oturmuş Diksona dedi:

– Onlara deyin ki, belə balaca sovet gəmisində öz həkimləri olması məni razı salır və bu qəribə hal mənim xoşuma gəlir. Bu mənim çox xoşuma gəlir. Hə! Çox!

Hələ indiyəcən heç kəs doktor Konradın belə uzun nitq söylədiyini eşitməmişdi. Ona görə də hamı bir azca susdu.

Sonra ruslarla Kinqli danışdı. O, çox həyəcan keçirirdi:

– İversaydın sakinləri Duq mayakına yığışblar ki, sizi, öz dostlarını salamlasınlar, sizə heç olmasa uzaqdan tamaşa etsinlər. Biz çox bəxtiyar ki, Ossianın mədh elədiyi bizim bu quru qayalar sizə tufandan qorunmaqda kömək etmişdir. Çox təəssüf edirik ki, belə güclü tufan və həm də sizə məlum olan başqa səbəblər üzündən nə sizə baş çəkə bilərik, nə də ki, sizi evlərimizə dəvət etməyə imkanımız vardır.

Dikson soruşdu:

– Qurtardın?

– Yox. Bir də deyin ki, biz hamımız xalqların xeyirxah iradəsinə inanırıq. Onlar mənim nə demək istədiyimi başa düşürlər.

Ruslar xəbər verdilər: “Cavab gözləyin”.

Narahat olmuş Kinqli soruşdu:

– Görəsən bu nə deməkdir?

Fred Dikson cavab verdi:

– Bu o deməkdir ki, gözləmək lazımdır. Ceyn, tez ol, qudurmuş çosqa üçün horra apar. Yoxsa ki, əlimdən xəta çıxar!

Ceyn həyəətə çıxdı, ancaq tez özünü mayakın içərisinə atıb qışqırdı:

– Ata! Onlar cavab verirlər!

Hamı pəncərəyə tərəf atıldı. Ruslar beynəlxalq dəniz kodu üzrə dor ağacında rəngbərəng bayraqlar qaldırırdılar. Hər bir bayraq müəyyən hərfi bildirirdi.

İversaydın əhalisi nəsillikcə dənizçi idi, ona görə də onlar bütün qitələrin və bütün ölkələrin dənizçilərinin qədim dilinə yaxşı bələd idilər. Mayakdakı və sahildəki adamlar dodaqlarını tərpedə-tərpedə öz üreklərində, tufanlı küləyin qəzəblə yellətdiyi bayraqların yazdığı sözləri oxuyurdular:

“İngiltərənin zəhmətkeşlərinə salam!”

Sonuncu bayraq qaldırılanda sovet traulerinin bacasının yanından göyə güclü buxar qalxdı, qüvvətli – iki tonluq fit Ossianın mədh elədiyi qayalıq sahillərin üzərində guruldadı. Əks-səda bu gurultunu okeana qaytardı, ardıc kolları bitmiş məndəcər yerdən keçirib dumanlıqlar içərisində yerləşən böyük ölkəyə yaydı. Bəlkə də bu fit, bu salam fiti okeanın sahilindən keçib Şotlandiyanın böyük kəndli şairi Robert Bernisin öldüyü balaca kənd evinə çatdı. Biz bunu təsdiq edə bilmərik, ancaq bu bəlkə də belə olmuşdu.

Sahildəkilər başlarını açdılar. Ceyn isə başındakı yaylıqı açıb üzünə tutdu və onun çiyinləri əsdi. Yəqin ki, ağlayırdı.

Fitin səsi nəyi ifadə edirdi? Yəqin ki, başqa bir böyük şair, ancaq şotlandiyalı olmayan rus şairinin arzularını ifadə edirdi. İversaydın sakinləri onun şeirlərindəki gizli fikirlərdən xəbərdar deyildilər, ancaq onlardan bir çoxu onun adını yaxşı bilirdi. O, arzu edirdi ki, “xalqlar ədavəti unudub böyük bir ailədə birləşsinsinlər”. İnamlı demək olardı ki, bu fikir bu vaxt başını açıb soyuq küləyin altında Duq mayakının yanında, sahilə dayananların hamısının qəlbinə hakim kəsildi.

Səhərə yaxın tufan xeyli yavaşdı. Bir azca lil qatılmış suya bən-zər zəif işıq üfün şərqi hissəsini bürüdü. Işıq heç bir ot-ələf bit-məyən təpələrin üzərində görünür, burada qırmızı pəncəli qağayı-lar havanı çöpəki yararaq inilti ilə çığır-çığır özlərini torpağa vururdular.

Trauler lövbərini yığmağa başladı. Bu vaxt qayanın dalından dalğa köhnə bir qayığı vurub yaxına gətirdi. Qayıqda iki adam otu-rub, var qüvvələri ilə avar çəkirdilər. Onlardan biri qoca idi. O, cırıq şlyapasını qulaqlarınadək basmışdı. Əynində tamam islanmış pənc-ək olan ikinci adam cavan və saçları kürən idi. Başına isti şal örtmüş bir qız qayığın dal tərəfində oturmuşdu. Şalın altından onun sarışın saçları görünürdü. Qızın əlində balaca bir səbət var idi.

Növbətçi qışqırdı:

– Sol tərəfdə qayıq var!

Komanda heyəti paroxodun böyrünə yığışmışdı. Qayıqdan nə isə qışqırırdılar, ancaq nə deyildiyini ayırd etmək olmurdu.

Qayıq dalğalar paroxodun üstünə aparırdı. Qayıqla paroxodun arasında bir neçə metr qalanda qız ayağa qalxıb əlindəki zənbili qulayladı, cəld hərəkətlə trauler göyertəsinə atdı. Zənbili bir neçə əl havada tutdu.

Dalğalar qayıq o saat qırağa atdı, avar çəkənlər cəld qayaların altında daldalanmağa tələsdilər. Təhlükəsiz olan bu yerdə Kinqli və Con Köhnə Vedre Ceyn ilə birlikdə trauler lövbərlərini yığıb dal-ğaların axımına qarşı hərəkət etməsinə Rokxill qayalarının yanınca yavaş-yavaş burulub keçməsinə baxırdılar.

Girdə, balaca zənbili kayuta gətirib ehtiyatla açdılar. Zənbildə hansı bir bitkininsə bir budağı var idi, bitkinin açıq yaşıl rəngli cod yarpaqları var idi. Dənizçilər heyrətlə bir-birinə baxdılar.

Traulerin gənc kapitanı budağı əlinə götürüb, ona xeyli baxdı.

O soruşdu:

– Yəqin ki, siz bunun nə olduğunu bilmirsiniz, eləmi?

Matroslar susurdular.

– Bu bağabürücüdür. İngiltərədə bu bitkini sülh və dostluq rəmzi kimi bağışlayırlar. Biz bu budağı kayut-kampaniyanın divarından asırıq.

Budağı ehtiyatla divara vurdular. Trauler Şotlandiyanın şimal sahillərindən dövrə vurub keçirdi. Bulud qalaqları arasından görü-

nən ağ solğun günəş okeanın üzərində asıla qalmışdı. Kəndirlərə toxunan külək vıyıldıyır, onun iniltili səsi bəlkə də şotland arfasının səsinə bənzəyirdi.

Külək açıq illüminatordan içəri dolub, bağabürçünün yarpaqlarını tərpedirdi. Çox təəssüf ki, Kinqlinin, Ceynin, bütün qızların, bütün yaşlı qadınların, baliqçıların, doktor Konradın xahişi ilə ən hündür qaraağacın başına həvəslə dırmaşıb bağabürçünün ən yaşıl, ən təravətli budağını qoparan və İversaydda ən qoçaq olan oğlanın möhkəm əlinin izi budağın üstündə qalmamışdı.

QIYMƏTLİ TOZ

Məhv olmaq qanunları ədəbiyyata şamil deyil. Yalnız ədəbiyyat əbədidir.

Saltkov-Şedrin

Həmişə gözəlliyə can atmaq lazımdır.

Onore Balzak

Bu əsərdə çox şey ötəri verilmiş və çox şey mümkündür ki, aydın təsvir edilməmişdir.

Çox şey burada mübahisəli görünəcək.

Bu kitab nə nəzəri tədqiqat işidir, nə də rəhbər ədəbiyyat. O yalnız mənim yazıçılıq anlayışlarıma və təcrübəmə dair qeydlərdir.

Kitabda ədəbiyyatımızın mühüm ideya əsaslarına toxunulmamışdır, çünki bu sahədə bizim aramızda elə bir əhəmiyyətli fikir ayrılığı yoxdur. Ədəbiyyatın qəhrəmanlıq və tərbiyəvi əhəmiyyəti hamıya aydındır.

Bu kitabda mən hələlik qələmə aldığım az-maz yazılarım haqqında danışmışam.

Əgər mən yazıçılıq işinin gözəl mahiyyəti barədə oxucuda azacıq da olsa təsəvvür yarada bilmişəmsə, onda belə hesab edəcəyəm ki, ədəbiyyat qarşısında öz borcumu yerinə yetirmişəm.

Müəllif

Paris süpürgəçisi Jan Şametın başına gələn bu əhvalatı harada eşitməyimi yadıma sala bilmirəm. Dolanmaq üçün Şamet məhəllələrindəki sənətkarların emalatxanalarını sil-süpür eləyirdi.

Şamet şəhərin kənarında, bir komada yaşayırdı. Onun yaşadığı bu ətraf yerdən, əlbəttə, çox danışmaq olar, ancaq bu, oxucunu əsl mətləbdən uzaqlaşdırar. Yalnız onu demək kifayətdir ki, bu vaxt Parisin ətrafındakı köhnə qala hasarları hələ dururdu. Onu da deməliyəm ki, bu hekayədə təsvir olunan əhvalatlar baş verərkən həmin qala hasarlarını yemişən, doqquzdən kolları basmışdı və o kolların içində quşlar yuva salmışdı.

Şametın şimal tərəfdəki qala hasarının ətəyinə qısılmış komacığı tənəkə qayıranların, çəkməçilərin, zibilliklərdə eşələnən bədbəxtlərin və dilənçilərin evləri ilə yanaşı idi.

Əgər Mopassan bu komalarda yaşayan adamların həyatı ilə maraqlansaydı, çox güman ki, daha bir neçə gözəl hekayə yazardı və ola bilsin ki, bu hekayələr onun bərqərar şöhrətinə yeni bir çələng qoyardı.

Təəssüf ki, xəfiyələrdən başqa heç bir kənar adam bu yerlərə ayaq basmazdı. Elə onlar da buraya yalnız oğurluq şey dalınca gələrdilər.

Qonşularının Şametə “Ağacdələ” deməyindən belə çıxır ki, o, çox arıq bir adammış, uzun burnu varmış və həmişə bu adamın şlyapasının altından bir çəngə, quş lələyi kimi, tük sallanarmış.

Şametın də bir vaxt ağ günləri olmuşdu. Meksika müharibəsi vaxtında o, “Balaca Napoleonun” ordusunda əsgərlik eləmişdi.

Şametın bəxti getirmişdi. Vera-Krus şəhərində o, möhkəm qızdır-maya tutuldu. Hələ əməlli-başlı atışma üzü görməmiş bu xəstə əsgəri geriye, vətəne qaytardılar. Polk komandiri fürsətdən istifadə eləyib, səkkiz yaşlı qızı Suzannanı Fransaya aparmağı Şametə tapşırırdı.

Komandirin arvadı yox idi. Bu səbəbdən o, hara getsə, qızını da özü ilə aparırdı. Ancaq indi kapitan qızdan ayrılmağı, onu Ruana, bacısının yanına göndərməyi qərara almışdı. Meksikanın havası

Avropa uşaqları üçün dözülməz idi. Həm də qarmaqarışlıq partizan müharibəsi hər addımda gözlənilməz təhlükə yaradırdı.

Şamet Fransaya qayıdanda Atlantik okeandan elə bil alov qalxırdı. Qız bir kəlmə də dinib-danışmırdı. Hətta yağlı sudan sıçrayan balıqları görəndə də gülmürdü.

Şamet qıza əlindən gələn hörməti eləyirdi. O, əlbəttə, bilirdi ki, qız ondan təkcə qayğı gözləmir. Bir ürəkəcan söz də gözləyir. Bir xoş söhbət də gözləyir. Ancaq müstəmləkə polkunun əsgərinin əlindən nə gəlirdi, o, qızın başını nə ilə qata bilərdi? Qumarlamı? Yaxud lətayi kazarma mahnıları iləmi?

Çox susmaq olmazdı. Qız gözünü Şametın üzünə daha tez-tez heyrətlə zilləyirdi. Şamet, nəhayət, ürəkləndi və La-Manşın sahilindəki balıqçı qəsəbəsini, narın qumluğu, dəniz tufanından sonra qalan gölməçələri, sınıq zəngli kənd kilsəsini, qonşuları mədə qıç-qırmasından sağaldan anasını xatırlaya-xatırlaya dolaşlıq şəkildə həyatını bütün təfərrüatı ilə danışdı.

Bu xatirələrdə Şamet Suzannanın könlünü açma biləcək heç bir gülməli şey görmürdü. Ancaq nə qədər təəccüblü olsa da, bu söhbətləri qız sonsuz maraqla dinlədi, hətta o, Şameti məcbur elədi ki, danışdığı şeyləri bir də danışsın, daha da ətraflı danışsın.

Yaddaşını alt-üst eləyərək, Şamet bütün bu təfsilatları oradan maqqaşla dartıb çıxartdı. O vaxtaca çıxartdı ki, nəhayət, onun özü də bu şeylərin baş verdiyinə inamını itirdi. Şametın danışdığı şeylər indi xatirə deyildi, xatirənin solğun kölgəsi idi. Bu kölgə bir çəngə bulud kimi əriyib gedirdi. Doğrusu, Şametın heç ağlına da gəlməzdi ki, həyatının bu gərəksiz çağlarını bir vaxt təzədən xəyalında canlandırmağa olacaqdır.

Bir dəfə Şamet dumanlı şəkildə qızıl qönçəni xatırladı. Şamet qoca balıqçı arvadının evində, müqəddəs surətin qabağından asılan bu tutqun rəngli qızıldan düzəldilmiş, pis qayırılmış qızıl gülü ya özü görmüşdü, ya da bu barədə yaxın adamlarından eşitmişdi.

Yox, deyəsən, özü görmüşdü, hətta onun parıltısı da yadında idi: özü də günəşsiz gündə qapqara fırtına dənizin üstündə gurhagur guruldayanda görmüşdü. O parıltını, o qığılcımları Şamet getdikcə daha aydın xatırlayırdı.

Qarının bu qiymətli şeyi satmamağına bütün qəsəbə təəccüb eləyirdi. Onu satsaydı, qarı çoxlu pul əldə edə bilərdi. Təkcə Şametın

anası gülü satmağı günah hesab eləyirdi, çünki qızıl qönçə “xoşbəxtlik nişanəsi” idi, onu qarına hələ məzəli qız olduğu vaxtlar sevgilisi yadigar vermişdi; o zaman qarı Odm şəhərində siyənək emalı fabrikində işləyirdi.

Şametın anası deyirdi:

– Dünyada belə qızıl güllər az olur. Ancaq o olan evi xoşbəxtlik gözləyir, hələ üstəlik o gülə kimin əli dəyəsə, o da mütləq ağ günə çıxar.

Balaca Şamet qarının xoşbəxt olacağı günü səbirsizliklə gözləyirdi, ancaq xoşbəxtlikdən əsər-ələmət yox idi. Yel esəndə qarının evi tərənirdi, axşamlar işığı gəlmirdi.

Beləcə, qarının xoş gününü görməmiş, Şamet qəsəbədən çıxıb getdi. Bir il keçəndən sonra poçt gəmisində ocaqçı işləyən bir tanış Qavrada Şamete danışdı ki, qarının rəssam oğlu gözlənilmədən Parisdən qayıdıb. O, saqqallı, deyib-gülən, məzəli bir oğlandır. O vaxtdan həmin daxmanı tanımaq mümkün deyil. Orada deyib-gülən kim, yeyib-içən kim. Rəssamlar, deyilənə görə, yaxşı pul qazanırlar.

Bir dəfə Şamet göyörtədə oturub, dəmir darağı ilə Suzannanın küləkdən pırpızlaşmış saçlarını darayanda qız soruşdu:

– Jan, mənə də qızıl qönçə bağışlayan olacaqmı?

Cavabında Şamet:

– Nə bilmək olar? – dedi. – Sənin üçün də, Suzi, elə bir oğlan tapıla bilər. Bizim rotada bir sısqa əsgər vardı. Zalım oğlunun bəxti yaman gətirirdi. Dava yerindən bir sınıq qızıl diş protezi tapdı. Onun hesabına bütün rota kefi elədi. Onda Annamada müharibə gedirdi. Sərxoş topçular kefi üçün qısaltilə toplardan atəş açdılar, mermi gedib sönmüş bir vulkanın ağzına düşdü, orda partladı, vulkan guruldamağa, püskürməyə başladı. Bilmirəm o vulkanın adına nə deyirdilər. Görək ki, Kraka-Taka idi. Necə püskürürdü! Qırx nəfər dinc adam həlak oldu. İşə bax, bir sürtülmüş protezdən yana. Sonra məlum oldu ki, diş protezi bizim polkovnikin imiş. Əlbəttə, məsələni ört-basdır elədilər, – ordunun şərəfi hər şeydən üstündür. Ancaq biz onda möhkəm içdik.

Suzi şübhəli-şübhəli soruşdu:

– Harda? Harda?

– Annamada, mən ki, dedim sənə. Hind-Çində. Orda okeandan alov qalxır, cəhənnəm kimi. Meduzalar da balerinaların tor tumanına

oxsayır. Özü də ora elə nəmişlikdir ki, bir gecədə çəkmələrimizin içində göbələk bitirdi! Yalan deyirəmsə, boğazım qurusun.

Bunacan Şamet çox əsgər yalanı eşitmişdi, ancaq özü heç vaxt yalan danışmamışdı. Ona görə yox ki, bacarmırdı, ona görə ki, buna ehtiyac hiss etməmişdi. İndi isə Suzannanın başını qatmağı o özünə müqəddəs borc bilirdi.

Şamet qızı Ruana gətirdi və öz əli ilə onu bibisinə tapşırırdı. Suzannanın bibisi uzundraz, yastıağız qarı idi. Başdan ayağa qara, işım-ışım ışıldayan don geyinmişdi və sirkələrdə oynadılan ilan kimi parıldayırdı.

Onu gören kimi qız Şameti bərk-bərk qucaqlayıb, onun bozarmış şinelinə qısıldı. Şamet qızı özündən araladı, pıçılıtlı ilə:

– Eybi yoxdur! – dedi. – Biz sıravı əsgərlər də rota komandirlərimizi özümüz seçmirik. Döz, Suzi, soldat bala!

Şamet getdi. Gedə-gedə bir neçə dəfə geri dönüb qapısından külək də keçməyən darıxdırıcı evin pəncərəsinə baxdı. Ruanın dar küçələrindəki dükanlardan saatların zəhlətökən taqqıltısı eşidilirdi. Əsgər çantasında Şamet Suzannanın yadigarı olan göy, əzik bir saç lentini aparırdı. Səbəbi Allah bilir nə idi, ancaq lent ətir saçırdı, xoş bir ətir, sanki onu çoxdan bəri içi bənövşə ilə dolu zənbildə saxlamışdılar.

Meksika qızdırması Şameti pis hala saldı. Onu ordudan buraxdılar, ancaq heç serjant rütbəsi də almadı. Şamet əsgərliyə necə getmişdisə, elə qayıdıb gəldi.

Ehtiyac içində illər gəlib keçdi. Şamet bir-birindən pis neçə-neçə iş yeri dəyişdi, nəhayət süpürgəçi oldu. Toz, çirkab qoxusu bu vaxtdan Şametın burnundan çəkilmədi. Bu qoxunu o, Senadan gələn mehdə də, bulvarlarda, tər-təmiz qarılarnın satdığı yaş çiçəklərdə də duyurdu.

Güllər bulanıq sarı rəngə çalırdı. Ancaq bu bulanıqlıq içində bəzən Şamet bir qırmızı şəfəq – Suzannanın xırdaca, köhnə donunu görürdü. Suzannanın donundan bahar təravəti gəlirdi, sanki onu da içi bənövşə ilə dolu zənbildə saxlamışdılar.

Görəsən Suzanna harada idi? Görəsən o, necə yaşayırdı? Şamet bilirdi ki, Suzanna böyük qız olub, atası isə güllə yarasından ölüb.

Suzannanı görmək üçün Ruana getməyə Şamet çox hazırlaşdı. Ancaq hər dəfə səfərini təxirə saldı. O vaxtacan getmədi ki, nəh

yət, gecikdiyini özü də hiss elədi: yəqin ki, Suzanna indi onu unutmuşdu.

Suzanna ilə vidalaşmağını xatırlayanda o, özünə lənətlər yağdırırdı. Suzannanı bağına basıb öpmək əvəzinə, Şamet qızı o qoca qara qarğanın qabağına itələyib demişdi. “Döz, Suzi, soldat bala!”.

Məlumdur ki, süpürgəçilər gecələr işləyir. Bunun iki səbəbi var: əvvəla, insanların qaynar, həm də çox vaxt faydasız fəaliyyətlərindən sonra ən çox zibil günün axırında yığılır, ikincisi, belə bir işi gündüz görməklə parislilərin iy duyğusunu təhqir etmək olar, seyr aləmini korlamaq olar. Gecələrsə, siçovullardan başqa heç kəsin süpürgəçilərin gördüyü işdən xəbəri olmur.

Şamet gecə işinə öyrənmişdi, hətta gecənin bu vaxtları xoşuna gəlirdi. Xüsusən o vaxtlar ki, Parisin göylərində yavaş-yavaş dan sökülürdü. Sena çayından duman ucalırdı, lakin duman körpünün üstündən yuxarı qalxmırdı.

Bu cür dumanlı səhərlərdən birində bir dəfə Şamet Əlillər körpüsündən keçəndə qara krujevalı açıq-yasəmənli paltar geymiş cavan bir qadın gördü. Qadın körpünün məhəccərinə söykənib, Senaya baxırdı.

Şamet dayandı, tozlu şlyapasını çıxartdı.

– Xanım, – dedi, – bu vaxtlar Senanın suyu çox soyuq olur. Gəlsəniz mən sizi evinizə ötürürəm.

– Daha mənə evim yoxdur, – deyər qadın o saatca cavab verdi və üzünü Şamətə çevirdi.

Şametın şlyapası əlindən yerə düşdü. Sevinclə, qəhərlə:

– Suzi! – dedi. – Suzi, soldat bala! Mənə balam! Axır ki, səni gördüm. Yəqin yaddan çıxartmışam səni – Jan Ernest Şamet, iyirmi yeddinci müstəmləkə alayının sıravı əsgəri, səni Ruana, o neybət bibinin yanına aparın avam! Nə qəşəng qız olmusan! Saçlarını nə qəşəng daramısan! Mən əzvəy, mən soldat başı daşlı, onları heç cür düzəldə bilmirdim.

Qadın:

– Jan! – deyib qışqıraraq özünü Şametın üstünə atdı, onun boyunu qucaqlayıb ağladı. – Siz yenə də ondakı kimi xeyirxahsınız, Jan. Mən heç nəyi unutmamışam!

– E-e, boş sözdür! – deyər Şamet dodağının altında mızıldandı. – Mənə xeyirxahlığının kimə nə mənfəəti var? Sənə nə olub, mənə xırdaca balam?

Şamet Ruandakı cəsarətsizliyinin əvəzini çıxdı – qızı bağına basdı, onun parlaq saçlarını öpüb oxşadı. Sonra şamet cəld geri çəkildi, qorxdı ki, gödəkçəsindən siçan iyi gələr. Ancaq Suzanna onun çiyinə daha bərk qısıldı.

– Sənə nə olub, Suzanna? – deyə, Şamet çaşqın-çaşqın bir də soruşdu.

Suzanna cavab vermədi. Hönkürtüsünü boğa bilmirdi. Şamet başa düşdü ki, hələlik Suzannadan heç nə soruşmaq lazım deyil.

– Qala hasarının yanında mənim bir balaca yuvacığım var, – Şamet tələsə-tələsə danışmağa başladı. – Bir az uzaqdır. İçi də bomboşdur, – Allahın var, gözünü yum rəqs elə, ayağın heç nəyə toxunmaz. Ancaq orada su da qızdırmaq olar, yıxılıb yaxşı-yaxşı yatmaq da olar. Sən orda əməllicə yuyuna bilərsən, yatıb dincələ bilərsən və kefin istədiyi qədər qala bilərsən.

Suzanna Şametın komasında beş gün qaldı. Beş gün Paris göylərində qeyri-adi günəş doğdu. Bütün evlər, hətta ən köhnələri, hisliləri də bütün bağlar-bağçalar, hətta Şametın daxması da o günəşin şəfəqlərində qiymətli daş-qaş kimi parıldadı.

Yatmış cavan qadının zorla eşidilən nəfəsindən vəcdə gəlməyənlər əsl gözəlliyin nə demək olduğunu duya bilməz. Suzannanın dodaqları şəh qonmuş gül ləçəyindən də şux idi, onun kirpikləri gecəki göz yaşlarından nur alıb şəfəq saçırdı.

Bəli, Suzannanın başındakı bütün macərələr məhz Şametın düşündüyü kimi olmuşdu. Sevgilisi, cavan aktyor, Suzannaya xəyanət eləmişdi. Ancaq qızın Şametlə qaldığı beş gün onların barışmağı üçün kifayət oldu.

Bu işdə Şamet özü iştirak elədi. O, Suzannanın məktubunu aparıb aktyora verdi və aktyor onun cibinə bir neçə su çay pulu dürtüdü. Şamet o xumar baxışlı göyçək oğlana ədəb-ərkan dərsi deməyə məcbur oldu.

Çox keçməmiş aktyor bərli-bəzəkli bir faytonda Suzannanın dalınca gəldi, hər şey qaydasınca oldu: çiçək dəstəsi, öpüşmək, göz yaşları içində gülüş, peşmançılıq və az-maz kədər qarışıq bir qayğısızlıq, laqeydlik.

Onlar yola düşəndə Suzanna o qədər tələsdi ki, Şametlə vidalaşmağı belə unudub, özünü faytona atdı. Həmin anda da o, səhvini dərk eləyib, qızardı və müqəssir-müqəssir əlini Şametə uzatdı.

Qıza xeyir-dua verə-verə Şamet dodağının altında mızıldandı:

– Belə həyat ürəyincədirsə, get, xoşbəxt ol.

Suzannanın gözlərində yaş parıldadı:

– Mən hələ heç nə bilmirəm.

– Sən nahaq yerə narahat olursan, mənim mələyim, – deyə, aktyor incik-incik dilləndi və o sözü bir də təkrar elədi: – Mənim gözəl mələyim.

Suzanna ah çəkdi.

– Kaş mənə də bir qızılgül bağışlayan olaydı. – dedi. – Onda mən sözsüz xoşbəxt olardım. Sənin gəmidəki söhbətin yadımdan çıxmayıb, Jan.

Şamet:

– Kim bilir! – dedi. – Hər halda o gülü sənə bu nərmənazik cənab bağışlamayacaq. Üzr istəyirəm, soldat sözü üzə deyər. Mənim ədəbaz adamlardan xoşum gəlmir.

Cavanlar bir-birinin üzünə baxdı. Aktyor çiyinlərini çəkdi. Fayton tərpendi.

Adətən, Şamet sənətkarların karxanasından gün ərzində süpürdüyü zibili atardı. Ancaq Suzanna ilə görüşündən sonra o, zərgər emalatxanalarından süpürdüyü toz-torpağı atmadı. Onu Şamet xəlvətcə kisəyə yığır və daxmasına daşıyırdı. Qonşular fikirləşdilər ki, süpürgeçinin başı xarab olub. Çünki bu tozun içində müəyyən qədər qızıl tozu olduğunu az adam bilirdi: zərgərlər işləyəndə qızılı həmişə bir az vonurlar.

Şamet bu qərara gəlmişdi ki, ələyib qızıl tozunu çıxartсын, ondan bir xırdaca külçə düzəltsin və Suzannanın xoşbəxtliyi üçün o külçədən balaca bir qızılgül yondursun. Kim bilir, bəlkə o gül, Şametın anası demişkən, neçə-neçə başqa yoxsulların da ağ günə çıxmasına səbəb olacaqdı! Nə bilmək olar! Qızıl gül hazır olanacan Şamet Suzanna ilə görüşməməyi qərara aldı.

Bu barədə Şamet heç kəsə bir söz demirdi. O, polisdən və hökumətdən qorxurdu. Məhkəmədə oturan əzazillər bu işdən xəbər tutsaydılar, kim bilir, nələr fikirləşəcəkdilər. Onlar Şameti oğurluqda təqsirləndirə bilərdilər, qızılını əlindən alıb özünü həbsə sala bilərdilər. Axtı, qızıl, necə olsa, özgənin idi!

Orduya gedənəcən Şamet kənddə keşişin fermasında muzdurluq eləmişdi, ona görə taxıl sovurmağın təhərini bilirdi. O bilik indi

Şametin dadına çatdı. Şamət taxıl sovurulanda ağır dənin necə yerə yatdığını və yüngül tozu küləyin necə apardığını yadına saldı.

O, taxıl sovuran alətə oxşar bir şey qayırdı və gecələr həyətdə qızıl tozunu sovurmağa başladı. Zorla seçilən parıltılı tozu tabaqda görünəcəni Şamət ürəyində həyəcan keçirdi.

Bir külçəlik qızıl tozu yığılanacan çox aylar ötüb keçdi. Ancaq bundan sonra da Şamət ləngiyirdi, zərgərin yanına getmirdi.

Şametin əl-qolunu bağlayan pulsuzluq deyildi – zəhmət haqqı əvəzinə külçənin üçdə birinə hər bir zərgər razı olardı, lap papağını da göyə atardı.

Məsələ bunda deyildi. Suzanna ilə görüş saati günbəgün yaxınlaşırdı. Lakin neçə vaxtdan bəri idi ki, Şameti bu görüş qorxudurdu.

Neçə illərdən bəri qəlbinin dərinliyində gizlətdiyi ən müqəddəs duyğularını Şamət təkə ona, təkə Suziyə bağışlamaq istəyirdi. Ancaq onun kimi üzülmüş çirkin bir adamın gözəl duyğuları kimə lazım idi! Şamət çoxdan hiss eləmişdi ki, onunla rastlaşan adamlar tez uzaqlaşmağa, onun dərisi sallanmış ariq və boz sifətini, iti nəzərlərini tez unutmağa çalışırlar.

Daxmasında Şametin bir xırdaca ayna qırığı vardı. Hərdən bir Şamət aynaya baxır və saatca da aynanı tullayıb, pis söyüşlər yağdırırdı. Baxmamaq, özünü, yel tutmuş ayaqlarını sürüyən bu idbar, yöndəmsiz vücudu görməmək daha yaxşı idi.

Gül, nəhayət, hazır olanda Şamət eşitdi ki, Suzanna bir il əvvəl Parisdən Amerikaya gedib və deyilənə görə, həmişəlik gedib. Onun ünvanını Şamətə heç kəs deyə bilmədi.

İlk dəqiqələrdə Şamət ürəyində, hətta yüngüllük hiss elədi. Ancaq sonra Şametin o xoş, mehriban görüş həsrəti dönüb bir pash qəlpəyə çevrildi. Bu qəlpə Şametin döşünə sancıldı, ürəyinin dövrəsində dolandı; Şamət Allaha yalvarırdı ki, tezliklə qəlpə onun qoca ürəyinə sancılınsın, ürəyi həmişəlik dayansın.

Şamət karxanaları süpürməkdən əl çəkdi. Bir neçə gün öz daxmasında üzüdivara uzandı. Şamət susdu, yalnız bircə dəfə o, köhnə gödəkçəsinin qolunu gözlərinə basıb gülümsədi. Bunu heç kəs görmədi. Qonşular Şametin yanına gəlmirdilər, – hər kəsin öz dərdi-səri özünə bəs idi.

Bircə adam Şamətə baş çəkirdi – o da həmin qoca zərgər idi, – külçədən incə qızılqül qayıran və gülün yanında yeganə budaqcığın üstündə xırdaca zərif qönçə düzəldən zərgər.

Zərgər Şametin yanına tez-tez gəlirdi, ancaq ona dava-dərman gətirmirdi, bunu artıq sayırdı.

Zərgərin təşrif gətirdiyi günlərdən birində Şamət səssiz-səmirsiz öldü. Zərgər onun başını qaldırıb, boz balıncın altından göy lentə bükülmüş qızıl gülü götürdü və cırıldayan qapını örtüb tələsmədən çıxıb getdi. Lentdən şişən iyi gəlirdi.

Payızın axırları idi. Külək əsdikcə, işıqlar səyridikcə, axşamın qaranlığı aram-aram yırğalanırdı. Zərgər, Şamət öləndən sonra sifətinin necə dəyişdiyini xatırladı: həm acıqlı, həm də sakit. Bu sifət-dəki qüسسə zərgərə, hətta gözəl göründü.

Özgülərdən eşitdiyini təkrar etməyə öyrənmiş zərgər fikirləşdi ki: “Həyatın qıymadığı şeyi insana ölüm verir”, sonra dərindən ah çəkdi.

Tezliklə qızılgülü o, yaşı ötmüş, geyimi səliqəsiz və zərgərin fikrincə belə bahalı şeyi almaq üçün kifayət qədər varı-dövləti olmayan bir ədibə satdı.

Ədibin gülü almağına səbəb, çox güman ki, zərgərin gül barəsində danışdığı əhvalat olmuşdu.

27-ci müstəmləkə alayının sınavı əsgəri Jan Ernest Şametin başına gəlmiş bu qəmli əhvalatdan bəzilərinin xəbərdar olmağına görə biz qoca ədibin qeydlərinə minnətdarıq.

Öz qeydlərində ədib, sözgəlişi, yazmışdı:

“Hər dəqiqə, təsadüfən ağızdan çıxan hər kəlmə, hər təsadüfi baxış, hər dərin, ya dayaz fikir, insan qəlbində baş verən ən adi dəyişiklik, eləcə də havada uçan adicə qovaq pərqusu, gecənin zülmətində görünən ulduz parıltısı kimi parlaq qızıl tozu zərrələridir.

Bu zərrələri biz ədiblər, on illər boyunca yığıraq, özümüzdən xəbərsiz toplayaraq, əridib külçə eləyirik, sonra da ondan öz “qızıl-güllərimizi” – povestlərimizi, romanlarımızı, poemalarımızı yaradırıq.

Şametin qızılgülü! O güldə mən bizim yaradıcı işimizin surətini görürəm. Qəribədir, hələ heç kəs özünü zəhmətə salıb bu qiymətli qızıl zərrələrindən böyük ədəbiyyat axınının necə yarandığına göz qoymamışdır. Lakin qoca süpürgeçinin qızılgülü Suzannanın xoşbəxtliyindən ötrü olduğu kimi, bizim yaratdığımız da ona xidmət edir ki, həyat gözəlliyi, xoşbəxtlik və azadlıq uğrunda mübarizəyə çağırış, insanların geniş qəlbliliyi, aqlın gücü zülmətə üstün gəlsin və sönməz günəş kimi parılsın”.

DAŞ ÜSTÜNDƏ YAZI

Qum təcikləri üstündəki balaca bir evdə olurdum. Riqanın dəniz sahili büsbütün qara bürünmüşdü. Qar uca şam ağaclarının başından fasiləsiz olaraq topa-topa tökülür və dağılıb toza dönürdü.

Qarı külək töküdü, bir də ona görə tökülürdü ki, dələlər bu şamdan o şama tullanırdı. Sakitlik olanda dələlərin şam qozalarını necə gəvələdiyini də eşitmək olurdu.

Olduğum ev lap dənizin qırağında idi. Dənizi görmək üçün darvazadan çıxmaq və qapı-pəncərəsi mıxlanmış yaylaq evinin yanından keçən qarı tapdanmış cığırla bir-iki addım getmək kifayətdi.

Yaylaq evinin pəncərəsində yaydan qalan pərdələr hələ də dururdu. Zəif külək pərdələri tərpedirdi. Yəqin külək görünməz deşiklərdən boş evə soxulurdu, ancaq uzaqdan baxanda adama elə gəlirdi ki, kim isə pərdəni qaldırıb xəlvətcə sənə baxır.

Dəniz donmamışdı. Suyun lap qırağınacan qar idi. Qarın üstündə dovşan izləri vardı.

Dənizdə dalğa olanda ləpələrin səsi çıxmırdı, buz xırıltısı, bir də çökən qarın xışıltısı eşidilirdi.

Qışda Baltik dənizi tənha və sərt olur.

Latışlar ona “Kəhrəba dəniz” (“Dzintara yura”) deyirlər. Ola bilsin ki, bu ad Baltik dənizinə təkcə çoxlu kəhrəbası olduğuna görə verilməyib, həm də ona görə verilib ki, onun suyu azca kəhrəba kimi sarıya çalır.

Qat-qat çən, duman bütün günü üföqü tutmuşdu. Çənin-dumanın içində alçaq sahil itmişdi. Bu duman-çəndə yalnız bəzi yerlərdə dəniz üzərində pırtlaşıq ağ saçaqlar gözə dəyirdi – qar yağır.

Bu il çox gecikmiş çöl qazları bəzən suyun üstünə qonub qaç-qıldışırdılar. Onların həyəcanlı səsi sahil boyunca uzaqlara yayılır, lakin bu səsə heç yerdən səs qoşulmurdu, dəniz sahili meşələrdə qış vaxtları, demək olar ki, quş yaşamır.

Olduğum evdə gündüzlər həyat öz qaydasınca davam eləyirdi. Rəngbərəng kaşı sobalarda odun çırtıldaıyır, yazı maşınının ahəstə çıxqıltısı eşidilir, süpürgəçi Lilya isti və rahat dəhlizdə oturub, səssiz-səmirsiz tor toxuyurdu. Hər şey adi və olduqca sadə idi.

Lakin axşamlar zülmət qaranlıq evi dövrəyə alır, şam ağacları evə yaxınlaşır, gur işıqlı dəhlizdən bayıra çıxanda tənhalıq insanın ruhuna hakim kəsilirdi: qış, dəniz, bir də gecə...

Dəniz yüz millərlə uzaqlara, qapqara zülmətə çəkilirdi. Nə birçə işıq görünür, nə də bir səs-səda eşidilirdi.

Balaca ev dumanlı uçurumun qırağında yeganə mayak kimi görünürdü. Alt da duman, üst də duman idi, ona görə adam evdə işıq yandığına təəccüb eləyir, inana bilmirdi ki, orada radio oxuyur, yumşaq xalçaların üstündə adamlar gəzişir, stolların üstündə açıq kitablar və əlyazmaları var.

O yanda, qərb tərəfdə, Ventispils səmtində, qatı zülmətin arxasında balaca bir balıqçı qəsəbəsi vardı: torları küləkdə quruyan, qayıqları sahil qumunun üstündə yan-yana düzülən, alçaq damlı, alçaq tüstülü, qıllı itləri hamıya dost gözü ilə baxan adicə balıqçı qəsəbəsi.

Latış balıqçıları yüz illərdən bəridir ki, bu qəsəbədə yaşayır. Nəsillər bir-birini əvəz eləyir. Sünbüləsaçlı, şirindilli utancaq qızlar sifəti küləkdən bişib bərkimiş qarı olur, qalın şala bürünür. Qəşəng papaq qoyan qırmızı yanaqlı oğlanlar cod saqqallı, sərt baxışlı qocalara dönürlər.

Ancaq yüz illər əvvəlki kimi, yenə də balıqçılar dənizdə salaka ovlayırlar və yüz il əvvəlki kimi yenə də dənizə çıxanların hamısı geri qayıtmır: xüsusən payızda, Baltik tufanlardan quduzlaşanda, ağappaq köpüklənib, cəhənnəm qazanı kimi qaynayanda.

Lakin dəniz nə qədər köpüklənib qaynasa da, adamlar yoldaşlarının həlak olduğunu eşidəndə dönə-dönə papaqlarını çıxartmalı olsalar da, atalardan, babalardan qalmış bu təhlükəli, əzablı işi davam etdirmək lazımdır. Dənizin qarşısından geri çəkilmək olmaz.

Dənizdə, qəsəbənin yaxınlığında bir nəhəng qranit qaya var. Onun üzərində balıqçılar çoxdan belə bir yazı qazımışlar: “Dənizdə həlak olmuşların və bundan sonra həlak olacaq insanların xatirəsi üçün”. Yazı lap uzaqdan görünür. Bu yazıdan xəbər tutanda o, mənə bütün qəbir daşlarında yazılan sözlər kimi kədərli göründü. Ancaq o yazını mənə izah eləyən latış yazıçısı başını bulayıb dedi:

– Əksinə, çox mərdanə sözlərdir – dedi. – Bu sözlər onu göstərir ki, insanlar heç vaxt təslim olmayacaqlar və nə olur-olsun öz işlərini görəcəklər. Bu sözləri mənə insan əməyi və insan inadı haqda yazılmış hər bir əsərə epiqraf götürərdim. O daşın üstündəki yazılar mənim təsəvvürümdə təxminən belə səslənir: “Bu dənizi fəth etmiş və fəth edəcək insanların xatirəsi üçün”.

Mən onunla razılaşdım və düşündüm ki, bu sözlər yazıçı əməyindən yazılmış kitaba da epiqraf ola bilər.

Hər cür fəlakət qarşısında yazıçılar bir dəqiqə belə təslim olmurlar və onların qabağını heç bir sədd kəsə bilmir. Bizdən əvvəl yazanların bizə vəsiyyəət buyurduğu, müasirlərimizin inanıb, ümid eləyib tapşıracağı işi, necə olursa-olsun biz dayanmadan yerinə yetirməliyik. Saltıkov-Şedrin nəhaq yerə deməmişdir ki, ədəbiyyatın bir dəqiqə susmağı, bir xalqın ölümünə bərabərdir.

Yazıçılıq peşə deyil, məşğələ də deyil. Yazıçılıq borc hissidir, ürəyin çağırışıdır. Ürək isə heç vaxt peşəkarlığa çağırır, o, insanı borcunu yerinə yetirməyə və çətin bir şeyi həll etməyə çağırır.

Bəs bu çətin, həm də şərəfli işi görməyə yazıçını vadar eləyən nədir?

Hər şeydən əvvəl, öz ürəyinin çağırışı. Vicdanın səsi və gələcəyə inam həqiqi yazıçını yer üzündə barsız ağac kimi ömr etməyə və qəlbini dolduran rəngarəng hiss və düşüncələri bütün zənginliyi ilə insanlara verməmiş dünyadan getməyə qoymur.

İnsanların gözünü azacıq da olsa, nurlandırmayan yazıçıya yazıçı demək olmaz.

Adamlar təkcə ürəyin çağırışı ilə yazıçı olmur. Ürəyin səsinə biz ən çox gənclik dövründə – hisslərimizin gur vaxtı, tər vaxtı, təzə vaxtı eşidirik.

Sonra kamillik dövrü gəlir və bu vaxt ürəyimizin çağırış səmindən başqa biz yeni, qüdrətli bir çağırışı da açıq-aşkar eşidirik – öz zəmanəmizin çağırışını, öz xalqımızın çağırışını və bəşəriyyətin çağırışını.

Ürəyin çağırışı ilə öz amalı, məqsədi uğrunda insan xatirələr yarada bilər və ən dəhşətli sınaqlardan çıxıb bilər.

Bunu sübut eləyən saysız-hesabsız misallardan biri Holland yazıçısı Eduard Dekkerin həyatıdır. Yazdığı əsərləri o, “Maltatuli” təxəllüsü ilə çap etdirmişdir. Latınca bu söz “Başı bəlalı” deməkdir.

Bəlkə də mən Dekkeri məhz burada, tutqun Baltik dənizinin sahilində ona görə xatırlamışdım, çünki vətəni Niderland da bu cür solğun şimal dənizi ilə əhatə olunmuşdur. Öz vətəni haqqında Dekker xəcalətlə, ürək ağrısı ilə demişdir: “Mən Niderland övladıyam, Frislandiyadan Şeldayacan uzanan quldurlar ölkəsinin övladı”.

Lakin Hollandiya, şübhəsiz ki, cildini, görkəmini dəyişmiş mədəni quldurlar ölkəsi deyil. Onlar azdırlar və xalqı təmsil eləməyirlər. Hollandiya zəhmətkeş insanların, mərd, qiyamçı “gcz” övladlarının

və Til Ulenşpigelin vətənidir. Çox hollandiyalıların qəlbində hələ də “Klaasın külü döyünür”. O kül Maltatulinin də qəlbində döyünür.

Dənizçi ailəsindən çıxmış Maltatuli universiteti çox yaxşı qurtarır və Yava adasına dövlət məmuru təyin edilir, sonra az vaxt ərzində onu bu adadakı dairələrdən birinə rezident qoyurlar. Maltatulini böyük rütbələr, mükafatlar, var-dövlət, vitse-kral olmaq şərəfi gözləyirdi, lakin... “Klaasın külü onun qəlbində döyünürdü”, buna görə o, bütün bu nemətlərə arxa çevirdi.

Görünməmiş mərdlik və inadla Maltatuli əsrlərdən bəri yavalıları kölə halına salmış Hollandiya hökumət dairələrinin və ticarət ağalarının işini daxildən dağıtmaq üçün mübarizə aparırdı.

O, həmişə yavalıları müdafiə edir, onları incitməyə qoymurdu. Maltatuli rüşvətxorlara dəhşətli divan tuturdu. Özünü, heç şübhəsiz ki, əməli-saleh xaçpərəst hesab eləyən vitse-kralı və onun yaxın adamlarını ələ salan Maltatuli, hər bir bəni-insana məhəbbət bəsləməyi öyrədən İsa peyğəmbərin qoyduğu qanunlara arxalanıb, öz fikirlərinə haqq qazandırır. Onun dediklərinə əks getmək mümkün deyildi. Lakin onu məhv etmək mümkün idi.

Yavalılar üsyana başlayanda Maltatuli onların tərəfinə keçdi, çünki “Klaasın külü hələ də onun ürəyində döyünürdü”. Qəlbi uşaq qəlbi kimi saf yavalılar haqqında Maltatuli ürəkləri yandıran məhəbbətlə yazırdı, öz həmvətənlərini isə o, acı lənətlərlə damğalayır.

Maltatuli Hollandiya generallarının düzəldikləri müharibələrin iyrencliyini açıb göstərirdi.

Yavalılar çox təmizkar olurlar və çirkəndən-çirkəbdən son dərəcə qorxurlar. Hollandiyalıları da onların məhz bu xüsusiyyətindən istifadə etdilər.

Atışma vaxtı əsgərlərə yavalıların başına insan necisi tullamağı əmr etdilər. Silah, atəş qarşısında tərپənmədən dayanan yavalılar buna dözə bilməyib geri çəkildilər.

Maltatuli vəzifədən götürüldü və Avropaya göndərildi.

Nəçə illər Maltatuli Hollandiya parlamentindən yavalıların haqqını tələb etdi. Hər yerdə bu haqda danışdı. Nazirlərə və krala ərizələr, tələbnamələr yazdı.

Əbəs yerə. Ona könülsüz, başdansovdu qulaq asırdılar. Çox keçmədən onu təhlükəli bir sərşəm, hətta dəli elan elədilər. O heç yerdə iş tapı bilmirdi. Ailəsi ac qalırdı.

Onda Maltatuli ürəyinin səsinə qulaq asıb, başqa sözlə, daxilində yaşayan, lakin o vaxtadan özünə məlum olmayan yaradıcı qüdrətə boyun əyib, yazmağa başladı. “Maks Havelaar, yaxud qəhvə dəllalları” romanında o, Yava adasındakı hollandiyalıları ifşa edir. Lakin bu əsər onun ilk qələm təcrübəsi idi. Bu əsərdə Maltatuli söz sənətinin onun üçün hələ bərkiməmiş zəminini bir növ barmaqdan keçirir, əlləşdirib bərk-boşluğunu yoxlayırdı.

Lakin onun bundan sonra yazdığı “Sevgi məktubları” kitabı hey-rətamiz bir qüdrət kəsb etdi. Özünün haqq yol tutduğuna əmin olan Maltatuli bu qüdrəti öz coşqun inamından alırdı.

Kitabdakı ayrı-ayrı fəsilər gah gördüyü dəhşətli haqsızlığın qabağında başını tutub qaçan bir insanın qəlbindən qopan acı harayı, bağirtını xatırladır, bəzən bu fəsilər ürəklərə od salan dərin mənalı nəsihətlərə, pamfletlərə çevrilir, bəzən də qəmli yumorla cilalanmış fəsillərdə biz yazıçının ürəkdən sevdiyi adamlara təskinlik verdiyini görürük, bəzən isə uşaqlıq dövrünün sadələvh inamını diriltmək üçün göstərilən son təşəbbüsün şahidi oluruq.

Maltatuli yazırdı:

“Allah yoxdur, yaxud varsa o, rəhmdil olmalıdır. Görəsən nə vaxt insanlar dilənçiləri soymaqdan əl çəkəcəklər!”

Bir tikə çörək qazanmaq ümidi ilə o, Hollandiyadan çıxıb getdi. Arvad-uşağı Amsterdamda qaldı – onları da özü ilə aparmağa Maltatulinin pulu yoxdu.

Naz-nemət içində həyat sürənlər cəmiyyətinə sığışmayan bu ələ salınmış, iztirablar çəkmiş insan Avropa şəhərlərini səfil-sərgərdan dolanır və yazır, dayanmadan yazırdı. Hətta o, evdən, demək olar ki, məktub da almırdı, çünki arvadı marka almağa da pul tapmırdı.

Lakin arvadı və uşaqları bir an belə Maltatulinin fikrindən çıx-mırdı. O, daha çox balaca, göygöz oğlunu yadına salırdı. Qorxurdu ki, uşaq insanların üzünə inamla, məhəbbətlə gülümsəməyi unutsun. Böyüklərə yalvarırdı ki, onu vaxtsız göz yaş axıtmağa qoymasınlar.

Maltatulinin kitablarını heç kəs nəşr etmək istəmirdi.

Nəhayət, tilsim qırıldı! Böyük bir Hollandiya nəşriyyatı onun əlyazmalarını almağa razılıq verdi, lakin şərt qoydu ki, bu yazıları müəllif başqa yerdə nəşr etdirməsin.

Əlacı kəsilmiş Maltatuli razı oldu. O, vətənə qayıtdı. Ona bir az pul da vermişdilər. Ancaq əlyazması çap olunmadı. Maltatulinin əl

yazmalarını onu tamamilə tərksilah etmək üçün almışdılar. Əlyazmaları əl az nüsxə ilə çap olunur, əl baha qiymət qoyulurdu ki, onların çap edilməsi məhv edilməyə bərabər idi. Hollandiyanın tacirləri və dövlət adamları bu qorxunc barıt çəlləyini əllərinə keçirməmiş rahatlıq tapa bilmirdilər.

Beləcə, haqqın, ədalətin qalib gələcəyini gözləyə-gözləyə Maltatuli dünyadan köçdü. Halbuki o, daha neçə-neçə gözəl kitablar yaza bilirdi, əl kitablar ki, mürəkkəblə deyil, ürəyin qanı ilə yazılır.

O, var qüvvəsi ilə döyüşmüşdü və həlak oldu. Lakin Maltatuli “dənizi fəth elədi”. Bəlkə də tezliklə azad Yava adasında, Cakarta-da, bu təmənnasız cəfakəşin heykəli qoyulacaqdır.

İki böyük istedadı özündə cəmləşdirən insanın həyatı belə qurtardı.

Öz işinə sonsuz sədaqətdə Maltatulinin bir əməl qardaşı da vardı – onun müasiri, özü də hollandiyalı – rəssam Vinsent Van Qoq.

Sənət naminə özünü hər şeydən məhrum edən Van Qoq kimi ikinci bir adam tapmaq çətindir. O, Fransada “qardaş rəssamlar cəmiyyəti” adında bir növ kommunaya bənzər cəmiyyət yaratmaq xəyalında idi, əl bir cəmiyyət ki, orada heç nə sənətkarı rəssamlıq sənətinə xidmətdən ayırməsın.

Van Qoq çox cəfalar çəkmişdir. Özünün “Kartof yeyənlər” və “Məhbusların gəzintisi” əsərlərində o, insan bədbəxtliyinin ən məşum guşələrinə nüfuz etmişdir. Onun fikrincə, rəssamın borcu var gücü və var istedadı ilə əzablara sına gərməkdən ibarətdir.

Rəssamın borcu sevinc yaratmaqdır. Van Qoq bu sevinci ən çox qabil olduğu bir vasitə ilə – rənglərin vasitəsi ilə yaradırdı.

Rənglərin vasitəsi ilə Van Qoq dünyanı dəyişirdi. Sanki torpağın üzünü o, dirilik suyu ilə yuyur və bundan sonra torpaq əl parlaq və tünd rənglərlə parlayırdı ki, hər qocaman ağac bir heykəl-tərəşliq abidəsinə, hər yoncalı çöl saysız-hesabsız çiçək taclarından yaranmış əl rəngli günəş işığına çevrilirdi.

Rənglər ələminin sehri gözəlliyini bizə göstərmək üçün öz iradəsi ilə Van Qoq rənglərin dayanmaz axınını dayandırdı.

Bütün bunlardan sonra demək olarmı ki, Van Qoq insana laqeyd idi? Rəngbərəng çiçəklər və onların ən narın çalarları ilə gülüm-səyən ana torpaqda özünün ən qiymətli payını – yaşamaq haqqını Van Qoq insanlara bağışlamışdır.

O, son dərəcə yoxsul, məğrur və işbilməz adam idi. Öz son tikəsini Van Qoq yurdsuz-yuvasız insanlarla bölüşdürür və ictimai haqsızlığın nə demək olduğunu çox yaxşı bilirdi. O, yüngül şöhrətdən qaçır.

Şübhəsiz ki, o, mübariz deyildi. Van Qoqun qəhrəmanlığı zəhmət adamlarının – əkinçi və fəhlələrin, alim və şairlərin gözəl gələcəyinə nəhayətsiz inamı idi. Van Qoq mübariz ola bilmədi, gələcəyin xəzinəsinə o, öz payını – dünyanı tərənnüm eləyən rəsmlər vermək istəmişdi və verdi.

Bu gözəlliklərin içindən Van Qoq birini: rəngi seçmişdi. Təbiətin rənglər yaratmaq məharəti, bu rənglərin saysız-hesabsız çevrilişi, dəyişkənliyi, torpağın həmişə başqalaşan, lakin bütün fəsillərdə və bütün ölkələrdə eyni dərəcədə gözəl olan rəngarəngliyi Van Qoqu daim heyran edirdi.

Van Qoqun, Vrubel, Borisov-Musatov, Qogen və neçə-neçə başqa rəssamların yaradıcılıq haqlarını verməyin vaxtı çatmışdır.

Sosializm cəmiyyəti insanın daxili aləmini zənginləşdirən və onun emosional həyatını yüksəldən hər şey bizə lazımdır. Bu aydın həqiqəti sübuta ehtiyac varmı?!

Biz hər bir dövrün, hər bir ölkənin mədəniyyətinə yaxından bələd olmalıyıq. Qılıncını itiləyib gözəlliyə qarşı duran bütün nadan və küt adamları biz öz ölkəmizdən qovmalıyıq; bu adamlar gözəlliyə düşməndirlər, çünki gözəllik onların iradəsinə tabe olmadan yaşayır.

Ədəbiyyat məsələlərindən rəssamlıq sahəsinə keçdiyimə görə üzr istəyirəm. Mən belə hesab edə bilmədim ki, incəsənətin bütün növləri öz sənətkarlığını təkmilləşdirməkdə yazıçıya kömək edir. Bu haqda ayrıca söhbətimiz olacaq.

Borc hissini itirmək olmaz. Onu nə ağıllı mühakimə, nə də ədəbi təcrübə əvəz edə bilər.

Həqiqi yazıçılıq borcunda gülməşəkər skeptiklərin uydurduğu keyfiyyətlərin heç biri yoxdur. Nə yalançı pafosun, nə də özünün böyük iş gördüyünü fikirləşib, yekə-yekə lovğalanmağın yazıçı işi ilə əlaqəsi vardır.

Prişvin anasından yazıçı doğulmuşdu. Bütün həyatını ədəbiyyata sərf elədi. Lakin o özü çox gözəl demişdir ki, “özünü başqa bir fərdiyyət, tənha bir məxluq hesab etməyib, bütün adamlar kimi olmaq yazıçı üçün ən böyük xoşbəxtlikdir”.

Ədəbiyyat sahəsindəki məşğuliyyətim barədə düşünəndə çox vaxt mən öz-özümdən soruşuram: görəsən, nə vaxt yazmağa başlamışam? Ümumiyyətlə, adamlar yazmağa necə başlayırlar? Ömrümün sonunacan əlindən yerə qoymayacağı qələmi ilk dəfə ələ götürməyə insanı nə vadar edir?

Ədəbi yaradıcılığın nə vaxt başladığını yada salmaq hər şeydən çətindir. Şübhə yoxdur ki, yazıçılıq insanda bir mənəvi hal kimi, hələ o, topa-topa kağızları yazıb doldurmazdan əvvəl başlanır; özü də, gənclik dövründən, bəlkə də lap uşaqlıq vaxtından.

Uşaqlıq və gənclik dövründə dünya bizim nəzərimizə tamamilə başqa cür görünür. Günəş daha hərarətli, otlar daha sıx, göylər daha aydın, yağışlar daha şiddətli olur, rastımıza çıxan hər bir insan bizi ağılasıqmaz dərəcədə maraqlandırır.

Hər bir yaşlı adam uşaqlara müəyyən qədər sirli görünür – istər bu, yonqar iyli alətlər gəzdirən dülgər, istərsə də otların nədən yaşıl olduğunu bilən alim olsun.

Həyatı və həyatda gördüyümüz hər şeyi poetik şəkildə qavramamız – bizə uşaqlıq dövrünün bağışladığı ən böyük bəxşışıdir.

Əgər ağılla yaşadığı uzun illər boyunca insan bu böyük neməti qoruyub saxlaya bilirsə, deməli o, şair yaxud yazıçıdır. Hər halda bu iki şey arasında o qədər də böyük fərq yoxdur.

Həyatı daim təzələşən görmək duyğusu sənətin çiçəklənib yetişdiyi bərəkətli zəmindir.

Gimnaziyada oxuduğum vaxtlar mən şeir yazırdım. O qədər yazırdım ki, bir ayın içində bir qalın dəftəri şeirlə doldururdum.

Bərbəzəkli, təmtəraqlı zəif şeirlər idi və mənə o vaxtkı təsəvvürümcə onlar kifayət qədər gözəl idi.

İndi mən o şeirləri unutmuşam. Bəzi bəndlər yadımda qalıb. Misal üçün:

Dərin, dərin kollardan boynu bükük gülləri,
Yağış döyür çölləri.
Yanar payız qürubu üfüqdə tüstülənir,
Elə bil göyden yerə sarı yarpaq ələnir.

Getdikcə mən şeirə hər cür, hətta mənasız gözəlliklər yükləyirdim:

Gec ötüşən günlərin bomboz varaqlarında
Kədər – Sədi! – deyərək parlayır daş-qaş kimi...

Axı niyə “kədər daş-qaş kimi parlayır?” – bunu mən nə onda anlayırdım, nə də indi izah edə bilərəm. Sadəcə sözlərin ahəngi mənə çəkib aparırdı. Mən onların mənasını fikirləşmirdim.

Yazdığım şeirlərin çoxu dəniz haqda idi. O vaxtlar mən dənizin necə şey olduğunu, demək olar ki, bilmirdim.

O dəniz Baltik dənizi, Aralıq dənizi, yaxud Qara dəniz kimi məlum dəniz deyildi, o, “ümumiyyətlə dəniz” idi – gözəllik dənizi. Əsl insanlardan məhrum, zamansız və məkansız bu dəniz dünyanın bütün rənglərini, bütün mübaliğələrini və hədsiz-hüduzsuz romantikasını özündə cəmləşdirmişdi. Bu romantika o vaxtlar mənə nəzərimdə yer kürəsini qatı atmosfer kimi bürümüşdü.

O, köpüklü, şən bir dəniz idi – qanadlı gəmilərin və cəsur dənizçilərin məskəni idi. Onun sahilindəki mayaklar zümrüd şəfəqi ilə yanırdı. Limanlarında xoşbəxt, qayğısız həyat qaynayırdı. Oradakı qarayanız qadınlar mənə müəllif iradəmə tabe olub, azğın ehtirasların qaynar qucağına atılmışdılar.

Doğrudur, illər keçdikcə şeirlərimdəki təmtəraq azalırdı. Sehrli ekzotika tədricən onları tərk eləyirdi.

Ancaq düzünü desəm, insanın uşaqlıq və gənclik illəri heç vaxt ekzotikasız ötürməz, istər tropik ölkələrin ekzotikası olsun, istərsə də vətəndaş müharibəsinin ekzotikası.

Uşaq vaxtı qədim qalaların keşiyində kim durmamışdır? Novaya-Zemlya adalarında, yaxud Magellan körfəzi sahillərində yelkəni didim-didim edilmiş gəmilərdə kim həlak olmamışdır? Quş tək uçan xırdaca arabada Çapayevlə birgə Ural çöllərini gəzməyən, fəndgir Stivenonun sirli adada ustalıqla gizlətdiyi xəzinəni axtarmayan, Borodino döyüşündə hayqıraraq irəli cuman əsgərlərin səsini eşitməyən, yaxud Hindistanın keçilməz cəngəlliklərində Mauqliyə kömək etməyən bir adam varmı?

Ekzotikada hər bir gənc və həssas məxluqa lazım olduğu qədər qəribəlik vardır.

Sənətin vəzifəsini ən adi şeydə qeyri-adilik və əksinə, ən qeyri-adi şeydə adilik tapmaqda görən Didro şübhəsiz ki, haqlı idi.

Hər halda uşaq vaxtı özümün ekzotikaya həvəs göstərməyimə mən zərrə qədər də təəssüf etməmişəm.

Qurşandığım bu ekzotika məşğuliyyəti, əlbəttə, birdən-birə mənə uzaqlaşmadı. Yasəmənin şirin qoxusu uzun müddət bağlarda qaldığı kimi, o da xeyli vaxt mənə xəyalımda yaşadı. Bu məşğuliyyət hər gün gördüyüm, hətta azca çiyrinməyə başladığım Kiyevi mənə nəzərimdə dəyişdi.

Kiyevin bağlarında mən batan günəşin qızılı şəfəqlərini görürdüm. Dneprin o tayında zülmətdə ildırımlar çaxdı – mənə elə gəldi ki, orada zülmətin qucağında ağaclarındakı yarpaqlar sirli-sirli pıçıldayan tufanlı və yağışlı əsrarəngiz bir ölkə vardır.

Yaz vaxtları şabalıd ağacları ləçəyi qırmızı naxışlı sarımtıl çiçəklərini şəhərin üstünə səpələyirdi. Çiçək o qədər çox idi ki, yağış yağanda suyun qabağını kəsir və bəzi küçələr xırda göllərə çevrilirdi.

Yağışdan sonra isə Kiyevin göyləri ay nuruna bürünmüş qübbə kimi parlayırdı.

Belə vaxtlarda gözlənilməz bir qüdrətlə yada şeir düşürdü:

Baharın bir sehrikar əli gəzir hər yanda
Ulduzlar çiçək-çiçək, ulduzdur solum-sağım.
Sən zərifşən, incəsən! Bu vəfasız dünyada,
Təkcə sən idin, gülüm, mənə bəxtiyarlığım.

Mənə ilk vurğunluq çağlarım o dövrlə bağlı idi, bu elə bir dövrdür ki, az qala qızların hamısı sənə gözəl görünür. Küçədə, bağda, tramvayda ötəricə görsənib keçən hər hansı bir qızlıq nişanəsi – utancaq, lakin diqqətli qız baxışı, qıs saçlarının qoxusu, yarıaçıq ağızlarda ağaran dişlər, küləyin açdığı yumruca dizlər, əlimə toxunan balaca barmaqlar – bunların hamısı mənə deyirdi ki, gec-tez sənə də həyatına məhəbbət daxil olacaqdır. Mən buna əmin idim. Belə düşünmək mənə xoş gəlirdi və mən beləcə də düşünürdüm.

Belə təsadüflərin hər biri mənə üçün anlaşılmaz bir qüssənin başlanğıcı olurdu.

Yoxsul və kədərli gəncliyimi mən şeirlərdə, bir də bu cür anlaşılmaz həyəcanlarda keçirirdim.

Çox keçməmiş, şeir yazmaqdan əl çəkdim. Anladım ki, bu, hoqqabazlıqdır, qızıl suyuna çəkilmiş bərbəzəkdir.

Şeir yazmaq əvəzinə mən öz ilk hekayəmi yazdım. O hekayənin öz tarixçəsi vardır. Bu haqda mən gələcək fəsilə dəmsəçəyəm.

İLK HEKAYƏ

Mən gəmidə Pripyat çayı ilə Çernobıl deyilən yerdən Kiyevə qayıdım. Yay Çernobıldan bir qədər aralıda istifadə olan general Levkoviçin başlı-başına buraxılmış mülkündə keçirmişdim. Sınıf rəhbərim məni Levkoviçin ailəsində müəllimliyə düzəltdi. Mən generalın kütbeyin oğlunu iki payız imtahanına hazırladırmalı idim.

Köhnə mülkədar evi çökəklikdə tikilmişdi. Axşamçağları dörd yan soyuq çənə bürünürdü. Ətraf bataqlıqlarda qurbağalar fasiləsiz quruldaşır və rütubət iyindən adamın başı ağrıyırdı.

Axşamlar, çay vaxtı, Levkoviçin erköyün oğlanları artırmadaca dayanıb çöl ördəklərini nişan alırdılar.

Levkoviçin özü – qara, domba gözləri olan kök, şeşəbiğ, hirsli adam – bütün günü artırmada, yumşaq kreslodada oturub astma azarından boğulurdu, hərdən o, xırıltılı səslə bağırırdı:

– Ev deyil, müftəxorlar yığnağıdır! Meyxanadır! Hamınızı iti qovan kimi qovacağam! Heç birinizə vərəsə payı verməyəcəyəm!

Lakin onun boğuş səsinə heç kim fikir vermirdi. Evə də, mülkə də generalın arvadı “madam Levkoviç” baxırdı. O, hələ qocalmamışdı, şux idi, ancaq olduqca simicdi. Belinə elə nimdaş bir kəmərlə bağlamışdı ki, küçəyə tullasaydın heç kəs götürməzdi.

İki zırrama oğlundan başqa Levkoviçin bir iyirmi yaşlı qızı da vardı. Adını “Janna d’Ark” qoymuşdular. Səhərdən axşamacan o, qara, dəli kəhərin belində gəzirdi; atın üstündə kişi kimi əyləşirdi və özünü div güclü arvadlara bənzədirdi.

Onun birçə sözü vardı: “nifrət edirəm”, özü də çox vaxt bu sözü elə belə, boş-boşuna deyirdi.

Məni onunla tanış eləyəndə, qız atın üstündəncə əlini mənə uzatdı və gözlərimə baxıb dedi:

– Nifrət edirəm!

Bu azğın adamların əlindən qurtaracağım günü mən səbirsizliklə gözləyirdim. Nəhayət, bir gün üstünə gış çəkilmiş ot arabasında əyləşəndə və “İqnati Loyola” (Levkoviçlər ailəsində hər adamın bir tarixi adı vardı), sadəcə desək, İqnat cilovları çəkib yola düzələndə ürəyimdə böyük yüngüllük duydum. Biz yavaş-yavaş Çernobıla yollandıq.

Malikanənin darvazasından çıxan kimi biz alçaq ağaclı meşəliyin sükutu ilə üz-üzə gəldik.

Çernobıla ancaq qaş qaralanda çatdıq və gecəni orada karvansarada qaldıq. Gəmi gecikirdi.

Qaldığımız karvansaranın sahibi Kuşer familiarlı qoca bir yəhudi idi.

O, balaca bir zalda mənə yatmaq üçün yer saldı. Burada qoca Yəhudinin dədə-babalarının – başına araçın qoymuş ağsaqqal qocaların və naxışlı şal bağlamış parikli qarların şəkli asılmışdı.

Şüşəsiz mətbəx çırağından başağrıdan kerosin qoxusu gəlirdi. Mən qalın və uca tük döşəyin üstündə uzanan kimi bütün dəlmə-deşiklərdə gizlənmiş taxtabitlər qoşun kimi üstümə hücum çəkdi.

Mən tez qalxdım, paltarımı tələsik geyinib, özümü artırmaya saldı. Ev sahil qumunun qırağında idi. Pripyat çayı ölü-ölüşürdü, Sahilə qalaq-qalaq taxta yığılmışdı.

Mən artırmada skamya üstündə oturub, gimnazist şinelimin yaxasını qaldırdım. Hava soyuq idi, bərk üşüyürdüm.

Artırmaya qalxan pillələrin üstündə iki nəfər tanımadığım adam oturmuşdu, qaranlıqda mən onları yaxşı görə bilmirdim. Biri maxorka çəkirdi, o biri donqarıb oturmuşdu, elə bil yatmışdı. Həyətdən İqnati Loyolanın bərk xorultusu eşidilirdi, o arabada otun üstündə uzanmışdı; mənim ona paxıllığım gəlirdi.

Maxorka çəkən ucadan soruşdu:

– Taxtabiti var, hə?

Mən onu səsindən tanıdım. Bu adam alçaqboy, qaraqabaq yəhudi idi, ayağına corabsız qaloş geyirdi. Mən İqnati ilə bura gələndə darvazanı o açdı və bundan ötrü məndən on qəpik pul istədi. Mən ona iki şahı verdim. Kuşer bunu görüb, pəncərədən qışqırdı:

– Rədd ol buradan, acgözün biri acgöz! Sənə min dəfə demişəm!

Lakin bu qaloşlu adam Kuşerin sözünü heç vecinə də almadı. O, mənə göz vurub:

– Eşidirsinizmi? – dedi. Özgenin hər qəpiyi onu yatmağa qoymur. Simicliyindən bir gün it kimi gəbərəcək, bu sözü yadınızda saxlayın!

Mən bu adamın kim olduğunu soruşanda Kuşer həvəssiz cavab verdi:

– İoskanı deyirsən? Başı xarabın biridir. Sözüüm yoxdur, başa düşürəm, madam ki, sənin yaşamaq üçün ayrı əlacın yoxdur, heç olmasa camaata hörmət elə. Bu işə camaata elə baxır ki, elə bil Davud şahın taxt-tacında əyləşib.

İndi pilləkənin üstündə oturan həmin İoska idi. Onun arıq sifətini cod tük basmışdı. İoska boynunu irəli uzadıb:

– Hələ siz, – dedi, – o taxtabitilərə görə Kuşerə əlavə pul da verməli olacaqsınız. Adam ki, var-dövlət eşqinə düşdü, onun imanı olmaz.

Bayaqdan donqarıb oturmuş adam boğuş-boğuş və acıqlı-acıqlı heç gözlənilmədən dilləndi:

– İoska! Sən Xristyanı niyə məhv elədin? İki ildir ki, gözümə yuxu getmir...

İoska hirsli-hirsli qışqırdı:

– Görək adam nə qədər axmaq ola ki, Nikifor, bu cür murdar sözü ağzına alıb danışa! Məgər onu mən öldürmüşəm?! Siz gedin öz müqəddəs keşişiniz Mixaildən soruşun, o bilir Xristyanı kim öldürüb. Ya da gedin ispravnik Suxarenkodan soruşun.

– Yazıq balam! – deyə, Nikifor qəmli-qəmli inlədi. – Hara getdin, gözümün nuru, hansı bataqlıqda batdın, günəşim mənim!

İoska onun üstünə qışqırdı:

– Bəsdır!

Ancaq Nikifor buna məhəl qoymadı:

– Balama yas saxlamağa da icazə vermirlər. Kiyevə gedəcəyəm, lap Mitropolitin yanına gedəcəyəm. O günahı bağışlatmamış əl çəkməyəcəyəm.

– Bəsdır! – deyə, İoska təkrar çığırdı. – Bu vecsiz canımı mən onun birçə tükünə qurban eləyərdim. Siz isə gör nə danışırırsınız!

İoska birdən-birə ağladı. Hıçqıra-hıçqıra, boğula-boğula ağladı. Hıçqırığını boğmaq istədiyindən İoskanın sinəsindən zəif bir inilti qopdu.

– Ağla, ay gic, ağla! – deyə, Nikifor sakitcə, həтта razılıqla dilləndi. – Ağlın Xristyaya getməsin ki, sənin kimi neybətə aşıq olmuşdu. Mənə qalsa Allahın cəhənnəmindən qorxmazdım, üzərdim sənəin boğazını.

İoska qışqırıb:

– Üzün! – dedi. Üzün mənim boğazımı! Mən özüm də bunu istəyirəm. Mənim kimisinin qəbirdə çürüməyi yaxşıdır.

– Gic idin, gic də qalmısan. – deyə, Nikifor dərdli-dərdli cavab verdi. – Qoy Kiyevə gedim gəlim, onda boğazını üzəcəyəm. Üzəcəyəm ki, hər gün gözümə görünüb ürəyimə zəhər doldurmayasan. Məndə baş-beyin qalmayıb.

İoska hıçqırığını kəsib soruşdu:

– Evi kimə tapşırırsınız?

– Heç kimə. Qapını qıfıllayıb çıxmışam. Mən evi neynirəm bundan sonra? Ölülərə ehsan yemək lazım olanda o ev də mənə lazım olacaq.

Mən bu anlaşılmaz söhbətə qulaq asırdım. Qalın duman çayın üstünü alırdı. Orada-burada itlər tənbel-tənbel hürüşürdü.

Nikifor dərdli-dərdli dedi:

– Kaş biləydim nə vaxt gələcək bu gəmi – şeytan cəhəri! O zəhrimardan içərdik, İosif. Dərdimiz dağlardı. İndi hardan tapasan o zəhrimarı?

Mən şinelin içində qızındım, divara söykənib mürgülədim. Səhər gəmi gəlmədi. Kuşer dedi ki, narahat olmağına dəyməz, hava bərk dumanlıdır, ona görə də, yaqın gəmi bir yerdə ilişib qalıb, səhəri gözləyir, – vaxtında gələydi də, o, Çernobılda bir neçə saat duracaqdı.

Mən çay içib nahar elədim. İqnati Loyola getdi.

Darıxırdım. Buna görə də, karvansaradan çıxıb balaca şəhərin küçələrində veyllənməyə başladım. Mərkəzi küçədə dükənlər açılmışdı. Dükənlərdən duzlu balıq və paltar sabununu iyi gəlirdi. Yazısı qopub sallanan bərbərxananın qapısında ağ xalatl, çil-çil sifətli bir dəllək dayanıb, tum çırtlayırdı.

Bekarçılıqdan mən üzümü qırxdırmaq üçün dəlləkxanaya girdim. Dəllək fısıldaya-fısıldaya soyuq sabun köpüyünü üzümə sürtə-sürtə əyalət bərbərlərinə xas olan bir ədəb-ərkanla məni sorğusuala tutdu. – Kiməm, buraya nəyə gəlmişəm...

Birdən bayırda, taxta səki ilə pəncərənin qabağından fıstırıq çalan, atılıb-düşən bir dəstə oğlan keçdi və İoskanın tanış səsi eşidildi:

Şaqraq nəğmələr deyib,

Oyatmaram yarımı öz şirin röyasından.

Sonra taxta arakəsmənin dalından qadın səsi gəldi:

– Lazar! Qapının rəzəsini sal! Yenə İoska içib. Bu nə həngəmədir, ilahi!

Dəllək qapının rəzəsini salıb, pərdələri çəkdi. O, dərindən ah çəkib:

– Burada bir adam görəni kimi içəri soxulur, – dedi. – Oxumağa başlayır, oynayıb, ağlayır.

– Axı ona nə olub? – dedim.

Dəllək mənə cavab verməyə macal tapmamış, saçları dağılmış, həyəcandan gözləri parıldayan cavan bir qadın arakəsmənin dalından çıxıb:

– Müştəri, qulaq asın! – dedi. – Əvvəla, salam-ələyküm! İkincisi, bu Lazar sizə heç bir əməlli söz tapıb deyə bilməyəcək, çünki kişilər arvadların ürəyindəkini bilə bilməzlər. Nə?! Sən orda başını bulama, Lazar! Siz mənə qulaq asın, o şeyi ki, mən sizə danışacağam, siz onun haqqında yaxşı-yaxşı fikirləşin. İstəyirəm siz biləsiniz ki, bu oğlanların eşqi ucbatından yazıq qızların başı nələr çəkir.

Dəllək:

– Manya, – dedi, – qoy işimizi görək.
İoskanın səsi lap uzaqdan eşidildi:

Bir gün ölsəm, gələrsiniz
Ziyarətə məzarımı.
Mənim üçün alarsınız
Kolbasa və Çin arağı.

– Sən bir işə bax! – deyə, Manya ucadan dilləndi – özü də İoska! O İoska ki, Kiyevdə oxuyacaqdı, feldşer olacaqdı. Pesya kimi bir arvadın, Çernobılda barmaqla göstərilən yaxşı bir adamın oğlu! Allaha şükür ki, arvad vaxtında ölüb getdi, bu biabırçılığı görmədi. Bilirsinizmi, müştəri, görək arvad kişini nə qədər sevmə ki, ondan ötrü bu müsibətlərə qatlaşa!

Burada dəllək qadının sözünü kəsdi:

– Bu nə sözdür sən danışırısan, Manya? Axı, müştəri sənə dediyindən heç nə başa düşməz.

– Burada, bizdə yarmarka vardı, – deyə, Manya bu dəfə təmkinlə söhbətə başladı. – Meşəbəyi, dul Nikifor da öz bircə qızı Xristya ilə Karpilovkadan yarmarkaya gəlmişdi. Ah, kaş siz o qızı gözünüzlə görəydiniz! Ağlınız başınızdan çıxardı! Gözlər dumdurdu, bax, o göyün üzü kimi. Saçları sünbül rəngində, elə bil qızıl suyunda yumusan. Hələ adamlığı, mehribanlığı, şirin dili! Xasiyyəti ipək, ipəkdən də yumşaq! Onu görəni kimi İoskanın dili tutuldu. Bir könlükdən min könlü qıza aşiq oldu. Onu da sizə deyim ki, mən burda təəccüblü bir şey görmürəm. Əgər çarın özü də o qızı görsəydi, eşqindən quruyub çöpə dönərdi. Qızın onu sevməyi qəribədir.

Siz onu görəni ki, görmüsünüz. Bax, o, oğlan kimi bambalaca şeydir. Başdan ayağa kürən. Səsi cır, siçovul səsi kimi, özü də elə bir iş görməz ki, içindən qənbərqulu çıxmasın. Uzun sözün gödəyi, qız atasını buraxıb gəldi bunun evinə. Ev də ki, ev deməsən yaxşıdır. Gedin o evə tamaşa eləyin! Bir keçi sığışmaz, qaldı ki, üç nəfər adam ola. Bircə təmizliyi var... nə isə... Pesya onu şahzadə kimi qəbul elədi. Qız İoskanın arvadı olmuşdu, qalmışdı onun evində. İoska yerə-göyə sığmırdı, sevindiyyindən sifəti işıq saçırdı. Xaçpərəstin yəhudi ilə bir damın altında qalmağı siz bilirsinizmi nə deməkdir! Onlara kəbin kəsməzlər. Kənd-kəsək bir-birinə dəymişdi. Buna görə də İoska xaçpərəst olmaq istədi – Mixail keşişin yanına getdi. Ancaq keşiş nə desə yaxşıdır. “Bunu görəni qabaqdan, xristian qızını murdarlamamışdan eləyöydün. Ancaq sən tərsinə eləmişən, buna görə də, mitropolit icazə verməsə, mən səni xaç suyuna sala bilmərəm”. İoska ona bir pis söz deyib qayıtdı. Sonra bizim ravvin¹, bizim rebe işə qarışdı. Ravvin İoskanın xaçpərəst kilsəsinə getdiyini eşidib, ona müqəddəs məbəddə bəd dua oxudu. Bu yandan da Nikifor özünü yetirdi, qızın ayaqlarına düşüb yalvardı ki, evə qayıtsın. Yazıq Xristya gözünün yaşını axıtdı, ancaq getmədi ki, getmədi. Sonra xırda uşaqları öyrədib yazıq qızın üstünə saldılar: “Ey, ey, quyruqlu Xristya! Haram ət yeyirsənmi?” Sonra da ona dirsək göstərdilər. Yoldan keçənlər ayaq saxlayıb Xristyanın dalınca baxırdılar, gülürdülər. Hərdən görürdün ki, çəpərin dalından birisi mal təzəyini götürüb qızın üstünə tullayır. Pesya xalanın evini başdan-başa qatran eləmişdilər, təsəvvür edirsinizmi?

Bu yerdə dəllək ah çəkib, Manyanın sözünü kəsdi:

– Eh, Pesya xala! Bax beləsinə mən deyərəm arvad!

Manya onun üstünə qışqırıb:

– Dayan! – dedi. – Qoy sözümlə danışım. Hə, deməli, ravvin Pesya xalanı yanına çağırır. Deyir: “Hörmətli Pesya İzrailovna, siz öz evinizdə başıpozuqluq əmələ gətirmisiniz. Siz qanundan kənara çıxmısınız. Buna görə mən o evi lənətləyirəm, siz satqının cəzasını isə ilahi özü verər. Ağbirçəyinizə yazığınız gəlsin”. Heç bilirsinizmi Pesya xala ona necə cavab verir! “Siz, – deyir, – ravvin deyilsiniz, qorodovoyusunuz! İnsandırlar, bir-birlərini sevirilər, siz niyə piyli

¹ Ravvin (rebe) – yəhudi ruhanisi

əlinizi onların işinə soxursunuz?!”! Pesya xala tüpürüb çıxır. Buna görə ravvin məbəddə ona da bəddua oxudu. Adamları bəddua eləmək görürsünüzmü bizim yerdə necə asandır? Ancaq bunu siz başqa yerdə deməyin. Bütün şəhər durub-oturub bundan danışdı. Axırda ispravnik Suxarenko İoskanı da, Xristyanı da yanına çağırırdı. Dedi: “Rus-yunan kilsəsinin keşişi Mixail atanı kobudcasına təhqir etdiyinə görə mən səni məhkəməyə verirəm, İoska. Səni katorqa gözləyir. Xristyanı isə zorla atası evinə göndərəcəyəm. Fikirləşmək üçün üç gün vaxt verirəm. Siz bütün qəzanı çaxnaşdırmısınız. Sizdən ötrü qubernator məni töhmətləndirəcək.

Suxarenko elə o saat İoskanı basdı qoduqluğa, sonra özü deyirmiş ki, guya qorxutmaq istəyirmiş. Bu işin axırı sizcə necə olur? Desəm inanmazsınız, Xristyanı dərd öldürdü. Yazıq qızın üzünə baxmaq olmurdu. Rəhmətli adamların ürəyinin qabığı soyulurdu. O, neçə gün dalbadal gözünün yaşını axıtdı, sonra göz yaş da yoxa çıxdı. Nə yeyirdi, nə içirdi, bircə yalvarırdı ki, onu İoskanın yanına buraxsınlar. Bir gecə, həmin o Məhşər gecəsi yatdı, bir də ayılmadı. Uzanmışdı: sifət ağappaq, elə rahat idi, elə xoşbəxt idi ki, elə bil bu murdar yaşayışdan canı qurtardığına görə Allaha şükür eləyirdi. Axı, İoskanı sevməkdə yazıq nə günah iş tutmuşdu ki, belə cəza çəkdi? Sizdən soruşuram: Niyə? Məgər dünyada özgə adam yox idi? Qız öləndən sonra Suxarenko İoskanı dustaqdan buraxdı, ancaq ağı azmışdı. O gündən içir, əl açır ondan-bundan çörək pulu istəyir.

Dəllək dedi:

– Onun yerinə mən olsaydım, özümü öldürərdim. Gülləni çaxardım alınma.

Manya onun üstünə qışqırdı:

– Siz kişilər igidlikdən dəm vurmağı yaxşı bacarırsınız, – dedi.

– Ancaq iş gəlib o məqama çatanda ölümdən yüz verst uzaq qaçırırsınız. Sizin heç təsəvvürünüz də yoxdur ki, məhəbbət arvadların ürəyini necə yandırır külə döndərir.

– Arvad ürəyi olsun, ya kişi ürəyi, – deyər, dəllək çiyinlərini çəkdi, – fərqi nədir ki?

Mən dəlləkxanadan karvansaraya qayıtdım. Burada nə İoska vardı, nə də Nikifor. Əyninə nimdaş jilet geymiş Kuşer pəncərənin qabağında oturub çay içirdi. Otaqda yekə-yekə milçəklər dızıldayırdı.

Balaca gəmi ancaq axşamçağı gəlib çıxdı. Gecəyəcən Çernobılda dayandı. Mənə salonda, sürtülmüş müşəmbə divanın üstündə yer verdilər.

Gecə çayım üstünə yenə duman çökdü. Ertəsi gün səhərdən də xeyli keçənəcən, duman çəkilib gedənəcən, gəmi burnunu sahilə söykəyib dayandı. Mən gəmidə Nikiforu tapa bilmədim. Yəqin ki, o, İoska ilə sərxoşluğa qurşanıb hər şeyi unutmuşdu.

Bu əhvalatı ona görə belə təfəsilatı ilə danışırım ki, oradan Kiyevə qayıdan kimi ilk şeir dəftərlərimi yandırdım. Bəzəkli cümlələr “yaqut səmalar”, “büllur dağlar”, gözəl-gözəl qadınlarla dolu olan xarici meyhanalar və titanlar rəqsi yanib külə döndürdü, lakin mən zərrə qədər də təəssüf etmədim.

Mən birdən ayıldım. Demə məhəbbətin müşayiətçisi “ölən zənbaqlar həsrəti” deyil, təzək imiş. Sevən gözəl qadına arxadan təzək atırdılar.

Bu haqda düşünə-düşünə mən Xristya barəsində özümün ilk “həqiqi hekayəmi” yazmaq qərarına gəldim.

Mən o hekayənin üstündə çox əziyyət çəkdim və heç cürə anlağa bilmədim ki, belə faciəli mövzusu ola-ola, niyə mənim hekayəm zəif və təsirsiz çıxır. Sonra hiss elədim. Əvvəla, ona görə ki, hekayə özgənin dilindən yazılmışdı, ikincisi mən Xristyanın məhəbbətinə aludə olub, o yerin dindar məişətini tamam unutmuşdum.

Hekayəni təzədən köçürdüm. Zərif və qəşəng sözlər bu hekayəyə heç cür “girmirdi” – buna özüm də mat qalmışdım. Hekayənin özü sadəlik və doğruculuq tələb eləyirdi.

Bu ilk hekayəmi mən əvvəllər şeirlərim çap olunan jurnala aparanda redaktor dedi:

– Nahaq yerə zəhmət çəkmişiniz, cavan oğlan. Bu hekayəni çap etmək olmaz. Təkcə ispravnikə görə adamın atasını yandırarlar. Ancaq hekayənin yazılışına söz ola bilməz. Bizə başqa yazılarınızdan gətirin. Özünü də bir təxəllüs seçin. Siz gimnaziyada oxuyursunuz. Belə şeyə görə gimnaziyadan qovarlar sizi.

Mən hekayəni gətirib evdə gizlətdim. Ancaq gələn yaz onu çıxarıb oxudum və başqa bir məsələ də mənim üçün aydın oldu: hekayədə müəllif hiss olunmurdu, burada onun nə qəzəbi, nə düşüncələri, nə də Xristyaya olan məhəbbəti verilmişdi.

Mən hekayəni təzədən işlədim və aparıb redaktora verdim. Bu dəfə çap olunmaq üçün verməmişdim, vermişdim ki, oxuyub fikir desinlər.

Onu redaktor elə mənim yanımdaca oxudu, ayağa durub əlini çiynimə vurdu və bircə bunu dedi:

– Uğur olsun!

Beləliklə, mən ilk dəfə inandım ki, hətta belə kiçik bir hekayədə də yazıcının əsas vəzifəsi öz daxili aləmini ifadə etmək, bununla da öz dövrünü və öz xalqının hiss və düşüncələrini oxucuya çatdırmaqdır. Bu işdə heç nə yazıcının qabağını kəsməməlidir, nə oxucudan utanıb çəkinmək, nə başqa yazıcıların (başqa şəkildə) dediklərini təkrar etməkdən qorxmaq, nə də redaktor və tənqidçilərdən ehtiyat etmək.

Yazan vaxt insan hər şeyi unutmalı, bir növ özü üçün, yaxud ən əziz bildiyi bir adam üçün ürəyini kağıza boşaltmalıdır.

Ürəyə azadlıq vermək lazımdır, ordan gələn bütün yolların qabağını açmaq lazımdır, onda sən öz daxilində özünün gözlədiyindən də çox fikir, hiss, poetik qüvvə olduğunu görəcəksən və özün də buna təəccüb edəcəksən.

Yaradıcılıq prosesi öz-özlüyündəcə yeni-yeni keyfiyyətlər kəsb eləyir, zənginləşir və mürəkkəbləşir.

Bu proses təbiətdə yazın gəlişinə bənzəyir. Günəşin hərərəti əsla dəyişmir. Ancaq bu hərərət qarı əridir, havanı, torpağı və ağacları isidir. Aləm səs-küylə, şırıltı ilə, damcıların ahəngi və qar suyunun xəfif pıçılıtları ilə dolur. Hər yanda yazın əlamətlərini görürsən – özü də elə bir vaxtda ki, təkrar edirəm, günəşin hərərəti əsla dəyişmir.

Yaradıcılıqda da belədir. İnsanın şüuru mahiyyət etibarilə dəyişmir, lakin iş vaxtı şüur sellər, daşqınlar əmələ gətirir, yeni fikir və bənzətmələr, yeni söz və duyğular yaradır. Buna görə də, bəzən adamın öz yazdığı özünü heyretləndirir.

Yalnız o kəs yazıçı ola bilər ki, onun insanlara deməyə yeni, mənalı və maraqlı sözü vardır. Yalnız o kəs yazıçı ola bilər ki, başqalarının görə bilmədiyi saysız-hesabsız şeyləri görə bilər.

Misalı öz üstümə gətirsəm, deməliyəm ki, insanlara deyiləsi sözümlün nə qədər az olduğunu mən çox tezliklə dərk elədim. Başa düşdüm ki, ürəyi qidasız qoysan, yaradıcılıq həvəsi başladığı kimi də asanca sönüb gedə bilər. Mənim həyat müşahidələrim olduqca az idi.

O vaxtlar mənim kitablardan oxuduqlarım həyatda gördüklərimi üstələmişdi. Mən özümü təpədən dırnağacan həyatla doldurmalı idim.

Mən bunu dərk eləyib, yazmaqdan tamamilə əl çəkdim, on il yazmadım və Qorki demişkən, “adamlara sarı yol tutdum”. Rusiyanı gəzib dolandım, neçə-neçə peşələr dəyişdim və ən müxtəlif adamlarla kəlmə kəsdim.

Lakin bu, qondarma həyat deyildi. Mən peşəkar müşahidəçi deyildim, yaxud yazmaq üçün fakt toplamağa getməmişdim.

Yox! Mən sadəcə yaşayırdım. Gələcək kitablar üçün nəsə qeyd eləməyə, yaxud onları toplayıb yadda saxlamağa çalışmırdım.

Mən yaşayırdım, işləyirdim, sevirdim, əzab çəkirdim, ümid eləyirdim, xəyal eləyirdim; təkcə bir şeyi bilirdim – bilirdim ki, gəc-tez yazmağa başlayacağam, bu hadisə bəlkə mən yaşa dolanda baş verəcəkdə, bəlkə onacan mən tamam qocalacaqdım, ancaq yazacağıma möhkəm əmin idim. Həm də ona görə yox ki, qarşıma belə bir vəzifə qoymuşdum, ona görə ki, bunu mənim bütün varlığım tələb edirdi. Bir də ona görə ki, ədəbiyyat mənim nəzərimdə dünyada əvəzi olmayan bir şey idi.

BİR POVESTİN TARİXÇƏSİ

“MARS PLANETİ”

“Qara Boğaz” povestimin necə yarandığını xatırlamağa çalışıram. Necə oldu ki, mən onu yazdım? Hələ mən uşaq olanda hər axşam Kiyevdə, Dneprin üstündəki Vladimir təpəciyi deyilən yerdə, başına qıraqları sallaq, tozlu şlyapa qoymuş bir qoca peyda olurdu. O, özü ilə bir köhnə teleskop gətirirdi və onun üç əyri qıçını yerə bərkidib rahatlayanacan xeyli vaxt əlləşirdi.

Qocanın adını “Münəccim” qoymuşdular, özünü də italyalı hesab eləyirdilər, çünki qoca rus sözlərini qəsdən xaricilər kimi deyirdi. Teleskopunu qurub hazırlayandan sonra qoca öz öyrəncəli, yeknəsəq səsi ilə deyirdi:

– Mərhəmətli sinyorlar və sinyorinalar Buona corno! Beşçə qəpiyə siz yerdən Aya və müxtəlif ulduzlara səyahət edəcəksiniz.

Birinci növbədə sizə məklər yuvası olan Mars planetinə baxmağı məsləhət görürəm, onun rəngi insan qanı rənginə çalır. O planetin altında doğulanların hamısı müharibədə birçə fuzilyor¹ gülləsindən məhv ola bilər.

Bir dəfə mən atamla Vladimir təciciyinə getmişdim və o teleskopdan Mars planetinə baxırdım.

Mən bir qaranlıq boşluq gördüm: bu boşluğun içində qırmızımtıl bir şar vardı. Mən hələ baxıb qurtarmamış şar teleskopun qırağına tərəf yeriməyə başladı və onun mis çənbərinin dalında gizləndi.

Münəccim teleskopu azca hərleyib Marsı öz yerinə gətirdi. Ancaq qırmızımtıl şar yenə də mis çənbərə tərəf yeriməyə başladı.

Atam:

– Hə, nə var? – dedi. – Bir şey gözünə dəyirmi?

– Bəli, – dedim. – Mən lap kanalları da görürəm.

Mən bilirdim ki, Marsda insanlar yaşayır və nədən ötrüsə, onlar öz planetlərində nəhəng kanallar qazıblar.

Ancaq atam buna inanmadı.

– Pah, sözə bax! – dedi. – Gop eləmə! Sən orda kanal-zad görmürsən. O kanalları birçə astronom görüb – italyalı Skiaparelli – o da böyük teleskopdan baxıb görüb.

Həmyerlisi Skiaparellinin adı Münəccimə heç bir təsir göstərmədi.

Mən bir az şübhəli-şübhəli dedim:

– Hələ Marsın sol tərəfində başqa bir planet də görürəm. Ancaq o, nədənsə, göydə ora-bura qaçır.

– Orda planet nə gəzir? – deyə Münəccim özünəməxsus ibarə ilə səsləndi. – Şübhəsiz, sənün gözünə zibil düşüb.

O, bərk-bərk çənəmdən yapışmış, gözüme düşmüş zibili çox ustalıqla çıxartdı.

Marsın görkəmi mənə əhvalımı pozub, canıma üşütmə saldı. Mən teleskopdan ayrılmağıma sevindim. Bu vaxt Kiyevin fayton təkərlərinin taqqıltısı və solan şabalıd çiçəklərinin tozlu qoxusu ilə dolu zəif işıqlı küçələri mənə mehriban və əziz göründü.

Yox, onda mən yerdən üzülüb Marsa, yaxud Aya düşmək həvəsində deyildim!

Atama sual verdim:

– Ata, – dedim, – niyə Mars qırmızıdır?

Atam dedi ki, Mars ölməkdə olan planetdir. Dedi ki, bir vaxt o da bizim Yer kimi gözəl imiş, – dənizləri, dağları və yamyaşıl otları, ağacları varmış, ancaq vaxt keçdikcə oradakı dənizlər və çaylar quruyub, yaşıllıq məhv olub, külək dağları ovub və Mars nəhəng bir qum səhrasına çevrilib. Atam dedi ki, yəqin Marsın dağlarının daşı qırmızı imiş, buna görə də, oradakı qum qırmızımtıldır.

– Deməli, Mars qumsal bir şardır, eləmi? – dedim.

– Bəli, çox güman ki, elədir, – deyə, atam mənimlə razılaşdı. – Marsın başına gələn fəlakət bizim Yerə də başına gələ bilər. Yer də səhraya çevrilə bilər. Ancaq bu, milyon il sonranın işidir. Buna görə də, sən qorxub eləmə. Bir də, kim bilir, o vaxtadan adamlar yəqin ki, fikirləşib bir şey tapacaqlar, bu biabırçılığın qabağını alacaqlar.

Mən atama dedim ki, əsla qorxmuram. Amma əslində bizim Yerə aqibəti mənə həm qorxudur, həm də kədərləndirirdi. Üstəlik evdə böyük qardaşımdan eşitdim ki, elə indinin özündə də yer ərazisinin az qala yarısı səhralıqdır.

O vaxtdan səhra vahiməsi hələ onun üzünü görməmiş ürəyimə doldu. Hətta “Cahan xəbərləri” jurnalında oxuduğum Böyük Səhradan, səmum yellərindən və “səhralar gəmisini” dövərdən yazılan maraqlı hekayələr də bu vahiməni azaltmadı.

Çox keçməmiş mən ilk dəfə səhra ilə üz-üzə gəlməli oldum. Ürəyimdəki səhra vahiməsi bundan sonra daha da artdı.

Yayda biz ailəliklə kəndə, babam Maksim Qriqoryeviçin evinə getmişdik.

Yay isti keçirdi, tez-tez yağış yağdı. Qalın ot qalxmışdı. Çəpərlərin diblərindəki gicitkən adamboyu qalxmışdı. Çöllərdə taxıl biçilirdi. Bostanlardan tünd şüyüd qoxusu gəlirdi. Hər şey bu il məhsulun bol olacağını xəbər verirdi.

Bir gün babamla mən çayın qırağında oturub balıq tutanda, babam birdən yerindən sıçradı, əlini gözüünün üstünə qoyub, xeyli vaxt çayın o tərəfindəki çöllərə baxdı və sonra hirsli-hirsli tüpürüb dedi:

– Gəlir genə, yaman gəlir! Görüm onun kökü kəsilsin!

Mən babamın baxdığı səmtə baxdım, ancaq bir uzun toz topasından başqa heç nə görmədim. Toz topası sürətlə yaxınlaşırdı. Mən elə bildim ki, tufan gəlir, ancaq babam dərddi-dərddi dedi:

¹ Fuzilyor – çaxmaqdaşlı tüfəng, “dayandoldurum”

– Qara yel, xalis zəhər tuluğu! Oddur, Buxaradan səhradan gəlir. Hər şeyi ütüb-tökəcək! Yaman bəla gəlir, Kostik. Nəfəs almağa da hava olmayacaq.

Dəhşətli toz yerlə sürünə-sürünə düz üstümüzə gəlirdi. Babam fındıq ağacından kəsilmiş tilovunu tələsə-tələsə yığıdırıb:

– Evə qaç, – dedi, – yoxsa toz gözlərini basacaq. Mən də dalınca gəlirəm. Cum!

Mən birbaşa evə sarı cumdum, ancaq qara yel yolda məni yaxaladı. Qasırğa qumları xışıldadır, quş tükü və çör-çöpü göyə sovururdu. Qatı duman hər tərəfi bürümüşdü. Günəş də birdən tutqunlaşdı, çopurlaşdı, qıpqırmızı qızarıb mənim teleskopdan gördüyüm Marsa bənzədi. Söyüdlər yırgalandı, cırıldadı. Arxadan məni elə bir isti vurdu ki, köynəyimin alışıb yandığını zənn elədim. Toz dişlərimin arasında xırçıldayır, gözlərimi tuturdu.

Mən evə çatanda xalam Fedosiya Maksimovna əlində naxışlı parçaya bükülmüş ikona astanada dayanıb, vahiməli-vahiməli deyirdi:

– Rəhm elə, Allah, hifz elə! Ay Allah, uzaq elə bizdən bu bəlamı!

Qasırğa burula-burula daxmanın üstünə yeridi. Yaxşı kirəclənməmiş pəncərə şüşələri cingildədi. Damın küləşi dağıldı və küləşin altına girmiş sərçələr qara güllə kimi uçdular.

O vaxt atam bizim yanımızda deyildi – Kiyevdə idi. Anam yaman narahat oldu.

Get-gedə güclənən isti hər şeydən dəhşətli idi – bu yaxşı yadımdadır. Mənə elə gəlirdi ki, bir-iki saat da keçsə, evin damına düşənmiş küləş alışıb yanacaqdır, sonra isə isti bizim saçlarımızı, paltarlarımızı ütəcəkdir. Mən qorxudan ağladım.

Axşamçağı söyüdlərin yarpağı büzüşüb, budaqlardan boz əsgir parçası kimi sallanırdı. Bütün çəpərlər boyunca külək un kimi xırda, qara toz təpəsi qalamışdı.

Səhrə yaxın yarpağı ölüşgəyib xəzələ döndü. Onları əlində özseydin, toz olardı. Külək gücləndi. Bu ölü, çirkli yarpaqları o, ağaclardan qoparıb səpələməyə başladı və çox keçməmiş bütün ağaclar qaralıb, çılpqlaşmış payızın son ayındakı görkəmə düşdü.

Babam gedib tarlaya baş çəkirdi və ordan çaşqın, yazıq bir görkəmdə qayıdıb gəlirdi. Hətta babam əynindəki lif köynəyin yaxasını da bağlaya bilmirdi, babamın əlləri əsim-əsim əsirdi; o fasiləsiz danışdı:

– Əgər axşamcan dayanmasa, bir dən də qalmayacaq. Bağ-bostanı da ütüb-tökəcək.

Külək dayanmadı. O, iki həftə dalbadal əsdi, sonra ara verib, daha şiddətli əsməyə başladı. Adamın gözləri önündəcə torpaq bomboz küllüyə dönürdü.

Qadınlar evlərdə ağlaşırdılar. Kişilər həyətlərdə quruca torpağın üstündə məyus-məhzun oturub, küləkdən qoruna-qoruna, ağac-la yeri eşələyir, arabir dərddi-dərddi deyirdilər:

– Daşdır, daş torpaq deyil! Ölüm yaxamızdan yaman yapışmış, heç cür yaxa qurtarmaq mümkün deyil.

Atam Kiyevdən qayıdıb bizi səhrəyə apardı. Mən yolda qara yel barədə suallar yağdıranda, atam könülsüz cavab verdi:

– Məhsul batdı. Səhra Ukraynanın üstünə yerişir.

– Onun qabağını kəsmək üçün bir şey eləmək olmazmı? – dedim.

– Neynəyəcəksən? – dedi. – İki min verst uzunluqda sədd çəkməyəcəksən ki?

– Bəs çinlilər Böyük Çin səddini necə çəkmişdilər? – dedim.

– Onlar çinlilər idi. Böyük ustalar idi. Bir də, o sədd gör nə vaxtın işidir.

Bütün bu uşaqlıq təəssüratları illər keçdikcə sanki unudulurdu. Ancaq şübhəsiz, bu təəssüratlar ürəyimin dərinliklərində yaşayır və hərdən üzə çıxırdı. Qəlbimi anlaşılmaz bir narahatlıqla dolduran quraqlıq illərində bu səhra vahiməsini mən daha aşkar hiss eləyirdim.

Böyüyüb yaşa dolandan sonra mən Mərkəzi Rusiyaya vuruldum.

Bu məhəbbətin yaranmasına təkan verən çox güman ki, bu yerlərin təmiz havası, bol-bol sərin suları, nəmişlik qalın meşələri, narın yağışları oldu.

Buna görə də, quraqlıq Mərkəzi Rusiya ərazisinə soxulanda və od yağdıran zolaq kimi onu kəsib keçəndə mənim daxili narahatlığım bütün səhralara qarşı çarəsiz bir qəzəbə çevrilirdi.

LİVNI TUFANLARI

Neçə-neçə illər ötüb keçdi və səhra öz varlığını bir daha büruzə verdi.

1931-ci ildə yayı keçirmək üçün mən Orlov vilayətinin Livni şəhərinə getdim. Onda mən öz ilk romanımı yazırdım və hər hansı

bir balaca, sakit şəhər üçün ürəyim əsirdi; elə bir şəhər ki, heç bir tanış-bilişə rast gəlməyəsen, diqqəti yaxşı-yaxşı cəmləyə biləsən və heç kəs, heç nə işləməyə mane olmasın.

Livnıda mən heç vaxt olmamışdım. Buradakı təmizlik, çiçək açmış saysız-hesabsız günəbaxanlar, hamar iri daşlar döşənmiş küçələr və sarı əhəng layları arasından özünə yol açıb gedən Bıstraya Sosna çayı mənim çox xoşuma gəldi.

Mən şəhərin kənarında taxtadan tikilmiş köhnə bir ev tutdum. O, çayın kənarında, sıldırım qayaların üstündə idi. Evin arxasında bağ vardı. Oradakı ağacların təxminən yarısı qurumuşdu. Bağ dərəyə doğru uzandıqca uzanıb gedir və onun ağacları çayın sahilindəki kolluğa qarışırdı.

Qaldığım evin sahibi yaşlı, məzlum bir kişi idi. Vağzal kioskunda qəzet satırdı. Onun sısqa, qaraqabaq bir arvadı və iki qızı vardı. Böyük qızının adı Anfisa idi, kiçiyinki Polina.

Ağ bənizli zəif Polina mənimlə söhbət eləyəndə utandığından həmişə sarışın saçlarını hörüb-açırdı. Onun on yeddi yaşı vardı.

Anfisa on doqquz yaşlarında boylu-buxunlu qız idi. Solğun bənizi, boz, ciddi gözləri olan bu qız astadan danışdı. O, rahibə qadınlar kimi daim qara paltarda gəzirdi və evdə, demək olar ki, əlini ağdan-qaraya vurmurdu – bağda quru otun üstünə uzanıb kitab oxuyurdu.

Evin çardağına çoxlu siçan yemiş kitab tökülmüşdü. Bunların çoxu xarici ölkə klassiklərinin Soykin nəşrləri idi. Çardaqdan mən də kitab götürdüm.

Mən bir-iki dəfə yuxarıdan, bağdan Anfisanı Bıstraya Sosnanın sahilində görmüşdüm. O, yarığın altında yemişan kolunun dibində sısqa, məzlum bir oğlanla otururdu. Oğlanın on altı yaşı olardı, onun sarışın saçları və iri, iti baxışlı gözləri vardı.

Anfisa çayın qırağına oğlan üçün xəlvətcə yemək gətirirdi. Oğlan yeyirdi, Anfisa da mehriban-mehriban onu süzür, hərdən də oğlanın saçlarını sığallayırdı.

Bir dəfə mən Anfisanın üzünü əlləri ilə tutub qəfil hönkürdüyünü gördüm. Qız ağladıqca bədəni titrəyirdi. Oğlan yeməyə ara verib, qorxa-qorxa qızın üzünə baxdı. Mən sakitcə çıxıb getdim və xeyli vaxt çalışdım ki, onlar barədə düşünməyim.

Mənim sadələvlüyümə baxın: – Fikirləşmişdim ki, Livnıda heç kəs məni yazdığım romanla əlaqədar olan adamlardan və hadisə-

lərdən ayırmayacaqdır. Lakin həyat mənim bu sadələvh ümidimi bir andaca alt-üst elədi. Anfisanın sirrini öyrənməmiş diqqəti bir yerə cəmləmək və roman haqqında asudə fikirləşmək barədə, şübhəsiz ki, söz də ola bilməzdi.

Hələ qızı oğlanla bir yerdə görməmiş, Anfisanın əzab dolu gözlərinə baxa-baxa mən onun ürəyində nəsə, olduqca kədərli bir sirr gözdirdiyini düşünmüşdüm. Belə də oldu.

Bir neçə gündən sonra gecənin yarısı mən göy gurultusuna yuxudan ayıldım. Livnıda tez-tez tufan olurdu. Yerli camaat deyirdi ki, şəhərin altında filiz yatağı vardır və guya bu filiz tufanı çəkib gətirir.

Gecə sanki pəncərənin dalında çapalayır. Ağ ildırım nurunda o, gah sinəsini açıb göz önündə dayanır, gah da amansız qatı zülmət qoynuna qısılırdı. Divarın o tərəfindən mənim otağıma həyəcanlı səslər gəlirdi. Sonra mən Anfisanın qəzəbli çıxırtısını eşitdim:

– Axı, bu harada yazılıb? Hansı qanunda yazılıb ki, mən onu sevə bilmərəm? O qanunu mənə göstərin! Məni həyata siz gətirmisiz, indi o həyatı mənim əlimdən almayın. O yazıq günbəgün şam kimi əriyib gedir. Şam kimi! – Anfisa boğula-boğula qışqırırdı.

Ər çəkinə-çəkinə arvadına acıqlandı:

– Sakit ol, arvad! – dedi. – Madam ki, ağıl yoxdur, qoy öz bildiyini eləsin. Buna söz qandırmaq çətin işdir. Ancaq Anfisa, aç qulağını eşit, mən sənə pul verməyəcəyəm!

Yenə Anfisa ucadan qışqırırdı:

– Sizin pulunuz mənə lazım deyil. Özüm pul qazanıb onu Krıma aparacağam. Bəlkə orda özünə gəlib bir-iki il də yaşaya. Onsuz da mən bu evi qoyub qaçaacağam. Rüsveyçılıqdan qurtara bilməyəcəksiniz. Eşidin, bilin!

Mən əhvalatın nə yerdə olduğunu anlamağa başladım. Dəhlizdə, qapının dalında da kim isə ağlayır, burnunu çəkirdi.

Mən qapımı açdım və ildırımın xəlifə işartısında Polinanı gördüm. O, yekə bir şala bürünərək, alnını divara dirəyib dayanmışdı.

Mən onu astadan səslədim. Birdən ildırım çaxdı, göy parçalandı və balaca ev yerin tərkinə getdi. Polina qorxa-qorxa mənim qolumdan yapışdı:

– Ay Allah! Bunun axırı nə olacaq görəsən? Bir yandan da bu cür tufan başlayıb!

Dul arvad Karpovnanın oğlu Kolyanı Anfisanın necə ürəkdən sevdiyini Polina mənə pıçıldı ilə nağıl elədi. Karpovna ev–ev gəzib, ona–buna paltar yuyurdu, başıaşağı, dinməz arvad idi. Oğlu isə xəstə, vərəmli idi. Sonra Polina dedi ki, Anfisa çox tərsdir, dəlisovdur, onunla heç kəs bacara bilməz. O, ya öz bildiyini eləyəcək, ya da özünə xətər yetirəcək.

Divarın dalından gələn səs gözlənilmədən kəsildi. Polina öz otağına qaçdı. Mən yerimə uzandım, ancaq qulağım səsdə idi, yuxum gəlmirdi. Evdə səs–səmir yox idi, mürğüləyə–mürğüləyə gücdən düşməkdə olan göy gurultusunu, itlərin hürüşməsini eşidirdim. Sonra yuxu məni apardı.

Yuxuya getməyimdən, yəqin ki, çox keçməmişdi. Qapını bərk–bərk döyüb, məni yuxudan oyatdılar. Mən ev sahibinin qapının dalından gələn ölü səsini eşidim.

– Başımıza iş gəlib. İnciməyin, sizi narahat eləyirəm.

– Nə olub ki?

– Anfisa qaçıb. Bir dəst paltardaca. Mən Slobodkaya, Karpovnanın evinə baş çəkəcəyəm. Yəqin ora qaçıb. Siz zəhmət olmasa, bizim uşaqlardan göz–qulaq olun. Arvad huşunu itirib.

Mən tələsik paltarımı geyinib, ev sahibinin arvadına valeryan apardım. Sonra Polina məni çağırırdı və biz artırmaya çıxdıq. Səbəbini bilmirəm, ancaq nədənsə mənə elə gəlirdi ki, bu saat bir bəd–bəxtlik üz verəcəkdir.

– Gedək çaya baxaq, – deyə, Polina astaca dilləndi.

– Fənəriniz varmı? – dedim.

– Var.

– Tez olun, gətirin.

Polina gedib bir hisli fənər gətirdi. Biz sürüşkən yamac ilə ehmalca çaya tərəf endik.

Mən yəqin bilirdim ki, Anfisa haradasa, buralarda, lap yaxındadır. Polina birdən qışqırdı:

– Anfisa–a–a! – Nədənsə bu səs məni yaman qorxutdu. Mən ürəyimdə “Sən nahaq yerə qışqırdın. Polina, – dedim. – Lap nahaq yerə”.

Çayın o tərəfində şölələnən şimşəklər tamam zəifləmişdi. Göy gurultusu kəsilməkdə idi. Qayanı dövrəyə almış kolların üstündən damcılar tökülürdü.

Biz üzüaşağı, çayın axarı ilə gedirdik. Fənər yolu zorla işıqlandırıldı. Sonra birdən göy, başımızın lap üstündə, gecikmiş bir şimşəyin alovundan od tutub yandı və mən bu işıqda gördüm ki, irəlində, çayın sahilində nəsə ağarır.

Mən həmin o ağ şeyə yaxınlaşıb, Anfisanın donunu və köynəyini gördüm. Onun yaş başmaqları da burada qalmışdı.

Polina qışqıraraq evə qaçdı. Mən bərəyə yüyürüb, bərəcini yuxudan oyatdım. Biz qayığa oturub, gözümüzü suya zillədik, o sahilə, bu sahilə üzüdük, çayı ələk–vələk elədik. Bərəcinin yuxusu hələ dağılmamışdı. O, fasiləsiz əsnəyir və deyirdi:

– Gecənin bu vaxtında adamı tapmaq olar? Özü də bu cür yağışda! Suyun üzünə çıxmasa, bekara işdir, tapılmayacaq. Ey səni yox olasan, ölüm, – gözəl bilmir, çirkin bilmir. Dünyanın işi belədir, mənəm özizim. Gör ha, paltarını da soyunub, rahat ölsün. Qızdakı ürəyə bax!

Anfisanı ertəsi gün bəndin yanından tapıb gətirdilər.

Nəm, yağun, əşrəfi kimi parlaq saçları və solğun dodaqlarında günahkar təbəssüm... O, tabutda görünməmiş dərəcədə gözəl idi.

Bir qoca arvad mənim tabuta baxdığımı görüb:

– Sən ona baxma, – dedi, – oğul. Baxma. Bu gözəlliyin qabağında ürək tab gətirməz, ürək qəfil partlayar.

Ancaq mən Anfisaya baxmaya bilmirdim. Ömrümdə ilk dəfə mən ölümdən güclü olan misilsiz qadın məhəbbətinin şahidi olmuşdum. İndiyəcən bu cür məhəbbəti mən kitablarda oxumuşdum, ağızlardan eşitmişdim və özlüyümdə nədənsə elə düşünmüşdüm ki, belə sevgi hamıdan çox rus qadınlarının payına düşür.

Anfisanı dəfn etmək üçün qəbir üstünə xeyli adam gedirdi. Kolya hamıdan dalda idi – o qızın ata–anasından qorxurdu. Mən Kolyaya yaxınlaşmaq istədim, lakin o, bunu görüb geri qaçdı və döngəyə burulub gözəndi.

Ürəyimdə hər şey alt–üst olmuşdu, mən daha bir sətir də yazı bilmirdim. Mən bu kənar yerdən şəhərə köçməli oldum, daha doğrusu, şəhərə köçmədim, stansiyaya, demiryol həkimi Mariya Dmitriyevna Şatskayanın alçaq, ala–qaranlıq evinə köçdüm.

Anfisa öləndən bir az əvvəl şəhər bağından keçirdim. Yay kinosunun yanında bir dəstə uşaq oturmuşdu. Onlar öz aralarında sərçə kimi civildəşə–civildəşə nə isə gözləyirdilər.

Kinodan ağ saçlı bir kişi çıxdı, uşaqlara bilet payladı və onlar bir-birini itələyə-itələyə, deyişə-deyişə kino zalına dürtüldülər.

Sifətdən cavan görünən ağ saçlı kişiyyə qırxdan artıq yaş vermək olmazdı. O, gözlərini qıyıb, məni mehribancasına süzdü, mənə əl eləyib getdi.

Mən bu qərribə adamın kim olduğunu uşaqlardan öyrənməyi qərara aldım. Kinoya girib, hay-küylə, fiştırtıq səsi ilə, fısıldayan, burnunu çəkən uşaqların heyreti, həyəcanı ilə dolu zalda saat yarım oturub, köhnə “Qırmızı şeytan balaları” filminə baxdım.

Seans qurtarandan sonra mən uşaqlarla birgə zaldan çıxıb, onlara bilet alan ağsaçlı adamın kim olduğunu soruşdum.

Dövrəmdə o saatca səslə-küylü uşaq mitinqi başlandı və bu qarışıq söhbətdə, az-çox hər şey mənim üçün aydın oldu.

Məlum oldu ki, ağ saçlı adam dəmiryol həkimi Mariya Dmitriyevna Şatskayanın qardaşıdır. Xəstədir, “başı xarəbdir”. Sovet hökumətindən böyük pensiya alır. Nəyə görə aldığı məlum deyil. Ayda bir dəfə pensiyanı alanda o, bütün stansiya uşaqlarını yığıb kinoya gətirir.

Pensiyanın nə vaxt gələcəyini uşaqlar dəqiq bildirdilər. Həmin gün onlar səhərin gözü açılan kimi Şatski olan evin dövrəsində hərlənirdilər, vağzalı qabağındakı bağçada otururdular və özlərini elə göstərirdilər ki, guya heç nədən xəbərləri yoxdur.

Şatski barəsində mənim uşaqlardan öyrəndiyim bu oldu. Başqa söhbətləri, əlbəttə, nəzərə almıram. Məsələn, Yamsk slobodasının uşaqları da özlərini kinoya gedənlərin dəstəsinə qoşmaq istəmişdilər, ancaq stansiya uşaqları onların bu həmləsini dəf eləmişdi.

Olduğum evin sahibəsi Anfisanın ölümündən sonra yorğan-döşəkdən qalxmadı, elə hey ürəyindən şikayət eləyirdi. Həkim Mariya Dmitriyevna Şatskaya bir gün xəstəyə baxmağa gəldi və mən onunla tanış oldum. Mariya Dmitriyevna pensneli, ucaboy və olduqca diribaş qadın idi. Bu yaşınacan o, inqilabdan əvvəlki ali qız məktəblərində oxuyan tələbələrin səliqə və yaraşığını saxlamışdı.

Qardaşının geoloq olduğunu, ruhi xəstəliyə tutulduğunu və onun bizdə də, Avropada da məşhur olan elmi işlərinə görə, doğrudan da, fərdi pensiya aldığını mən həkimin özündən öyrəndim.

Sonra Mariya Dmitriyevna həkimlərə məxsus bir hökm ilə mənə dedi:

– Sizin burda qalmağınızın heç bir mənası yoxdur. Bu gün, sabah payız gəlir, yağış tökəcək, buralarda palçıq dizə çıxacaq. Üstəlik də burda ürəkaçan bir şey yoxdur, işləməli yer deyil! Köçün, gəlin bizə. Bir qoca anamdır, bir qardaşımdır, bir də özüməm, mənzil isə beş otaqlıdır. Qardaşım qanacaq adamdır, sizə mane olmaz.

Mən Mariya Dmitriyevnanın mənzilinə köçdüm və “Qara Boğaz” povestinin gələcək qəhrəmanlarından biri – geoloq Vasili Dmitriyeviç Şatski ilə tanışlığım buradan başlandı.

Dəmiryol həkiminin mənzili doğrudan da sakit idi. Hətta adama bir növ yuxulu kimi gəlirdi. Mariya Dmitriyevna gününü ambulatoriyada və xəstələrin yanında keçirirdi, onun qoca anası kart kağızları ilə axşamacan fala baxırdı, geoloq isə çox nadir hallarda öz otağından çölə çıxırdı. Səhərlər o, oturub qəzet oxuyurdu: yazılanın bir kəlməsini də buraxmırdı, sonra Şatski, demək olar ki, gecə düşəncən tələsə-tələsə nəsə yazırdı, gündə bir qalın dəftər doldururdu.

Yalnız hərdənbir boş stansiyadan yeganə manevr qatarının fit səsi eşidilirdi.

Əvvəllər Şatski məndən hürküdü, sonra öyrəndi, mənimlə söhbət eləməyə başladı. Bu söhbətlərdən onun xəstəliyinin xarakteri məlum oldu. Səhərlər, hələ yorulmamış, o tamam ağıllı adam idi, həm də yaxşı söhbətlər eləyirdi. Şatski çox şey bilirdi. Lakin azca yorulan kimi sayıqlamağa başlayırdı. Bu sayıqlamanın məğzində bir növ ruhi xəstələrə xas olan maniakal ideya dururdu, ancaq bu ideyanı xəstə möhkəm məntiqlə əsaslandırır.

Şatskinin xəstəlik tarixçəsi “Qara Boğaz”da təsvir edilmişdir.

Orta Asiyaya geoloji ekspedisiya zamanı o, basmaçıların əlinə keçir. Başqa əsirlərlə birgə onu da hər gün güllələməyə aparırlar. Ancaq Şatskinin bəxti gətirir. Basmaçılar əsirləri beş-beş çıxarıb, onların beşincisini güllələyəndə həmişə o üçüncü yerə düşür, əsirlər ölümə iki-iki çıxarılanda isə Şatski həmişə birinci olur. O, sağ qalır, lakin ağıllı itirir. Bir müddət Krasnovodskda, yük qatarının atılıb qalmış köhnə bir vaqonunda yaşayır və çox uzun axtarışlardan sonra bacısı onu həmin vaqondan tapıb gətirir.

Hər gün axşam Şatski Livnıdakı poçta gedib, Xalq Komissarları Sovetinin ünvanına sifarişli məktub təhvil verirdi. Mariya Dmitriyevnanın xahişi ilə poçt rəisi məktubları Moskvaya göndərmir, onları qaytarıb həkimə verir, həkim isə alıb yandırır.

Mən Şatskinin Moskvaya nə yazdığını öyrənmək həvəsinə düşdüm və tezliklə öyrəndim.

Bir axşam mən çarpayırıya uzanıb kitab oxuyanda Şatski içəri girdi. Mənim ayaqqabılarım çarpayının böyründə, burnu ortalığa tərəf qoyulmuşdu. Şatski onları diqqətlə nəzərdən keçirib:

– Başmaqlarınızı, heç vaxt belə qoymayın, – dedi. – Bu, olduqca təhlükəlidir.

– Niyə? – dedim.

Şatski:

– Bu saat bilirsiniz, – deyib otaqdan çıxdı və bir dəqiqə keçməmiş mənə bir varaq kağız gətirdi.

– Oxuyun! – dedi. – Qurtarandan sonra mənə tərəfki divarı taqıldadarsınız. Əgər sizin üçün bir şey qaranlıq qalsa, mən gəlib aydınladıram.

O, getdi. Mən vərəqi qabağıma qoyub oxumağa başladım:

“Xalq Komissarları Sovetinə. Ölkəmizin məhvinə səbəb ola biləcək qorxunc bir təhlükənin yaxınlaşmaqda olduğunu mən Xalq Komissarları Sovetinə dəfələrlə xəbər vermişəm.

Hamıya məlumdur ki, Yerin geoloji qatlarında böyük maddi enerji vardır (məsələn, daş kömürdə, neftdə, şistdə). İnsanlar bu enerjini çıxarıb, ondan istifadə etməyi öyrənmişdir.

Lakin az adamlar bilirlər ki, Yerin həmin bu qatlarındaca, bu qatların yarandığı epoxanın psixi enerjisi mövcuddur.

Livni şəhəri Avropada ən qüdrətli devon əhəngi yataqlarının üstündədir. Devon dövründə yer üzərində təzəcə yaranan şüur olduqca bədxah, amansız və hər cür insani əlamətdən məhrum idi. Çanaqlı balıqların qara beyni o vaxtki şüurun ən üstünü idi.

Bu ibtidai – psixi enerji molyuska-ammonitlərinl tərkibinə yığılmışdır. Devon əhəngi təbəqələri sözün əsl mənasında daşa dönmüş ammonitlərlə doludur.

Həmin dövrün xırdaca beyni olan hər bir ammonit öz daxilində son dərəcə böyük və son dərəcə qorxulu psixi enerji yaşadır.

Uzun əsrlər boyunca insanlar, xoşbəxtlikdən, geoloji təbəqələrdə yaşayan psixi enerjini çıxarmağın qaydasını bilmirdilər. Ona görə “xoşbəxtlikdən” deyirəm ki, əgər insanlar bu enerjini yerindən tərpətsələr, yer üzündə hər şey məhv olar. İnsanların beyni bu enerji ilə zəhərlənər, onlar qorxunc vəhşi heyvanlara çevrilirlər, kor

və rəzil instinktlərin təsiri altına düşürlər. Bu isə mədəniyyətin məhvi deməkdir.

Xalq Komissarları Sovetinə dəfələrlə bildirdiyim kimi, faşistlər devon dövrünün psixi enerjisinə yol açmağın və ammonitləri canlandırmağın üsulunu tapmışlar.

Devon dövründən qalan ən qalın təbəqələr bizim Livni şəhərlərinin altında yerləşdiyindən, faşistlər o enerjinin ağzını məhz burada açmağa hazırlaşırlar. Əgər onlar buna nail ola bilsələr, insan nəslinin övvəlcə məhvi, sonra isə fiziki məhvinin qarşısını almaq mümkün olmayacaqdır.

Livni rayonunda psixi enerjini tərpətmək planını faşistlər ən incə nöqtələrinə işləyib hazırlamışlar. Bütün mürəkkəb planlar kimi, onu da asanlıqla dəf etmək mümkündür. Adıca, boş bir şeyin nəzərdən qaçırılması planın baş tutmamasına səbəb ola bilər.

Buna görə də Livni şəhərini tezliklə böyük hərbi hissələrlə əhatə etmək zəruriyyətindən başqa, şəhərin əhalisinə ciddi göstəriş vermək lazımdır ki, bir sıra vərdişlərindən əl çəksinlər (çünki faşistlər öz planlarını Livni şəhərində yaşayan əhalinin məhz bu vərdişləri əsasında qurmuşlar) və faşistlərin gözlədiyinin əksinə hərəkət etsinlər. Buna bir misal göstərmək istəyirəm. Livni şəhərində yaşayan vətəndaşların hamısı yatmadan qabaq başmaqlarını çıxarıb, çarpayının yanında burnunu otağın mərkəzinə doğru qoyurlar. Bundan sonra başmaqların burnunu divara sarı çevirmək lazımdır. Məhz bu cəhət, ola bilsin ki, faşistlərin planında nəzərdə tutulmamışdır və belə boş bir şeyle o plan tamam alt-üst ola bilər.

Bunu da əlavə etməliyəm ki, Livni şəhərində devon qatlarından təbii yolla (lap az olsa da) sızıb çıxan psixi zəhərin nəticəsində burada yaşayan əhalinin məhviyyəti bu böyüklükdə və bu tipdə olan başqa şəhərlərdəki adamların məhviyyətindən çox-çox xarəbdir. Devon qatları üzərində üç şəhər durur: Kromi, Livni, Yelets. Köhnə bir məsələdə boş yerə deyilməyib ki: “Kromi – yerin-göyün haramı, Livni – oğru, çapar evi, Yelets oğru gəldi, tələs”.

Faşist hökumətinin Livnidəki casusu buradakı aptekin müdürüdür”.

Şatskinin başmaqlarını burnu divara sarı çevirməyinin səbəbi indi mənə məlum oldu. Eyni zamanda, qanım qaraldı. Mən Şatskilər ailəsindəki sakitliyin bircə tükəndən asılı olduğunu başa düşdüm. Burada hər dəqiqə qeyli-qal gözlənirdi.

Sonra mənə məlum oldu ki, belə qeylü-qallar bu evdə çox tez olur, ancaq Şatskinin anası və Mariya Dmitriyevna bunu başqalarından çox ustalıqla gizlədirlər.

Ertəsi günün axşamı biz çay içə-içə homeopatiyadan danışanda, Şatski süd dolu dolçanı götürdü və südü sakitcə samovarin odluğuna boşaltdı. Şatskinin qoca anası hirsli-hirsli çağırırdı. Mariya Dmitriyevna tərs-tərs qardaşına baxıb dedi:

– Bu nə hoqqadır çıxarırsan?

Şatski məzlum-məzlum gülümsəyib, izah eləməyə başladı ki, məhz bu cür vəhşi hərəkət faşistlərin planında, yəqin, nəzərdə tutulmamışdır və bu, şübhəsiz ki, həmin plana böyük zərbə vuracaq, bəşəriyyəti fəlakətdən qurtaracaqdır.

Mariya Dmitriyevna əvvəlki ciddiyyətlə qardaşına:

– Öz otağına keç! – dedi və yanıq süd qoxusu çıxsın, deyər hirsli pəncərələri taybatay açdı.

Şatski başını aşağı salıb, dinməz-söyləməz otağına getdi.

Buna baxmayaraq, “ayıq vaxtlarında” Şatski həvəslə və çox söhbət eləyirdi. Onun ən çox Orta Asiyada işlədiyini və Qara-Boğaz körfəzinin ilk tədqiqatçılarından biri olduğunu da mən məhz belə vaxtlarda öyrənmişdim.

Şatski Qara-Boğaz körfəzinin Şərqi sahillərini dolaşmışdı. O vaxt bu çox təhlükəli iş sayılırdı. Şatski Qara-Boğaz sahillərini təsvir eləmişdi, oranın xəritəsini çəkmişdi və körfəzin yaxınlığındakı quru dağlarda daş kömür yataqları olduğunu aşkara çıxartmışdı.

Xəzər dənizinin qorxunc və sehrli körfəzi – Qara-Boğaz haqda, onun suyunda olan tükənməz mirabil ehtiyatı haqda, səhraları Yer üzündən silməyin mümkün olması haqda ilk məlumatı mənə Şatski vermişdi.

O, səhraya ürəkdən nifrət eləyirdi, – elə nifrət ki, cansız şeylərə bu cür nifrət etmək mümkün deyil. Səhra Şatskinin dilində qara yara, qaşınan qotur, yerin bağırı söküb yeyən xərçəng idi; təbiətin mürdar əməli idi.

Şatski deyirdi:

– Səhra yalnız qırmağı, öldürməyi bacarır. Səhra ölüm deməkdir. Əgər bəşəriyyətin ağılı başındadırsa, o, bunu dərk etməlidir.

Dəliddən belə sözlər eşitmək təəccüblü idi.

– Gərək onu xirtəkləyəsən, nəfəs almağa qoymayasan və döyəsən, dayanmadan, elə hey öləncən möhkəm döyəsən. Gəbərüb ölənə kimi gərək ondan əl çəkməyəsən. Sonra onun cəmdəyinin üstündə yumşaq tropik cənnət yaradasan.

Bu sözlər mənə daxilimdə yatan nifrəti – uşaqlıq illərimin əksədəsini oyatdı.

Şatski deyirdi:

– İnsanlar bir-birlərini qırmağa sərf etdikləri güc və vəsaitin yarısını səhraları yer üzündən silmək işinə sərf etsəydilər, səhralar çoxdan yoxa çıxmışdı. Xalqın bütün var-dövləti və milyonlarca insan həyatı müharibəyə qurban verilir. Üstəlik, elm də, mədəniyyət də. Hətta poeziyanın özünü də kütləvi qırğınların iştirakçısı eləmişlər.

Mariya Dmitriyevna öz otağından dedi:

– Vasya! Sakit ol! Daha müharibə olmayacaq. Heç vaxt.

– Heç vaxta bax! – deyər Şatski gözlənilmədən ona cavab verdi. – Elə bu gecə ammonitlər hərəkətə gələcəkdir. Gedək bir az gəzinək, həm də ora baş çəkək.

Sayıqlama başlandı. Mariya Dmitriyevna onu apardı, dərman verib yatağa uzatdı.

Mən əlimdəki romanı tezliklə qurtarmaq, səhraları məhv etmək barədə yeni kitab başlamaq istəyirdim. “Qara-Boğaz” povestinin ilk qayəsi belə yarandı.

Mən Livnıdan payızın axırlarında getdim, yola düşməzdən əvvəl birinci dəfə tutduğum evin sahibləri ilə vidalaşmaq üçün ora getdim.

Arvad hələ də yorğan-döşəkdən qalxmamışdı. Kişi evdə yox idi. Polina mənə şəhərəcən yola saldı.

Hava qaralmışdı, cığırlarda buz xırçıldayırdı. Ağaclar yarpağını tökmüşdü, yalnız bəzi yerlərdə, almaların budaqlarında quru, çəhrayı yarpaqlar gözə dəyirdi. Durgun səmada soyuq qürubun işıqlandırdığı yeganə bulud da sönməkdə idi.

Polina mehribancasına mənə əlimdən yapışıb yanımcə gedirdi. Bu anda o, mənə balaca uşaq kimi görünürdü və bu tənha, utancaq qıza mənə ürəyim yanırırdı.

Şəhər kinosundan zəif musiqi səsi gəlirdi. Evlərdə işıq yandırıldı. Samovarların tüstüsü bağların üzərində havadan asılı qalmışdı. Ağacların çılpaq budaqları arasından artıq ulduzlar görünməkdə idi.

Ürəyim anlaşılmaz bir həyəcanla döyünürdü və öz-özümə düşünürdüm ki, bu gözəl aləm üçün, hətta bircə bu Polinadan ötrü, insanları şən və ağıllı həyat qurmaq uğrunda mübarizəyə çağırmaq lazımdır. Yer üzündə insanı qəmləndirən, onu bircə damcı belə göz yaş axıtmağa vadar eləyən nə varsa, hamısının kökünü kəsmək lazımdır. Səhralar, müharibələr, ədalətsizliklər, yalanlar, insanın qəlbinə toxunan hər şey məhv edilməlidir!

Polina ilk şəhər evlərinə çatana kimi yanımcə yeridi. Orada mən onunla vidalaşdım. Qız başını aşağı dikdi, bir müddət sarışın saçlarını didişdirdi və heç gözlənilmədən dedi:

– Bundan sonra mən çoxlu kitab oxuyacağam, Konstantin Georjiyeviç.

O, başını qaldırıb utancaq gözləri ilə mənə baxdı, əl verib görüşdü və evlərinə tərəf qaçdı.

Mən basırıq ümumi vəqonda Moskvaya qayıdırdım.

Papiros çəkmək üçün gecə tambura çıxdım, pəncərəni aşağı salıb, başımı çölə çıxartdım.

Qumlu torpaqlıqla gedən qatar xəzan vurmuş meşələrin yanından ötürdü.

Meşələr, demək olar ki, görünmürdü. Onların varlığını relslər üzərində şütüyən təkərlərin sıx, qalın ağaclıqlara saldıği əks-sədadan bilmək olurdu. Sanki dənəvər qarın nəfəsindən qalxan sərin havadan donmuş yarpaq qoxusu gəlirdi.

Meşələrin başı üzərində ulduzlar par-par parıldayan payız səması dayanmışdı; səma qatarla birgə irəli çapır, qatardan geri qalmırdı. Körpülər aram-aram səslənirdi və qatarın sürətlə getdiyinə baxmayaraq, aşağıda, körpülərin altındakı tutqun sulara ulduzların ani parıltısı görünürdü.

Tüstünün, buxarın içində qatar taqqataq taqqıldayır, guruhur guruldayırdı. Yanıb qurtarmaqda olan şamlar titrəşən fənərlərdə şölələnirdi. Havada, təkərlərin dövrəsində qıpqırmızı qığılcımlar uçurdu. Öz dəli sürətindən məst olmuş qatar sevinclə fit verirdi.

Mən möhkəm əmin idim ki, qatar məni xoşbəxtliyə aparır. Nəzərdə tutduğum yeni kitab beynimdə dolaşırdı. O kitabı yazacağıma inanırdım.

Mən pəncərədən başımı çıxarıb gecə, dünyada misli olmayan rus torpağı haqqında rabitəsiz nəğmələr oxuyurdum. Külək üzümü,

ətirli qız saçını kimi qıdıqlayırdı. O saçını, o küləyi, o müqəddəs torpağı mən öpmək istəyirdim. Lakin bunu etmək mümkün deyildi və mən oxuyurdum. Rabitəsiz sözlər qoşub coşur və göylərə baxa-baxa şərqdə buludlar arxasında işaran açıq səmanın maviliyinə, gözəlliyinə heyrət edirdim.

Mən şərq tərəfdə işaran mavi səmanın saf parıltısına heyran-heyran baxırdım, nəhayət, başa düşdüm ki, dan yeri sökülür.

Pəncərədən gördüyüm füsunkar aləm, ürəyimi çulğalayan bu nəhayətsiz sevinc heç özümün də başa açmadığı bir tərzdə məni buna sövq edirdi. Yazmaq, yazmaq və yazmaq!

Lakin nə yazmaq? Bunun indi mənim üçün heç bir fərqi yox idi. Gördüyüm bu gözəllik, onu tükənməkdən, üzülməkdən, ölməkdən qorumaq həvəsim nəyin ətrafında cəmləşəcəkdi, bu fikirləri hansı mövzu maqnit kimi özünə çəkəcəkdi – bunun indi heç bir fərqi yox idi.

Bir müddət keçəndən sonra bu duyğular “Qara-Boğaz” povestində cəmləşdi. Ancaq bu duyğular başqa bir kitaba da daxil ola bilərdi, lakin o kitabın da əsas mövzusu gərək həmin istiqamətə yönələydi, o kitab da gərək o vaxt məni vəqonda çulğalayan hissələrdən yaranırdı. Görünür, hər bir əsərin qayəsi insanın qəlbində doğulur.

“Qara Boğaz”ın əsas qayəsi ürəkdə doğulandan sonra, necə deyirlər, “bişirmə” dövrü gəldi, daha doğrusu, əsəri real məzmunla doldurmaq dövrü başladı.

ÜRƏYƏ DÜŞƏN İZLƏR

Ey ürək! Yaddaşın güclüdür sənin

Qəmlə yaddaşından mühakimənin.

Batyuşkov

Oxuculardan tez-tez belə suallar eşitmək olur. Yazıçılar yazdıqları kitab üçün materialı necə toplayırlar və nə müddətə toplayırlar. Oxuculara deyəndə ki, material toplamaq adında heç bir iş yoxdur, deyəndə ki, yazıçılar buna xüsusi vaxt sərf eləmir, onlar, adətən təəccüblənirlər.

Bu sözlərin, əlbəttə, bu və ya digər bir kitab üçün yazıçıya lazım olan elmi, idraki materialın öyrənilməsinə dəxli yoxdur. Burada söhbət yalnız canlı həyat müşahidələrindən gedir.

Dostoyevskinin “cari günün təfəsilatları” adlandırdığı həyat materialını öyrənmirlər. Yazıçılar sadəcə olaraq, bu materialın içində yaşayırlar – düşünürlər, özab çəkirlər, sevinirlər, baş verən hadisələrdə iştirak edirlər və ötüb keçən hər bir gün onların ürəyində, yaddaşında, heç şübhəsiz ki, iz buraxır, nişan qoyur.

Yazıçı əlinə qeyd dəftəri götürüb, ora–bura soxulan professional “qeydiyyatçı”, yaxud necə deyirlər, həyatın pusquçusu deyildir və onun haqqındakı bu cür təsəvvür oxucuların (bəzi gənc yazıçılar da buraya daxil olmaqla) beynindən silinməlidir.

Özünü müşahidə toplamağa məcbur edərək, həmişə qeyd dəftəri ilə dolananlar (“heç nəyi gözdən qoymamaq üçün”) ağına–bozuna baxmadan çoxlu müşahidə toplaya bilirlər, lakin bu müşahidə ölü müşahidədir. Başqa sözlə, belə müşahidələr qeyd dəftərindən nəsrin canlı əzələ toxumasına köçürüləndə, əksər hallarda öz tərəvətini itirir və bir növ havadan asılı vəziyyətdə qalır.

Gərək heç vaxt düşünməyəsən ki, rastına çıxan bu üvəz kolu, yaxud orkestrdə nağara çalan ağsaçlı kişi bir vaxt sənin hekayən üçün lazım olacaq və buna görə sən onu diqqətlə, hətta bir qədər də süni müşahidə etməlisən. Müşahidəyə bir vəzifə kimi baxmaq, ondan mənfəət güdmək olmaz.

Hətta ən yaxşı müşahidələri də zorla nəsrə pərçimləmək lazım deyil. Lazım gələndə bu müşahidələr özləri əsərə daxil olacaq və orada öz yerlərini tutacaqlar. Büsbütün unudulmuş əhvalat, yaxud təfəsilat çox vaxt məhz lazım olanda yada düşür və yazıçının özü də buna təəccüb edir.

Yaxşı yaddaş – yazıçılığın əsaslarından biridir.

Bu fikirləri aydınlaşdırmaq məqsədi ilə mən öz “Teleqram” hekayəmi necə yazdığımı nəql etmək istəyirəm.

Payızın son aylarında mən Ryazan yaxınlığındakı kənddə, bir vaxtlar məşhur oymaçılardan sayılan Pojalostinin malikanəsində qalırdım. Pojalostinin qızı, qocalıb əldən düşmüş xoşrəftar Katerina İvanovna burada tək–tənha ömrünü başa vurmaqda idi. Onun yeganə övladı Nastya Leninqradda olurdu və anasını büsbütün unutmuşdu – yalnız iki aydan bir Katerina İvanovnaya pul yollayırdı.

Divarları qaralmış bu böyük, vahiməli evin bir otağında mən olurdum. Qarı o biri başda olurdu. Onun yanına getmək üçün boş

dəhlizdən və döşəmələrinin taxtaları cırıldayan bir neçə tozlu otaqdan keçmək lazım idi.

Burada qarından və məndən başqa heç kəs olmurdu. Ev muzey kimi saxlanılırdı.

Başqa xırda–para tikililəri uçulub dağılmaqda olan həyətin dal tərəfində evin özü kimi başsız qalmış bir bağ da vardı. O bağda yalnız küləklər gəzirdi.

Mən buraya işləmək üçün gəlmişdim və ilk vaxtlar öz otağında oturub səhərdən axşamacan yazırdım. Qaranlıq tez düşürdü. Laləyə bənzər abajuru olan köhnə neft çirağını hələ saat beş olmamış yandırmmaq lazım gəlirdi.

Sonra mən iş saatlarını axşama saldım. Çünki onsuz da tez ötüb keçən gündüz çağlarına adamın heyfi gəlirdi. Meşələr və çəmənlər artıq qışa hazırlaşdı, bu fürsəti əldən buraxmaq olmazdı – gəzmək lazım idi.

Mən uzun müddət gəzirdim və hər yerdə payızın əlamətlərini görürdüm. Səhərlər gəlməçələrdə, buzun şüşə qabığı altında hava köpürçükləri oynayırdı. Bu köpürçüklərin içində bəzən qıpqırmızı, yaxud sapsarı yarpaqlar gözə dəyirdi. Həmin bu ağcaqovaq, yaxud ağcaqayın yarpaqları sanki boş, büllur bir şarın içinə salınmışdı. Buzu qırmaq, bu donmuş yarpaqları yığıb evə gətirmək mənə ləzzət verirdi. Çox keçməmiş evdə pəncərənin qabağında mən bir xeyli bu cür yarpaq yığıb qalamışdım. Yarpaqlar isinir və onlardan spirt qoxusu gəlirdi.

Meşədə gəzməyin də bu vaxtlar özge ləzzəti vardı. Çəmənlük yerlərdə külək əsirdi, meşələrdə isə buz kimi xırçıldayan tutqun bir sükut hökm sürürdü. Bəlkə də bu sakitliyi meşədə qara buludlar yaradırdı. Onlar o qədər alçaqda idilər ki, bəzən şam ağaclarının çətiri buluddan don geyirdi.

Hərdən mən balıq tutmaq üçün Oka çayının axarlarının qırağına gedirdim. Orada söyüd yarpaqlarından adamın üzünə elə tünd qoxu vururdu ki, elə bil bu qoxudan üzün dərisi gedirdi. Su qara idi, bir az göyümtül rəngə çalırdı. Balıqlar, payız qaydasınca, ehtiyatlı dolanırdılar və çox nadir hallarda tilova yaxın düşürdülər.

Sonra yağışlar düşdü, bağlar çılpalaşdı, qaralmış otlar yerə yapışdı. Havadan sulu qar qoxusu gəldi.

Payızın əlamətləri çox idi, lakin onları yadda saxlamağa cəhd eləmədim. Mən bir şeyi yəqin bilirdim – ürəyə yüngüllük gətirən, sadə, aydın fikirlər doğuran bu payız qüssəsini heç vaxt unutmaya-
cağam.

Yaş və cırıq ətəyi yerlə sürünən buludlar tutqunlaşdıqca, yağış-
lar soyuduqca ürək tərəvətlənir, yazmaq daha da asanlaşırdı – sanki
sözlər öz-özünə kağızın üstünə düzülürdü.

Əsas məsələ payızı duymaqda, onun doğurduğu hisslər və fikir-
lər silsiləsini olduğu kimi qavramaqda idi. İnsanlara, hadisələrə,
hamısı bir yerdə həyat materialı adlanan ayrı-ayrı xırda cizgilər və
təfsilatlarla gəldikdə, mən öz təcrübəmdən bilirdim ki, onlar hara-
dasa həmin bu payız duyğusunun daxilində, etibarlı bir yerdə giz-
lənmişdir və mənə lazım olanda aşkara çıxacaqdır. Bunun üçün hər
hansı bir hekayədə həmin duyğunu bir daha yaşamaq kifayət edər-
di, qalan şeylər öz-özünə yada düşüb, kağıza köçürüləcəkdi.

Yaşadığım o köhnə evi mən bir hekayə materialı kimi öyrənmiş-
dim. Mən sadəcə bu evin həzinliyini, səssizliyini, divar saatının
aramsız çıqıltısını, sobadan qalxan ağcaqayın tüstüsünün iyini, divar-
lardakı köhnə qravürləri sevmişdim. Qravürlər az qalmışdı, çoxunu
Katerina İvanovnadən alıb vilayət muzeyinə aparmışdılar, burada
cəmisini bir neçə əl işi Bryullovaun “Avtoportreti”, Perovun
“Xaçaparanlar” və “Quş həvəskarı” əsərləri, bir də Polina Viardonun
portreti qalmışdı.

Pəncərələrin şüşəsi köhnə idi, öyri idi. Şüşələr al-əlvən rəngə
çalırdı və nədənsə bu şüşələrlə şamın alovu iki dəfə əks olunurdu.

Bütün mebel – divanlar, stollar və stullar açıq rəngli ağacdan
qayrılmışdı, köhnəlikdən parıldayırdı və onlardan sərv ağacının iyi
gəlirdi.

Evdə çoxlu əhəmiyyətini itirmiş qəribə şeylər vardı: məsələ
oxşayan mis çıraqlar, sirlı qıfıllar, etiketlərində “Paris” sözü olan
“yekəqarın”, içində daşa dönmüş kremlər olan şüşələr, mumdan
qayrılmış bir dəstə tozlu kameliya çiçəyi (çiçək, paslanmış yoğun
bir mıxdan asılmışdı), kart oynanılan stolun üstündəki tabaşirlə edi-
lən qeydləri silmək üçün işlədilən girdə şotka...

Üç qalın təqvim vardı – 1848, 1850, 1852-ci illər. Orada saray
qadınlarının siyahısında mən Puşkinin arvadı Natalya Nikolayevna
Lanskayanın və Puşkinlə sevgi əlaqəsi olan Yelizaveta Ksaveryevna

Voronsovanın adını oxudum. Bu məni kədərləndirmişdi. Niyə kədər-
ləndirmişdi – heç indi də bilmirəm. Bəlkə ona görə də evə ölü sükut
çökmüşdü.

Uzaqlarda, Okada, Kuzminski şlyuzu yaxınlığında gəmi fit verir-
di və bu mənzərənin fonunda adamın, istər-istəməz, bu şeir yadına
düşürdü.

Sovuşdu yağmurlu gün, fəqət yağmurlu gecə
Bürümüşdür göyləri qurğuşun boya kimi.
Ayın solğun surəti
Şamlıqlar arasından görünür rəya kimi.

Axşamlar mən Katerina İvanovnanın yanına çay içməyə gəlirdim.
Qarının gözləri işıqdan düşmüşdü, buna görə də təsərrüfat işlə-
rini görmək üçün tündxasiyyət, heç nəyi bəyənəməyən qonşu qızı
Nyrka gündə iki-üç dəfə buraya baş çəkirdi.

Samovarı Nyrka qaynadırdı və özü də oturub bizimlə çay içirdi.
Nyrka çayı nəlbəkidən hortahort içirdi, özü də Katerina İvanovnanın
astadan dediyi hər sözə o. eyni cür cavab verirdi:

– Bah, başıma xeyir! Bircə bu qalmışdı!

Mən onu danlayırdım, lakin Nyrka mənə də cavab qaytarırdı:

– Bah, başıma xeyir! Guya ki, mən heç nə qanmıram, guya mən
məşədən tutulmuşam.

Əslində isə Katerina İvanovnanın dərdinə qalan yeganə adam
Nyrka idi. Həm də ona görə yox ki, Katerina İvanovna qıza əlvən
lələkli məxmər şlyapa, narın şüşədən qayrılmış saç muncuğu,
yaxud da köhnəlmiş, rəngi saralmış tor bağışlayırdı.

Katerina İvanovna bir vaxt atası ilə Parisdə olmuşdu, Turgenevi
tanıyırdı, Viktor Hüqonun dəfnində iştirak etmişdi. O, mənimlə bu
barədə söhbət eləyəndə Nyrka başını bulayıb deyirdi:

– Bah, başıma xeyir! Bircə bu qalmışdı!

Ancaq Nyrka çox oturmurdu, “dıqqılıcalarını” yatırtmaq üçün
evə qaçırdı.

Katerina İvanovnanın bir köhnə, atlas sumkası vardı, qarını onu
heç vaxt əlindən yerə qoymurdu. Qarının bütün var-dövləti o sumkada
idi. Nastyanın məktubları, azacıq pul, pasportu, çatmaqasılı, xumar-
baxışlı gözəl Nastyanın şəkli, sonra Katerina İvanovnanın qızlıq vax-
tından qalma saralmış şəkli, məsumluq və paklıq mücəssəməsi...

Katerina İvanovna heç vaxt heç nədən şikayət eləmədi, yalnız arabir qocalıqdan, zəiflikdən danışdı. Ancaq mən qonşulardan və yanğın sarayında qarovulçuluq eləyən sadələvh, xoşməcaz qoca İvan Dmitriyeviçdən eşitmişdim ki, Katerina İvanovnanın güzəranı güzəran deyil, xalis məşəqqətdir. Nastya dörd il idi ki, bu tərəflərə gəlmirdi, deməli, anasını unutmuşdu; qarının isə bir ayağı gorda idi, bu gün-sabah ölüb gedəcəkdi. Qızını görməmiş, onu bəgünə basmamış, onun “yolçunu yoldan eləyən” saçlarını sıgallamamış öləcəkdi (qızının saçlarına Katerina İvanovna belə deyirdi).

Nastya Katerina İvanovnaya pul göndərirdi, ancaq bəzən onun da arası kəsilirdi. Katerina İvanovnanın belə vaxtlarda necə yaşadığını heç kəs bilmirdi.

Bir dəfə Katerina İvanovna məndən xahiş elədi ki, onu bağa çıxarım, – o, yazın əvvəlindən bağda olmamışdı, zəiflik imkan vermirdi.

– Siz mənə qınamayın, mənə əzizim. Mən qocanı qınamayın. İstəyirəm axırıncı dəfə o bağı görüm. Hələ qızılığında mən orada Turgenevin kitablarını oxumuşam. Bir də, mənə orda ağaclarım var, özüm əkməmişəm.

Katerina İvanovnanın geyinməsi çox çəkdi. Köhnə, qış paltosunu çiyinə saldı, başına yun şal bağladı və mənə qolumdan bərk-bərk yapışdı, artırmadan həyəətə endi.

Biz həyəətə enəndə axşam düşürdü. Bağı xəzan vurmuşdu. Xəzəl yeriməyə mane olurdu. Yarpaqlar xışıldayırdı, adamın ayağının altından qaçırdı. Yaşıl rəngə çalan üfəkdə ulduz parıldayırdı. Uzaqlarda, meşənin başı üzərində oraş şəkili təzə ay görünürdü.

Gövdəsi cadar-cadar olmuş cökə ağacının yanında Katerina İvanovna dayandı, ağaca söykənib ağladı.

Mən onu bərk-bərk tutmuşdum ki, yığılmasın. Katerina İvanovna qocalıb əldən düşmüş adamlarsayağı ağlayırdı, gözünün yaşını axıtmaqdan utanmırdı.

– Allah sizə bu günü göstərməsin! – dedi, – mənə balam! Bir yandan qocalıq, bir yandan təklik! Allah göstərməsin!

Onu evə apara-apara düşürdüm; belə bir anam olsaydı, mən nə qədər xoşbəxt olardım!

Axşam Katerina İvanovna atasından qalma bir dəstə məktubu oxumaq üçün mənə verdi.

Burada rəssam Kramskoyun məktubları, oymaçı İordanın Romadan yazdığı kağızlar vardı. İordan özünün məşhur Daniya heykəltəraşı Torvaldsenlə dostluğundan, Lateranın gözəl mərmər hekayələrindən yazırdı.

Mən o məktubları həmişəki kimi gecə oxuyurdum. Bayırda sürətlə əsən külək nəm, çıpaq kolları xışıldadırdı; otaqda çırağın piltəsi çırtılırdı, sanki çırağ darıxdığından öz-özü ilə danışdı. Romadan gələn o məktubları məhz burada, belə bir zülmət gecədə, harada isə kəndin qırağında gecə qarovulçusunun zəngini eşidə-eşidə oxumaq, nədənsə, həm qəribə, həm də xoş idi.

Mən Torvaldsenlə o gecədən maraqlanmağa başladım. Sonra Moskvada onun barəsində yazılanları, mümkün olduğu qədər tapıb oxudum, mən Torvaldsenin məşhur nağılçı Xristian Andersenlə dostluq elədiyini öyrəndim və bir neçə ildən sonra Andersen haqda hekayə yazdım. Bu hekayəyə görə də mən o köhnə kənd evinə minnətdaram.

Bir neçə gün də keçəndən sonra Katerina İvanovna yorğandöşəyə düşdü və bir daha ayağa qalxmadı. Onun heç bir yeri ağrı-mırdı. Təkcə zəiflikdən şikayətlənirdi.

Mən Leninqrada Nastyanın adına teleqram göndərdim. Nyurka köçüb Katerina İvanovnanın otağına gəldi, çünki hər ehtimala qarşı, o, gərək yaxında olaydı.

Bir gecə Nyurka mən olan otağın divarını bərk-bərk döyüb, qorxa-qorxa qışqırdı.

– Gəlin! – dedi, – qarı ölür!

Katerina İvanovna huşsuz uzanmışdı, nəfəsi zorla duyulurdu. Mən onun nəbzini yoxladım – nəbz döyünmürdü, astadan titrəyirdi, hürümçək toru kimi nazılmışdı.

Mən paltarımı geyindim, əlimə fənər götürüb kənd xəstəxanasına həkim dalınca getdim: Xəstəxana uzaqda, meşənin içində idi. Yel əsir və kəsilmiş ağaclar tərəfdən kəpək qoxusu gətirirdi. Gecədən çox keçirdi, hətta itlər də səslərini kəsmişdilər.

Həkim Katerina İvanovnaya kamfora vurdu, təəssüflə başını yırğalayıb çıxdı və gedə-gedə dedi ki, xəstə artıq can verir, lakin tezliklə rahat olmayacaqdır, çünki ürəyi safdır.

Katerina İvanovna səhərə yaxın öldü. Gözlərini mən qapamalı oldum. Onun yarıaçıq göz qapaqlarını ehtiyatla basanda, qəfil gözün-

dən çıxan bir damcı göz yaşını, yəqin ki, mən heç vaxt unutmayaçağam.

Nyurka hönkürtüdən boğula-boğula əlindəki əzik zərfi mənə uzadıb dedi:

– Katerina İvanovna burada nə geyindiriləcəyini yazıb.

Mən zərfi açıb titrək qoca əli ilə yazılmış bir neçə kəlməni oxudum. Katerina İvanovna qəbirdə hansı paltar da yatmaq istədiyini yazmışdı. Səhər arvadlar onu bu son səfərə hazırlamağa gələndə mən kağızı onlara verdim.

Sonra mən qəbir yeri seçmək üçün qəbiristanlığa getdim. Qayıdıb səliqəyə-sahməyə salınmış Katerina İvanovnanın stolun üstündə görəndə heyrətimdən donub qaldım.

Köhnə, şeyfli, qızılı rəngli bayram paltarında o, incə bir qız kimi uzanmışdı. Şeyfi elə belə ayaqlarına dolamışdılar. Onun altından Katerina İvanovnanın xırdaca, qara tufliləri görünürdü. Qarının şam tutmuş əllərinə ağappaq əlcək geydirilmişdi. Qızılı rəngli donun yaxasına ipəkdən düzəldilmiş bir dəstə al-əlvən gül taxılmışdı.

Katerina İvanovnanın üzünə duvaq salınmışdı, əgər donun qolu ilə ağ əlcəklər arasındakı qırıqlarla örtülü arıq dirsəyi görünməsəydi, burada gözəl biçimli cavan bir qadın yatdığını zənn etmək olardı.

Nastya üç gün gecikdi, dəfn qurtarandan sonra gəldi.

Danışdığım bu əhvalat yazığının həyat materialıdır ki, ondan da nəsr yaranır.

Buradakı vəziyyət, söylədiyim təfsilatlar, kənd evinin vəziyyəti və payız – bütün bunlar Katerina İvanovna ilə, onun ömrünün son günlərində yaşadığı ağır ruhi drama ilə sıx surətdə bağlıdır.

Lakin o vaxt mənim gördüklərimin və düşündüklərimin hamısı, əlbəttə, “Teleqrama” daxil olmamışdır. Həmişə olduğu kimi, burada da bir çox şeylər hekayədən qıraqda qalmışdır.

Ən kiçik hekayə üçün də, yazıqların dili ilə desək, ortaya çoxlu material tökmək və onun içindən ən dəyərlilərini seçmək lazımdır.

Mən ikinci dərəcəli rollar oynayan bir çox yaxşı aktyorlara göz qoymuşam. Bütün pyes boyu cəmi iki-üç cümlə sözü olduğuna baxmayaraq, belə aktyorların müəllifə necə inadla yanaşdığını, oynadıqları obrazın xarakterini və zahiri görünüşünü bilməklə kifayətlənməyib, onun tərcümeyi-halını da, yaşadığı mühiti də öyrənməyə can atdıqlarını görmüşəm.

Bütün bu dəqiq məlumatlar aktyora ona görə lazımdır ki, özünün beş-altı kəlməsini düzgün deyə bilsin.

Yazıçılıq da belədir. Yazacağı hər hansı bir hekayə üçün yazıçıda o hekayəyə lazım olacaq qədər qat-qat material ehtiyatı olmalıdır.

Burada mən “Teleqram”dan danışdım. Lakin hər hekayənin öz tarixi, öz materialı var.

Bir qış mən Yaltada idim. Hər dəfə pəncərəni açanda otağıma palıd xəzəli dolurdu. Külək əsdikcə yarpaqlar döşəmə üstündə sürünüb xışıldayırdı. Bu yarpaqlar yüz illik palıdın yarpağı deyildi, Krım yaylasında bitən alçaq palıd kollarının yarpağı idi.

Gecələr qara bürünmüş dağlardan soyuq külək əsirdi. Sayrışan ulduzların işığında qar ecəzkar bir gözəlliklə parıldayırdı.

Mənim qonşuluğumda yaşayan şair Aseyev qəhrəman İspan torpağına şeir yazırdı (o vaxt İspaniya hadisələri davam etməkdə idi), “qədim Barselon göylərini” tərənnüm eləyirdi.

Şair Vladimir Luqovskoy gur səsi ilə ingilis dənizçilərinin mahnısını oxuyurdu:

Əlvida, torpaq!
Gəmimiz yenə də çıxır dənizə.
Qağayı sahilə qanad çalaraq:
“Əlvida, əlvida!” söyləyir bizə...

Axşamlar biz radionun başına toplaşıb, İspan döyüşləri barədə məlumatla qulaq asırıq.

Biz Simeiz rəsədxanasına gedirdik. Qoca astronom ulduzu göyü, ağılasız uzaqlıqlarda, hüdudsuz səma boşluqlarında parıldayan nadir ulduzları bizə göstərirdi.

Hər dənbir uzaqdan, Qara dəniz donanmasının gəmilərindən meşq atışmalarının səsi Yaltaya gəlib çıxırdı. Bu vaxtlar qrafınların içində su yırğalanırdı, gurultu yaylaya yayılırdı və şam meşələrində eriyib yoxa çıxırdı.

Gecələr göyün üzündə, görünməz təyyarələr guruldayırdı.

Mən alman yazıçısı Bruno Frankın Servantes haqqındakı kitabını oxuyurdum. Yanımda kitab az olduğundan bu kitabı döndə-döndə oxumuşdum.

O vaxtlar dördpəncəli faşist embleması sürətlə Avropanın üstünə yeri yirdi. Almanıyanın Henrix Mann, Eynşteyn, Remark, Stefan Sveyq kimi alicənab övladları “qara taundan” və quduzlaşmış alçaq Hitlerlərdən uzaq olmaq üçün vətənlərini tərk eləmişdilər. Vətənlərindən dərbədə düşənlər ürəklərində humanizmin qələbəsinə sarsılmaz inam aparmışdılar.

Yazıçı Qaydar evimizə sarı, gülümsər gözləri olan yekə qıllı bir köpək gətirmişdi. Deyirdi ki, dağ itidir, çoban itidir.

Qaydar özünü elə göstərirdi ki, guya ədəbiyyatdan qandığı bir şey yoxdur. Ümumiyyətlə, özünü avamlığa vurmaqdan onun xoşu gəlirdi.

Gecələr Qara dəniz həzin-həzin pıçıldayırdı. Qara dəniz gündüzlər də dalğalanırdı, lakin dalğaların səsi gündüzlər belə aşkar eşidilmirdi. Dalğaların həzin pıçılısında yazmaq asan olur.

Yenə də Dostoyevskinin dili ilə desək, o vaxtın “cari günün” təfsilatları bunlardır. Bu təfsilatların əsasında mən “Böyük Tacı bürcü” hekayəmi yazmışam. Bu hekayədə yuxarıda danışdıqlarımın demək olar ki, hamısı vardır: palıd xəzəli, qoca astronom, top atəşi, Servantes, humanizmin qələbəsinə sarsılmaz inam bəsləyən insanlar, dağ köpəyi, gecə uçuşları və s. və i. a.

Əlbəttə, bütün bunların arasında müəyyən bir bağlılıq vardır və burada hər şey müəyyən bir süjetə tabe edilmişdir.

Bu hekayəni yazanda mən özümdə gecə dağlardan əsən soyuq küləyin təsirini daim saxlamağa çalışmışdım. Bu, həmin hekayənin bir növ leytmotivi idi.

QƏRİBƏ BİR TƏSADÜF

Odessada, 1921-ci ilin qışında “Aışvanq və kompaniyası” adlanan hazır paltar mağazasında yaşayırdım. İkinci mərtəbədəki paltar geyilən yeri mən icazəsiz-filansız tutmuşdum.

Əla bəm şüşəsindən güzgüləri olan üç böyük otaq mənim öhdəmdə idi. Güzgülər divara elə möhkəm bərkidilmişdi ki, onları çıxarıb, Təzə bazarda ərzağa dəyişmək üçün mənim də, şair Eduard Baqritskinin də göstərdiyimiz bütün cəhdlər boş çıxmışdı. Biz güzgüləri heç yerindən də tərpədə bilmədik.

Mənim tutduğum sahədə içində çürük yonqar olan üç boş qutu vardı, özgə mebel-filan yox idi. Yaxşı ki, şüşə qapını çərçivəsindən asanlıqla çıxarmaq olurdu. Mən onu hər gecə çıxarırdım. İki qutunun üstünə qoyub özümə yatmaq üçün yer düzəldirdim.

Şüşə qapı çox hamar olduğundan mənim köhnə döşəyim gecədə bir neçə dəfə özümlə birgə sürüşüb döşəmənin üstünə düşürdü.

Döşəyim tərpənən kimi mən yuxudan ayılırdım, qorxumdan barmağımı belə tərpətməyib, nəfəs çəkmədən uzanırdım; bu yolla mən axmaq-axmaq döşəyi dayandıracağıma ümid eləyirdim. Ancaq mənim kələyimdən heç nə çıxmırdı, döşək aram-aram yeri yirdi.

Burada gülməli bir şey yox idi. O il qış çox soyuq idi. Limandan Malı Fontanın yanına dəniz buz bağlamışdı. Şimal küləyi yolların qranit daşlarını sürtüb cilalaydı. Bircə dəfə də qar yağmamışdı, qar yağsaydı, yəqin hava bu qədər də soyuq olmazdı.

Qaldığım yerdə “burjuyka” deyilən balaca dəmir soba vardı. Sobanı qalamaq üçün odun yox idi. Lap odun olsaydı da, bu balaca soba ilə üç nəhəng otağı qızdırmaq mümkün deyildi. Buna görə də “burjuyka”nın üstündə mən ancaq kök çayı qaynadırdım. Bunun üçün bir neçə köhnə qəzet kifayət idi.

Üçüncü qutunu mən özümə iş stolu eləmişdim. Çırağım axşamlar onun üstündə yanırdı.

Mən yatağa uzanıb, nə qədər pal-paltarım vardisa, hamısını üstümə tökürdüm və çırağın işığında Georgi Şengelinin tərcüməsində Xoze Mariya Erdinin şeirlərini oxuyurdum. Şeirlər həmin o aclıq ili Odessada buraxılmışdı və cəsarətlə deyə bilərəm ki, bu kitab bizim mətanətimizi qırmamışdı. Əksinə, biz özümüzü romalıları kimi möhkəm hiss eləyirdik və Şengelinin şeirlərini yadıma salırdıq: “Dostlar, biz romalıyıq, qanımız axır bizim...”

Doğrudur, bizim qanımız axmırdı, ancaq biz şən və cavan oğlanlar üçün həyat bəzən həddindən çox sərt olurdu. Biz aclıqdan əzab çəkirdik, lakin heç kəs şikayətlənmirdi.

Aşağıda, mağazanın birinci mərtəbəsində bədii artel açılmışdı və buranın qızğın, bir az da şübhəli görünən fəaliyyəti günbəgün güclənirdi. Bu müəssisənin başçısı Odessada “Lövhe Kralı” ləqəbi ilə məşhur olan qoca və deyingen bir rəssam idi.

Artel elanlar, qadın şlyapaları, qadınlar üçün taxta başmaqlar (bu başmaqların hazırlanmasında antik dövrün sadəliyi vardı. Bir parça

taxtanın üstünə bir neçə ip bərkitməklə məsələ qurtarırdı) və kino reklamları hazırlayırdı (kino reklamlarını yapışqanlı boya ilə əyri faner taxtalarının üstündə yazırdılar).

Lakin günlərin bir günü artelin bəxti açıldı. O vaxtlar Qara dənizin yeganə böyük gəmisini olan “Pestelin”, necə deyərlər, “burnunu bəzəmək” üçün artele sifariş verdilər. Gəmi ilk dəfə Batuma yola düşəcəkdə.

Gəminin bəzəyini nazik dəmir təbəqələrindən düzəldirdilər. Sonra dəmirin qara fonunda qızıl suyu ilə gül-çiçək çəkirdilər.

Bu iş hamının marağına səbəb olmuşdu, hətta milis işçisi Jora Kozlovski də arabir yaxındakı postunu buraxıb bura tamaşaya gəlirdi.

O vaxt mən “Dənizçi” qəzetində katib işləyirdim. Məndən başqa bu qəzetdə çoxlu gənc yazıçı çalışırdı, o cümlədən Katayev, Baqritski, Babel, Oleşa və İlf də burada işləyirdi. Köhnə təcrübəli yazıçılardan təkəcə Andrey Sobol hərdən bizim redaksiyaya baş çəkirdi, həmişə mehriban, həmişə qayğılı, heç vaxt bir yerdə qərar tuta bilməyən Sobol.

Bir dəfə Sobol bizə hekayə gətirdi. Vərəqlər əzilmişdi, əprimişdi. Sözlər bir-birinə qarışmışdı, ancaq hekayənin mövzusu maraqlı idi və heç şübhəsiz ki, istedadlı əldən çıxmışdı.

Hamımız hekayəni oxuyub pərt olduq: onu bu cür dolaşmış şəkildə dərc etmək olmazdı. Heç kim ürək eləyib Sobola hekayəni düzəltməyi təklif edə bilmirdi. Bu cəhətdən Sobolu yola gətirmək mümkün deyildi. Həm də ona görə yox ki, bununla Sobolun müəllif qüruruna toxunmaq olardı (bu cür qürur Sobolda yox dərəcəsində idi), ona görə ki, Sobol əsəbi idi, o yazdığı əsərlərə təzədən qayıda bilmirdi və belə hallarda onun öz yazıları gözündən düşürdü.

Oturub fikirləşirdik. Bir əlac tapmaq lazımdır. Rusiyada ən çox ya yılmış “Russkoye slovo” qəzetinin keçmiş direktoru, məşhur naşir Sitin sağ əli, qocaman korrektorumuz Blaqov da bizimlə əyləşmişdi.

Blaqov keçmişindən qorxan, lal-dinməz bir kişi idi. Bu bazburudlu adam bizim redaksiyanın səs-küylü, yoluq-yosuq gəncliyinə əsla yaraşmırdı.

Mən Sobolun əlyazmasını bir də oxumaq üçün Aışvanqın mağazasına apardım.

Axşamdan xeyli keçmiş (saat ondan gec olmazdı, ancaq zülmətə qər q olmuş şəhərdə artıq əl-ayaq kəsilmişdi, yalnız külük öz dəli

atını dörd tərəfə çapırdı) milis işçisi Jora Kozlovski mağazanın qapısını döydü.

Mən qəzeti bərk-bərk burub yandırdım, onu əlimdə məşəl kimi tutub, dalına pashı qaz borusu qoyulmuş ağır mağaza qapısını açmağa gətdim. Çırağı götürməyin mənası yox idi, çünki o, nəinki havanın adicə tərpənişindən, hətta bir ciddi baxışdan da sönməyə hazır idi.

Jora qapının dalından dedi:

– Bir vətəndaş sizin yanınıza gəlmək istəyir. Kimliyini təsdiq etməsəniz, içəri buraxmayacağam. Burda emalatxanalar var. Təkcə rənglər, deyirlər, üç milyon pul eləyir.

Əgər mənim “Dənizçi”dən ayda bir milyon manat pul aldığımı desəm, (bazar qiyməti ilə bu pula qırx qutu kibrit almaq olardı), onda aydın olar ki, bu pul Jora deyən qədər də böyük məbləğ deyildi.

Blaqov qapının dalında durmuşdu. Mən onu tanıdığımı dedim. Jora onu içəri buraxdı və dedi ki, bir-iki saatdan sonra qızışmağa, qaynanmış su içməyə gələcəkdir.

Qapıdan içəri girən kimi Blaqov söhbətə başladı:

– Məsələ belədir, Sobolun o hekayəsi mənə rahatlıq vermir. O hekayədə yazıçı istedadı var. Belə şeyi əldən buraxmaq olmaz. Mən köhnə qəzet adamıyam, bilirsinizmi, yaxşı hekayələri qapazlamağa öyrəşmişəm.

– Başqa bir əlac varmı? – dedim.

– Əlyazmasını mənə verin. Vicdan haqqı bir kəlməsini də dəyişən deyiləm. Buradaca oturub oxuyacağam, çünki gecənin bu vaxtı mən burdan Lanjerona gedib çıxıb bilmərəm, yolda mütləq soyundururlar.. Öz yanınızda hekayəyə əl gəzdirəcəyəm.

– Necə yəni əl gəzdirəcəksiniz? – dedim. – Bu o deməkdir ki, siz hekayəni düzəldəcəksiniz?

– Mən sizə dedim ki, nə onun bir kəlməsini pozacağam, nə də ora bir söz əlavə eləyəcəyəm.

– Onda bəs neyləyəcəksiniz?

– Sonra baxarsınız.

Blaqovun dediklərində nəşə sirlili bir şey vardı. Bu sakit, təmkinli adam tufanlı gecədə elə bil özü ilə birgə Aışvanqın mağazasına bir sehrli aləm gətirmişdi. Bu sehrli işin nə olduğunu bilmək lazım idi, buna görə də mən razılaşdım.

Blaqov cibindən yarısı yanmış çox yoğun bir kilsə şamı çıxartdı. Şamı yandırıb qutunun üstünə qoydu, mənim sınıq-salxaq çamadanının üstündə əyləşib, hamar dülgər karandasını çıxarıb işə girişdi.

Gecəyarısı Jora Kozlovski gəldi. Elə o gələnə yaxın mən su qaynadıb, çayı hazır eləmişdim, ancaq bu dəfəki çay kök qurusundan deyildi, bu dəfə mən xırda-xırda doğranıb qızardılmış çuğundur dəmləmişdim.

Jora içəri keçib:

– Xəbəriniz varmı ki, uzaqdan baxanda lap pul kəsənlərə oxşayırsınız. Burda nə iş görürsünüz?

– Hekayə düzəldirik, – dedim. Qəzetimizin gələn nömrəsində verəcəyik.

Jora bir də təkrar elədi. Nəzərə alın ki, bunu hər milis işçisi başa düşməz. Görək o yox Allaha şükür eləyəsiniz ki, burda milis postunda mən durmuşam, bir ayrı düdəmə durmayıb. Mənim üçün mədəniyyət hər şeydən üstündür. Pul kəsənlərə gəldikdə, deməliyəm ki, onlar elə bic məxluqdurlar ki, bir parça peyindən həm dollar qayırlar, həm də özlərinə şəxsi vəsiqə düzəldirlər. Deyirlər Parisdə, Lüvr muzeyində, qara məxmər balıncın üstündə mərmərdən düzəldilmiş bir gözəl əl var. Elə bilməyin ki, bu əl Şopenin, Vera Xolodnayanın, yaxud Sara Bemarin əlidir. O Avropada qəlp pul kəsməkdə ad çıxarmış bir nəfərin əlidir. Adı yadımdan çıxıb. Bir vaxt onun başını kəsiblər, ancaq əlini heykəl eləyib sərgiyə qoyublar – guya ki, zalımın oğlu dünyanın birinci skripka çalanı imiş. İbrətamiz şeydir, elə deyilmi?

– O qədər də yox, – dedim. – Bəlkə sizdə saxarın ola?

Jora:

– Var, – dedi. – Bir həb. Yarısını verə bilərəm.

Blaqov əlyazmasını yalnız səhər açılarda qurtardı. Biz redaksiyaya gələnəcən və makinaçı hekayəni tamam qurtaranacan Blaqov onu mənə göstərmədi.

Bu dəfə hekayəni oxuyanda mən quruyub yerimdə qaldım. Nəsr idi, əla nəsr! Burada hər şey qabarıq və aydın olmuşdu. Əvvəlki başdansovdu, qarmaqarışlıq cümlələrdən əsər-ələmət qalmamışdı. Bununla belə hekayədən nə bir söz pozulmuş, nə də ona bir söz əlavə edilmişdi.

Blaqovun üzünə baxdım. O, çay kimi qara kuban tütünündən eşdiyi yoğun papirosunu çəkir və altdan-altdan gülümseyirdi.

– Bu, möcüzədir! – dedim. – Siz bunu necə eləmişiniz?

– Lap sadəcə, durğu işarələrini yerbəyerinə qoymuşam. Sobolun yazısında bu məsələ bərbəddir. Xüsusən nöqtələrə ciddi fikir vermişəm. Bir də abzaslara. Bu, xırda məsələ deyil, mənim əzizim. Durğu işarəsi məsələsini hələ Puşkin qeyd eləyib. Durğu işarələri fikirləri bir-birindən ayırmaq, sözlər arasında düzgün əlaqə yaratmaq və cümlələrin oxunuşunu asanlaşdırıb, onların tələffüzünü qaydaqanuna salmaq üçündür. Durğu işarəsi də not işarəsi kimi bir şeydir. O, mətnin əl-ayağını bir yerə yığır, onu dağılıb səpələnməyə qoymur.

Hekayə dərc olundu və ertəsi gün Sobol qan-tər içində özünü redaksiyaya saldı. Həmişəki kimi başaçıq idi, tükləri bir-birinə qarışmışdı, gözləri od tutub yanırıdı.

Sobol səsi gəldikcə qışqırıb:

– Mənim hekayəmə kim əl gəzdirib? – dedi. Sonra əl ağacını qəzet komplektləri olan stola çırpdı. Stolun üstündən bərk toz qalxdı.

– Heç kəs əl vurmayıb, – dedim. – Mətni yoxlaya bilərsiniz.

Yenə Sobol səsini başına atdı:

– Yalandır! Fırıldaqrır! Siz deməseniz də mən o adamı tapacağam.

Əməllicə mərəkə gözlənilirdi. Qorxaq qəzet işçiləri bir-bir otaqdan əkilirdilər. Ancaq həmişəki kimi yenə də hər iki makinaçımız – Lyusena ilə Lyusya səsi eşidib, taxta başmaqlarını taqqıldada taqqıldada özlərini otağa saldılar.

Bu vaxt Blaqov sakit və qəmli səslə dedi:

– Əgər sizin fikrinizcə hekayədə durğu işarələrini yerinə qoymaq onu dəyişmək deməkdirsə, onda əfv eləyin. Hekayəni mən dəyişmişəm. Bu, bir korrektor kimi mənim vəzifəmdir.

Sobol Blaqovun üstünə cumdu, onun əlini tutub bərk-bərk silkələdi, sonra qocanı bağına basıb, Moskva qaydasında üç dəfə dalbadal öpdü.

– Sağ olun! – deyə Sobol həyəcanlı səslə dilləndi. – Bu mənim üçün yaxşı dərstdir. Ancaq çox təəssüf ki, bir az gecdir. İndi mən əvvəlki yazılarıma görə özümü cinayətkar kimi hiss eləyirəm.

Axşam Sobol haradansa yarım şüşə konyak tapıb Alşvanqın mağazasına gətirdi. Blaqovu da dəvət elədik, Baqritski də, növbəsini dəyişmiş Jora Kozlovski də gəldi, biz ədəbiyyatın və durğu işarələrinin sağlığına konyak içdik.

Bu əhvalatdan sonra mən tamam əmin oldum ki, yerində və vaxtında qoyulmuş hər bir nöqtənin oxucu üçün nə qədər əhəmiyyəti var.

QARLI-QASIRĞALI BİR GÜN

Mayoridə vağzal bufetinin bir küncündə cod saqqallı arıq bir qoca oturmuşdu. Qış idi. Quduz külək Rıqa körfəzi üzərində vıy-vıy vıyıldaırdı. Sahilə yaxın yerlər qalın buz bağlamışdı. Dörd yanı qar bürümüşdü, gurultu ilə sahilə çırpılıb, buzlara toxunaraq geri axan dalğaların şırıltısı eşidilirdi.

Vağzal bufetinə qoca yəqin ki, qızınmaq üçün girmişdi. O, bufetdən heç nə almamışdı, əllərini pis yamanmış balıqçı gödəkcəsinin qollarına soxub, məyus halda taxta divanın üstündə əyləşmişdi.

Qocanın yanında bir qıllı ağ köpək də vardı. O, sahibinin ayaqlarına qısılib, soyuqdan titrəyirdi.

Şlyapalı, dolu, qırmızı peysərli bir dəstə cavan qonşu stolun dalında oturub, hay-küylə pivə içirdi. Şlyapaların qarı əriyirdi. Qar suyu pivə dolu stəkanların içinə, kolbasa-çörəyin üstünə damcılayırdı. Lakin cavan oğlanlar buna fikir vermirdilər, onlar futboldan mübahisə açmışdılar.

Cavan oğlanların biri buterbrodu götürüb, tən yarısını ötürəndə it özünü saxlaya bilmədi. Stola yaxınlaşdı, dal ayaqları üstə qalxıb quyruğunu bulayaraq, cavan oğlanın ağızına baxmağa başladı.

Qoca yavaşca iti çağırırdı.

– Peti! – dedi. – Heç utanmırsan! Niyə camaatı narahat eləyirsən, Peti?

Ancaq Peti dal ayaqlarının üstündə dayanıb qalmışdı. İtin qabaq ayaqları yorğunluqdan əsim-əsim əsir, aşağı düşürdü. Ayaqları yaş qarnına toxunanda it diksinir və onları təzədən yuxarı qaldırırdı.

Cavan oğlanlar itə fikir vermirdi. Onlar qızğın söhbət eləyir və tez-tez stəkanları soyuq pivə ilə doldururdular.

Qar pəncərəni tutmuşdu. Bu cür soyuq havada buz kimi pivə içənlərə baxanda adamın canına üşütmə düşürdü.

Qoca iti bir də səslədi:

– Peti! Peti! Bura gəl!

Qocanın səsinə eşitdiyini və onun qabağında günahkar olduğunu bildirmək istəyirmiş kimi, it bir neçə dəfə tələsik quyruğunu buladı; sanki o, “neynim, bacara bilmirəm” – demək istəyirdi. O, sahibinin üzünə baxmadı, hətta gözlərini tamam əks tərəfə zillədi. Elə bil it deyirdi: “Özüm də bilirəm ki, yaxşı iş görmürəm. Ancaq

neçə geri çəkilmə? Axı, sənin mənə bu cür buterbrod almağa pulun yoxdur”.

– Eh, Peti! Peti, – deyə qoca pıçıldadı, inciklikdən qocanın səsi titrəyirdi.

Peti bir də quyruğunu buladı və öteri, yalvarış dolu nəzərlə qocanın üzünə baxdı. Elə bil it yalvarırdı ki, daha qoca onu çağırmasın. Çünki onun özünün də buna görə ürəyi sıxılırdı və əgər əlacı olsaydı, yad adamlardan şey istəməzdi.

Nəhayət, cavanlardan biri, göy şlyapalı, yanaqları dolu bir oğlan iti gördü.

– Hə, yemək istəyirsən, a murdar? – dedi. – Bəs sənin sahibin hardadır?

Peti sevinə-sevinə quyruğunu tərptədi, qocaya tərəf baxdı, hətta yavaşca zingildədi də.

Cavan oğlan:

– Bu nədir, – dedi, – vətəndaş! İt saxlayırsan, onun yeməyini də gerek verəsən. Yoxsa mədəniyyətsizlik ortaya çıxır. İt gəlib onabuna əl açır. Dilənmək qadağandır bizdə.

O biri cavanlar hırıldaşdılar.

– Kişini yaxşı doladın, Valka! – deyə biri ucadan qışqırdı və bir parça kolbasa götürüb itin qabağına tulladı.

Bu vaxt qoca qəzəblə itin üstünə qışqırdı:

– Dəymə! Peti! Yemə! – Onun sərt sifəti və damarları görünən arıq boynunu qızardı.

İt büzüşdü, quyruğunu sallayıb, kolbasaya gözücü da baxmadan qocanın yanına gəldi.

– Onların verdiyi şey sənə lazım deyil!

Qoca əsəbi-əsəbi ciblərini eşələməyə başladı. Bir neçə gümüş və mis pul çıxarıb, ovcunda saydı. Pullara yapışmış zir-zibili püfləyə-püfləyə ayağa durdu. Qocanın barmaqları titrəyirdi.

– Hələ bir inciyir də! – deyə, həmin göy şlyapalı oğlan ucadan səsləndi. – Sən bunun ədasına bax!

Yoldaşlarından biri stəkanların hamısına pivə süzə-süzə:

– Əl çəksənə! – dedi. – Niyə ona baş qoşursan?

Qoca cavab qaytarmadı. O, bufetə yaxınlaşıb əlindəki pulları yaş taxtanın üstünə qoydu və xırıldaya-xırıldaya dedi:

– Bir buterbrod!

İt quyruğunu qısıb sahibinin yanında dayanmışdı.
Satıcı qadın boşqaba iki buterbrod qoyub, qocaya uzatdı.

Qoca:

– Bir dənə! – dedi.

– Götürün! – deyə, bufetçi qadın astadan dilləndi. Kasıb düşmə-rəm...

Qoca təşəkkür elədi.

– Paldiyəs! – dedi. – Sağ ol!

O, buterbrodları götürüb, platformaya çıxdı. Orada heç kim yox idi. Bir qasırga çəkilib getmişdi, o birisi yaxınlaşdı, ancaq hələ uzaqda idi, üfəqdəydi. Hətta Lielupa çayının o tayındakı ağ meşə-lərə zəif gün işığı düşmüşdü.

Qoca skamyanın üstündə əyləşib, buterbrodların birini Petiyə verdi, o birini boz dəsmalına büküb cibinə qoydu.

İt əsə-əsə yeyirdi. Onun yeməyinə baxa-baxa qoca dodağının altında mızıldandı:

– Ah, Peti! Peti! Axmaq köpək!

Ancaq itin söz eşitməyə vaxtı yox idi. İt yeyirdi. Sahibi onun yeməyinə tamaşa eləyir və gödəkcəsinin qolu ilə gözlərini silirdi – külək onun gözlərini yaşırtmışdı.

Bununla da, mənim Rıqa dəniz sahilində, Mayori stansiyasında müşahidə elədiyim əhvalat qurtarır.

Mən bu əhvalatı niyə danışdım?

Hər hansı bir nəsr əsərində müfəssəl təsvirin əhəmiyyəti barədə düşünərkən mən bu əhvalatı xatırladım və başa düşdüm ki, bircə əsas təsvir, itin öz sahibi qarşısında bütün varlığı ilə günahkar olduğunu nümayiş etdirməsi, bu balaca məxluqun belə yalvarıcı hərəkəti verilməsə, şübhəsiz ki, əhvalat əslində olduğundan qat-qat təsirsiz çıxar.

O biri təsvirlər də həmçinin – qocanın subaylığına dəlalət eləyən pis yamanmış gödəkçə, cavan oğlanların şlyapalarından damcılayan qar suyu, buz kimi pivə, zir-zibil yapışmış pullar, nəhayət, dəniz tərəfdən ağ divar tək gələn qasırga, bir sözlə bütün bu təfsilatlar təsvirdən kənar qalsaydı, mənim nəql etdiyim hekayət xeyli quru və cansız ola bilərdi.

Bizim nəsr əsərlərimizdə, xüsusən gənclərin yazılarında, son vaxtlar müfəssəl təsvir yoxa çıxmışdır.

Lakin nəsr əsəri bunsuz yaşaya bilməz. Bunsuz hekayə, Çexovun dediyi kimi, hisdə bişirilmiş balığın əprimiş sümüyünə bən-zəyir. Balığın özü yoxa çıxır, ortalıqda bir quruca sümük qalır.

Puşkinin sözləri ilə desək, təfərrüat ona görə lazımdır ki, əhə-miyyətli, lakin gözdən qaçan ən xırda şeylər böyüdülsün, hamının görə biləcəyi şəkllə düşsün.

O biri tərəfdən, yorucu və darıxdırıcı müşahidələri olan yazıcı-lar da vardır. Ağına-bozuna baxmadan yazılarını bol-bol təfsilatlar-la dolduran bu cür yazıcılar müfəssəl təsvirin nə demək olduğunu anlamırlar. Bilmirlər ki, təfərrüat yalnız səciyyəvi olduğu halda yazı-çıya lazımdır və məhz belə hallarda onun əsərə daxil olmaq haqqı vardır; əgər yazıcı ondan işıq kimi istifadə eləyib qaranlığı yarısarsa, onun köməyi ilə hər cür insanı və hər cür həyat hadisəsini aşkara çıxarırsa – bu halda təfərrüat lazımdır.

Məsələn, başlanan güclü yağış haqqında oxucuda təsəvvür yaratmaq üçün, düşən ilk damcılardan pəncərə qabağındakı qəzeti necə bərkədən şaqqıldatdığını söyləmək kifayətdir.

Yaxud, körpənin ölüm ayağında duyduğu dəhşəti göstərmək-dən ötrü Aleksey Tolstoyun “Əzablı yollarla” əsərində dediklərini demək bəsdir:

“Yorulub əldən düşmüş Daşanı yuxu apardı. O ayılanda körpəsi ölmüşdü və onun xırdaca başındakı yumşaq tüklər biz-biz dayan-mışdı”.

“Daşa ağlaya-ağlaya Teleginə dedi: – Yuxlamışdım, durub gör-düm ki, ölüb... Bilirsənmi, tükləri necə biz-biz olmuşdu. O qədər əzab çəkmişdi ki... Özü də təkbaşına. Məni yuxu aparmışdı.

Körpənin ölümə təkbaşına mübarizəsini heç bir vəchlə Daşa-nın beynindən çıxarmaq mümkün deyildi”.

Bu təfərrüat (körpənin biz-biz durmuş yumşaq tükləri) ölümü çox dəqiq təsvir edən bir neçə səhifəlik yazıya bərabərdir.

Buradakı hər iki təfərrüat düz hədəfə vurur. Təfərrüat deyilən şey məhz belə olmalıdır.

Gənclərdən birinin əlyazmasında mən belə bir mükəlliməyə rast gəldim.

“– Xoş gördük, Paşa xala! – deyə Aleksey içəri girdi (bundan əvvəl müəllif deyir ki, Paşa xalanın qapısını Aleksey əli ilə açdı, guya başla da qapı açmaq olarmış).

Oturub paltar yamayan Paşa xala başını qaldırıb, şirin-şirin dil-ləndi:

- Xoş gəlmisən, Alyoşa. Hardasan, çoxdandır görünürsən?
- Vaxt yoxdur, Paşa xala. Bütün həftəni iclaslarda keçirmişəm.
- Bütün həftəni?
- Elədir ki, var, Paşa xala! Bütün həftəni Volodya evdə yoxdur?
- Aleksey boş otağı gözdən keçirdi.
- Xeyr, işdədir.
- Onda mən getdim. Xudahafiz, Paşa xala, salamat qal!
- Xudahafiz Alyoşa, – deyə, Paşa xala cavab verdi. – Salamat ol!
- Aleksey qapıya yönəldi, onu açıb bayıra çıxdı, Paşa xala onun dalınca baxıb, başını buladı.
- Zirəng oğlandır. Yorulmaq bilmir”.

Səhlənkərləq və yazı işinə dırnaqarası baxmaq meyli bir yana dursun, misal çəkdiyim bu parça bütünlüklə boş və mənasız sözlər yığnağından ibarətdir (bu sözlər seyrek yığılmışdır). Bütün bunlar lazımsız, qeyri-səciyyəvi, heç nəyə dəxli olmayan təfərrüatdır.

Hadisələrin təfərrüatına varıb, onları müəyyənləşdirərkən ciddi seçmə işi aparmaq lazımdır.

Bu, bizim intuisiya dediyimiz şeylə sıx bağlıdır.

Mənim fikrimcə, intuisiya hər hansı xırdaca əlamətinə, keyfiyyətə, xassəsinə görə bir şeyi bütöv təsəvvür etmək qabiliyyətidir.

Tarixi əsərlərin müəllifləri intuisiya əsasında nəinki keçmiş dövrlərdəki həyatın canlı mənzərəsini yaradırlar, hətta onun köməyi ilə keçmişdə yaşamış insanların bizim hiss və duyğularımızdan bir qədər fərqli hiss və duyğularını, o dövrün koloritini, psixologiyasını əbədiyyata gətirirlər.

İspaniyada, İngiltərədə heç vaxt olmamış Puşkin özünün gözəl ispan şeirlərini, “Daş qonağı” intuisiya ilə yazmışdır. “Taun vaxtı ziyafət” əsərində isə İngiltərənin orta əsrlərdəki mənzərəsini Puşkin bu dumanlı ölkənin sakinləri olan Valter Skottun və Bernsin təsvir edə biləcəyindən heç də pis təsvir etməmişdir.

Yaxşı təfərrüat əsərin təsvir obyektini bütünlüklə oxucunun nəzərində canlandırır, bu haqda onda doğru və intuitiv təsəvvür oyadır – istər insan, istər hadisə, istərsə də böyük bir epoxa olsun.

GEÇƏ SƏFƏRİ

Təxəyyülün qüdrəti və həyatımıza göstərdiyi təsir barədə mən ayrıca bir fəsil yazmaq istəyirdim. Ancaq düşünüb, o fəslin yerinə şair Andersenin haqqında hekayə yazdım. Mənə elə gəlir ki, yazdığım hekayə o fəslə əvəz edəcək və təxəyyül barədə təsəvvür yaratmaq üçün ümumi söhbətdən daha sərfəli olacaqdır.

Köhnə və natəmiz Venesiya mehmanxanasında mürəkkəb tapmaq çətin iş idi. Həm də, burda mürəkkəb saxlamağın nə mənası vardı? Mehmanxanada yaşayanları haqq-hesabda aldatmağa gəl-dikdə bunsuz da ötüşmək olurdu.

Doğrudur, Xristian Andersen mehmanxanaya gələndə qalay qabda hələ bir az mürəkkəb vardı. Bu mürəkkəblə Andersen nağıl yazmağa başlamışdı. Lakin nağıl göz qabağında saatbasaat solurdu, çünki Andersen mürəkkəb qabına bir neçə dəfə su tökmüşdü. Beləcə o, nağılı yazıb qurtara bilmədi – nağılım şəon sonluğu mürəkkəb qabının dibində qaldı.

Andersen gülümsədi və belə qərara gəldi ki, növbəti nağılını beləcə də adlandırın: “Qurumuş mürəkkəb qabının dibində qalmış əhvalat”.

Andersen Venesiyanı sevirdi və onun adını “Solan şanagül” qoymuşdu.

Burada, dənizin üzərində alçaqdan topa-topa buludlar gəzirdi. Kanallarda çirkli su ləpələndirdi. Yol ayrıclarında soyuq külək əsirdi. Lakin günün gözü görünən kimi, kif basmış divarların çəhrayı marmarı üzə çıxırdı və pəncərədən qədim Venesiya rəssamı Kanalettonun rəsmləri kimi gözəl bir şəhər görünürdü.

Bəli, qəmli-kədərli olsa da, Venesiya gözəl şəhər idi. Lakin gün-lərin bir günü Andersen onu tərk etməli oldu – görüləsi başqa şəhərlər də vardı.

Buna görə də, axşam qulluqçunu Veronaya gedən dilicana bilet almağa göndərəndə Andersen Venesiyanı tərk etməyinə çox da təəssüflənmədi.

Qulluqçu da elə mehmanxananın tayı idi – tənbel, əliyəri, həmişə kefli, – ancaq üzəndən oynaq, yaxşı adama oxşayırdı. O, bir

dəfə də Andersenin otağını yığıdırmamışdı, hətta daş döşəməni də süpürməmişdi.

Qırmızı məxmər pərdələrin arasından dəstə-dəstə güvə qalxırdı. Yuyunmaq üçün burada çatlaq saxsı ləyən vardı; ləyənin içində sudan çıxan iri döşlü qadın şəkilləri çəkilmişdi. Piylə yanan çıraq sınımışdı. Bunun əvəzinə stolun üstündə içində piy şamı olan ağır gümüşü şamdan qoyulmuşdu. Yəqin lap Titsian dövründən onu silib təmizləməmişdilər.

Birinci mərtəbədəki hisli mətbəxdən qızartma və sarımsaq qoxusu gəlirdi. Əyinlərinə ipləri qırıq-qırıq nimdaş məxmər korsaj geymiş cavan qadınlar bütün günü orada hırıldaşır, gah küsür, gah da barışırdılar.

Hərdən qadınlar dalaşırdılar, bir-birlərinin saçını yolurdular. Dalaşan qadınların yanından keçəndə Andersen ayaq saxlayıb, hey-rətlə onların pırtlaşq saçlarına, hiddətdən qızarmış üzlərinə, intiqam alovu ilə yanan gözlərinə baxırdı.

Lakin tamaşanın ən maraqlı yeri hələ bu deyildi, hirsli qadınlar gözlərinin yaşına güc verəndə özgə aləm açılırdı. Onların göz yaşları yanaqlarında almas dənəsi kimi parıldaırdı.

Andersenin görəndə qadınlar səslərini kəsirdilər. Onlar bu iti burunlu arıq və mədəni cənabdan utanırdılar. Onu ədəb-ərkanla "Sinyor şair" çağırırsalar da, qadınların nəzərində Andersen şəhərləri dolanan hoqqabaz idi. Onların fikrincə bu, qərribə şair idi. Damarlarının qanı, necə deyirlər, çay kimi, çeşmə kimi qaynamırdı. Andersen gitara çalıb, ürəkyaxan barkarollar¹ oxumurdu və buradakı qadınların hamısına növbə ilə məhəbbət elan eləməirdi. Tək birçə dəfə o, yaxasından bir qızılgül çıxarıb, onu da qabyuyana – qızların ən çirkininə bağışlamışdı. O qız, üstəlik, axsayırdı da, ördək kimi yanlarını basırdı.

Qulluqçunu bilet dalınca yollayandan sonra Andersen pəncərəyə yanaşdı, ağır pərdələri qaldırıb küçəyə baxdı: kanalın qırağı ilə qulluqçu fit çala-çala gedirdi. Krevet² satan alyanaq bir qadının yanından keçəndə o, arvadın döşünə əl atdı və əvəzində bir yaxşı şapalaq qazandı.

¹ Barkarol – Venesiya qayıqlarının mahınısı

² Krevet – xırda xərçəng növü

Sonra qulluqçu ortası dik körpüyə söykənib, aşağıdakı yumurta qabığını tüpürcəklə nişan almağa başladı; yumurta qabığı dirəyin yanında üzürdü.

Nəhayət, qulluqçu məqsədinə nail oldu, yumurta qabığını batırdı. Sonra o, kanalın qırağında oturub, balıq tutan cındır şlyapalı oğlana yaxınlaşdı. Qulluqçu oğlanın yanında əyləşdi, gözlərini suya zilləyib, onun tilovuna nə vaxt balıq düşəcəyini gözləməyə başladı.

– Dədəm vay! – deyə, Andersen öz-özünə fikirləşdi. – Bu heyvənin ucbatından, deyəsən, bu gün də burda qalmalı olacağam!

O, pəncərəni taybatay açdı. Şüşələr elə bərkdən cingildədi ki, qulluqçu səsi eşidib, başını qaldırdı: Andersen qolunu bayıra uzatdı və qəzəblə yumruğunu silkələdi.

Qulluqçu, oğlanın başındakı şlyapanı götürüb, gülə-gülə havada yellətdi. Sonra onu təzədən oğlanın başına basdı və qaçıb döngədə gözdən itdi.

Andersen qəhqəhə çəkib güldü. O, qətiyyətlə hirsələnməmişdi. Belə boş şeylərin özü də onun səyahət etmək ehtirasını günbəgün gücləndirirdi.

Hər bir səyahət gözlənilməz macərəlarla dolu idi. Kim bilir, hansı səfərdə bir qadının hiyləgər gözləri kirpiklərin altından onun üzünə zillənəcəkdi, o uzaqdan-uzağa hansı görmədiyi şəhərin qüllələrini görəəcəkdi və hansı nəhəng gəmi uzaq üfüqlərdən ona sarı öz bayrağını yellədəcəkdi. Uca Alp üzərində qopan tufanlar, görəsən, onun qəlbində hansı şeiri doğuracaqdı və hansı yol zınqırovu, görəsən, ona qönçə məhəbbətin nəğməsini oxuyacaqdı...

Qulluqçu bileti alıb gətirdi, lakin pulun qalığını qaytarmadı. Andersen onun peysərindən yapışıb, ədəb-ərkanla dəhlizə çıxartdı. Burada zarafatla o, qulluqçunun peysərinə bir şapalaq çəkdi və qulluqçu var səsi ilə oxuya-oxuya sınıq-sökük pilləkənləri iki-iki, üç-üç tullana-tullana at kimi aşağı qaçdı.

Dilican Venesiyadan yola düşəndə narın yağış çiləməyə başladı. Nəm düzənliyə zülmət çökdü.

Faytonçu dodağının altında dedi ki, gecənin bu vaxtında Venesiyadan Veronaya getmələri xalis şeytan əməlidir.

Sərnişinlərin heç biri cavab vermədi. Faytonçu susdu, hirsli-hirsli tüpürüb, sərnişinlərə xəbərdarlıq elədi ki, dəmir fənərdə bir xırdaca şam qırığı qalıb, daha şam yoxdur.

Sərnişinlər buna da əhəmiyyət vermədilər. Onda faytonçu öz sərnişinlərinin ağıldan kəm olduğunu fikirləşdi və əlavə elədi ki, Verona dünyanın qurtaracağında siçan yuvası kimi bir yerdir, ağılı olan kəs ora getməz.

Bu sözlərin yalan olduğunu sərnişinlər bilirdilər, ancaq onların heç biri faytonçuya cavab qaytarmaq istəmədi.

Sərnişinlər üç nəfər idi – Andersen, yaşlı, qaraqabaq keşiş, bir də qara pləşa bürünmüş bir qadın. Andersənə qadın gah gözəl, gah çirkin, gah cavan, gah da qoca görünürdü. Bütün bunlar, əlbəttə, fənərdəki şam qırığının əməli idi. Şam öz bildiyini eləyirdi – qadını kefi istəyən şəkllə salırdı.

– Bəlkə şamı söndürək? – deyə, Andersen soruşdu – hələlik bizə işıq lazım deyil. Sonra lazım olanda tapa bilməyəcəyik.

Bu sözlər keşişi lap vəcdə gətirdi:

– Bax, bu fikir, – dedi – heç vaxt italyalının ağılına gəlməz.

– Nə üçün?

– Çünki italyalılar işin sonrasını görmək qabiliyyətindən məhrumdurlar. Yalnız iş-ışdən keçəndən sonra onlar özlərinə gəlirlər və başlarına döyüb, çığır-bağır salırlar.

Andersen soruşdu:

– Cənabınız, çox güman ki, bu bimesrəf millətə mənsub deyildir?

– Mən avstriyalıyam! – deyə, keşiş ona hirsli-hirsli cavab verdi.

Söhbət kəsildi. Andersen şam qırığını püfləyib söndürdü. Bir qədər keçəndən sonra qadın söhbətə başladı:

– İtalyanın bu yerlərindən gecələr işıqsız keçmək yaxşıdır.

Keşiş qadının sözünü kəsib:

– Təkərlərin səsi onsuz da hər şeyi bildirir, – dedi və yerində qurcalanıb, narazı halda əlavə elədi: – Qadın yola çıxanda yanınca qohum-əqrəbasından bir adam götürsə pis olmaz. Müşayiətçi sifəti ilə.

Qadın bic-bic gülümsəyib dedi:

– Mənim müşayiətçim yanımda oturub.

Bu sözlər Andersənə aid idi; Andersen başından şlyapasını götürüb, qadına təşəkkür elədi.

Şam sönən kimi səs çoxaldı, qoxu artdı, sanki işıq səslərin də, qoxuların da rəqibi idi və bu rəqibin yoxa çıxması indi onları coşa gətirmişdi. Faytona qoşulmuş atların nallı ayaqları taqqıldayırdı, qumsal yolda təkərlərin xışiltısı daha aydın eşidilirdi, yayın xırıltısı

və faytonun damına tökülən yağış damcıları da indi adamın qulağını deşirdi. Bataqlıqların və nəm otların qoxusu pəncərədən bol-bol içəri dolurdu.

Andersen:

– Qərİbedir! – dedi. – İtaliyada mən narınc bağlarının ətrini duyacağımı zənn edirdim, lakin buradan mənim şimal təbiətli vətənimin qoxusu gəlir.

Qadın dedi:

– İndicə hər şey dəyişəcək. Təpələlərə qalxırıq. Oranın havası istidir.

Atlar lap addım-addım yeriyirdilər. Doğrudan da dilican təpəyə dırmaşmaqda idi.

Lakin yuxarı qalxdıqca da ətrafı bürümüş qatı zülmət azalmırdı. Əksinə, yol qoca qaraağacın arasından keçirdi və onların nəhəng budaqlarının altına yığılmış qatı zülmət sakitcə dayanıb durur, arabil yarpaqların və yağış damlalarının dili ilə sirli-sirli pıçıldayırdı.

Andersen pəncərəni açdı. Bir nazik qaraağac budağı pəncərədən içəri soxuldu və Andersen yadigar üçün budaqdan beş-altı yarpaq qopardı.

Canlı təxəyyüli olan bir çox başqa adamlar kimi, o da səyahət vaxtı bu cür vecsiz şeyləri yığb toplamağın dəlisi idi. Lakin bu vecsiz şeylərin bir yaxşı cəhəti vardı. Onlar keçmişə canlandırırıdılar, hər hansı bir rəngli daşı, qaraağac yarpağını, yaxud xırdaca eşşək nalını götürdüyü anda onun, Andersenin nə haqda düşündüyünü, necə vəziyyətdə olduğunu yada salırdılar.

İndi isə gec idi və Andersen yol gedirdi. Ətrafı bürümüş qatı zülmət onun üçün günün işığından xoş idi, çünki qaranlıq asudə düşünmək üçün ona imkan verirdi. Düşünməkdən yorulanda isə, bu zülmət qərİbə macərəlar quraşdırmaqda ona kömək eləyirdi; quraşdırdığı əhvalatların baş qəhrəmanı Andersenin özü idi.

Bu cür əhvalatların hər birində Andersen gözəl idi, gənc idi, tərəvətli idi. Sentimental tənqidçilərin “poeziyanın çiçəyi” adlandırdığı məstedici sözləri o, eninə-uzununa səpələyir və ürəkləri məst eləyirdi.

Əslində isə Andersen çox çirkin idi, bunu özü də bilirdi. Bu utancaq və uzundraz şairin əl-ayağı düzəltmə, oyuncaq adamların ipə bərkili əl-ayağı kimi yellənirdi. Belələrinə onun vətəninə uşaqlar “hampelman” deyirdilər.

Bu keyfiyyətlərlə qadınların ürəyinə yol tapmaq, əlbəttə, çətin məsələ idi. Cavan qadınlar onun yanından elə ötürdülər ki, elə bil o, fənər dirəyi idi. Bu, hər dəfə onun ürəyini ağrıdırdı.

Andersenini yuxu apardı.

O, ayılanda, hər şeydən əvvəl, göydə bir böyük yaşıl ulduz gördü. Ulduz lap alçaqda, göyün ətəfində parlayırdı. Yəqin ki, gecə yarı idi.

Dilican dayanmışdı. Bayırdan səs gəlirdi. Andersen qulaq verdi. Faytonçu dilicanın qabağını kəsmiş bir neçə qadınla sövdəyə girişmişdi.

Faytonçunun qılığına girmək üçün qadınlar əllərindən gələni ələyirdilər. Qadınlar elə incə-incə danışdırdılar ki, bütün bu qərribə sövdə qədim operadan rəcitativi andırırdı.

Qadınların təklif etdiyi pulla faytonçu onları getmək istədikləri balaca şəhərə aparmaq istəmirdi. Qadınlarsa bir-birinin sözünü kəsərək, and içib, aman ələyirdilər ki, olan-qalan pulları budur, daha bir qepikləri də yoxdur.

Andersen başını dilicanın pəncərəsindən çıxarıb, faytonçuya acıqlandı:

– Bəsdir! – dedi. – Onlardan həyasızcasına tələb etdiyiniz məbləği mən sizə verərəm. Əgər ağzınızı vaxtında mumlasanız və boş-boş çərənləyib, sərnəşinləri təhqir etməsəniz hələ bir az artıq da verərəm.

– Mən razı, ay qaraqaşlar, – deyə, faytonçu qadınları içəri dəvət elədi. – Minin. Allahınıza şükür ələyin ki, pulu saman kimi sovuran bu yadelli şahzadəyə rast gəlmisiniz. O, istəmir ki, sizdən ötrü dilican yolda dayansın. Sizin özünüz isə ona bildirki makaron kimi lazımsınız.

– Ya İsa! – deyə keşiş şikayətləndi.

Əvvəlki sərnəşin qadın təzə gələnləri yanına dəvət elədi.

– Gəlin mənim yanımda oturun. – dedi. – Onda hamınız üçün isti olar.

Öz aralarında astadan danışa-danışa, şeylərini bir-birinə verə-verə qızlar dilicana mindilər, salamaşdılar, Andersenə utana-utana təşəkkür elədilər, oturub səslərini kəsdilər.

O saatca içəri qoyun pendiri və nanə iyi doldu. Andersen qızların ucuz şüşə sırğalarının parıltısını zorla seçirdi.

Dilican tərpəndi. Yenə çınqıl təkərlərin altında xışıldadı. Qızlar öz aralarında pıçıl-daşmağa başladılar. Sonra köhnə sərnəşin qadın Andersenə dedi:

– Onlar sizin kim olduğunuzu bilmək istəyirlər, – dedi; Andersen onun qaranlıqda gülümsədiyini hiss elədi. – Doğrudanmı siz yadelli şahzadəsiniz, ya adicə səyahətçisiniz?

– Mən gələcəyi xəbər verənəm, – deyə, Andersen fikirləşmədən dilləndi. – Mən gələcəkdən müjdə verirəm və bu cür qaranlıqda hər şeyi görə bilərəm. Ancaq mən hoqqabaz deyiləm və bəlkə də, bir vaxt Hamletin yaşadığı məmləkətin yoxsul şahzadəsiyəm.

Qızlardan biri təəccüblə soruşdu:

– Axı, belə qaranlıqda siz nə görə bilərsiniz?

– Məsələn, sizi. Mən sizi o qədər aydın görürəm ki, gözəlliyinizdən ürəyim vəcdə gəlir.

Bu sözləri deyəndə Andersen sifətinin soyuduğunu hiss elədi. Onun öz nağıl və poemalarını yazarkən düşdüyü hal yaxınlaşmaqda idi.

İndi onun qəlbində həyəcan da vardı. Haradan baş götürüb gəl-di-yi məlum olmayan sözlərin dayanmaz axını da vardı. Belə hallarda Andersen özünün poetik qüdrətini duyurdu və insanların ürəyinə hakim ola bilirdi.

İndi də Andersen həmin vəziyyətdə idi, sanki onun nağıllarından birindəki qədim, sehrli sandığın qapağı gurultu ilə açılmışdı; bu sandıqda deyilməmiş sözlər vardı, ayılmamış hisslər, duyğular vardı. Dünyada nə qədər gözəllik varsa, hamısı bu sandıqda idi – çiçəklər, rənglər, səslər!.. Ətirli küləklər, sonsuz dənizlər, meşələrin xışiltısı, məhəbbətin əzabları, körpələrin şirin dili sanki bu sandığa toplanmışdı.

İnsandakı bu halın hansı sözlə ifadə edildiyini Andersen bilmirdi. Onu bəziləri ilham, bəziləri coşğunluq, bəziləri isə improvizasiya adlandırır.

Bir qədər susandan sonra Andersen yenidən söhbətə başladı:

– Mən yuxuda idim, ayılıb sizin səsinizi eşitdim. Sizi tanımaqdan ötrü, hətta öz gəldi-gedər bacılarım kimi sevməkdən ötrü mənim üçün bu da kifayətdir, gözəl qızlar. Mən sizi lap yaxşı görürəm. hamınızın zərif, sarışın saçlarınız var. Siz çox güləyən qızlarsınız və yer üzündəki canlı məxluqu o qədər sevirsiniz ki, hətta çöldə işlədiyiniz vaxt çöl toyuqları gəlib çiyinizdə oturur.

Qızlardan biri pıçıldadı:

– Uy, Nikolina! Eşidirsənmi, səndən danışır!

– Sizin, Nikolina, çox coşqun qəlbiniz var, – deyə, Andersen əvvəlki təmkini ilə sözüne davam elədi. – Sevdiniz oğlan dara düşsə, onu görmək, xilas etmək üçün siz bir an belə tərəddüd etmədən qarlı dağlarla, qumlu səhralarla min verst yol gedərsiniz. Düz mü deyirəm?

Nicolina utana-utana dedi:

– Gedərəm, niyə getmirəm... Madam ki, siz belə düşünürsünüz.

Sonra Anderson onların adını xəbər aldı, qızların biri həvəsli hamısının yerinə cavab verdi:

– Nikolina, Mariya, Anna.

Andersen dedi:

– Sizin gözəlliyinizdən, bəlkə də, danışmazdım, Mariya, çünki İtalyan dilini yaxşı bilmirəm. Ancaq mən lap gəncliyimdən şeir pərisinə and içmişəm ki, harada gözəllik görsem, onu mütləq tərənnüm edəcəyəm.

– Ulu Tanrı! – deyə, keşiş dodağının altında mızıldandı. – Bunu böv çalıb. Başına hava gəlib bunun.

– Dünyada gözəllər var ki, onlardan mələklər də utanır. Ancaq öz-özülüyündə onlar darıxırlar, sıxıntı çəkirlər. Belə gözəllər öz alovlu ehtiraslarını ürəklərində gizlədir. Bu ehtiyat onların ürəklərindən üzlərinə vurur və gözəlliyin nurlu şöləsi belə qadınların üzündən heç vaxt əskik olmur. Siz də belələrindəsiniz, Mariya. Bu cür qadınların taleyi çox vaxt qeyri-adi olur. Ya olduqca xoşbəxt, ya da olduqca bədbəxt.

Andersenlə Venesiyadan yol yoldaşı olan qadın dözə bilməyib soruşdu:

– Siz əvvəllər belə bir qadına rast gəlmisinizmi?

– Yox, heç vaxt rast gəlməmişəm! – deyə, Andersen inamla cavab verdi. Dediym o sözlər təkcə Mariyaya aid deyil, hörmətli xanım, o sözlər sizə də aiddir.

Qadının həyəcədən səsi titrədi.

– Ümid edirəm ki, – dedi, – siz bu sözləri uzun gecəni qısaltmaq üçün demirsiniz. Əks təqdirdə sizin hərəkətiniz bu gözəl qıza qarşı ön böyük amansızlıq olardı. Lap mənim özümə də, – deyə, qadın astadan olavə elədi.

– Mən sizə and içirəm, hörmətli xanım. İndiyəcən bundan ciddi sözüm olmayıb.

– Onda bəs mənim axırım necə olacaq? – deyə, Mariya qorxa-qorxa xəbər aldı. – Xoşbəxt olacağam, yoxsa olmayacağam?

Andersen dedi:

– Sadə kəndli qızı olduğunuza baxmayaraq, siz həyatdan çox şey istəyirsiniz. Buna görə də, siz çətin xoşbəxt olacaqsınız. Ancaq öz tələbkar qəlbinizə layiq bir adama siz mütləq rast gələcəksiniz və o adam, heç şübhəsiz, yaxşı adam olacaqdır. Rəssammı, şairmi, İtalyanın azadlığı uğrunda döyüşən mübarizmi... Bəlkə də, sizin qarşınıza sadə bir çoban, yaxud dənizçi çıxacaqdır, ancaq ağıllı, böyük ürəkli olacaq. İnsanın hansı peşə ilə məşğul olmağı, onun adamlığına dəlalət eləmir.

– Cənab, – deyə, Mariya yenə də sızıla-sızıla dilləndi, – mən sizin üzünüzü görmürəm, ona görə də cəsarət eləyib soruşuram. Əgər sizin dediyiniz o adam mənim ürəyimə çoxdan hakim kəsilib-sə, onda mən neyləməliyəm? Mən onu cəmisi bir neçə dəfə görmüşəm, heç harada olduğunu da bilmirəm.

Andersen həyəcanlı-həyəcanlı dedi:

– Siz onu axtarın, tapın, o sizi sevəcəkdir!

– Mariya! – deyə Anna sevindi. Bu cənab Veronadan gələn o cavan rəssamı deyir, elə deyilmi?

– Kəs səsinə! – deyə, Mariya onun üstünə qışqırdı.

Sonra əvvəlki sənişin qadın söhbətə qoşuldu:

– Verona elə böyük şəhər deyil ki, orada adam tapmaq çətin olsun. Mən Veronada yaşayıram. Orda kimdən soruşsanız mənim evimi sizə göstərəm. Siz, Mariya, mütləq Veronaya gəlin. Mənim evimə düşərsiniz. Bu mehriban yol yoldaşınızın dediği o xoşbəxt hadisə baş verənəcən mənimlə bir yerdə yaşayarsınız.

Mariya qaranlıqda Yelena Qviççiolinin əlini tapıb, öz hərərətli yanığına toxundurdu.

Hamı susdu. Andersen başını qaldırıb yaşıl ulduzun söndüyünü gördü. Ulduz batmışdı, deməli, gecə yarından keçmişdi.

Bir xeyli gedəndən sonra qızların ən dillisi, Anna soruşdu:

– Bəs mən? Axı, siz mənə barəmdə heç nə demədiniz.

– Sizin çoxluca uşağınız olacaq. – deyə, Andersen inamla sözə başladı. – Bir kasa süd içmək üçün onlar bir-birinin dalınca qatara

düzüləcəklər. Onların hər səhər çimib-təmizlənməyinə siz xeyli vaxt sərf etməli olacaqsınız. Bu işdə sizə gələcək əriniz kömək edəcəkdir.

– Olmaya Petronu deyirsiniz? Elə gözüm atır o köntöy Petrodan yana!

– Gündə bir neçə dəfə o xırdaca qız və oğlanların qəşəng gözlərindən öpmək üçün də sizə çoxlu vaxt lazım olacaqdır.

Keşiş əsəbi-əsəbi:

– Papa olan bir ölkədə bu cür ağılsız nitqlər irad etmək, mənəcə, əbədsizlikdir! – dedi, ancaq keşişin sözlünə heç kəs fikir vermədi.

Yenə qızlar pıçıldaşdılar. Gülüşdülər. Nəhayət, Mariya dedi:

– İndi də biz sizin kim olduğunuzu bilmək istəyirik. Axı sizdəki o qabiliyyət bizdə yoxdur – biz qaranlıqda görə bilmirik.

– Mən sərgərdan bir şairəm. Cavanam. Sıx qıvrım saçlarım və gündən yanmış qarayanız sifətim var. Mənim göy gözlərim daim gülür, çünki çox qayğısız adamam və hələlik heç kəsə vurulmamışam. Mənim yeganə məşğələm insanlara xırdaca hədiyyələr bağışlamaq, onları sevindirməkdir.

– Məsələn, nə cür? – Bunu Yelena Qviççioli soruşdu.

Andersen:

– Yaxşı, – dedi, – bu saat mən sizə danışım. Məsələn, keçən yay mən Yutlandiyada bir tanış meşəbəyinin yanında olurdum. Bir dəfə meşəni gəzə-gəzə mən çoxlu göbələk olan talaya çıxdım. Elə həmin gün mən bir də oraya qayıdıb, hər göbələyin dibində bir şey gizlətdim. Nə bilim, gümüşü kağızlı konfet, xurma, süni gül-çiçək, ipək lent, üskük, belə-belə başqa şeylər. Ertəsi gün meşəbəyinin qızını götürüb talaya çıxdım. Qızın yeddi yaşı vardı. O qərribə şeyləri bir-bir göbələklərin dibindən tapıb çıxartdı. Təkcə xurma tapılmadı. Xurmanı, görünür, qarğa çırpışdırmışdı. Hər dəfə göbələyin dibindən bir şey tapanda sevincindən qızın gözləri parıldayırdı. Mən onu inandırmışdım ki, bu şeyləri göbələklərin dibində cinlər-şeyatınlar gizlədiblər.

– Siz o günahsız məxluqu aldatmısınız! – deyərək keşiş qəzəbləndi. Yer üzündə bundan böyük günah yoxdur!

Andersen:

– Xeyr, – dedi, – mən onu aldatmamışam. O əhvalat ömrü boyu qızın yadından çıxmıyacaqdır və sizi inandırırım ki, o nağıl uzun müddət qızın qəlbini hisdən-pasdan qoruyacaqdır. Sonrası, cənab

keşiş, sizin nəzərinizə çatdırmaq istərdim ki, yuyulmamış qaşığı kimi araya atılan mənasız öyüd-nəsihətlərə qulaq asmaq mənim adətım deyil.

Dilican dayandı. Lakin qızlar donub yerlərində qalmışdılar. Yelena Qviççioli başını aşağı salıb susurdu.

Faytonçu qışqırdı:

– Ey, qəşəng qızlar! Gözlərinizi açın. Çatmışız!

Yenə qızlar pıçıldaşdı ayağa qalxdılar.

Sonra gözlənilmədən bir cüt qüvvətli əl qaranlıqda Andersenin boynuna sarıldı, alovlu dodaqlar onun dodaqlarına toxundu. Sonra o alovlu dodaqlardan:

– Sağ olun! – sözü qopdu və Andersen Mariyanın səsini tanıdı.

Nikolina Anderseni ehmalca, nəvazişlə öpdü, yumşaq saçlarını onun üzünə toxundurdu, Anna isə Anderseni bərk-bərk, marçılı ilə öpdü. Qızlar düşdülər. Dilican daş yola çıxdı. Andersen pəncərədən çölə baxdı. Yavaş-yavaş yaşıla çalan ağacların qaralan təpələrinədən savayı heç nə görünmürdü. Dan yeri sökülürdü.

Verona Anderseni gözəl binaları ilə məftun elədi. Burada bir-birindən geri qalmayan əzəmətli, cah-cəlalı fasadlar vardı. Bu şəhərin həmahəng arxitekturası insanın ruhuna bir yüngüllük və sakitlik gətirməli idi, amma Andersenin ürəyi rahatlıq tapmırdı.

Axşam şəhər qalasına doğru dikilən dar küçədə Andersen Qviççioli yaşayan qədim evin qapısındakı zəngi çaldı.

Qapını Yelena Qviççiolinin özü açdı. Əyninə geydiyi yaşıl məxmər donu bədənini möhkəm qucaqlamışdı. Məxmərin parıltısı qadının gözlərinə düşürdü və gözlər Andersənə Valkiriyanın¹ gözləri kimi yamyaşıl və əsrarəngiz dərəcədə gözəl görünürdü.

Qadın hər iki əlini Andersənə uzatdı, soyuq barmaqları ilə onun iri əlini sıxdı, sonra dalı-dalı çəkilərək, Anderseni kiçik bir zala getirdi.

– Bilirsinizmi sizdən ötrü nə qədər darıxmışam! – deyərək, qadın asudə səslə dilləndi və Anderseni bir daha süzüb, müqəssircəsinə gülümsədi. – Elə bil ürəyimin başında sizin yeriniz boş qalmışdı.

Andersenin rəngi ağardı. Bütün günü ürək döyüntüsü ilə o, bu qadını xatırlamışdı. Andersen qadın gözəlliyinin nə demək olduğunu

¹ Valkiriya – Skandinaviya əfsanələrində müharibə pərisi

yaxşı bilirdi. Bilirdi ki, qadının hər sözünü sevmək olar, onun yerə düşən kirpiyini, paltarına qonan tozu sevmək olar. Andersen hər şeyi başa düşürdü. Əgər o, belə bir məhəbbətin alovlanmağına yol versəydi, ürək buna tab gətirə bilməyəcəkdi. Bu məhəbbət o qədər sevinc və kədər, göz yaşı və gülüş doğurar ki, bütün bunlar Andersen üçün çox baha başa gələr.

Kim bilir, bəlkə də bu məhəbbət onun yüzlərcə nağıllarının aləlvan boyalarını solduracaqdı. Onlarsız Andersen nəyə gərəkdi!

Andersenin məhəbbəti axırı daşlara dəyərdi. Belə işlər onun başına çox gəlmişdi. Yelena Qviççioli kimi qadınların nazı olur, işvəsi olur. Günlərin bir günü o, Andersenin çirkin olduğunu görəcəkdi. Andersenin özünün-özündən zəhləsi gedirdi. Çox vaxt arxasında Andersen istehzalı baxışlar görürdü. Belə vaxtlarda o, öz yerişini itirirdi, qıçı-qıçına dolaşır və əgər yer ayrılısaydı, yerə girməyə razı olardı.

Andersen düşünüb-daşınmışdı: “Məhəbbəti əbədi yaşatmaq və onu poeziyanın parlaq nuru ilə daim bəzəmək yalnız xəyalda mümkündür. Mənim, xəyalımda yaratdığım məhəbbət, əslində olduğundan qat-qat üstün deyilmi?”

Buna görə də Andersen ürəyində qəti qərar qəbul eləmişdi: Yelena Qviççioli ilə görüşüb, ayrılmaq və bununla hər şeyə son qoymaq.

Lakin bunu Andersen qadına açıq deyə bilmədi. Axı, onların arasında heç nə olmamışdı. Dünən dilicanda rastlaşmışdılar, aralarında bir söhbət olmamışdı.

Andersen qapının qabağında dayanıb, zalı gözdən keçirdi. Küncdə, şamdanların işığında Diananın mərmər başı ağarırdı, sanki öz gözəlliyindən həyəcanlandığına görə rəngi solmuşdu.

Andersen dedi:

– Bu Diananın surətində sizin sifətinizi kim əbədləşdirmişdir?

– Kanova, – deyə, qadın astadan cavab verib, başını aşağı dikdi. Görünür, o, Andersenin ürəyindən keçənləri hiss etməyə başlayırdı.

Andersen bir qədər susdu. Sonra var qüvvəsini toplayıb:

– Mən sizinlə vidalaşmağa gəlmişəm. – dedi. – Bu gün yola düşürəm.

Yelena Qviççioli Andersenin gözlərinə baxdı:

– Mən, dedi, – sizin kim olduğunuzu öyrənmişəm. Məşhur nağılçı və şair Xristian Andersen sizsiniz. Ancaq belə məlum olur ki,

şəxsi həyatınızda siz nağıldan qorxursunuz. Ötəri bir məhəbbət üçün də sizdə güc və cəsarət çatışmır.

– Elədir ki, var, – deyə, Andersen etiraf etdi. – Bu mənim ən zəif cəhətimdir.

Qadın kədərlandı. Əlini Andersenin çiyinə qoydu.

– Nə etmək, – dedi, – mənim əziz şairim, qaçın, canınızı qurtarın. Qoy sizin gözləriniz həmişə gülsün. Məni yaddan çıxarın. Ancaq bir çətinliyə düşsəniz, qocalıqdan, yoxsulluqdan, xəstəlikdən əzab çəksəniz, dadınıza çatmaq üçün mən həmişə hazırım. Sizin birçə işarənizlə qarlı dağları aşaram, qumlu səhralardan keçərəm və Nikolina kimi min-min verst yol gedib, harada olsanız, sizi taparam.

Qadın taqətsiz halda kresloya əyləşib, əlləri ilə üzünü tutdu. Şamlar şamdanların içində çatırdayırdı.

Andersen Yelena Qviççiolinin nazik barmaqları arasından süzülüb, məxmər donunun üstünə düşən göz yaşına gördü.

O, qadının qarşısında diz çöküb, onun isti, qüvvətli və incə qıçlarına sarıldı. Qadın gözlərini açmadan əllərini irəli uzatdı, Andersenin başını qucaqladı və əyilib dodaqlarından öpdü.

Qadının ikinci isti göz yaşı Andersenin yanağına düşdü. Göz yaşı duzlu, soyuq idi. Qadın astadan dedi:

– Gedin! Qoy şeir pərisi sizə həyan olsun!

Andersen ayağa durub şlyapasını götürdü, qapıdan cəld çölə çıxdı.

Şəhərin bütün kilsələrində axşam zəngləri çalınırdı.

Bu, onların son görüşü olmuşdu, lakin məhəbbət hər iki ürəkdə daim yaşayırdı.

Bəlkə də buna görə ölüm ayağında Andersen bir cavan yazıçıya demişdi:

– Yazdığım nağıllar mənə baha başa gəlib, çox baha, od baha-sına. Mən onların yolunda xoşbəxtliyimi qurban vermişəm. Mənim gənclik ehtirasım, minlərcə arzum, istəyim bu yolda gedib. Ömrümün ən qaynar çağlarında belə mən öz parlaq xəyallarımı həqiqi varlığa təslim etməmişəm.

Bəli, əziz dost, xəyal etməyi bacarmaq lazımdır: Öz xoşbəxtliyin üçün, başqalarının xoşbəxtliyindən ötrü.

MƏNİ DÜŞÜNDÜRƏN KİTAB

Lap çoxdan, on il bundan əvvəl mən çətin bir kitab yazmağı qət eləmişdim. İndinin özündə də o kitab mənə ondakı kimi maraqlı görünür.

Kitaba ölməz adamların tərcümeyi-halı toplanmalı idi – həm qısa, həm də bədii.

Bundan ötrü mən, hətta kitaba daxil olası adamların siyahısını da tutmuşdum. Həyatda gördüyüm unudulmuş, yaddan çıxarılmış, əslində isə tanınmış və məşhurlaşmış adamlardan heç də geri qalmayan bir neçə adi adamın həyatını də mən o kitabda qələmə almağı nəzərdə tutmuşdum.

Baxtı gətirməmiş, özlərindən sonrakı nəsillərin ürəyində iz buraxa bilməmiş bu adamların əksəriyyəti yoxsul və ürəkdən aludə olduqları hər hansı bir həvəslə yaşayan fədakarlardı.

Tutduğum siyahıda çay nəqliyyatı kapitanı, sözün əsl mənasında əfsanəvi bir ömür yaşamış Olenin-Volqarın da adı vardı. O, musiqiçi ailəsində böyümüşdü və İtaliyada xanəndəlik dərsi keçmişdi. Lakin birdən-birə Olenin-Volqar Avropanı piyada gəzib dolanmaq fikrinə düşdü və dərsi buraxıb küçə xanəndəsi kimi İtaliyanı, İspaniyanı, Fransanı qarış-qarış gəzdirdi. Gəzdirdiyi hər bir ölkədə, o, gitara çalıb, ana dilində nəğmələr oxudu.

Olenin-Volqarla mən 1924-cü ildə Moskva qəzetlərindən birinin redaksiyasında tanış olmuşdum. Bir dəfə işdən sonra biz ondan öz küçə repertuarından bir mahnı oxumağı xahiş elədik. Haradansa gitara tapıb gətirdik və çay nəqliyyatı kapitanı paltarında olan bu arıq, balacaboy qoca bizim gözlərimiz önündəcə mahir bir xanəndəyə, gözəl aktyora çevrildi. Onun olduqca təravətli səsi vardı. qemli italyan kantilenaları¹ bulaq kimi axırdı, baskakların mahnıları kəsik-kəsik guruldayırdı. “Marselyoza” sanki barıt tüstüsünə və şeypurların səsinə qarışmışdı.

Avropanı gəzib-dolanandan sonra Olenin-Volqar dəniz gəmilərində matros işləmişdi, uzaq səfərlərə gedən şturman vəzifəsinə keçib Aralıq dənizini eninə-uzununa dolanmışdı, sonra Rusiyaya qayıdıb Volqa gəmiçiliyində kapitan olmuşdu. Biz tanış olanda

¹ Kantilena – qədim italyan xalq mahnıları

Olenin-Volqar Moskvadan Nijni-Novqoroda gedən sərnəşin gəmisində işləyirdi.

İlk dəfə şücaət göstərərək Volqa çayında işləyən böyük sərnəşin gəmisini Moskva çayının dar və daşlı-qayalı sularından keçirmişdi. O vaxtlar kapitan və mühəndislərin hamısı bunu qeyri-mümkün hesab eləyirdi.

Məşhur Marçuq rayonunda Moskva çayının burula-burula keçdiyi sahəni düzəldib gəmilər üçün əlverişli hala salmağı ilk dəfə Olenin-Volqar təklif eləmişdi. O vaxt həmin rayonda çay o qədər dolayı, o qədər əyri-üyrü idi ki, hətta ona xəritədə baxanda adamın başı gicəllənirdi.

Rusiyanın çayları haqqında Olenin-Volqar bir çox gözəl məqalələr yazmışdı. O məqalələr indi itirilib, yaddan çıxarılıb. Olenin-Volqar onlarca çayın burulğanlarını, aşırımlarını, gəmilərin keçməyinə əngəl törədən yerlərini tanıyırdı. Bu çaylarda gəmiçilik işini yaxşılaşdırmaq barədə onun öz aydın və maraqlı planları vardı.

Boş vaxtlarında o, Dantenin “İlahi komediyasını” rus dilinə tərcümə eləyirdi.

Olenin-Volqar bütün peşələri eyni dərəcədə şərəfli hesab eləyən ciddi, xeyirxah, narahat bir adam idi. Xalqa xidmət etmək üçün, “bu gözəl dünyada gözəl insan olmaq üçün” adamlara şərait yaran, imkan verən hər iş onun ürəyincə idi.

Mənim bu qəbildən olan başqa bir sadə və mehriban tanışım da vardı. O, Mərkəzi Rusiyanın ölkəşünaslıq muzeylərindən birində direktor işləyirdi.

Muzey qədim bir evdə yerləşirdi. Burada arvadından başqa direktorun heç bir köməkçisi yox idi. Onlar ikilikdəcə muzeyi nəinki nümunəvi qaydada saxlaya bilirdilər, hətta təmir işlərini də görürdülər, muzey üçün odun tədarük eləyirdilər, yerdə qalan başqa qara işlərin də öhdəsindən ikilikdə gəlirdilər.

Bir dəfə mən onların çox qərribə bir işlə məşğul olduğunu gördüm. Muzeyin qabağındakı yaşıl küçədə dolana-dolana onlar yerdəki daşları, xırda-xırda kərpic qırıqlarını yığirdılar.

Məlum oldu ki, uşaqlar küçədən daş tullayıb muzeyin pəncərəsini sındırıblar və indi onlar küçənin daşını həyəətə yığirdılar ki, uşaqlar atmağa şey tapmasınlar.

XIV əsrdən qalma nadir kərpiclərdən, qədim toxuma əl işlərinəndən başlamış adicə bataqlıq bitkilərinin nümunələrinə, yaxud təzəlikcə götürülmüş, çoxaldılmaq üçün yaxındakı bataqlıqlara buraxılmış qiymətli xəzi olan Argentina siçovulunun dərisinəcən hər şey yaxşı-yaxşı öyrənilmiş və ətraflı təsvir edilmişdi.

Həmişə astadan danışan, hətta bir adamla söhbət eləyəndə utanmışından tez-tez boğazını arıtlayan bu təvazökar adam rəssam Pərep-letçikovun buradakı əsərindən söz salanda sevincini gizlədə bilmirdi.

Rəssamın hündür pəncərə fonunda təsvir elədiyi bu rəsm əsəri doğrudan da gözəl idi – aydın şimal axşamı, həzin-həzin mürgüləyən cavan ağcaqovaqlar, bir də su – balaca bir gölün qalay kimi parıldayan suyu.

Muzeyin direktoru çox çətin bir şəraitdə işləyirdi. Çoxları onunla hesablaşmaq istəmirdi. Lakin o, sakitcə öz işini görürdü, heç kəsin zəhləsini tökmürdü, heç kəsə başağrısı vermirdi. Lap muzeyin böyük əhəmiyyəti olmasa da belə bir adamın yaşaması, onun təvazökarlığı, işinə sədaqəti, ölkəsinə məhəbbəti başqaları üçün, xüsusən gənclərdən ötrü nümunə deyildimi?

Yazacağım kitab üçün nəzərdə tutduğum ölməz adamların siyahısı bu yaxın vaxtlarda əlimə keçib. Siyahı çox böyükdür. Onu bütünlüklə buraya köçürməyin, mənəcə, mənası yoxdur. Onlardan bir neçə yazıçını götürmək daha məsləhətdir.

Bu adlardan hər birinin qabağında mən həmin yazıçı ilə bağlı olan hiss və düşüncələrimi qeyd etmişəm. O qeydlərin bəziləri ilə oxucunu tanış etmək istəyirəm. Qeydləri qaydaya salmışam, bir qədər də genişləndirmişəm.

ÇEXOV

Bizim bir çoxlarımızın pis bir vərdişimiz var. Öz fikirlərimizi, hissələrimizi və telefon nömrələrini papiros qutularının üstünə yazırıq. Sonra isə bir qayda olaraq qutular itir və onlarla birgə, ötüb-keçən bütün bir günümüz də xatirimizdən silinib gedir.

Həyatın ötüb keçən bir günü o qədər də qısa deyil. Buna inanmaq istəyirsinizsə, keçirdiyiniz hər hansı bir günü yadınıza salın, onu dəqiqəbədəqiqə xatırlayın: o günkü görüşləri, söhbətləri, düşün-

cələri, kənardan müşahidə etdiyiniz hadisələri və öz ürəyinizdə baş verən halları fikrinizə gətirin – onda görəcəksiniz ki, ötən həyatın həmin o bir-cə günü bir kitablıq, bəlkə, bundan da çox söz tələb edir.

Bir dəfə Çexovun bioqrafı A.İ.Roskin qışda Yaltadakı yazıçılar evinə toplaşanlara bu işi təklif elədi; zarafatla o buna “işciyəz” deyirdi.

Biz Roskinin fikrini sevinclə qarşıladıq. Hər kəs öz “Bir gününün kitabını” yazmağa başladı, lakin çox keçməmiş hamı bu işdən əl çəkdi. Çünki “işciyəz” çox da asan iş deyildi, bunun üçün mahir və təcrübəli söz ustalarının belə qüvvəsi çatışmırdı. Burada kompozisiya qurmaq, süjet yaratmaq, mövzu axtarmaq lazım olmasa da, Roskinin təklif etdiyi “işciyəz” gərgin fikirləşmək, çoxlu vaxt istəyirdi.

Fikirləri papiros qutusunun üstündə, əlimə keçən şeyin üstündə yazmaq mənə də adət idi. Güman eləyirdim ki, onları saxlayacağam, ancaq çox keçməmiş itirirdim.

Bir dəfə Eduard Baqritski özünün “Balıqlar, ulduzlar səsləyir qayığı” şeirini mənə “Hersoqovina Flor” papirosunun üstündən oxumuşdu, mən də səliqəsiz qeydlərimə buna görə haqq qazandırardım.

Qutuların çoxu itisə də, hər halda onların bir neçəsi indiyəcən qalmışdır. Qalan qutulardan biri Çexova və onun Yaltadakı evinə aiddir. İndi mən həmin qutunun üstündəki bir qismi pozulub getmiş qısa qeydlərimi izah etməyə çalışacağam.

Onu da deyim ki, yaxın vaxtlarda mən qəzetlərdən birinə Çexov haqqında məqalə yazmağa söz vermişdim. Lakin işə başlayan kimi hiss elədim ki, hal-hazırda Çexov haqda “məqalə” deyilən janrdə bir şey yazmaq çətin, hətta mümkün olan iş deyil. Sanki rus dilində Çexova aid ola biləcək nə qədər söz varsa hamısı deyilib qurtarmışdır. Bu məhəbbət dildəki ən yaxşı ifadələrin axırına çıxmışdır. Burada təkrarçılıqdan, ümumi sözlərdən qaçmaq çətin.

Çexov haqda sanki hər şey deyilmişdir. Lakin onun bizim xasiyyətlərimizə təsiri və Çexovu sevənlərin ürəyində bu adamın bir insan kimi buraxdığı dərin izlərdən hələ az danışılmışdır.

Bizim üçün həmişə canlı və əziz olan Çexovdan, ürəklərimizdəki güclü və unudulmaz “Çexov duyğusundan” hələ demək olar ki, heç nə yazılmamışdır.

Buna görə də, mən məqalə yazmaqdan, papiros qutusunun üstündə qeyd etdiyim sözlərə nəzər salmağı lazım bildim. Bəlkə də

burada, – bu papiros qutusunun üstündə “Çexov duyğuları” dediyim o naməlum duyğu aşkara çıxacaqdır.

Buradakı qeydlər, bayaq dediyim kimi, olduqca qısa qeydlərdir. Məsələn: “1950-ci il. Evdə təkəm. Aşağıda bir qıllı köpək var. Köpək hürür. Ənənəyə görə onu Kaştanka çağırırlar”.

Bununla da yaddaş hərəkətə gəlir və keçmiş tədricən gözümün qabağında canlanır.

1950-ci ilin payızı. Mən Çexovun Yaltadakı evinə, Mariya Pavlovnanın yanına gəlmişdim. Mariya Pavlovna evdə yox idi, harasa qonşulardan birinə baş çəkməyə getmişdi, mən həyətdə dayanıb onu gözləyirdim. Sonra qoca ev qulluqçusu gəlib məni eyvana dəvət elədi.

Yaltanın gözəl, göz aldadan payızı təzə girmişdi. Bilmirdin ki, yaz idi, yoxsa payız idi. Həyətdə ağappaq bir çiçək kolu günün parlaq şüasında yuyunurdu.

Ağ çiçəklər mehdən tökülürdü, daha doğrusu, onları havanın nəfəsi tökürdü.

Bu kolu Anton Pavloviç basdırmışdı – mən bunu bilirdim. Bunu bildiyimə görə də kola toxunmağa cəsarət eləmədim. Ondan xatirə üçün bir xırdaca budaq qopartmağa nə qədər həvəsim olsa da, özümü saxlayırdım. Nəhayət, cəsarətə gəldim, əlimi kola uzatdım, o saat da geri çəkdim, – aşağıda, bağçada durmuş Kaştanka adlı qıllı köpək mənə hürdü. O, dal ayaqları ilə torpağı eşə-eşə eynən Çexovun təsvir elədiyi kimi hürürdü.

Mən qeyri-ixtiyari güldüm. İt uzandı, ayaqlarını irəli uzadıb, qulaqlarını şəkldi. Onun sarı, mehriban gözlərində günəşin işığı parıldayırdı.

Hava isti, ətraf sakit idi. Günəşin göyümtül tüstüsü dəniz tərəfdə göyün ətəyindən enli pərdə kimi sallanırdı və o pərdənin dalında nəhəng gəmi gur, bahadır səsi ilə fit verirdi.

Mariya Pavlovnanın qonşu evdən gələn səsinə eşidəndə ürəyim birdən-birə elə bərk sıxıldı ki, ağlamağımı zorla saxladım. Nəyə görə? Ona görə ki, həyat amansızdır. O, elə adamları əlimizdən alır ki, onlarsız yaşamaq çox çətindir. Belə adamlara həyat ölməzlik verməsə də, gərək uzun ömür verəydi, gərək həyat bu adamları o qədər yaşadaydı ki, onların yüngül əlini biz həmişə çiyimizdə hiss eləyəydik.

Mən bu ağır fikirləri beynimdən qovmağa çalışırdım, lakin kədər çəkilib getmək istəmirdi. Ağıl bir şey deyirdi, ürək başqa şey. Mənə elə gəlirdi ki, o anda həyatımın tən yarısını verərdim – təkəni bu evin çoxdan getmiş kişisinin ahəstə addım səsləri bir daha qapı-nın dalından gələydi və mən onun öskürdüyünü eşidəydim. Çexovun ölümündən qırx altı il¹ keçir. Bu qırx altı il mənə həm heç dərəcəsinde kiçik, həm də dözülməz dərəcədə böyük görünürdü.

Məhəccərin yanındakı çiçəklər sakitcə tökülürdü. Ləçəklərin yüngül pərvazına baxa-baxa mən Mariya Pavlovnanın bu saat gələcəyindən və ürəyimə dolmuş təşvişi duyacağından qorxurdum. Mən özümə təskinlik verirdim. Düşünürdüm ki, buradakı kolun hər bir budağında nəsə bir ölməzlik vardır, budaqların özəyində şirə axır, əbədi axır və bu axın sakit dəniz üzərində bir-birinə göz vura-vura yanan işıqlar kimi daimidir.

Mariya Pavlovna gəldi, Levitandan söhbət saldı, gəncliyində ona necə vurulduğundan danışdı və bu haqda danışa-danışa o, hər söz başı utanıb, qız kimi rəngdən-rəngə düşdü.

Mariya Pavlovnanın bu söhbətini eşidəndən sonra mən, heç özüm də bilmirəm nə üçün, Çexovun “İtlə gəzən qadın” hekayəsindən söhbət saldım.

– Hər kəsin öz “İtlə gəzən qadını” olmalıdır, – dedim. – Əgər yoxdursa, mütləq olacaqdır.

Mariya Pavlovna mehribancasına gülümsəyib, heç bir cavab vermədi.

Bundan sonra ilin müxtəlif fəsillərində mən Çexovun evini dəfələrlə ziyarət elədim. Çox vaxt qapıdan içəri girmədim, bir müddət astanada dayanıb geri qayıtdım.

Bu ev qış vaxtları adamı daha çox cəlb eləyir. Qışda toran dənizin lap üstünə çökür.

Bu toranlıqda gəmilərin zəif işığı zorla seçilir; mən dənizçilərdən eşitmişdim ki, göyörtədən durbinlə baxanda bəzən Çexovun iş otağını görmək olur; orada pəncərənin qabağında yaşıl abajurlu çıraq yanırdı.

Qərribə deyilmi – bu çıraq Rusiyanın qurtaracağında yanırdı. burada dənizin kənarında rus torpağı qurtarırdı, o biri tərəf gecənin zülmətinə bürünüb yatan kiçik Asiya ölkələri idi.

¹ Müəllif əsərin yazıldığı tarixi nəzərdə tutur.

Papiros qutusunun üstündə mənim belə bir qeydim də vardı: “Yaltada qış, yaylada qar, onun Autka üzərində işığı”. Bəli. Qışda bütün yayla yüngülcə qar təbəqəsi ilə örtülmüşdü. Qar ayın işığında parıldayırdı. Gecənin həzin sükutu dağlardan aram-aram Yaltanın üstünə axıb gəlirdi.

Bütün bunları Çexov da görmüşdü, bütün bunları Çexov da bilirdi. Mariya Pavlovnanın dediyinə görə hərdən o, çırağı söndürüb, qaranlıqda oturur və pəncərədən qarın parıltısına baxarmış.

Bəzən Çexov gecələr bağçaya çıxarmış, xəlvətcə çıxarmış ki, anasını və bacısını oyatmasın, təşvişə salmasın. Şan-şöhrəti bütün dünyanı dolanan Çexov yuxusuzluqdan əzab çəkəndə heç kəsə lazım olmayan, yaddan çıxmış bir adam kimi gecənin zülmətində tək-tənha gəzirmiş. Ancaq belə gecələrdə tənhalıq ona ağır gəlmirdi.

Rus ədəbiyyatının sığınacağına çevrilmiş ev isə lap yaxında idi, zülmətin qucağında ağarırdı. Kuprinin, Qorkinin, Mamin-Sibiryakin, Stanislavskinin, Buninin, Raxmaninovun, Korolenkonun səsi bu evdən çoxdan kəsilməmişdi, lakin o səslərin əks-sədası sanki burada yaşamaqda idi və ev o səslərin qayıdacağı günü gözləyirdi. Bunu evin sahibi də gözləyirdi. O, ürəyinin təşvişini heç kəsə bildirmirdi. Heç kəsi narahat etməmək üçün gecələr tənha gəzirdi. Xəstəliyinin əzabını tək çəkirdi. Ürəyinin sıxıntısını, qəmini-qüssəsini hamıdan gizlədirdi.

Çexova həsr edilmiş böyük memuar ədəbiyyatında onun haçansa ağlamağı barədə bircə kəlmə də yazılmamışdır.

Lakin onun göz yaşını da görənlər vardı. Ölümündən azca əvvəl Çexov Savva Morozov ilə Urala gedəndə, məsələn, yazıçı Tixonov (Serebrov) bunun şahidi olmuşdu. Çexovun göz yaşları ölməkdə olan tənha, kimsəsiz, unudulmuş bir adamın xəlvətcə axıdılan qəmli göz yaşları idi.

Özünün əzablarını da, göz yaşlarını da Çexov böyük mərdliklə, xeyrxahlıqla, alicənablıqla gizlədirdi. Çünki öz yaxın adamlarının ağ gününü qara etmək əsla onun xasiyyəti deyildi, özünün əzabları ilə Çexov heç kəsə əzab vermək istəmirdi.

Qaraladığım papiros qutusunun üstündə mən belə bir qeyd də oxuya bildim: “Rusiya həmişə azlıq eləyir”. Bu qeydi oxuyan kimi bir axşam yadıma düşdü. O axşam mən şair Luqovski ilə Çexovun iş otağında dayamb Levitanın “Tayalar”ına baxırdım.

Rəssamın bu gecə tablosunda tutqun bataqlıqların üstünə boz səhər toranı çökmüşdü, ay zəif işıq saçırdı, fasiləsiz cəvşəşən çək-çəki quşlarının səsi duyulurdu. Şəkildəki ucsuz-bucaqsız meşələr bu gecə də, yüzlərlə bu cür başqa gecələrdə də bihudə yerə yanmışdı. Çünki buradakı şegli ağcaqovaq yarpaqlarının parıltısını, onların sirlili pıçılığını eşidən yox idi.

Meşələr tərk edilmişdi, boş qalmışdı. Gecə yalqız-yalqız, boş yerə meşələrin üstü ilə uzaq üföqlərdəki səhəri qarşılamağa gedirdi. Çexovun ürəyi ağrıyırdı, çünki o, bütün ömrünü burada, uzaq Kırmıda keçirməyə məcbur olmuşdu. Ona Rusiya lazım idi. Taxta damalı evlərin üzərində gecənin gümüşü parıltısını görmək, sakit doğma göllərdə ayın nuruna baxmaq üçün Çexov orada, Şimalda olmalı idi.

Rusiyadan ötrü onun ürəyi əsirdi. O, əzab çəkirdi, yanıb-yaxılırdı, çünki Çexov doğma yerlərin deyilməmiş, yazılmamış gözəlliyini gözü ilə görə bilmirdi, o, bütün bunları uzaqdan-uzağa təsəvvür etməyə məcbur idi.

Bu sakit və rahat evdə həyat illər boyu onu sıxmışdı. O ötən illəri təəssüflə xatırlayırdı, çünki Çexovun fikrincə həyat, demək olar ki, faydasız keçmişdi. Ömür qısa idi, çox qısa idi və həyatın öz iti qanadını onun ömrünə toxundurub belə sürətlə keçməyi Çexovu daim narahat eləyirdi.

Həm də, bu sözlər təkçə Çexova aid deyildi. Nədənə, bu evə qədəm qoyanların hamısı öz taleyini düşünməyə başlayırdı: xüsusən o adamlar ki, ömrü bifayda keçirmişdilər və bunu birdən-birə dərk etmişdilər.

Görünür, Çexovun mənalı həyatı insanları öz taleləri barədə düşünməyə məcbur eləyirdi.

Qeydlərimin içindən “Fotolar silsiləsi” sözlərini seçib oxuyanda Çexovun çoxlu şəkillərini tapdığım axşamı xatırladım.

Mən şəkilləri xronoloji qayda ilə düzmişdim. Birinci şəkil gimnaziya dövrünə aid idi, sonuncunu Çexovun ölümündən azca əvvəl çəkmişdilər.

Mən ömrümdə bundan ibrətamiz bir şey görməmişdim. Çexovun bütün həyatı göz qabağında idi – dərdsiz-sərsiz meşəşən, yüngül təbiətli ədəbaz, sonra isə əsl Çexov, öz daxili gözəlliyi ilə insanları heyrətə gətirən böyük, alicənab bir insan. O, özü özünü tərbiyə eləmişdi və

bizə çox çətin bir dərs verib getmişdi: insanları sevmək dərsi, yazıçı işinə namusla yanaşmaq dərsi.

Sonuncu iki qeydimin hərəsi bircə sözdən ibarətdi: “Dahilik” və “Xeyirxahlıq”.

Bu qeydlərdə mənim üçün qaranlıq bir şey yoxdur.

Çexov dahi yazıçıdır. Buna şübhə ola bilməz. Lakin Çexovun təvazökarlığına hörmət əlaməti olaraq, onun barəsində yazanlar bunu ona açıq deməmişdi. Çexovu əsəbiləşdirməmək üçün hətta onun ölümündən sonra da biz bu sözü deməyə utanırıq. O özü “dahi” sözünü bizə qadağan etmişdi.

Yalnız sözün əsl mənasında böyük adamlar Çexov kimi təvazökar ola bilərdi. Lovğa, iddialı, tərifbaz adamlardan onun zəhləsi gedirdi.

Çexov yazırdı ki, özünü baş keşik kimi lovğa və iddialı göstərmək istedadsız yazıçıların ən səciyyəvi xüsusiyyətidir. Təvazökarlıq rus xalqının ölməz cəhətlərindən biridir. Rus xalqının ən sadə və ən gözəl oğulları təvazökar adamlar idilər. Onların heç biri özünü tərifləməklə, özgəyə gülməklə məşğul olmurdu, onlar özlərini başqa adamlara misal göstərmirdilər.

Hər hansı bir xalqın təmizliyi və mənəvi qüdrəti onun təvazökarlığındadır. Yekəxanılıq isə xalqın heçliyinə və kamil ağıla malik olmamağına dəlalət edir.

Qeydlərin arasında oxuduğum “Xeyirxahlıq” sözü barədə çox danışmaq olar.

Bir insan kimi də Çexov olduqca xeyirxah idi, lakin əsas məsələ onun bir yazıçı kimi xeyirxah və humanist olmağındadır. Bizim ədəbiyyatda Çexov qədər açıqürəkli, onun kimi qayğıkeş, özgənin dərdinə yanan, həmişə insanlara kömək əli uzatmağa hazır olan ikinci bir şəxsiyyət, bəlkə də yoxdur.

O, xeyirxah olduğu qədər də amansız idi. Çexov nifrət etməyi bacarırdı, o, hər şeyi bağışlayan öyüd-nəsihətçi deyildi. Bununla belə, Çexov insan ürəyinin sirlərinə, insan dərdinin, bədbəxt tələyin nə demək olduğuna çox yaxşı bələd idi, bunu bir həkim kimi bilirdi, bir yazıçı kimi bilirdi və insanlardan bir-birinə qayğı ilə yanaşmağı tələb edirdi.

Bu barədə Çexov dünya humanizminə böyük təsir göstərmiş və göstərməkdədir. İtaliya kino sənətinin ən gözəl nümunələri – “Roma

saat 11-də”, “Velosiped qaçıranlar”, “Qatar sürücüsü”, “Polis işçiləri və oğrular”, “Yollar boyunca xəyallar” kimi filmlər Çexov humanizminin təsiri ilə yaranmışdır.

Bu cür humanizm və xeyirxahlıq bizim bir çox əsərlərimizdə çatışmır. Belə əsərlər kasıb əsərlərdir. Onlar ən vacib bir keyfiyyətdən – oxucu qəlbinə təsir etmək qüvvəsindən məhrumdurlar.

Köhnə papiros qutusunun üstündəki qeydlərim bundan ibarətdir. Onların sayəsində mən gözəl insan və gözəl yazıçı Çexov barəsindəki fikirlərimi sizinlə bölüşə bildim.

Çexovun həyatı əsl xoşbəxtliyin mümkün olduğunu göstərir, ürəkdə xoşbəxt olmağa inam doğurur, biz həmin bu həyat üçün çalışır, döyüşür və qələbə çalırıq.

Gİ DE MOPASSAN

O, həyatını bizdən gizlədərdi.

Renar Mopassan haqqında

Mopassanın Rivyerada “Əziz dost” adlı motorlu qayığı vardı. Ən kədərli və çox gözəl “Su üzərində” əsərini Mopassan bu qayıqda yazmışdı.

“Əziz dost”da iki matros işləyirdi. Böyüyünün adı Bernar idi.

Son vaxtlar öz “sahibkarlarının” nəşə yaxşı vəziyyətdə olmadığını görsələr də, hələ fikir-xəyalat bir yana dursun, adicə başağrısından onun dəli olmaq dərəcəsinə çatdığını duysalar da, matroslar bunu bürüzə verməməyə çalışırdılar; onlar nə bir yersiz söz deyirdilər, nə də bir ehtiyatsız hərəkət eləyirdilər.

Mopassan öləndən sonra matroslar Paris qəzetlərindən birinin redaksiyasına böyük kədərlə dolu qısa və savadsız bir məktub göndərmişdilər. Mopassan barəsində nə qədər çirkin rəvayətlər gəzse də, onun necə həssas və utancaq bir qəlbə malik olduğunu, bəlkə də, yalnız bu iki sadə adam bilirdi.

Mopassanın xatirəsi üçün onlar nə edə bilərdilər? Yalnız çalışıb-əlləşə bilərdilər ki, onun sevimli qayığı yad, laqeyd adamların əlinə keçməsin.

Matroslar çalışmışdılar. Qayığın satılma müddətini bacardıqları qədər uzatmışdılar. Matroslar kasıb adamlar idilər və birçə Allah bilir ki, onlar üçün bu iş nə qədər çətin olmuşdu.

Onlar Mopassanın dostlarına üz tutmuşdular, Fransanın yazıçılarına müraciət etmişdilər, lakin nahaq yerə. Axır başda qayıq varlı və avara qraf Barteleminin əlinə keçdi.

– Yox, qardaş, mən pis dənizçi deyildim, yaxşı dənizçi idim. – Bu sözlər Bernarin sözləridir. Bu sözləri o, ölüm ayağında demişdi. Ölməkdə olan bir adamın öz keçmiş həyatına bəslədiyi böyük hörməti ifadə etmək üçün bundan sadə söz tapmaq mümkün deyildir. Çox təəssüf ki, özü barəsində bu cür sözləri deməyə olduqca az adamların haqqı vardır.

Bu sözləri, bu vəsiyyəti Mopassan öz matrosunun dili ilə bizə yadigar qoymuşdur.

Olduqca sürətli və parlaq yazıçılıq yolu keçmiş Mopassan özü barədə nahaq yerə deməmişdi: “Ədəbiyyat ələminə mən bir meteor kimi daxil oldum və ondan ildırım tək çıxacağam”.

İnsanların ən eyibli, ən çirkin xasiyyətlərini yorulmadan müşahidə eləyən, həyatı “Yazıçılar üçün klinika” adlandıran Mopassan ömrünün son dövründə təmizliyə can atmışdı, həqiqi məhəbbətin sevincini, kədərini duymuşdu və onu tərənnüm etməyə başlamışdı.

Hətta ömrünün lap son saatlarında, hansı zəhərli bir duzunsay beyninə daraşdığını, beynini yeməkdə olduğunu duyduğu anlarda da Mopassan insani şeylər barədə düşünmüşdü, öz tələsik və yorucu həyatı boyunca eninə-uzununa səpələdiyi gözəl, insani hissələrin peşmançılığını çəkmişdi.

O, insanları bir şeyə çağırmışdımı? O, adamları arxasınca çəkib bir yerə aparmışdımı? O, insanlara bir şey vəd etmişdimi? Özünün avarçəkən və qələm tutan güclü əlləri ilə Mopassan dar gündə insanların əlindən yapışmışdımı?

Yox, yapışmamışdı və o özü də bunu bilirdi. Mopassan onu da bilirdi ki, yazdığı ifşa, kinayə ilə dolu əsərlərə insanın dərdi, kədəri də daxil olsaydı, insanlığın xatirində o, xoş əməlin, xeyir işin dahisi kimi qala bilirdi.

Unudulmuş, yetim qalmış uşaq kimi o, utana-utana, sızıla-sızıla təmizliyə can atırdı. Məhəbbətin təkçə şəhvət, ehtiras deyil, həm də gizli bir sevinc, incə bir hiss və bu dünyanın ən böyük poeziyası

olduğunu Mopassan, nəhayət, başa düşmüşdü. Lakin gec idi, indin onun payına düşən vicdan əzabı, məzəmmət, danlaq bir də son peşmançılıq idi.

Bəli, o, peşman olmuşdu. Qədrini, qiymətini bilmədiyi, lağa qoyduğu taleyi üçün o, özünə lənət yağdırırdı. Rus rəssamı Başkirtseva Mopassanın yadından çıxmamışdı; o, demək olar ki, uşaq idi. Mopassana vurulmuşdu. Qızın çılğın məhəbbətinə Mopassan istehzalı, hətta bir az da ədəbazcasına yazılmış məktublarla cavab vermişdi. O, qızdan özünə lazım olanı almışdı. Ona başqa bir şey lazım deyildi.

Hələ bu harasıdır ki! Paris fabrikələrindən birində fəhləlik eləyən başqa bir cavan qızın əhvalatı Mopassanı bundan da çox yandırır yaxırdı.

Bu əhvalatı Pol Burje qələmə almışdı. Mopassan qəzəblənmişdi. Burje kimi bir salon psixoloquna belə dəhşətli bir insan faciəsinə burun soxmağa kim ixtiyar vermişdi? Əlbəttə, Mopassan özü təqsirkar idi. Lakin nə etmək olardı? Güc yox idi, Mopassanın beynini yeməkdə olan o zəhərli duz yeni-yeni laylar bağlayırdı. Hətta Mopassan hərdən o duzun xırçılığını da eşidirdi. O vaxtlar eşidilirdi ki, narın və iti duz zərərləri onun beyninə sancılırdı.

Fəhlə qız! Sadələvh, gözəl məxluq! O, Mopassanın neçə-neçə hekayələrini oxumuşdu. Ömründə birçə dəfə gördüyü Mopassana bir könlüdən min könlü aşiq olmuşdu. O qızın ürəyi də gözləri kimi saf idi, təmiz idi.

Sadələvh qız! O, Mopassanın tənha və subay olduğunu eşitmişdi. Ömrünü Mopassana həsr etmək, onun qayğısına qalmaq, bu adamın dostu, arvadı, qulu və qulluqçusu olmaq arzusu qızın qəlbinə elə bir qüdrətlə hakim kəsilmişdi ki, o qüdrətin qarşısında dayanmaq mümkün olmamışdı.

Qız yoxsul idi, geyimi də yaxşı deyildi. O, ilboyu ac-susuz qalıb, qəpik-qəpik pul yığmışdı ki, özünə qəşəng paltar alsın və bu paltarada Mopassanın qarşısına çıxsın.

Nəhayət, paltar hazır olmuşdu. Bir səhər sübh tezdən, hələ Paris yuxuda olanda və təzəcə baş qaldıran günəş şəhəri ağışuna almış mürgü dumanı arasından solğun işıq saçanda, qız yuxudan ayılmışdı. Cökə ağacları əkilmiş xiyabanlarda ötən quşların nəğməsini eşitmək yalnız səhərin bu vaxtı mümkün idi.

Əl-üzünü yuyandan sonra qız zərif corablarını və təptəzə başmaqlarını yüngül, çəkisiz bir şey kimi, min cür ətir qoxuyan qiy-mətli daş-qaş kimi götürüb ayağına taxmışdı. Sonra o, gözəl donunu da geyinib güzgü qabağında dayanmış və güzgüdə gördüyünə inanmamışdı. Orada sevincdən, həyəcədən od tutub yanan, gözləri məhəbbətlə dolu, al dodaqlı bir qadın dayanmışdı. Mopassanın qarşısında da qız bax, beləcə dayanacaqdı və ona hər şeyi açıb deyəcəkdə.

Mopassan özünün şəhər kənarındakı yaylağında olurdu. Qız həmin evin darvazasını döymüşdü. Mopassanın dostlarından birisi – əhlikef və qadın düşkünü olan bir nəfər alçaq, qapını açıb demişdi ki, cənab Mopassan evdə yoxdur, o öz məşuqəsi ilə bir neçə günlüyə Etretyə getmişdir.

Qız qışqıraraq, əllərini hasarın dəmir çubuqlarına sürmə-sürmə astanadan çəkilib, qaçmağa üz qoymuşdu; onun xırdaca əllərində qəşəng, çox tarım əlcəklər vardı.

Mopassanın əhlikef dostu qızın dalınca cummuşdu, onu faytona otuzdurub Parisə aparmışdı. Qız ağlayırdı, sayıqlaya-sayıqlaya qisas almaqdan danışırıdı və elə həmin gecə öz acığına, Mopassanın acığına qız, onu faytona oturdan qadın düşkünü ilə bir yastığa baş qoymuşdu.

Bundan bircə il sonra o qız Parisin ad çıxarmış cavan fahişələrindən biri olmuşdu. Ancaq Mopassan bu əhvalatı həyasızcasına nağil eləyən dostunu evdən qovmamışdı, onun üzünə sillə çəkməmişdi, duelə çağırmamışdı, Mopassan gülmüşdü. Qızın bu əhvalatı Mopassana məzəli görünmüşdü, özü də hekayə üçün pis mövzu deyildi.

İndi, mənfur, zəhərli duz beyninə daraşmaqda ikən o vaxtın bir daha geri qayıtmayacağını düşünmək nə qədər dəhşətli idi! Min cür ətir qoxuyan bahar kimi astanada dayanıb, ona doğru uzatdığı xırdaca əlində inam dolu pak bir ürək tutan o qız daha heç vaxt geri qayıtmayacaqdı!

Hətta Mopassan o qızın adını da bilmirdi. İndi onun üçün ən gözəl adlar fikirləşirdi!

O ağrıdan qovrulurdu. Bu böyük, bu əlçatmaz Mopassan indi o qızın ayaq izlərini öpməyə hazır idi, onun qarşısında diz çöküb üzr istəməyə hazır idi. Lakin gec idi, vaxt keçmişdi. Bütün bu əhvalat Burjenin sirli, müəmmalı insan hisslərinə dair yeni bir məzəli lətifə yazmağı ilə nəticələnmişdi.

Sirli, müəmmalı? Xeyr, daha Mopassan üçün burada sirli bir şey qalmamışdı. Bizim sirli dünyada bundan müqəddəs bir şey yox idi! Əgər o zəhərli duz olmasaydı, bu barədə Mopassan öz böyük istedadı və sənətkarlığı ilə əsər yazıb yaradardı. O duz Mopassanın beynini yeyirdi. O, hər dəfə öskürəndə ağzına duz gəlirdi – ovuc-ovuc duz.

VİKTOR HÜQO

La-Manşdakı Cersey adasında – bir vaxt sürgündə olduğu yerdə – Viktor Hüqonun heykəli qoyulmuşdur.

Heykəl okeanın sahilində, qaya üstündədir. Postamenti alçaqdır, cəmiyi iyirmi-otuz santimetr hündürlüyü olar. Onu dörd tərəfdən ot basıb, buna görə də, adama elə gəlir ki, Hüqo yerdə dayanmışdır.

Burada Hüqo şiddətli küləklə üz-üzə təsvir edilmişdir. O, belini aşağı əymişdir, güclü külək pləşını yelləndirir. Hüqo şlyapasından yapışmış ki, külək onu aparmasın.

Heykəl füsunkar təbiətli bir yerdə, okeanın kimsəsiz sahilində qoyulmuşdur. Buradan baxanda Hüqonun “Dəniz cəngavərləri”ndə təsvir etdiyi matros Jilliatın həlak olduğu qayanı görmək olur.

Qarşıda, göz işlədikcə uzanıb gedən okean fasiləsiz uğuldayır, köpüklənə-köpüklənə, dəniz otlarını yırğalaya-yırğalaya öz güclü dalğaları ilə sıldırım qayaların ətəyini yalayır. Sonra qayıdıb gurultu ilə sualtı mağaraların dərinliyinə cumur.

Hava dumanlı olanda mayaklarda qəmli-qəmli ulaşan siqnalların səsi eşidilir. Gecələr mayaklar okean üzərində üfüq boyunca cərgəyə düzülür. Çox vaxt mayaklar suyun altında qalır. Yanan mayakları örtərək, okeanın Cersey sahilinə necə güclü dalğalar axıtıldığını bundan bilmək olar.

Viktor Hüqonun ölümünün ildönümündə Cersey əhalisi heykəlin qoyulduğu yerə bir neçə omel budağı gətirir. Budaqları Hüqonun ayaqlarına qoymaq üçün onlar adada yaşayan qızların ən gözəlini seçirlər.

Omelin sarıya çalan qalın yumurtavarı yarpaqları olur. Yerli rəvayətə görə bu yarpaqlar önlərin xatirəsini uzadır, qalanlara xoşbəxtlik gətirir.

Beli, Cersey əhalisinin rəvayəti doğru çıxmışdır. Viktor Hüqonun üsyankar ruhu, o öləndən sonra da Fransanı dolaşmaqdadır.

Viktor Hüqo yorulmaq bilməyən, qaynar, alovlu bir insan idi. O, həyatda gördüyünü də, qələmə aldığı da şişirtməyi, böyütməyi xoşlayırdı. Viktor Hüqo həyatı belə görürdü. Onun üçün həyat təmtəraqlı, təntənəli sözlərlə ifadə olunan böyük ehtiraslardan yaranmışdı.

Viktor Hüqo söz orkestrinin böyük dirijoru idi və bu orkestrdə yalnız nəfəsli alətlər çalınırdı. Mis boruların şənlik sədası, nağaraların gurultusu, fleytaların ürəkləri dilləndirən həzin, qəmli səsi, qaboyların uğultusu – Hüqonun musiqi aləmi bunlardan yaranmışdı.

Onun əsərlərindən gələn musiqi sədası sahilə çırpın okean dalğaları kimi əzəmətli idi. Bu səsdən yer titrəyirdi, bu səsdən zəif insanların ürəyi əsirdi.

Lakin Viktor Hüqo kövrək ürəklərə layla demək istəmirdi. Özünün sonsuz qəzəbini, coşqun hisslərini, atəşin məhəbbətini bütün bəşəriyyətin qəlbinə yeritmək əzmində o, çox möhkəm idi.

Hüqo təkə azadlıq cəngavəri deyildi. O, azadlığın carçısı, müjdəçisi, nəğməkarı idi. Sanki Hüqo yer üzündəki bütün yolların ayrıcında dayanıb qışqırırdı: “Silaha sarılın, vətəndaşlar!”

Öz sakit, klassik əsərinə o, sellər-sular gətirən, yarpaqları, buludları, çiçəkləri, barıt tüstüsünü bütün dünyaya səpələyən, hakimlərin şlyapalarından kokardları qoparıb atan bir tufan kimi, qasırğa kimi daxil olmuşdu.

Bu qasırğanın adı Romantikadır.

Bu qasırğa Avropanın donuq havasını yarıb, dünyanı azad arzu və xəyallarla doldurmuşdu.

Mən hələ uşaqlığımda, “Səfilləri” beş dəfə dalbadal oxuyanda bu böyük yazıçının əsiri olmuşdum. Romanı oxuyub qurtaran kimi mən onu təzədən oxumağa başlayırdım.

Mən Parisin xəritəsini tapıb, romanda baş verən əhvalatların yerlərini orada bir-bir qeyd eləmişdim. Mən özüm də, elə bil, bu hadisələrin iştirakçısı olmuşdum və hələ də ürəyimin dərinliyində Jan Valjani, Kozettanı və Qavroşu uşaqlıq dostlarım hesab edirəm.

O vaxtdan Paris yalnız Viktor Hüqonun qəhrəmanlarının vətəni deyildi, o, mənim də vətənim idi. Mən Parisi görməmişdən sevmişdim və bu sevgi get-gedə güclənmişdi.

Sonra Balzakin, Mopassanın, Dümanın, Floberin, Zolyanın, Jül Vallesin, Anatol Fransın, Rollanın, Dodenin, Viyonun, Rembonun, Merimenin, Stendalın, Barbüsün, Beranjenin Parisi də mənim Viktor Hüqonun əsərlərində gördüyüm Parislə birləşmişdi.

Mən Paris haqqında şeirlər toplamışdım, onları ayrıca bir dəftərə köçürmüşdüm. Təəssüf ki, o dəftər indi yoxdur, lakin o şeirlərin bir çox misraları mənim yadımdadır. Misralar müxtəlifdir – yaxşısı da var, pisi də.

Görərsiniz əfsanəvi şəhəri siz,
Ona daim səcdə qılıb bəşəriyyət.
Yanımıza düşər yorğun əlləriniz,
Ürəyiniz bilməz nədir hicran, həsrət.

Lüksemburq bağındakı fəvvarənin
Qabağından siz sovuşun ümid kimi.
Çinarların arasılə keçib gedin
Mürjenin romanında Mimi kimi.

Çoxlarımızın qəlbində Parisə ilk məhəbbəti yaradan Hüqo olmuşdur və buna görə də biz ona minnətdarıq; o adamlar ki, bu böyük şəhəri gözü ilə görməmişdir.

KİTABDAKILAR

Nəşriyyatdan 4

HEKAYƏLƏR

Teleqram (<i>tərc. Əkrəm Əylisli</i>)	7
Daşqın (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	20
Qar (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	46
İtburnu (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	54
Ötəri görüşlər (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	66
Şam qozaları (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	71
Madam Bovenin duası (<i>tərc. Əkrəm Əylisli</i>)	79
Soranq (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	84
Avstraliyada yaşayan pilevolu (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	88
Verdinin musiqisi (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	103
Porsuq burnu (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	110
Rezin qayıq (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	112
Kiçik göllü Lyonka (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	116
Köhnə evin sakinləri (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	122
Qoca aşpaz (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	128
İngilis ülgücü (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	132
Ağ ada dovşanları (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	136
Sağ əl (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	140
Çəkingən qəlblı (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	146
Bir qutu papiros (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	156
Şüşə muncuq (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	160
Balaca çoban (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	165
Nənənin bağçası (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	170
Annuşka (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	174
Tolya kapitan (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	187
Qayalar arasında qəsəbə (<i>tərc. Rəna Şixəmirova</i>)	190

QIZIL QONÇƏ

Povest
(*tərc. Əkrəm Əylisli*)

Qiymətli toz	209
Daş üstündə yazı	218
Gəlişigözəl sözlər	225
İlk hekayə	228
Bir povestin tarixçəsi	237
Qərribə bir təsadüf	262
Qarlı, qasırğalı bir gün	268
Gecə səfəri	273
Məni düşündürən kitab	286

Buraxılışa məsul:	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Texniki redaktor:	<i>Mübariz Piri</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Allahverdi Kərimov</i>
Kompyuter operatoru:	<i>Lalə Cəfərova</i>
Korrektor:	<i>Elmira Əliqızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 18.07.2006. Çapa imzalanmışdır 26.12.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 19. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 265.

Kitab “Şorq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.